Studies in Sociology • Szociológiai Tanulmányok

2017/1

EGYMÁS SZEMÉBE NÉZVE

Az elmúlt fél évszázad roma politikai törekvései

Szerkesztette Kóczé Angéla, Neményi Mária és Szalai Júlia

Institute of Sociology, Centre for Social Sciences, Hungarian Academy of Sciences

MTA • Társadalomtudományi Kutatóközpont • Szociológiai Intézet

EGYMÁS SZEMÉBE NÉZVE

Az elmúlt fél évszázad roma politikai törekvései

Szerkesztette Kóczé Angéla, Neményi Mária és Szalai Júlia

EGYMÁS SZEMÉBE NÉZVE

Az elmúlt fél évszázad roma politikai törekvései

Szerkesztette:
Kóczé Angéla, Neményi Mária és Szalai Júlia

MTA TK Szociológiai Intézet
Budapest, 2017

EGYMÁS SZEMÉBE NÉZVE

Az elmúlt fél évszázad roma politikai törekvései

A kötet a *Roma politika intézményesülése* című OTKA kutatás (105089) alapján készült.

A kötet megjelenését támogatta a Nemzeti Kulturális Alap.

A címlapon látható fénykép az MTV 1989. szeptember 17-én sugárzott Napzárta adás kerekasztal beszélgetésén készült, és az Előszó (a Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetségének lapja) október 5.-i számának címlapjáról vettük át.

Szerkesztette:

Kóczé Angéla, Neményi Mária és Szalai Júlia

Szociológiai tanulmányok sorozat

ISSN 2063-2258

Sorozatszerkesztő: Kristóf Luca

ISBN 978-963-418-015-9

Kiadó: MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont (Szociológiai Intézet)

Felelős kiadó: MTA TK főigazgatója

Tartalom

I.
Bevezető
Kóczé Angéla:
Roma emancipációs törekvések:
Egy kutatás margójára 5

II.
Neményi Mária – Szalai Júlia:
Elbeszélt évtizedek:
A roma politika közelmúltbeli története a roma politikusok szemével 15

III.
Bogdán Mária:
A roma mozgalom első lépései a közösségi médiatérben:
Új kutatási irányvonalak 76

IV.
Kerekasztal beszélgetések

1. A romák politikai jogai a tudomány és a politika látószögéből 94
2. A roma politikai mozgalom történeti korszakváltásai 112
3. Színtudatos vagy színvak etnikai politika? 125
4. A roma politikai szerveződés belső feszültségei 144
5. Roma politika a hazai és nemzetközi politikai terekben 163
6. Roma polgárjogi esték záró beszélgetése 184

V.

Dokumentumok a roma politika elmúlt fél évszázados történetéből 219

Havas Gábor: Politikai stílusgyakorlatok kezdőknek 220

Daróczi Ágnes felszólalása
a Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetsége alakuló ülésén 234

A Hazafias Népfront Országos Olvasótábori Munkacsoportjának
pályázati felhívása olvasótáborok szervezésére 237

Zsigó Jenő – dr. Pánczél Márta: Megjelent a valódi szándék 238

Az etnikai adatkezeléssel kapcsolatos szakmai dokumentumok
és a Magyarországi Roma Parlament javaslatai 239

A Roma Integrációs és Monitoring Bizottság
6/2009. 02.17. számú határozata 248

A Roma Integrációs és Monitoring Bizottság
17/2009. 03.04. számú határozata 250

A Romaversitas Alapítvány alapító okiratából 255

Zsigó Jenő: Megpecsételt sors 256

Kállai Ernő parlamenti felszólalása
a romák ellen elkövetett gyilkosságokkal kapcsolatban 257

Horváth Aladár: Romák és a húszéves magyar demokrácia 259

Daróczi Ágnes beszéde a Roma Holokauszt megemlékezésén 267

Van megoldás, tudunk jobbat,
a Fővárosi Roma Kulturális Központ megvalósítására 269

Gallery8: A roma test politikája I.
Nincs ártatlan kép – kiállítás meghívó 272

VI.

Rövid életrajzok 275

I.

Kóczé Angéla

BEVEZETŐ

Roma emancipációs törekvések – Egy kutatás margójára

Magyarországon a közbeszéd 'roma politikán' a hatalomnak és hivatalainak a romákra mint körülhatárolt társadalmi-etnikai csoportra vonatkozó elképzeléseit, döntéseit és intézkedéseit érti. De hasonló értelmezéssel élnek maguk a politikusok, államigazgatási szakemberek és szakreferensek, önkormányzati tisztségviselők – sőt, a kutatói közösség nagy része is. *A roma politika intézményesülése* című kutatásunk fordítani kívánt e többségi látószögön azzal, hogy felszínre hozza 'a roma politizálás' elmúlt több évtizedes történetét úgy, ahogy azt a folyamatok roma szereplői élték végig, és ahogy azt egyidejűen, illetve utólagos visszapillantásban értelmezték.

Az elhatározásnak, hogy kutatásunk alapanyagai alapján a problémának egy egész kötetet szenteljünk, igen fontos kiindulópontja volt a tapasztalat: a roma politika narratívája igen korlátozott keretek között formálódik, és súlyos akadályok tornyosulnak e keretek közé szorított narratívának a 'mainstream' társadalmi-politikai diskurzusba való beemelése előtt.

Az elmúlt évtizedek roma tárgyú hazai szociológiai és politikatudományi kutatásai általában nem a romák politikai szempontjait és narratíváját kívánták feltárni és közvetíteni; sokkal inkább a kutatói interpretációk kerültek a középpontba mint a társadalmi diskurzust meghatározó narratívák kiindulópontjai.

A 2012-ben elkezdett és 2016-ban lezárult kutatásunkat Neményi Máriával és Szalai Júliával együtt végeztük. A kutatás egyedinek tekinthető abból a szempontból, hogy fő anyagát az elmúlt fél évszázad roma közéleti szereplőivel készített nyilvános interjúk adják, amelyek kirajzolják a kortárs roma politika témáit és annak különböző narratíváit.

2011-ben az Európai Unióban elfogadott Európai Roma Integrációs Stratégia egyben a 'roma integrációs politika' lezárását is jelentette, mégpedig nemcsak a nemzetközi roma szervezetek, hanem a magyarországi roma politikát alakító nemzetközi és

hazai roma civil szervezetek, kisebbségi önkormányzatok, roma aktivisták és politikusok közpolitikai és társadalompolitikai fellépési formáiban, befolyásuk érvényesítésének tereiben és közösségi, politikai reprezentációs lehetőségeikben is. Ez a politikai mérföldkő lehetőséget adott arra, hogy világos korszakhatárokat jelölhessünk ki, és az elmúlt fél évszázad roma politikai törekvéseivel a roma polgárjogi aktivisták saját időhatárokhoz igazodó élettörténetein keresztül nézzünk szembe.

Kutatásunk célja az volt, hogy megismerjük a rendszerváltás utáni roma politikai törekvéseket alakító roma közéleti szereplők személyes elköteleződésének és törekvéseinek mélyebb társadalmi és politikai beágyazottságát, s e viszonyrendszerek hatását mozgatórugóikra: családi hátterüket, társadalmi szerepeik tágabb összefüggéseiben értelmezhető céljaikat, politikai szocializációjukat, szellemi-ideológiai fejlődésük pályáját, érdekeltségeiket, valamint személyes és szervezeti hálózatrendszerüket. Munkánk keretében életútinterjút készítettünk 25 roma közéleti szereplővel, s további 10 közszereplőhöz kapcsolódó 53 családtörténeti interjút a hozzátartozókkal, barátokkal és munkatársakkal. Az interjús beszélgetéseken kívül média, jogi és politikai dokumentumok elemzésén alapuló 20 esettanulmányunk mutatja be a rendszerváltás utáni szervezeti formákat, társadalmi és jogi gyakorlatokat.[1] Mindezzel ezek az elemzések – önértékükön túl – egyszersmind hátteret nyújtanak az általunk megszólaltatott roma közéleti szereplők politikai tevékenységének mélyebb megértéséhez is.

Esettanulmányaink anyagát három szinten elemeztük. Makro szinten a társadalmi és politikai intézményrendszerből eredő lehetőségeket és korlátokat vizsgáltuk; mezo szinten az adott politikai, társadalmi és jogi gyakorlatok szervezeti/mozgalmi megjelenítésére összpontosítottunk; mikro szinten pedig azt igyekeztünk felszínre hozni, hogy adott gyakorlatok hogyan hatottak egyes közéleti szerepet vállaló romák személyes és közösségi ambícióira, milyen jellegű egyéni vagy közösségi politikai szerepvállalásra ösztönözték őket. E három szint összekapcsolásával elemzéseinkben arra törekedtünk, hogy egyfelől kimutassuk az ideológiai, intézményi és személyi folytonosságokat, másfelől rámutassunk azokra a politikai töréspontokra, amelyek nyomán megváltozott egy-egy személy, tömörülés vagy nézetrendszer befolyása, és mások, illetve más – régi vagy új – elképzelések váltak meghatározóvá a magyarországi roma politikai folyamatokban. Mindezen túl, megvizsgáltuk az általunk kiválasztott roma közéleti szereplők média reprezentációját és a hozzájuk kapcsolódó különböző politikai, közpolitikai és mozgalmi dokumentumokat.

1 Terveink között szerepel az esettanulmányok önálló kötetben való megjelentetése.

Módszertani innováció

Kutatásunk módszertani innovációja, hogy a közéleti szereplőkkel folytatott élettörténeti interjúk egy részére nyilvános esemény keretében keretében került sor a roma mozgalom egyik kultikus helyén, a Roma Parlamentben. A közönséget roma és nem roma politikai aktivisták, szakértők és családtagok alkották, és ez természetesen hatást gyakorolt az interjúk tartalmára és az elbeszélés módjára. Módszertani újításként könyvelhető el az is, hogy az interjúk egy részét – egyetemet végzett – roma fiatalok készítették, és így kérdező és kérdezett párbeszédén keresztül elindult egy intergenerációs dialógus a roma elit fiatal és idősebb nemzedékei között. Ezen a módon a kutatás folyamatában létrehoztunk és formalizáltunk egy kollektív tudásátadási mechanizmust, amiben a kutatás vezetői csupán a lehetőséget és a feltételeket biztosították.

Mindezen túl, a kutatás lezárásaként öt nyilvános kerekasztal beszélgetést szerveztünk, amelyekben társadalomtudósok, roma és nem roma közéleti és közpolitikai szereplők vitatták meg a kutatás során felmerült alapvető kérdéseket és dilemmákat, mint például: hogyan korszakolható az elmúlt fél évszázad roma politikai aktivizmusa; a hangsúlyváltások hogyan hatottak a különböző szakpolitikákra; mik az előnyei és mik a hátrányai a színtudatos, illetve a színvak etnikai politikának; milyen formákban kerültek felszínre az ideológiai, nemek közötti, generációs és esetleges szub-etnikus (romungro, beás, oláh) feszültségek a roma politikai szerveződés történetében; hogyan ösztönözte a hazai akadémiai diskurzus a tudományos és politikai nyelvezet összekapcsolását, és milyen módon reflektált a romák politikai jogainak érvényesítésére; hogyan kapcsolódott a magyarországi roma politika a rendszerváltás utáni hazai és transznacionális (európai és globális) politikai trendekhez. Kötetünkben közöljük a panelbeszélgetések szerkeszett változatait, amelyeket akár elsődleges forrásként szolgálhatnak további szociológiai elemzésekhez.

A nyilvános élettörténeti interjúkat és a kerekasztal beszélgetéseket rögzítettük, és *Roma Polgárjogi Esték Gyűjteménye* címmel archiváltuk a Magyar Tudományos Akadémia Szociológiai Kutatóintézetének égisze alatt működő 20. Század Hangja Archívumában (www.20szazadhangja.hu). Az egyedülálló kvalitatív kutatási gyűjteménynek tartalmán túli értéke, hogy híven dokumentálja a kutatási folyamat két fontos sajátosságát: egyrészt, azonos szempontrendszer alkalmazását a magyarországi roma polgárjogi mozgalom kortárs emblematikus szereplőinek megszólaltatására; másrészt – úttörő kísérletként – roma és nem roma kutatók egyenrangú részvételét a kutató és elemző munka minden fázisában.

Fontos kiemelni, hogy munkánk módszertani innovációi szorosan kapcsolódnak azokhoz a – napjainkban is folyó – nemzetközi tudományos vitákhoz, amelyek a szociológia tudomány társadalmi és politikai szerepét tárgyalják. E viták egyik fontos

szereplője Michael Burawoy, aki a köz-szociológiáért (public sociology) harcol, és azt képviseli, hogy a szociológiának mind tartalmában, mind módszertanában meg kell újulnia, és a köz javát kell szolgálnia. Burawoy azt állítja, hogy ennek a megújulásnak aluról, a civil társadalom felől kell jönnie. Figyelmeztet arra, hogy a szociológiai tudást nem szabad alábecsülni. Egyúttal a hagyományos módszertan képviselőit arra biztatja, hogy tegyék nyitottabbá és demokratikusabbá a kutatásaikat.[2]

A roma politikáról folytatott kutatásunk szorosan kapcsolódik az angolszász Participatory Action Research (részvétel alapú akciókutatás) elméleti hagyományaihoz is. A roma fiatalok bevonása a kutatásba, továbbá a kutatási anyagok hozzáférhetőségének biztosítása beletagozódik azoknak a módszertani újításoknak a sorába, amelyek a társadalomtudományos kutatási eljárások demokratizálására törekednek. A részvétel alapú kutatás egyik alapvető célja a tudományos diskurzushoz való hozzáférés biztosítása a kutatás tárgyát és célcsoportját képző emberek számára. A részvétel alapú kutatás elméletét több tudományterület – így például a szociológia, az antropológia, a közgazdaságtan vagy a történettudomány – is átvette, és a maga kutatási paradigmája szerint módosította.[3] Közös bennük, hogy társadalomkritikai értékek mentén, társadalom-jobbító szándékkal képzelik el a kutatást. Alapvető céljuk a társadalmi igazságtalanságok láthatóvá tétele és a marginális csoportok helyzetbe hozása. Eljárásaikban a kutatás és a társadalmi beavatkozás összefonódik, sőt a programok egy része a részvételi kutatást magát tekinti aktivizmusnak, társadalmi beavatkozásnak.

Hasonlóan a részvétel alapú kutatás elméleti és módszertani megalapozóihoz,[4] mi mint kutatók magunk is azt gondoljuk, hogy a kutatás nemcsak a magasan képzett technikai és módszertani tudással rendelkezők privilégiuma, hanem az maga egy demokratizációs folyamat, amelynek során mi, a kutatás vezetői lehetőséget teremtünk, biztatást adunk és igyekszünk képessé tenni a bekapcsolódásra azokat is, akik marginális helyzetükből adódóan eddig nem tudtak részt venni tudományos vizsgálódásokban.

2 Michael Burawoy egy 2005-ben publikált tanulmányában fejti ki érveit, egyszersmind összegzi a köz-szociológia szerepét: Burawoy, M. (2005) For Public Sociology. *Soziale Welt,* Vol. 56, No. 4, 347–374.

3 Brown, L. D. – Tandon, R. (1983) Ideology and Political Economy in Inquiry: Action Research and Participatory Research. *The Journal of Applied Behavioral Science,* Vol. 19, No. 3, 277;
Reason, P. – Bradbury, H. (eds.) (2008, 2015) *Sage Handbook of Action Research: Participative Inquiry and Practice (2nd and 3rd editions).* London: Sage Publications;
Cornwall, A. – Jewkes, R. (1995) What Is Participatory Research? *Social Science & Medicine,* Vol.41, No. 12, 1667–1676.

4 Appadurai, A. (2006) The Right to Research. *Globalisation, Societies and Education,* Vol.4, No 2, 167–177.

A romák integrációját célzó politikák megvalósulása

A romák társadalmi integrációja kutatásunk egyik középponti problémája volt.

A különböző integrációs politikák értelmezéséhez megkísérlek egy vázlatos gondolatmenetet bemutatni, ami e politikák osztályzására és értékelésére szolgálhat. Nancy Fraser feminista, 'poszt-marxista' politikatudós elméleti munkáját fogom használni, aki elveti a klasszikus marxizmus tanait és azokat az elveket, amelyek szerint, ha csökken az egymással szemben álló osztályok ellentéte és kizsákmányolása, akkor automatikusan mérséklődni fog vagy végleg felszámolódik a lenézett, megvetett, diszkriminált és 'rasszizált' csoportok társadalmi megkülönböztetése. Fraser fenntartja a marxista hagyomány normatív társadalomkritikai megközelítésének létjogosultságát, azonban cáfolja a leegyszerűsítő megközelítést. Azt állítja, hogy a társadalmi igazságosság ma egyszerre foglalja magában az újraelosztás és az elismerés követelményét. Ez újfajta intellektuális és politikai hozzáállást igényel azoktól, akik megpróbálják feloldani az egymással szemben felállított kategóriákat. Ilyen feloldandó dichotómia az újraelosztás vs. elismerés vagy az osztály- vs. identitáspolitika. Érvei szerint e kategóriákat nem egymással szemben, hanem egymás mellett vagy egymással összefonódva lehet érvényesíteni.

A romákat sújtó társadalmi egyenlőtlenségek leírásához és megértéséhez a rendszerváltás után két egymástól elkülönülő analitikai és diszkurzív paradigma alakult ki. Az egyik a diszkrimináció-ellenes jogi diskurzus, a másik pedig az elosztásból fakadó egyenlőtlenségek társadalmi problémáit elemző szociológiai, társadalomelméleti diskurzus. Annak ellenére, hogy Magyarországon a 'rasszizált' emberek legnagyobb csoportját a romák alkotják, akiket a nem roma többség évszázadok óta ki- és megjelöl, a kutatások és az azok mentén kialakult diskurzusok többsége nem problematizálja az ebből fakadó alávetetteséget.

A romák hátrányos társadalmi és politikai megkülönböztetését a nem roma többség különböző társadalmi folyamatokon keresztül racionalizálja és normává alakítja. A 'rasszizálás' politikai és társadalmi folyamata az emberiség biologizáló és hierarchizáló felosztásának legitimációját szolgálja. Tudatosan használom a 'rasszizáló' kifejezést, mert a kirekesztő társadalmi struktúrákra és az azokkal összefonódó materiális egyenlőtlenségekre ez a fogalom sokkal erősebben reflektál, mint a magyar társadalomtudományi közbeszédben használatos, kulturalista szemléletű 'etnicizálás'.

Nancy Fraser és Axel Honneth vitáját, amely *Elosztás vagy elismerés?* című könyvükben[5] látott napvilágot, több magyar szerző is ismertette és elemezte, így ki-

5 Fraser, N. – Honneth, A. (2003) Redistribution or Recognition? A Political-Philosophical Exchange. London; Verso.

tűnő tanulmányában Huszár Ákos,[6] vagy részletes könyvismertetőjében Győri Csaba.[7] Mindketten felhívják a figyelmet arra, hogy az elosztás és az elismerés összefonódó politikájának diagnózisa és közpolitikai továbbgondolása fontos lehet a magyar baloldali politika számára. Szalai Júlia volt az egyik első társadalomtudós, aki az elismerés és elosztás politikáját összekapcsolta a romák politikai érdekérvényesítésével.[8] A romák egyszerre áldozatai az újraelosztás és az el nem ismerés igazságtalanságainak, azonban a kétfajta igazságtalanság orvoslásának alapvetéseit két, egymástól elkülönülő diskurzus adja. Fraser kimutatja, hogy az el nem ismerés igazságtalanságát általában jogilag megragadható diszkrimináció-ellenes politika mentén kezelik. Az újraelosztás torzulásából fakadó materiális igazságtalanságot ugyanakkor elsősorban szegénység- és kirekesztésellenes politikákkal korrigálják. Fraser külön kiemeli, hogy e kétféle igazságtalanság közül egyik sem tekinthető a másik okának vagy okozatának. Ennek megfelelően az olyan, komplex igazságtalanság orvoslására, mint amivel a magyarországi romák is szembesülnek, sem az elosztás, sem az elismerés egyedüli és egyszeri korrekciója nem elégséges.

Fraser gondolatmenete szerint az elosztáson alapuló igazságtalanság a társadalom politikai-gazdasági szerkezetében gyökerezik. Ilyen például a kizsákmányolás, amikor a munka eredménye mások javára hasznosul. Gondoljunk azokra a történetekre, ahol a védtelen, jogaikat kevésbé érvényesítő közmunkások közmunka (a köz javát szolgáló munka) fedőnév alatt a helyi hatalmasságok házát és kertjét csinosítják – mindezt az adófizetők pénzéből. Másik példaként említem a kizsákmányolás azon formáját, amikor a munkásaikat éhbérért foglalkoztató vállalkozók olyan fizetést adnak, amiből a dolgozók nem tudnak megélni. Sajnos, a kizsákmányolás technikájának legkönnyebb célpontjai a kiszolgáltatott, iskolázatlan, illetve a már eleve kirekesztett léthelyzetben élő emberek. A jövedelemtermelő tevékenységek szférájából való teljes kiszorítottság az életesélyek drasztikus csökkenéséhez és az emberhez méltó életszínvonal elérésének teljes ellehetetlenüléséhez vezet.

Számszerűen, a Központi Statisztikai Hivatal legfrissebb adatai alapján 2015-ben a roma népesség körében a szegénységnek és társadalmi kirekesztődésnek kitettek aránya háromszorosa volt az országos átlagnak.[9] Az adatok arról tanúskodnak, hogy a cigány lakosság több, mint négyötöde szegénységi kockázatnak és társadalmi kirekesztettségnek vannak kitéve. Egy korábbi, a TÁRKI által 2012-ben készített felmé-

6 Huszár Á. (2010) Elosztás és elismerés: Nancy Fraser és Axel Honneth a kritikai társadalomelmélet újrafogalmazásáról. *Fordulat,* 10. szám, 10–34.

7 Győry Cs. (2015) Fraser-Honneth: Újraelosztás vagy elismerés? In Böcskei B. – Sebők M. (szerk.) *50 könyv, amit minden, baloldalinak ismernie kell.* Budapest, Noran Libri Kiadó, 130–135.

8 Szalai J. (2000) Az elismerés politikája és a "cigánykérdés". *Holmi*, 12.évf., 7. és 8. szám, 779–794 és 988–1005.

9 Központi Statisztikai Hivatal (2016) *A háztartások életszínvonala, 2015.* https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/hazteletszinv/hazteletszinv15.pdf

rés szerint a roma háztartások esetében 70 százalékos a szegénységi ráta.[10] (Ugyanebből a tanulmányból tudjuk, hogy az EU2020-indikátor alapján a roma háztartások 92 százaléka szegénységben és társadalmi kirekesztettségben él. Ez az arány a nem roma háztartásokkörében 42 százalék.) Továbbá, az elemzés részeletesen megmutatja, hogy 2012-ben a szegénységben élők egyharmada (34 százalék) roma. A 2000-ben mért adatok alapján 28 százalék volt a romák aránya a szegények között. 2003–2007 között ez az arány 20 százalékra csökkent. 2009-ben, a válság hatására azonban a korábbinál is magasabb szintre, egyharmad körülire (33,5 százalék) emelkedett a mutató értéke, és ez a válság előrehaladtával is stabilnak mutatkozik.

Paradox módon, miközben felmérések és statisztikai adatok bizonyítják a romák esélytelenségét és generációsan tovább öröklődő kirekesztettségét, a magyar társadalom többsége még mindig úgy vélekedik, hogy a romák 'túltámogatottak', 'mindent megkaptak', de mindezzel nem éltek, és ezért kizárólag őket terheli felelősség. A szomorú valóság az, hogy a rendszerváltás utáni kedvezőtlen társadalmi és gazdasági változások (a jövedelmi egyenlőtlenségek gyors növekedése, a teljes foglalkoztatottság megszűnése, az alacsony iskolázottságúakat foglalkoztató állami vállalatok felszámolása és privatizálása a működő tőke érdekeinek a kielégítésére, a jóléti újraelosztás radikális átszervezése és csökkentése) hátrányosabban sújtották a roma, mint a nem roma lakosságot. Ladányi János és Szelényi Iván összehasonlító elemzése szerint a romák kétszer-háromszor akkora valószínűséggel lettek szegények a posztkommunista kapitalizmus időszakában, mint a nem romák.[11]

Az igazsághoz az is hozzátartozik, hogy a romák társadalmi integrációját célzó intézkedések (mint pl. a több évtizedre visszanyúló kormányzati roma stratégiák, amelyek rendre forráshiányos és maradékelven működő intézkedésekben öltöttek testet; a nemzetközi szervezetek által kezdeményezett, több országot érintő Roma Évtized 2005–2015 programja; vagy a romák esélyegyenlőségét előmozdító, uniós forrásokból finanszírozott programok) elenyésző eredménnyel jártak. A rendszerváltás utáni gazdasági és társadalmi átrendeződések sokkal nagyobb mértékben rontották a romák helyzetét, mint amennyit ezek a programok tudtak tenni a romák valós integrációjáért.

Nancy Fraser szempontjait alkalmazva, ezek a jóindulatú fejlesztési programok a romákkal szembeni igazságtalanságok orvoslására kizárólag 'affirmative' (megerősítő) beavatkozást tudtak eszközölni. Az ilyen beavatkozás a társadalmi folyamatok, képződmények és struktúrák méltánytalan, romákat hátrányosan érintő következményeit korrigálja, teszi ezt azonban a háttérben újratermelődő keretek és feltételek megváltoztatása nélkül. Ezért soha nem is épültek ki a romák valós esélyegyenlőségét biztosító

10 Szívós P. – Tóth I. Gy. (2013) *Engyenlőtlenség és polarizálódás a magyar társadalomban: Tárki Monitor Jelentés.* http://www.tarki.hu/hu/research/hm/monitor2012_teljes.pdf

11 Ladányi J. – Szelényi I. (2004) *A kirekesztettség változó formái.* Budapest: Napvilág.

struktúrák és mechanizmusok. Az említett programok nem kapcsolódtak össze a társadalmi mobilitást biztosító alrendszerekkel, mint például az oktatás, a foglalkoztatáspolitika, a szociálpolitika és a közösségi közlekedés. Továbbá, ahogy arra Fraser felhívja a figyelmet, az olyan fejlesztések, mint például a célcsoportként a romákra irányuló esélyegyenlőségi programok nemhogy eltörlik, hanem éppenséggel felerősítik az osztálykülönbségeket. Az ilyen beavatkozások a társadalomban létező valós feszültségeket és konfliktusokot a roma és a nem roma szegények közötti megosztottságra terelik át. Ezek a programok – céljukkal ellentétben – társadalmi szolidaritás helyett mítoszokat és előítéleteket erősítenek fel. Az 'affirmative' (megerősítő) beavatkozás a gazdasági és társadalmi elosztás igazságtalanságát hivatott korrigálni úgy, hogy közben nem változtatja meg az osztály és rassz-hátrányokat generáló társadalmi és gazdasági struktúrákat. Ezért van az, hogy a társadalom többsége a romák bizonyított társadalmi és gazdasági kirekesztettségének ellenére is azt gondolja, hogy érdemtelenül kapják a különböző célzott támogatásokat. Az affirmatív megközelítés tehát önellentmondásos, mivel a mélystruktúrák megváltoztatása nélkül a romák megbélyegzését és további rasszizálódását eredményezi.

Zsigó Jenő szociológus, a roma polgárjogi mozgalom meghatározó szereplője az 1993-ban elfogadott kisebbségi törvényről[12] a következőket állítja: *„A magyar társadalomban a választás a rendszerváltás után egyenlővé és titkossá vált. A romákat ezzel szemben a kisebbségi és választójogi törvény megfosztotta a helyi kisebbségi önkormányzati választáson keresztül gyakorolható politikai jogtól, hiszen a többség joga (is) lett a cigány kisebbségi képviselők megválasztása. A többségi számszerűségi fölény miatt esélyük sem volt a romáknak saját, legalkalmasabbnak tartott jelöltjeik megválasztásához, az önszerveződéshez, az önigazgatási rendszereik kialakításához, csiszolásához. A kisebbségi önkormányzatok ezért legitimáció nélkül jöttek létre, alkalmatlanként a roma kisebbség képviseletére. Többségi választóiknak (többnyire pártoknak) tartoztak felelősséggel. A kisebbségi önkormányzat diszfunkcionális és kontraproduktív állami intézményként, kódolt eredménytelenséggel vált a kisebbségi önigazgatás egyetlen negatív eszközévé."*[13]

A kisebbségi törvény által garantált önkormányzatiság rendszere – Fraser osztályozásában – egy olyan 'affirmatív' beavatkozás, amely, céljaival ellentétben, felerősítette a romák hátrányait, egyszersmind fontos változást eredményezett. *„A törvény az önkormányzati képviseleti rendszert leválasztotta a cigányságról. Diszfunkcionális intézményrendszert hozott létre, és a cigányság már akkor elveszítette a papírforma szerinti hiteles képviseletét, amikor az még meg sem alakult. Ez volt az első lecke a barna demokráciából kezdőknek, a nyomorgó cigány munkanélküliek tömegének."*[14]

12 1993. évi LXXVII. törvény a nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól

13 Zsigó Jenő – Reflexiók (Kézirat a kutatáshoz) 6. o.

14 Ugyanott.

Ezzel szemben az igazságtalan elosztást és elismerést orvosló transzformatív (átalakító) megközelítés egy antirasszista s egyben elosztási igazságtalanságot is orvosló politika alapját képezheti, amely a következő főbb elemekből áll össze: általános jóléti programok, szegényeket tehermentesítő progresszív adórendszer, minőségi oktatáshoz, foglalkoztatáshoz, méltányos lakhatáshoz és közösségi közlekedéshez való hozzáférés biztosítása, társadalmi mobiltást elősegítő programok, a demokratikus döntéshozatalban való részvétel biztosítása, területi és társadalmi hátrányok együttes kezelése. Az átalakító, transzformatív beavatkozás úgy próbálja orvosolni az elosztásból fakadó igazságtalanságokat, hogy közben előmozdítja a szolidaritást és a kölcsönösségen alapuló támogatást.

Az elmúlt évtizedben az egyik legjelentősebb transzformatív politikai kísérlet a leghátrányosabb helyzetű kistérségek területi és társadalmi hátrányait komplex módon kezelő program (LHH program) volt. A program koncepciójának kialakításában és a megavalósításban részt vettek roma értelmiségiek – mint pl. Horváth Aladár, Setét Jenő, Berki Judit. Az LHH program célja az volt, hogy a területi egyenlőtlenségek csökkentésével pozitívan befolyásoljon kedvezőtlen gazdasági-társadalmi folyamatokat. A leghátrányosabb helyzetű kistérségekben a romák felülreprezentáltak, a foglalkoztatottság és az iskolázottság szintje drámaian alacsony, továbbá veszélyesen nő a lakosság eladósodottsága. E problémák miatt az akkori kormány 2007 őszén – gazdasági, társadalmi és infrastruktúra-ellátottsági mutatók alapján – meghatározta a 33 leghátrányosabb helyzetű kistérséget, és elkötelezte magát ezeknek a térségeknek a komplex programmal történő fejlesztése mellett. Sajnos, a 2010-es kormányváltás elszabotálta az LHH kistérségek komplex fejlesztését, s ezáltal az itt élő romák integrációs esélyeit is csökkentette.

Emancipációs törekvések

Mindkét beavatkozás, a megerősítő (affirmatív) és az átalakító (transzformatív) megközelítés is az elismerés univerzalista, emberi jogi alapértékét tartja mérvadónak, vagyis kiindulása szerint minden ember egyenlő. A kétféle megközelítés nagyon különböző rejtett és nyílt társadalmi dinamikát indít el. A romák integrációját célzó megerősítő (affirmatív) beavatkozások – a célokkal ellentétben – a hátrányos helyzetű romák megbélyegzéséhez vezettek. Ezzel szemben az átalakító (transzformatív) beavatkozás, amely az újraelosztás mélystruktúráit változtatja meg, osztályellentétek helyett szolidaritást és együttműködést indukál. Ez a modell lehetőséget kínál arra is, hogy előmozdítsa az el nem ismerés korrekcióját, és megteremtse ennek a strukturális feltételeit. Nyilván ez utóbbi sokkal összetettebb megközelítés, azonban elengedhetetlen az egymásért felelősséget vállaló, szolidáris, együttműködésen alapuló, a hátrányos megkülönböztetés és a kirekesztés minden formáját elutasító, antirasszista politika megteremtéséhez.

Kutatásunk talán egy kísérlet arra nézve is, hogy a romák hogyan használták/használják és tették/teszik sajátjukévá azokat az elméleti fogalmakat, kategóriákat, definíciós sémákat, amelyeket a társadalomban, a politikai közgondolkodásban a romákkal kapcsolatos elkülönülő diskurzusok konstruálnak. A romák vajon összekapcsolják-e a társadalmi igazságosság megteremtésének két egymástól elkülönülő, azonban mégis összekapcsolható elvét, az újraelosztás és az elismerés politikájának az érvényesítését? A beszélgetésekből az is kiderül, hogy a roma közéleti szereplők hogyan használják a róluk kialakított diskurzusokat a saját politikai céljaiknak, emancipációs törekvéseiknek megfelelően.

Ha valóban az a cél, hogy a rasszizált romák részt vegyenek a helyzetük javításában és megváltoztassák a róluk kialakított társadalmi diskurzust, akkor fontos, hogy ott legyenek a kritikai gondolkodás alakításában, hogy érvényesítsék a saját alávetett élményeiken és tapasztalataikon alapuló beszédmódot. Az elismerésért és a társadalmi igazságosságért folytatott küzdelem kiindulópontja az alávetettek megszólaltatása.

II.

Neményi Mária – Szalai Júlia

Elbeszélt évtizedek

A roma politika közelmúltbéli története a roma politikusok szemével

Bevezető

A roma politika intézményesülésének sikerekkel, megtorpanásokkal és nem egyszer kudarcokkal kísért története fontos időszaka volt annak a szociológiailag és társadalompolitikailag egyaránt jelentős folyamatnak, amit egy új, markáns, politizáló roma réteg színre lépése fémjelez. Az írásunk alapjául szolgáló kutatási folyamat során biztosak voltunk abban, hogy a roma politika története nem írható meg e 'politikacsináló' réteg közelebbi megismerése nélkül. Egyrészt mert értékválasztásaik, lépéseik és döntéseik lényeges hatással voltak mind a roma-kérdés tematizálására és az azt övező politikai diskurzus alakulására, mind a roma-politika fordulatait jelző események folyására. S bár ez utóbbi vonatkozást maga az eseménytörténet is számon tartja, pusztán a tények rögzítéséből nem értelmezhetők és nem fejthetők fel a mögöttes személyes megfontolások, a sokszor tépelődve vállalt és fájdalmas lemondásokkal járó döntések, és végképp homályba vesznek a megtett vagy éppenséggel elmulasztott lépésekhez fűződő viták és visszapillantó értékelések. Ebben az értelemben a politikusok személyes választásainak és politikai szerepvállalásának története nem választható el a mozgalmak és intézmények történetétől; de mégsem azonos azzal, hiszen az egyéni elbeszélésekben e történet megélt mozzanataira és a hozzájuk fűződő személyes reflexiókra, valamint a mögöttes csoportdinamikai folyamatokra kerül a hangsúly. Másrészt fontosnak tartottuk a roma politikatörténet kulcsszereplőinek közelebbi megismerését azért is, hogy értelmezni tudjuk: a kisebbségi helyzetből való politizálás milyen életutakat és életformákat munkál ki, továbbá felmérhessük azt is, hogy ezek az utak és formák mennyiben hasonlatosak a többségi politizálásban szerepet játszó vezetőréteg, a többségi politikai elit életútjának és életformájának az elitkutatások által feltárt főbb típusaihoz, illetve miben és mennyiben térnek el azoktól. Harmadrészt, a személyek megszólaltatásától, emléke-

zéseik felidézésétől az 'eseménytörténet' pontosítását és árnyalását is vártuk. Hiszen a roma politika történetének nincs kőbe vésett kánonja: a szereplők szemüvegén keresztül mások és mások a fontossági sorrendek, ki-ki mást és mást lát lényeges fordulópontnak, és persze mást és mást értékel sikerként vagy elhibázott lépésként. Úgy véltük, hogy a finoman kirajzolódó viták és ellentétes álláspontok megismerésével közelebb jutunk tehát magának a történeti folyamnak a pontosabb megismeréséhez, és fontos hátteret kapunk olyan kulcskérdések tisztázásához, mint a kisebbségi jogok érvényesítésének dilemmái vagy a többség és kisebbség alkotmányosan rendezendő hatalommegosztásának problémája.

Többféle okunk is volt tehát arra, hogy magán- és közemberi valójukban igyekezzünk megközelíteni és szóra bírni a roma politika kulcsszereplőit. E törekvésünk első lépéseként azonban magát a fogalmat kellett tisztáznunk: mitől is lesz valaki kulcsszereplő. Átfogó megközelítésben a válaszunk így szólt: kulcsszereplők azok, akik gondolataikkal, nyilvános fellépéseikkel, esetenként elvállalt pozíciójukkal és foglalkozásukkal, vagy mozgalmi tevékenységük egyes mozzanataival fontos befolyást gyakoroltak a roma politikai gondolkodásra és/vagy nevükhöz az elmúlt évtizedek roma politikatörténetének meghatározó eseményei fűződtek. Noha regiszter természetesen nem áll rendelkezésre e körről, azt jól tudtuk, hogy sokan sorolhatóak ide: olyanok, akiknek tevékenysége országos irányultságú vagy akár nemzetközi hatósugarú, és olyanok is, akik a helyi roma társadalomban betöltött szerepük révén gyakoroltak fontos befolyást vagy intéztek később nagy jelentőségűvé vált ügyeket.

A rendelkezésünkre álló idő és anyagi forrás azonban mindenképpen bizonyos szűkítéseket tett szükségessé. Ezt néhány további szempont bevonásával igyekeztünk elvégezni, mégpedig úgy, hogy a végül előálló minta megjelenítse a roma politikusokként számon tartható kör legfontosabb osztásait. Az egyik a generációs szempont volt. Arra törekedtünk, hogy leendő beszélgetőpartnereink között ott legyenek a roma politika 70-es, 80-as évekbeli hőskorának vezéregyéniségei, azok a nők és férfiak, akik az első próbálkozásokat tették egy új, független, roma politikai hang megjelenítésére, s akik ennek jegyében új utakat tapostak ki a szocialista állam által szorosan felügyelt, paternalista gyeplővel fogott, hivatalos politikával szemben. De ugyanígy fontosnak tartottuk a 'nagy öregek' mellett az új, fiatal generáció megszólaltatását, azok élettörténetének és politikai nézetformálódásának felszínre hozatalát, akik a rendszerváltás után alaposan átrendeződött pártpolitikai viszonyok közepette, sokszor előzmény nélküli új foglalkozások és pozíciók betöltésével kötelezték el magukat a szakszerűség érvényre juttatását hangsúlyozó kisebbségi politizálás mellett, és e pozícióból gyakran bizonyos kritikával szemlélték vagy éppenséggel nosztalgiával emlegették az elődök sokszor naivnak, máskor kiegyensúlyozatlannak tartott politikai fellépését. További fontos szempontunk

volt a politikai beállítódások minél teljesebb spektrumának felvonultatása. Hiszen mára közismert tény, hogy a hazai politika ideológiai irányok szerinti tagozódása a roma politikát sem hagyta érintetlenül, sőt, a választás a meghatározó nagy pártok mentén a kisebbségi politizálás belső feszültségrendszerének egyik legfontosabb meghatározója lett. Hogy e belső tagozódást és a választások személyes-politikai hátterét minél teljesebben tudjuk értelmezni, arra törekedtünk, hogy interjúalanyaink között egyaránt ott legyenek a baloldali és balliberális vonulatok képviselői és a FIDESZ-hez, illetve a kereszténydemokrata körökhöz kötődő-vonzódó politikusok. Ezirányú törekvéseink azonban csak részleges sikerrel jártak. Mint már más kutatások alkalmával is tapasztalhattuk, a Lungo Dromban és az Országos Roma Önkormányzatban vezető szerepet betöltő roma politikusok általában elzárkóznak az interjúadás elől. Most is ez történt: e vezetői körben többszöri megkereséseink válasz nélkül maradtak, illetve egyértelmű visszautasításra leltek. Ennek ellenére – és szerencsénkre – sikerült több, magát inkább jobb-középként vagy függetlenként, ugyanakkor egyértelműen konzervatív beállítottságúként jellemző politikus együttműködését elnyernünk, s nekik köszönhetően fontos információkkal és szempontokkal gazdagodtunk a konzervatív irányultság identitáspolitikai értelmezését és a tradicionális roma értékek megőrzésére szerveződő érdekérvényesítés belső logikáját illetően. Végül választási szempontjaink között szerepelt az is, hogy a megszólaltatandó roma politikusok kellően reprezentálják a politika fontos szintjeit: legyenek közöttük, akik helyi kísérletekkel és innovatív intézmények létrehozásával egy közvetlen közösségben határozták meg munkájuk célcsoportját; legyenek olyanok, akik politizálásukkal az egész hazai roma társadalom ügyét igyekeztek előbbre mozdítani, és dolguknak roma-nemzeti jellegű intézmények és programok életre hívását tekintették; és végül legyenek olyanok is, akik nemzetközi szervezetekben, alapítványokban vagy az európai közösségi fórumokon képviselik, képviselték a cigányság ügyét.

A felsorolt szempontok együttes figyelembe vétele nyomán összesen 55 interjút készítettünk el. A mintánk azonban egy vonatkozásban tovább tagolódott: 35 interjúnk készült olyan személyekkel, akik maguk valamilyen formában a fenti körbe tartoztak, azaz, akiknek az élettörténetében a 'roma politizálás' egy vagy más felfogásban alapvető szerepet játszott. Interjúalanyaink egy kisebb csoportja viszont – szám szerint húsz fő – 'családtagként' került a képbe. Szülők, testvérek, olykor házastársak voltak ez utóbbi csoportba tartozó beszélgetőpartnereink. Ők maguk nem feltétlenül politizáltak, de 'viszonyulniuk' kellett partnerük/gyermekük/testvérük politikai tevékenységéhez. Megszólaltatásuknak számunkra épp ez volt az értelme. Szempontjaik, beállítódásaik, értékeléseik nyomán pontosabb képet kaptunk a politizáló aktorok beágyazottságáról, a közvetlen környezetükre mindenképp hatással lévő választásaiknak a privát szférán belüli visszhangjáról, a támogatásokról, aggodalmakról, olykor kritikákról, de a családi büszkeségről és a sokszor feltétel nélküli elismerésről is.

Munkánkban nagy szerepe volt annak, hogy az általunk lefolytatott néhány beszélgetéstől eltekintve, az interjúk döntő többségét fiatal roma kutatók és a roma politizálás új generációját képviselő aktivisták készítették.[1] Úgy gondoltuk – és az elkészült interjúk igazolták az elképzelést –, hogy az interjú készítőjének és alanyának közös érintettsége eleve elejét veszi mindennemű 'hátsó szándék' felőli gyanúnak és talán ki nem mondható, de mégis ott munkáló előfeltevéseknek az implikált felelősségre vonásról vagy épp a vizsgáztatásról. Kérdező és válaszoló viszonyának a priori mentessége efféle implikációktól tehát mindenképp emeli a bizalom fokát még akkor is, ha politikai beállítódásukban vagy egyes politikai fejlemények megítélésében mást és mást képviselnek. Márpedig a bizalom mint közös és kölcsönös platform az interjú sikeres elkészítésének egyik legalapvetőbb feltétele. De megfontolásainkban az is közrejátszott, hogy a közös roma elköteleződés háttérfedezetével árnyaltabb kép rajzolódik ki a roma politika egyes korszakairól, eseményeiről, történéseiről és akár máig ott munkáló belső vitáiról. Hiszen interjúalanyaink közül sokan úgy érezhették és joggal, hogy egy új nemzedék beavatásához járulnak hozzá, s ez rájuk rótta az amúgy önkéntesen is magukra vállalt felelősséget, hogy a történeti elbeszélést hangsúlyosan az eseménytörténetet övező viták, nehézségek, emberi összefonódások és elválások lényegesen diffúzabb, ugyanakkor fontos és tanulságos történetére fűzzék fel. Mindezen túl, sokat köszönhettünk roma munkatársainknak az interjúk értelmezésében és feldolgozásában is. A kérdezők és kérdezettek között a legtöbb esetben sok évre visszanyúló ismeretségek sokszor segítettek az interjúk egy-egy homályban maradt részének tisztázásában vagy egy-egy elharapott keserű megjegyzés hátterének megvilágításában.

Bár azonos vezérfonalat követtek, az interjúk két csoportra oszlottak. Egy részükre (13 partnerünk esetében) nyilvános formában került sor, mégpedig a kutatás részeként megszervezett Roma Polgárjogi Esték[2] keretében. Ezek az interjúk közönség előtt zajlottak, és azokat nyílt viták követték, amelyek maguk gazdag anyagot kínáltak a roma politika aktuális nézetütközéseinek felszínre hozatalához. A beszélgetések többsége ugyanakkor hagyományos formában zajlott, jobbára négyszemközt, beszélgetőtársaink otthonában. Örömünkre szolgált, amit az elkészült anyag demonstrál: az eltérő formák nem érintették az interjúk mélységét és árnyaltságát, miközben a nyilvánosság megtapasztalt háttere általánosan is megemelte a beszélgetőpartnereink által elmondottak tárgyi értékét és értelmezéseik relevanciáját.

1 Roma munkatársaink Bogdán Mária, Rácz Tibor, Szegedi Dezső és Szirmai Norbert voltak, akiknek nemcsak az elkészült kiváló interjúkért, de azok értelmezésében és feldolgozásában nyújtott munkájukért is köszönettel tartozunk.

2 A Roma Polgárjogi Esték nyilvános interjúinak résztvevői: Berki Judit, Daróczi Ágnes, Horváth Aladár, Izsák Rita, Kállai Ernő, Kállai László, Orsós Anna, Orsós Éva, Orsós János, Osztolykán Ágnes, Setét Jenő, Szentandrássy István és Zsigó Jenő. A felvételeket a 20. Század Hangja őrzi, lásd 409_20 gyűjtemény, http://voices.osaarchivum.org/.

Az interjúk három nagy egységből építkeztek. Abból kiindulva, hogy a gyermek- és ifjúkor körülményei és élményei köztudottan meghatározóak a későbbi életpálya szempontjából, beszélgetéseinkben nagy súlyt fektettünk az induló család megismerésére. Ebben az összefüggésben nemcsak a szülők (sok esetben: a nagyszülők) iskolái, foglalkozásai, munkái és a család megélhetésének körülményei voltak fontosak számunkra, hanem a gyerekek nevelését meghatározó beállítódások, különösen az iskolához, majd a szakma- és pályaválasztáshoz fűződő családi elképzelések és aspirációk is. Jelentősége volt továbbá a vallás mint értékbázis és mint igazodási pont számbavételének éppúgy, mint azon tradíciók megismerésének, amelyeket beszélgetőtársaink későbbi roma-politikai munkájuk sarokköveiként emlegettek. A családi háttér e többnyire kevésbé számon tartott és kevésbé kiemelt vonatkozásai utóbb alapvető fontosságúnak bizonyultak a politikussá válás, illetve a vállalt politikai tartalmak és választások megértéséhez. De egyszersmind ugyanezek az információk jelentőségre tettek szert az életutak dinamikájából kibontakozó, a nagy léptékű – és gyakorlatilag valamennyi partnerünket magával sodró – társadalmi mobilitás erőforrásainak és motivációs alapjainak megértése szempontjából is.

A kérdések második nagy blokkja a roma identitás kialakulását, csiszolódásának folyamatát igyekezett nyomon követni. Ebben az összefüggésben sokszor kitüntetett jelentőségre tettek szert a diszkriminációval, a negatív megkülönböztetéssel kapcsolatos élmények. De ugyanígy jelentőséget tulajdonítottunk az énazonosság formálódásában fontos kapcsolatoknak, a roma és nem roma barátok, példaképként számon tartott fontos felnőttek, a későbbi pályát befolyásoló tanárok és beállítódásaik megismerésének. A visszaemlékezéseknek ebben a vonulatában szinte magától jött elő a többségi befogadás és az integráció ellentmondásos problematikája, ami a későbbi politikusi pálya szemszögéből adott értelmezési keretet a személyes identitás kérdésének. Az életpálya egyes szakaszait kísérő és körülölelő kapcsolatok között kitüntetett jelentőségű volt a párkapcsolatok kérdése és a házastárs részvétele és viszonyulása a politikusi szerepvállalásban éppúgy, mint a gyereknevelés identitást érintő mozzanataiban.

A harmadik kérdésblokk magát a politikai pályát követte nyomon. Szélesen fogtuk fel a kérdést: támaszkodva az identitásépítés elbeszélt lépcsőfokaira, az első 'romatudatos' lépésektől indultunk el. Ezek az első lépések az esetek meghatározó hányadában a roma kultúra valamilyen formájához, illetve a gyermektáborok és klubok körül bontakozó roma mozgalom egyes állomásaihoz kapcsolódtak. A részvétel kezdeti formáitól általában hosszú út vezetett a tényleges politikusi fellépéshez; kérdéseink ennek az útnak a részletes nyomonkövetését célozták. A későbbi politikusi választások és döntések nem pusztán eseménytörténeti vonatkozásaikban kerültek szóba, hanem igyekeztünk megismerni az egykori célkitűzéseket éppúgy, mint az időben visszapillantó értékeléseket.

Természetesen a kapcsolatok hálója e történetnek az egyik legfontosabb vonatkozása volt, így az út minden állomásán igyekeztünk rögzíteni a legfontosabb társakat, de azokat a szereplőket is, akikkel interjúalanyunk vitába vagy összeütközésbe került. A kérdésblokk zárásaként aktuálpolitikai dilemmákat hoztunk szóba, hogy megtudjuk beszélgetőpartnereink véleményét a formálódó új roma pártról, továbbá azokról az ügyekről és szükségletekről, amelyeket ma a roma politika legfontosabb kérdéseinek látnak.

Az itt következő elemzés nagyjából a bemutatott tagolást követi. Támaszkodva a gyerek- és ifjúkorról szóló gazdag beszámolókra, valamint az iskolák és foglalkozások pályaíveiből kirajzolódó tipikus utakra, először a családi háttér, illetve a mobilitás kérdéseit járjuk körül. Tanulmányunk következő részében az identitásválasztás sokszínű palettáját mutatjuk be, és kitérünk a megkülönböztetéssel kapcsolatos élményeknek az identitások formálódására gyakorolt hatására. Végül számba vesszük a politizálás változatos formáit és színtereit, és felvillantjuk azokat a vitákat, amelyek a roma politikának a hazai politikai struktúrában való helyfoglalását kísérték, és amelyek ma is meghatározzák az etnikai politizálás markánsan különböző frontvonalait.

Felemelkedési pályák

Mint a bevezetőben már röviden vázoltuk, kutatásunkban a roma politika kulcsfiguráinak politikai tevékenységét, értékválasztásaikat és szerepvállalásukat széles beágyazottságban értelmeztük. Abból indultunk ki, hogy mire politikai tevékenységbe fordulnak, a beállítódások és értékek formálódásának hosszú előtörténete van. Látszólag távoli élet-szegmensekben kapott impulzusok és benyomások ugyanis döntő hatással vannak annak az emocionális és kognitív megértésére, hogy 'mit is jelent románnak lenni'. A roma identitás így formálódó tartalmai azután sok és hosszadalmas lelki és gondolati munka révén válnak az aktív cselekvés, a céltételezett és tudatosan alakított tevékenység fundamentumává, hogy szereplőink e kezdetben általában privát és informális tevékenységnek utóbb a politizálásban leljék meg a megfelelő formáját.

E szélesen felfogott beágyazódásból következett, hogy a kutatásunk középpontját jelentő politikai részvételt és tevékenységeket interjúalanyaink egész életpályájának szövetében igyekeztünk megközelíteni. Politikusi szerepvállalásaikat állítván a középpontba, alapvetően fontos volt számunkra, hogy felfejtsük értékválasztásaik, politikai stratégiáik érték- és motivációs alapjait, és rekonstruálni tudjuk azokat a lépcsőfokokat, amelyeken keresztül ezek az érték-együttesek és stratégiák kiformálódtak. Úgy gondoltuk, hogy a nézetek, meggyőződések és tevékenységek, a félbemaradt, majd esetleg újrakezdett próbálkozások nem varázsütésre, a semmiből alakultak. Górcső alá véve a fiatalkori értékválasztások folyamatát, és persze támaszkodva a politikai szocializáció irodalmára, azt feltételeztük, hogy megértésükhöz az életviszonyok részletes feltérképe-

zésével juthatunk közelebb. Úgy véltük, hogy a korábbi élettapasztalatok, a gyerek- és ifjúkori élmények nyilván otthagyták a nyomukat a formálódó elgondolásokon, s a kapcsolódások felmutatásával jobban megértjük a későbbi választásokba szervült indíttatások és beállítódások, a személyessé vált nézetek kialakulásának tényezőit.

Mindezen túl, világos volt, hogy az elmúlt évtizedek roma politikusai – még inkább, mint nem-roma társaik – különféle nagy ugrásokkal kerülhettek a politikába: nem lévén politikai tér, bárhol is tevékenykedtek korábban, a politikai szerepekbe aligha szocializálódhattak szerves építkezéssel; vélhetőleg inkább különféle szokatlan transzformációk és nem is mindig kockázatmentes váltások állhatnak politikussá válásuk hátterében. Ez utóbbi megfontolás tovább is vezetett: meg akartuk érteni, hogy mik voltak a nagy transzformációk pillérei, mi nyújthatott háttérfedezetet, mi védhetett meg (és megvédett-e) a megbicsaklásokkal szemben?

Ezek a gondolatok elvezettek bennünket ahhoz, hogy közelebbről szemügyre vegyük partnereink kapcsolatrendszerét, beleértve a közvetlen politikai kapcsolatokat és a tágabb családi, baráti, munkatársi kötődéseket egyaránt. Ez utóbbiaknak más szempontból is nagy jelentősége volt számunkra. Azt feltételezhettük ugyanis, hogy a kapcsolatok ez utóbbi kötege – középpontjában a családdal – a maga módján formálója, alakítója volt az életpályának, a fiatalkori pályaválasztásnak és tágabban annak a szocializációs térnek, amelyből a későbbi politikai aktivitás kinőhetett. Persze tisztában voltunk azzal, hogy a család nemcsak előrelendítő, de visszafogó erő is lehetett. Ezért – mint azt korábban jeleztük – arra törekedtünk, hogy választott interjúalanyaink családjának tagjait is megszólaltassuk, és megpróbáljuk felszínre hozni a politikai szereplő életének alakulásával kapcsolatos megfontolásaikat, aggodalmaikat, de megelégedettségüket és büszkeségüket is, ezzel jutván közelebb ahhoz a bonyolult viszonyrendszerhez, amelyben az általunk megszólaltatott politikusok tevékenysége zajlott.

Egy harmadik szempontból ismét csak a család szerepéhez jutottunk el, és ez közvetlenül a ki- és felemelkedés problematikája. Mint látjuk majd, interjúalanyaink kivétel nélkül rakéta-sebességű társadalmi felemelkedést hajtottak végre: ki korábbi, ki érettebb életszakaszában messze távolodott a családi tűzhelytől – fizikai és átvitt értelemben egyaránt. Egyrészt fontosnak láttuk felgöngyölíteni, hogy az eltávolodás mozgatórugói igazában már ott szunnyadtak-e a kezdetekben, az iskola, a pálya, a lakhely szülői megválasztásában, másrészt kíváncsiak voltunk arra is, hogy a villámsebességű mobilitás hogyan formálta át a családi kapcsolatokat, vezetett-e és milyen új kapcsolati konstellációk kialakulásához, és ha igen, miféle tartalommal.

Hogy választ igyekezzünk találni e kérdésekre, interjúinkban részletesen kitértünk az induló család viszonyainak feltérképezésére. Tudakozódtunk a szülők iskolái és

foglalkozásai, munkái felől, és megpróbáltuk körbejárni a gyerekkori életviszonyokat, a megélhetés szintjét, a lakásviszonyokat, s ha volt, a gyermekkori munkavégzés formáit, tartalmait. Igen részletesen tájékozódtunk az iskolázás felől, és tudakozódtunk a hajdan elképzelt életpályáról, majd a ténylegesen választott útról. Mindebben fontos volt számunkra a szülők nevelési elveinek megismerése, és az is, hogy a család felemelkedésében interjúalanyunk testvérei is részt vettek-e. A szülők mellett többnyire a kép fontos alkotói voltak a nagyszülők, és azok a kulcsszereplők – távolabbi családtagok, de adott esetben tanárok, papok, sőt szomszédok –, akiknek mintaadó szeerepén, tanácsain vagy aktív segítségén nemegyszer az életút, a pálya fordulói nyugodtak. A későbbi életszakaszokról pedig a házastársak megismerésével, valamint a baráti és munkatársi kör feltérképezésével tájékozódtunk.

E rövid felsorolásból is látszik: interjúinkat néhány klasszikus, már-már közhelyszerűen ismert alapelvre építettük. Az egymást követő generációk iskolai és foglalkozási, munkavégzési pályaútjának középpontba állítása azon a feltételezésen nyugodott, hogy a későbbi pályautak jobbára a szülőktől kapott alapmintázatból táplálkoznak, ezt az alapmintázatot finomítják és fejlesztik tovább, vagy adott esetben az örökölt képlet tudatos meghaladását célozzák.

Mint látni fogjuk, terepünk meglehetősen rendhagyó az itt vázolt képlet szempontjából. Miközben a szülőknek valóban meghatározó szerepe van az iskola- és pályautak alakításában, e szerepük nem hozható közvetlen összefüggésbe a saját életpályájukkal, legalábbis nem a mintaadás és -követés szokványos értelmében. Mintaadás és -követés helyett jobbára inkább elrugaszkodásról volt szó: számos beszélgetőtársunk esetében a szülők erőfeszítései saját iskolázatlanságuk és ennek betudható nehéz életpályájuk feltétlen meghaladására irányultak. Másodlagosnak tartván az ebből született esetleges feszültségeket, gyermekeiknek a magukénál 'úribb' státuszt és életformát kívántak, és munkájukat, sőt a család fogyasztását és mindennapi életét is ennek az elsődleges törekvésnek rendelték alá.

Ahhoz azonban, hogy a család és a tágabb közösség szerepét, hatását értelmezhessük, kissé messzebbről kell elindulnunk. Interjúalanyaink gyermekkorának ugyanis alapvető meghatározója a szegénység, amiben kisgyerekként szocializálódtak. 35 interjúalanyunk közül 16-an a mélyszegénység viszonyait idézik gyermekkori emlékeikben, akár cigánytelepen laktak akkoriban, akár már a település valamely bentebbi részében. Van, aki éhezésről számol be, van, aki 'csak' zsúfoltságról és elemi ruházkodási hiányosságokról. A történelmi kor persze meghatározó: akinek gyermekévei az ötvenes évekre vagy a kora-hatvanas időkre estek, annak családja csaknem biztosan hosszasan nélkülözött, amihez képest javulást jelentett – az akkor indulók számára pedig jobb életszínvonalat – a következő korszak, amiben a jobb bér reményében az apák elkezdtek távolabbi

településekre járni, Pestre vagy a nagyvárosokba kerültek, és rendszeres fizetésükből már jobb élelmezésre és az alapvető szükségletek rendszeres kielégítésére tellett. Ekkortól fogva az általános képlet a férfiak (az apák és az idősebb testvérek) havi ingázása, ami mellett az asszonyok jobbára mezőgazdasági napszámba járnak, vagy a hagyományos módon nem-roma paraszti háztartásoknál végeznek takarítást, mosást és nyújtanak más személyi szolgáltatásokat. Ezekben az években a szegénység mérséklődésének fontos jeleként gyakoriak az építkezések, amik nemcsak a lakásviszonyok javulását, hanem a korábbi teljes kirekesztődés mérséklődését is hozzák. Mindennek ellenére, a szegénység különböző fokozatai végigkísérik interjúalanyaink gyermekkorát és fiatal éveit. E viszonyok közepette teljesen általános a korai munkavégzés: a tíz év alatti gyerekek libapásztorok, bojtárok lesznek, a nagyobbak pedig felnőtt módra kiveszik részüket a napszámból.

Belegondolva ezekbe a létfeltételekbe, nemigen várnánk, hogy az iskolának különösebb jelentősége legyen. De a helyzet mégsem ez: minden ellentétes diszpozíció ellenére, a gyermekek iskoláztatására nagy hangsúly kerül. Az ösztökélés elsősorban az anyák részéről érkezik, bár néhány esetben az apai elképzelések viszik a prímet. A szülői motivációk sokfélék, de három kikristályosodási pontjuk figyelhető meg.

Az első a fokozódó szégyenérzet és a kényelmetlenségek megélt szaporodása a majdnem vagy teljesen írástudatlan szülők körében. A létfeltételek és a munkák változásával az írásbeliség egyre fontosabb lesz a dolgozó romák életében is, és egyre inkább lealacsonyodásként élik meg az elemi ismeretek hiányát. A városban való tájékozódás hirtelen elengedhetetlenné teszi a betűk és a számok ismeretét, az ügyek napi intézése, valamint a munkahelyek és a munkásszállók szabályainak áttekintése megoldhatatlan az írásbeliség elsajátítása nélkül. A hiányok egyszerűen a mindennapi élet vitelét gátolják, és húsbavágó problémaként jelentkeznek. A megaláztatás és a szégyenérzet napi élményével a hátuk mögött, a hatvanas, hetvenes évek fiatal szülőgenerációja számára gyermekeik megfelelő iskoláztatása elsőrendű prioritás lesz, ami önmagán túlmutató jelentőséggel a többségi társadalomhoz a saját életben már nem pótolható felzárkózás bizonyítéka is egyben.

Az anyák iskolázási törekvéseinek második csoportjában a befogadás iránti vágyak és törekvések játsszák a fő motiváló erőt. Mint arra még visszatérünk, interjúalanyaink körében igen magas a szülők közötti vegyes házasság: e vegyes kötődések sokszor magyar-cigány házasságot jelentenek, de legalább ilyen gyakran fordulnak elő az egyébként egymással nem keveredő cigányközösségek tagjai között létrejött életközösségek is (romungró-oláh cigány, oláh és beás cigány stb.). E házasságokat a közösségek igen nehezen fogadják el, és interjúalanyaink a gyermekkor fontos történeteként idézik fel az elzárkózást és izolációt, amit a 'törvényt bontó' szülői házasságok nyomán család-

juknak el kellett szenvednie. A gyermek iskolája kitörési pontot jelent ebben a helyzetben: egyrészt az egyetértés és a kompromisszumok tartós terepét teremti meg, másrészt gyermekei gondos iskoláztatása révén a szülő (jobbára a könnyebben kirekesztett anya) felmutathat teljesítményt és elismerésre méltó elszántságot. És ha a kitörési, befogadási vágyat a gyerek is magáévá teszi, az különleges utakra és különleges teljesítményekre sarkallhat: *„Tehát megvoltak ugye a tanár, orvos gyerekek, akiknek nagy jövőt jósoltak, és akkor voltam én, aki igazából nem is nagyon számítottam. Ez végülis végig folytatódott. Amikor az édesanyám bement az általános iskolába, és megkérdezte, hogy 'a lányom hova menjen továbbtanulni?', akkor azt mondták neki, hogy egy szakmunkásba, szakközépbe, esetleg egy gyengébb gimnáziumba. Azt mondja édesanyám, én már nem emlékszem, hogy erre annyira begurultam, hazamentem, kinyitottam az akkori középiskolák ranglistáját, és kiválasztottam a legkeményebbet, ami a legközelebb volt. Ez volt a pécsi Nagy Lajos Gimnázium. Azért kerültem oda, mert nem hittem el, hogy nem nézik ki belőlem, hogy meg tudom csinálni, szóval igazából dacból."* (Izsák Rita)

A harmadik kikristályosodási pont az elfojtott szülői vágyak terepe: a gyerek iskolázása, majd későbbi karrierje kárpótolhat kényszerűen félbemaradt pályákért vagy megvalósulást kínál évtizedekkel korábban feladott vágyaknak és álmoknak. Persze a szegénység fent jelzett viszonyai közepette a motivációknak ez a köre a legkevésbé elterjedt. Ugyanakkor látható módon az életviszonyok javulásával az iskolázásnak, az iskolaválasztásnak tulajdonított sorsformáló szerep egyre lényegesebbé válik. Nem pusztán az iskolázás általában vett fontosságáról van szó: a szülők teljesen tisztában vannak a különböző iskolatípusok eltérő értékével és a gyermekük számára elképzelt jövő szempontjából vett jelentőségével. Jól tudják, hogy a szakiskolákból nemigen vezet út felfelé, a szakközépiskolák pedig kevés tudást adnak az egyetemi továbbtanuláshoz. Az igazi kitöréshez gimnáziumi érettségi kell: *„Anya nagyon jó pincér volt, de nagyon fáradt volt, szóval ő nagyon érezte azt, hogy ha ebből meg kell élni, akkor ez egy baromi kemény fizikai munka és ő úgy gondolta, hogy ennél többet szeretne nekünk adni. … Iszonyatos hangsúlyt fektetett a tanulásra, és folyamatosan kooperált a pedagógusokkal. … A húgomat is és engem gimibe küldött, és szándékosan nem szakközépiskolába, mert azt mondta, hogy ő egy értelmiségi létet akar nekünk biztosítani."* (Hága Antónia)

Persze e különbségeken átívelő közös vonás, hogy a szülők az iskolát a felemelkedés elsőrendű csatornájának látják. Bár a szegénység interjúalanyaink gyermekkorának általános jellemzője (hiszen azok sem jómódban, legfeljebb napi nélkülözések nélkül éltek, akik valamivel jobb helyzetről adtak számot), több jel mutat arra, hogy e családok már készen álltak a szegénységből való kiemelkedésre. Az első és igen fontos jelzés a gyerekszám korlátozása. Ez persze történelmileg viszonylag új fejlemény, és elsősorban interjúalanyaink fiatalabb generációját jellemzi. Míg a szülőknek – és idősebb beszélge-

tőpartnereinknek – általában öt-hat testvére van, az újabb nemzedékben a legtöbb helyen egy vagy két gyermek születik, és az összpontosított szülői, nagyszülői energiák az ő felemelkedésüket szolgálják. A másik – és legalább ennyire fontos – vonás a női munkavállalás. Ha a kezdeti években otthon maradnak is az anyák, és legfeljebb napszámba járnak a mezőgazdasági csúcsmunkák idején, a hatvanas évek iparosítási hulláma megtöri a tradíciót: a férfiak táv-ingázásával párhuzamosan az asszonyok is elhelyezkednek, és a közösségen belüli korábbi patriarchális munkavállalási formák a város, az ipar személytelenebb segéd- és kisegítő munkáira váltódnak át. A rendszeres két kereset nemcsak minden korábbinál biztosabb megélhetést ad, hanem lehetővé teszi a költözést, a házépítést is. Interjúalanyaink családjainak nagy része ekkor hagyja maga mögött a telepi létformát, és többségük ezt összeköti egy nagy integrációs lépés megtételével is: kifejezett törekvés a gádzsókkal való keveredés és az életforma minden elemét átitató asszimiláció. E fordulatokkal párhuzamosan a gyerekek vegyes iskolákba kerülnek, ahol tényleg el is vegyülnek: a visszaemlékezésekben interjúalanyaink egyöntetűen viszonylag zökkenőmentes beilleszkedésről adnak számot. Úgy tűnik, hogy ebben a korszakban – a hatvanas, hetvenes években – az általános iskolák még viszonylag mentesek az etnikai megkülönböztetéstől – beszámolóik szerint interjúalanyaink a diszkriminációval való találkozás első élményeit a középiskolás években tapasztalják meg.

A gyerekkori életviszonyok fontos további sajátossága a vegyes házasságok fentebb más összefüggésben már említett magas száma. Noha a különböző csoportokhoz tartozó fiatalok – a majdani szülők – tradíciókat borító párválasztását olykor mély és tartós konfliktusok kísérték, a keveredés tagadhatatlan hozadékokkal járt. Egyrészt inspirációt adott a kitörésre, a felemelkedésre: a fiatalok kiemelkedő teljesítményükkel csitíthatták el az elégedetlenkedő hangokat, és nemegyszer a családi megbékélést éppen szorgalmuk és törekvéseik jólétben is testet öltő bizonyítékai hozták meg. Másrészt a gyerekek – interjúalanyaink – szempontjából megtermékenyítő volt a kínálkozó családi minták sokszínűsége. Több beszámolóból kitűnik, hogy az egyik ágon különlegesen megbecsült nagyszülő inspirálta a későbbi pályaválasztást, de a sokféleség máshogyan is hatott: ösztönzött a különböző kultúrák megismerésére, a különbségek és hasonlóságok értelmezésére, valamint a szokásokon felülemelkedő egyéni választások értékének megbecsülésére. Az utóbbi szempontból különösen fontosak voltak a cigány csoportok közötti házasságok, amelyek a nyelvi különbségek iránti fogékonyságot és a létformák sokszínűségének értő feldolgozását inspirálták. Végül, a kompromisszumok keresése új családi együttléti formák, új kötődések kialakulását segítette. Ebben a gyerekek sokszor úttörő szerepet vittek: ők teremtették meg a hidat és a közlekedést a távolságot tartó családrészek között, és ezzel új kohézió megszületését segítették életre. Ami pedig a későbbi életpályát illeti, a kora gyermekkorban megtapasztalt kulturális sokszínűség minden bizonnyal szerepet játszhatott a multikulturális formák későbbi innovatív kere-

sésében és abban a kulturális toleranciában, amely a roma politika sikeres időszakainak egyik alapvető értéke és az egyik legfontosabb sajátja volt.

Továbbtanulási pályautak

Interjúalanyaink életében az első nagy jelentőségű fejlemény a nyolc általános elvégzése. Ez még a hatvanas, hetvenes években is kiugró teljesítménynek minősült, hiszen a szülői generációban szokványosnak az írástudatlanság számított. Különösen így volt ez a telepi cigány közösségekben, amelyek teljes elzártságában és a tradicionális feladatok ellátása közepette sem lehetőség, sem húzóerő nemigen adódott az írni-olvasni tudás elsajátítására. Gyerekeiktől az általános iskola kijárását mégis megkövetelték a szülők, és a család szegénysége ellenére ennek az előfeltételeit is előteremtették. A folyamat motorjai – mint arról volt már szó – általában az anyák voltak. Elszántságuknak és törekvéseiknek két alapvető forrása volt: az egyik a kitörési vágy, a szegénység meghaladása, aminek zálogát nemcsak az iskolai tudás, hanem az arról szóló bizonyítvány megszerzésében látták; a másik felhajtó erő a műveltség mély tisztelete volt. Főként fiaiknak szánták azoknak a kitüntetett szerepeknek a továbbvitelét, amelyeket a közösség bölcsének számító cigányemberek tudásához, ismereteihez és kulturális szerepeihez kötöttek, de amelyeket jó érzékkel az új kor új követelményeihez igazítandónak láttak. Ezek a 'nagy öregek' mindent tudtak a cigányok történelméről, a szokások és rítusok eredetéről, és különösen nagy teljesítményt nyújtottak a Biblia értelmezésében és magyarázásában. Az utódnak kiválasztott ifjaknak – interjúalanyainknak – ezt a tudást kellett átvenniük s egyszersmind újjárendezniük, átértelmezniük. A feladat nemigen volt elvégezhető az iskolában megszerzendő ismeretek nélkül – ezért a nyolc osztály kijárása kezdett általános normává formálódni, s e normajellegű folyamatnak a negyvenes-ötvenes években született interjúalanyaink voltak az első megjelenítői.

Fontos azonban, hogy az iskolával kapcsolatos szülői várakozások nem álltak meg itt. Jól érzékelvén az azidőtájt megnövekvő lehetőségeket, a szülők gyermekeik kezébe szakmát is kívántak adni. Bár e tekintetben a roma közösségben – csakúgy, mint a tradicionális beállítódású nem-roma csoportokban – mindmáig különbségek mutatkoznak a fiúktól és a lányoktól elvárt szerepek és azokhoz kapcsolódó iskolaválasztások terén, a különbségtevések ebben a körben kivételes módon nem érvényesültek: a lányok továbbtanulása éppen úgy fontos érték volt, mint a fiúké. Sőt, a minta az volt, hogy valamennyi testvérnek tanulnia kell. A továbbtanulási norma elsősorban szakmatanulást jelentett: a kor – a hatvanas, hetvenes évek – kínálkozó lehetőségeihez igazodva, a fiúk számára különböző nehézipari foglalkozások, a lányok számára elsősorban szolgáltatói szakmák tűntek fel a láthatáron. Fontos volt továbbá a folyamatosság: egyetlen kivételtől eltekintve, interjúalanyaink törések és megszakítások nélkül léptek át a középfokú

képzés iskolafokozatára. Volt azonban egy másfajta szabálytalanság: közülük többen is harcba szálltak szüleikkel és tanáraikkal, hogy szakmatanulás helyett inkább gimnáziumban folytathassák a tanulmányaikat és érettségit szerezhessenek. Ez a törekvés a korszakban testidegen volt a cigány közösségekben: az interjúk hosszan tartó családi konfliktusokat idéznek fel. A szülők, nagyszülők és rokonok rosszalló érveinek lényege az 'úri mulatságnak' számító érettségi hasznavehetetlensége a kézzelfogható és rögvest hasznosítható szaktudásokkal szemben.

A gimnázium választása persze nemcsak magáról az iskolázásról szólt, hanem ott munkált a státusz-emelkedés gondolata is: az ambiciózus ifjú az iskolaválasztással kihúzódott az otthoni közegből, és egyszersmind megtette az első lépéseket a városba költözés majd letelepedés irányába, ami persze életformaváltást és az induló közegtől való eltávolodást is jelentett. S bár e kitörési szándékok jobbára a szülők jóváhagyását (sőt, kifejezett támogatását) élvezték, a választást ennek ellenére kísérő fenntartásaikban szerepet játszhatott a féltés és az aggodalom, hogy vajon nem túl nagy és nem túlságoan idő előtti-e az ugrás e korai serdülő korban.

Azok, akik előbb szakmát tanultak, később követték ezt a mintát. Általános sémának mondható, hogy beszélgetőpartnereink a mesterlevél megszerzése után munkavállalásaikkal városi munkahelyek felé gravitálnak, és miközben napi kereső munkát végeznek, levelező tagozaton elvégzik a középiskolát, és érettségit szereznek. A csoport kivételes teljesítményére utal, hogy interjúalanyaink kivétel nélkül valamennyien leérettségiznek az általános iskola befejezésétől számított hat éven belül. Az érettségi szemükben több mindent jelent: bizonyítékát a folyamatos építkezéssel megszerzett középosztályi státusznak; a lehetőségek tárházának bővítését a munkavállalás terén; és persze kaput a felsőoktatás felé. Az érettségihez fűződő státuszváltás persze kockázatos vállalkozás: a családjától fizikailag és társadalmi értelemben eltávolodó fiatal háttér és támasz nélkül maradhat, és a fájó veszteség mindkét oldalon megkérdőjelezheti a váltás értelmét. Ezért a lépést megtenni bátorságot és elszántságot igényelt, és mindez korán tudatosította a viszonyok átépítésének szükségességét. Egyik interjúalanyunk így idézi fel az egykor rá sokkszerűen ható felismerést: *„…azt mondja a nagyanyám nekem, hogy »kislányom, nagysága, úri nagysága lesz belőled! Meg se fogod ismerni a nagyanyádat! Ha meglátsz az utcán, átmész az utca túloldalára!« Nem is tudom, értettem-e, hogy mit mondott. De az olyan volt, mintha egy tőrt döfött volna a szívembe. … Azt hiszem, attól kezdve én öntudatos cigány voltam."* (Daróczi Ági) Persze minden kockázata ellenére az iskolai emelkedés büszkeséggel társul: a közösség első érettségizett tagjának lenni el nem évülő érdem. És ez annál is inkább így van, mert a középiskolás évek az előítéletekkel való szembesülés évei is: az interjúk durva tanári lefokozásokról és igazságtalanságokról, a gyereküket tőlük eltiltó többségi szülői fellépésekről, bántó kortársi viccelődésekről és

gyakori gáncsoskodásokról számolnak be. Az 'érettségizett cigány' nemcsak a roma közösségben számít különlegességnek, de megfelelője a többségi közegben sem általános, és a mélyen ülő előítéletek mellett a rivalizálás motívumai is magyarázzák, hogy a kiugró roma iskolázási teljesítmények elfogadásáig rögös és bonyolult az út.

Az interjúk feltűnő vonása, hogy a státuszemelkedés terepe a középiskola, és szimbolikus értelemben vett mérföldköve az érettségi. A szülők és a közösség igazán nagy jelentőséget az általános iskola utáni továbbtanulásnak tulajdonít, a későbbi folytatást – a felsőfokú tanulmányokat – már egyenes és logikus következménynek tekinti, aminek szociológiai értelme, hogy stabilizálja a korábbi lépést. E beállítódás fényében különösen érdekes, hogy interjúalanyaink valamennyien diplomás emberekké válnak. A továbbtanulás azonban ritkán lesz a diákélet egyenes folytatása. Interjúalanyaink között mindössze négyen vannak – a legfiatalabbak, a ma negyvenes éveikben járók –, akik a szabályos utat járják be: a középiskola után egyetemre vagy főiskolára mennek, és kereső felnőtt életüket diplomával a zsebükben kezdik meg. A többség életében az érettségi után jobbára munkában eltöltött évek következnek, hiszen a család szerény anyagi körülményei erkölcsileg is, de gyakorlati értelemben is az azonnali elhelyezkedést diktálják. Mindezen közben azonban sokszor feledésbe merülnek az egykori pálya-elképzelések, illetve lecsupaszodva a diploma iránti vágyként jelennek meg, ami mellett érthető, hogy a levelező vagy esti formában folytatott felsőfokú tanulmányok között gyakran találunk a közvetlen munkavégzésbe könnyen és nyilvánvaló gyakorlati haszonnal átültethető műszaki, technikai vagy adminisztrációs stúdiumokat. Ott azonban, ahol a korábbi elképzelések humán szakválasztást diktálnának (mindenekelőtt a különböző tanári és szociális pályák), a zárójelbe tett vágyak előbb-utóbb utat törnek maguknak, és másoddiplomás képzésekbe vagy célirányosan szervezett képzési programokba való bekapcsolódással lehetővé teszik a pályakorrekciót. Mire azonban e lépésekre sor kerül, interjúalanyaink többnyire már családos emberek, kialakult munkavégzéssel és kapcsolati rendszerrel. Így a korrekciós diploma inkább csak nyomatékosítja a státuszt, de nemigen válik újabb pályamódosítások kiindulási pontjává.

Ebben az összefüggésben fontos említést tennünk a politikai pályautak kezdeteiről. Kevés kivétellel interjúalanyaink bekapcsolódtak a hetvenes, kora-nyolcvanas évek talán legfontosabb mozgalmába: a cigány gyerekeknek és fiataloknak szervezett táboroztatásba. A gyerekekkel, fiatalokkal való foglalkozás komoly pszichológiai és pedagógiai rátermettséget követelt. Beszélgetőtársaink sokszor egymástól lesték el a szakmai fogásokat, egymás segítségével lettek úrrá a felmerülő konfliktusokon, nehéz helyzeteket teremtő nézetkülönbségeken. Ezek a tapasztalatok szinte törvényszerűen hozták az igényt a szakszerűség elsajátítására, ami tanítói és tanári képzések felé terelte az érdeklődést és a figyelmet. Nemigen függetleníthető tehát e közös tapasztalatoktól, hogy a

diploma (másoddiploma) megszerzése többségüknél e területekre irányult. Ugyanakkor diplomájuk birtokában is kevesen léptek tanári pályára; a foglalkozások íve jobbára a korábbi irányokat követte. Ez egyúttal azt is jelenti, hogy a politizálás különböző formái keveseknél váltak elsődleges rendszeres munkavégzéssé és kenyérkereseti forrássá; a legtöbb esetben a 'polgári' és a politikai pályaút kettévált.

Mindent egybevetve, társadalmi értelemben az iskolai pályautak hatalmas fesztávot fognak be, és teszik ezt néhány szokatlan mozzanat útján. E pályutak legfontosabb vetülete a szülők iskolázottsági színvonalával összevetve ötlik a szemünkbe. Interjúalanyaink családjaiban módfelett szerény a hátszelet biztosító kulturális tőke. Hiányoznak az írásbeliség eszközei és vetületei, nincsenek otthon könyvek, nincs az olvasásnak szokásszerű terepe és ideje, és a mélyszegénység zsúfolt viszonyai közepette természetesen nem lehet szó külön tanulósarokról vagy saját íróasztalról. Mindemellett nagy a becse a szóbeliséggel továbbadott tudásnak és a tradíciók értelmét is megvilágító műveltségnek. Ez a tudásfedezet párosul azután a szülők eltökéltségével, akik mélyen megélt vágyaikat és törekvéseiket összpontosítva, kiemelt jelentőséget biztosítanak gyermekeik jó színvonalú iskolázásának. Új és szokatlan fejleményként azonosíthattuk azt is, hogy eltűnik a nemek szerinti megkülönböztetés: interjúalanyaink családjai 'szabálytalan' értékrendet követnek abban is, hogy a lányok taníttatása éppen olyan fontos, mint a fiúké, és ezzel összefüggésben nemre való tekintet nékül egyformán váratik el a munkavállalás is. Ahogy a fiúknak, úgy 18 éves koruk után a lányoknak is dolgozniuk kell. Azt sejthetjük, hogy a tradíciókból való kitörés e vonulatában különösen fontos az anyák szerepe, akik lánygyermekeiknek a magukétól markánsan különböző, modernizált életformát szánnak. A törekvések sikerre vitelének fontos összetevője a térbeli mobilitás, ami mögött sokszor a szegénységből való kitörés ember feletti erőfeszítéseit látjuk. Az emelkedés fontos állomása a telepszerű életforma hátrahagyása, a beköltözés a falu vagy a kisváros központjába. Túl az életszínvonal javulásán, e mozzanat is segíti az iskolázási tervek kiteljesítését. A gyerekek a váltással általában többségi iskolákba kerülnek, és a kiugró mobilitási teljesítmény révén könnyen el is vegyülhetnek a gádzsók között, ami persze relatíve magas státuszuknak szól, hiszen a példát a szegény roma többség nemigen tudja követni. Az általános iskolai évek így viszonylag harmonikusan telnek; az etnikai megkülönböztetéssel való szembesülés a középiskola-választásnál bukik ki először – hiszen a tanárok többségi társaiknál szerényebb iskolát ajánlanának a roma gyereknek.

Az erős szülői aspirációk érvényesülésének e második terepén újra 'szabálytalanságokat' látunk: az 'előírásszerű' szakiskolai pályával és a gyors iskolafeladással szemben interjúalanyaink többsége – láttuk – érettségit adó középiskola felé veszi az irányt, de ha netán szakmunkásnak tanul, akkor is hamarost párhuzamosan járja majd a gimnáziumot, és leérettségizik. Mint bemutattuk, a családi terveknek nagyjából itt húzó-

dik a határvonala: a szülők az érettségivel biztosítottnak látják az elképzelt és vágyott státusz-emelkedést, és elgondolásaikban kevésbé játszik szerepet minden, ami ezen túl következik. Ezért van, hogy a felsőfokú tanulmányokat illetően még a legmilitánsabb és legelszántabb szülők is hátrébb húzódnak: a szakmai irány megválasztását, sőt, magát az egyetemi, főiskolai továbbtanulást már gyermekeik kizárólagos magánügyének tekintik. A családok minden javulás ellenére szűkös anyagi viszonyai mellett ritkán adatik diákként eltölthető négy-öt további év, így érthető módon egy szűk kisebbséget képvisel az a négy interjúalanyunk, aki nappali tagozaton szerez diplomát (és ők is társadalmi ösztöndíjjal). A többség évek múltán levelező vagy esti tagozaton tanul, és tanulmányaik irányválasztásába értelemszerűen beleszól a munkahely, ahol mindeközben dolgoznak. Fontos azonban még egyszer kiemelnünk, hogy később tanári, jogi és szociális pályákon valamennyien humán végzettséget (is) szereznek, amivel sokszor a munka mellett végzett politikai tevékenység szakmai megalapozottságát igazolják. E diplomák kikezdhetetlenné teszik a professzionalizmust, és ez szemlátomást fontos védettséget jelent beszélgetőtársaink szemében. Az egyetemi diploma ugyanakkor ritkán jelent további státusz-emelkedést: interjúalanyaink többsége meg sem fogalmaz efféle várakozásokat. A diplomát inkább tevékenységeik technikai értelemben elengedhetetlen eszközének és a hivatás betöltésére jogosító tárgyi bizonyítéknak látják. Mindazonáltal fontos ténynek tarthatjuk, hogy interjúalanyaink előbb-utóbb valamennyien diplomához jutottak: a külső társadalmi értékelés szerint ezzel váltak ugyanis értelmiségiekké, és ezzel vált megkérdőjelezhetetlenné új társadalmi hovatartozásuk. De ez az ő szemükben is inkább csak 'finomhangolás' volt már: azzal, hogy leérettségiztek, majd a további felemelkedés fontos állomásaként csakhamar nagyvárosi környezetbe (legnagyobb számban Budapestre) költöztek, és jobbára szellemi munkákból keresték a kenyerüket, az értelmiségi lét alapvető pilléreit már lerakták, és az új életforma szerint rendezték mindennapjaikat, kapcsolataikat és párválasztásukat is.

Felnőtt pályautak a roma kultúra alapjain

Az érettségit követő évek a felnőtt munkavállalás első évei. Két kiugró sajátosság jellemzi ezt az időszakot. Az egyik, hogy – mint említettük – beszélgetőpartnereink többségükben a főváros, illetve nagyvárosi centrumok felé veszik az irányt: vállalva akár munkásszállást, kollégiumi elhelyezést, társbérletet vagy szűkös viszonyokat egy rokonnál meghúzva magukat, kemény elszántsággal arra törekednek, hogy megkapaszkodjanak a nagyvárosi lét minden máshoz képest kitágult lehetőségeket kínáló világában. A törekvés közelebbi mozgatórugóiról ritkán kapunk beszámolót, de a sorok között mégis kitetszik a kapcsolatok kiemelkedő fontossága. Budapesten vagy Pécsett lakni sok mindent jelent: mindennél színesebb a kulturális élet, bőséggel kínálkoznak tanulási

lehetőségek, tér és alkalom nyílik új barátságokra és munkatársi kapcsolatokra, és mindenekfelett választani lehet a további emelkedést ígérő munkalehetőségek között. Az úttörő családtagot sokszor röviddel utóbb követik a testvérek, sőt, gyakran a szülők is. A nagyvárosi lét a társadalmi integrálódás és a sokak számára elementárisan fontos asszimiláció színtere.

Az élettörténetek második feltűnő közös vonása, hogy a Budapestre, illetve nagyvárosba költözéssel párhuzamosan beszélgetőtársaink így vagy úgy, de érintkezésbe kerülnek egy vagy más roma csoporttal, és ezekből a találkozásokból indul el karrierjük roma politikai vonulata. Az esetek meghatározó hányadában e találkozások terepe a kultúra. A döntő részben romák lakta munkásszállásokon spontán módon klubok szerveződnek: egyikből-másikból később profi zenész- és táncegyüttesek formálódnak. *„Aztán újraszervezzük az együttest, de érdekes módon, addigra megsokszorozódik a dolog, merthogy annak híre megy, rangja, becsülete van, hogy azt a kultúrát, amit olyan nagyon lenéznek, amit csak a cigánytelepek népe ismer, azt föltegyük a színpadra, hogy méltósággal és büszkén tudjunk cigányok lenni. Sorra alakulnak a munkásszállásokon az együttesek, hívnak bennünket mindenfelé, hogy nézzük, hallgassuk meg őket, szerintünk jó lesz-e? … Ehhez a művészet a maga erejével szolgálta az alkalmat. Hogyha mi egyetemi klubokba jártunk, és hogyha a Muzsikás Együttessel léptünk föl, és hogyha velünk Sebestyén Márta énekelt, akkor az azért, hogy úgy mondjam, kicsit más közeg volt. Márpedig egyfolytában azt kellett megtapasztalnunk, hogy akik a táncház mozgalmat csinálják, azok nagyon szeretik, nagyon értik és nagyon követik azt is, amit mi csinálunk. … Nemcsak a művészet és nemcsak a zene volt azonban, meg a táncházi mozgalom. 1977-től B.,*[3] *aki jogászként befejezte az egyetemet, és már hivatásos népművelőként is dolgozott munkásszállón, a Fővárosi Tanács Cigányügyi Koordinációs Bizottság*[4] *titkára lett. Az egyik legelső dolga volt, hogy olvasótábort szervezzen. Mert hogy olvasótábori mozgalom volt."* (Daróczi Ági) Mindehhez hozzá kell tennünk, hogy a gombamódra szaporodó hivatásos együttesek mellett nem kevésbé fontosak az amatőrnek megmaradók sem, amelyek az együttességnek, a kultúraformálásnak és a

3 Bársony Jánosról van szó, aki rendhagyó alakja a roma mozgalomnak. Részletes bemutatását a Függelékben találja az olvasó.

4 CIKOBI: Cigányügyi Koordinációs Bizottság. A Minisztertanács felügyelete alatt 1969-ben alakult meg a Cigányügyi Tárcaközi Koordinációs Bizottság, amelynek feladata a különböző minisztériumok és más, a cigány-kérdésben érintett szervezetek cigányügyi munkájának összehangolása volt, országos hatáskörrel. A kedvezőnek ítélt tapasztalatok nyomán egy 1976-os kormányhatározat hívta életre a CIKOBI-k rendszerét. Megszervezéséhez az első meghívott szakmai tanácsadó Kemény István volt. A felállított rendszer a főváros romák által sűrűbben lakott kerületeiben és a megyékben a tanácsokkal együttműködve látott el érdekvédelmi, képviseleti és családgondozói feladatokat. A rendszer 1990-ig működött, és egyik legfontosabb aktora lett a cigány fiatalok számára szervezett tábormozgalomnak, valamint a cigány kultúra intézményes megjelenítésének. A CIKOBI-k országos titkára Kozákné Keszei Vera, a fővárosi rendszert összefogó függetlenített titkár pedig Bársony János volt.

közösségteremtésnek adnak keretet, miközben mindezen keresztül a roma közösségi identitás megteremtődésének és kicsiszolódásának meghatározó terepei lesznek. A részvétel kapcsolatokat és kikapcsolódást jelent, és e jellege olyan fontos, hogy az utóbb az immár tudatosan és célirányosan szerveződő klubmozgalom e két nagy értéket helyezi a középpontba.

A klubmozgalom kiterjedtségével magyarázható, hogy a foglalkozási utak elég hamar és elég nagy körben váltanak. Mindegy, hogy valaki hideg-meleg burkoló, anyagmozgató, virágkötő, vagy éppen már a végzettségének megfelelő pályára lépő óvónő vagy államigazgatási szakember, a megmártózás a roma klubéletben a legtöbb esetben fordulatot generál: a fiatal ember 'roma-közeli' foglalkozásra vált. A lehetőségek valóban csábítóak: *„Én azt szoktam mondani, … hogy gyakorlatilag két markáns szellemi műhelye volt Magyarországnak, az egyik Rákospalota volt, ahol elindult a cigány önszerveződés, mert az összes munkásszállóról, akikről ma már … tudunk, azok mind oda összpontosultak, aminek a hatása a mai napig abszolút markánsan meghatározza a cigány közéletet, illetve később volt a Józsefváros, aminek szerényen az egyik alkotója voltam, sőt az első voltam ebben."* (CsZ) Hasonló szerepe van a sportnak is: a fiatal roma férfiak számára a sportegyletekben való részvétel az önbecsülés és a nem-romákkal való méltó összemérettetés, új kapcsolatok, valamint – nem utolsósorban – a professzionális önvédelem kiindulópontjává válik. *„Aztán amikor történt velem a probléma a tanárral, én ezt követően elkezdtem rendszeresen sportolni, akkor már küzdősportokat, birkózni, öttusázni, vívni, lovagolni, úszni, tehát már tudatosan kezdtem készre edzeni magamat, komolyan mondom. És annál is inkább, mert csinálták a cigány gyerekek is odahaza, és aztán ez nálam duplán jelentkezett. Egyszer, hogy felkészült legyek, ne legyek ilyen puhány gyerek, meg hogy volt bennem az, hogy bizony-bizony, meg kell, hogy tudjam védenem magam. Meg hogy egyáltalán, szerettem mozogni."* (Balogh János)

A roma kultúra értékeinek felfedezése és az értékek képviseletére választott utak beszélgetőtársaink életében olyan lényegesek, hogy a kérdést érdemes egy kissé közelebbről is szemügyre vennünk. Fontos felidéznünk, hogy e kultúra igazából évtizedekig 'nem létezett'. A valójában – az időközben eszközölt néhány puhító változtatás ellenére – a rendszerváltásig érvényben maradt 1961-es párthatározat[5] nyíltan és keményen annullálta ezt a kultúrát, kimondva, hogy a cigányság egy civilizációsan elmaradt, felzárkóztatandó népcsoport, amely nélkülözi a nemzeti sajátosságokat, és ennek részeként persze nélkülözi a megkülönböztetett vonásokkal rendelkező, saját kultúrát is. Minden olyan mozzanat tehát, amely a kulturális értékek felmutatását célozta, szembement a hivatalos politikával, s így ellenzéki színezetet kapott. Csakhogy a munkásszál-

5 Az MSzMP KB Politikai Bizottságának 1961. június 20-i határozata *„A cigánylakosság helyzetének megjavításával kapcsolatos egyes feladatokról"*.

lók roma munkásainak e kultúra kapaszkodót jelentett, egyszersmind a későbbi életeket lényegesen befolyásoló szociális tőke felhalmozását segítette. Márpedig e kapaszkodók fontosságát a hatóságok sem tagadhatták: a spontánul születő együttes kulturális élmény családjuktól elszakított, keményen dolgozó és a nagyvárosban sokszor idegenül mozgó munkástömegeknek kínált egy darabka kollektív életformát, ami nélkül félő volt a lázadás, a határokat nem ismerő ivás, a mindent szétzúllesztő destruktivizmus. De mindemellett a kultúra a mássággal társított önbecsülést is jelentette, valamint terepet arra, hogy az ország különböző tájairól összekerülő cigány munkások felvállalhassák saját közösségeik értékeit, és azokat másokéval egyenrangúakként ismertessék el. Harmadrészt a kultúra újfajta tevékenységeknek nyitott utat: elfeledettnek és elfojtottnak hitt hangszerismeret, énektudás, vagy éppen mesélőkedv kapott újfajta nyilvánosságot, és a siker visszajelzése nyomán kiindulópontja lett szerveződő zenekaroknak, együtteseknek, olvasókluboknak. A kiemelkedett romák – interjúalanyaink – számára pedig a roma kultúrában való elmélyedés és feloldódás a lojailitás záloga volt. A kultúra volt az a terep, ahol tere volt a míves csiszolásnak, a közösséget szolgáló szervezőmunkának és a lépések gondos megformálásának. Interjúalanyaink nemegyszer vezetői lettek az éppen születő együttesnek, és új feladatkörükkel a közösséget megerősítő építkezésbe kezdtek. Ezek a spontán születő vállalkozások azután lassan professzionális tevékenységek alapjává váltak, és így vezettek tovább immár a kenyérkeresetet is szolgáló új foglalkozások felé. A korai roma mozgalom egyik vezéregyénisége, Bársony János így emlékszik vissza ezekre az időkre: *„Egyrészt mi eléggé be voltunk ágyazva a roma köztudatba ezzel a munkásszállás üggyel, ami elég erős befolyást jelentett, nekünk volt befolyásunk. Ha mi lementünk bármelyik településre, ott nagyrészt tudták, hogy kik vagyunk. Mindenki megfordult a munkásszállásokon, minden településen volt legalább 5–10 ember abban a nemzedékben, akik eljutottak oda. Aztán a következő nemzedékben a rengeteg tábor, több tízezer gyerek, akinek a pozitív roma önképe. … Tehát több tízezer roma gyerek, aki megtudhatta, hogy van egy vállalható roma kép is, nem csak egy nem vállalható, amit mindenhol diktálnak. … A cigány gondozói hálózatot eredetileg Kemény Pista*[6] *bátyánk javasolta mint külsős szakértő, mielőtt kiment volna Franciaországba, javasolta, hogy legyenek cigány gondozók a kerületekben, és mire én megérkeztem, már 2-3 helyen voltak is ilyen hivatalok, és akkor én azzal kezdtem, hogy keressük meg azokat a romákat, akik szívvel-lélekkel akarják csinálni, ha nem roma, akkor is szívvel-lélekkel. Lassan ez a roma értelmiségnek egy képző és közigazgatási tapasztalatszerző helye volt, elég sokan szereztek ilyen tapasztalatokat."*

A roma kultúra (újra)felfedezésének legintenzívebb időszaka a hetvenes évek vége, a nyolcvanas évek eleje volt. E folyamattól nyilván nem teljesen függetlenül, a hi-

6 Kemény István (1925–2008) szociológus, a hazai cigányság élet- és munkaviszonyairól rendelkezésünkre álló ismereteket megalapozó 1971-es országos cigányvzsgálat, majd az azt részben megismétlő 1983-as és 1993-as felvételek vezetője.

vatalos politika igyekezett új intézményeket teremteni 'a romák gondjainak' kezelésére. Miközben felülről szervezett egyesületek és kulturális szövetségek jöttek létre, hogy hivatalos csatornát kínáljanak a romák önfelfedezése és közösségi viszonyai számára, a fővárosban – ahová az ingázó romák törekedtek – a tanács-rendszer részeként létrehozta a cigány koordinációs bizottságok hálózatát, hogy szakértő emberek fizetéssel honorált foglalkozásává tegye a romák szociális és lakásügyeinek, fővárosi tartózkodásának, munka melletti tanulásának intézését. Igen érdekes módon, a főleg a munkásszállókhoz kötődő kulturális mozgalom és a CIKOBI-hálózat hamar összeért. De ez természetes is volt: a közös zenélésben, a táncegyüttesben vagy a mesegyűjtéssel foglalkozó klubban szövődött ismeretségek és barátságok kézenfekvő kapcsolati hálót jelentettek. A toborzás az új munkára ésszerűen merítkezhetett ezekből a kapcsolatokból, hiszen a szereplők közelről megismerték egymás kvalitásait és munkabírását. Ezek a közös alapok magyarázzák, hogy interjúalanyaink közül többen is ekkor lépnek át korábbi foglalkozásukból a roma-szakértői státuszba, majd innen vezethető tovább életútjuk roma-politikai szála.

Persze az itt leírt folyamat meghatározott történeti periódushoz kötődött: azok életútját formálta, akik a hetvenes évek végétől a rendszerváltás előtti időkig terjedő tizenegynéhány évben kezdték meg felnőtt munkavállalói életüket. Az érdekes azonban az, hogy az új időknek megfelelő új formák között, de hasonlóan a roma kultúrából való merítkezéssel kezdték kereső pályájukat a fiatalabbak is. Az ő esetükben persze mások a keretek: projektekké formált kulturális vállalkozásokból vagy éppenséggel a roma kisebbségi önkormányzatok kulturális feladatvállalásából, esetleg roma oktatási programok előkészítéséből és szervezéséből nőttek ki az első megbízások, amik jobbára csak meghatározott időre szóló megélhetést kínáltak, de a korábbiakhoz hasonló módon lettek későbbi foglalkozási pályák kiindulópontjai. Fontos új vonásként jelenik meg ugyanakkor a kultúra nemzetköziesedése. A roma politikusok fiatal nemzedéke – hasonlóan nem-roma társaikhoz – jól beszél legalább egy idegen nyelvet, és karrierjének horizontján nemcsak hazai, hanem nemzetközi megbízók és munkaadók is megjelennek. A romák iránti elköteleződésüket sokszor fordítják át kisebbségpolitikai tevékenységekbe, míg az utóbbiak révén új dimenzióként emelik be a hazai politizálásba a roma-kérdés alkotmányos és képviseleti megközelítését.

A politikai szocializáció terepeként külön érdemes szólni a táboroztatásról, ami éppenséggel átkötött különböző életkorú interjúalanyaink pályái és foglalkozásai között. Beszélgetőtársaink két kivétellel valamennyien kapcsolódtak a roma fiataloknak szervezett táborokhoz. Ezek a táborok az évközi munka szerves folytatását jelentették. Középponti érték és szervezőelv volt a roma kultúra értékeinek megismertetése a legfiatalabb nemzedékkel, és e kulturális alapokon a cigány öntudat erősítése, egyszersmind az értékek tudatosítása és megélt élménnyé avatása. A táboroztatás maga is kultúrafor-

máló erővé vált, miközben ugyanakkor a közösségi identitás kicsiszolódásának talán legfontosabb terepe lett: *„Csináltam egy tábort Nyíregyházán, és Tiszadobon csináltuk a nevelőintézetben, az első cigány gyerekek táborát azt én csináltam, ez 83-ban lesz. És jött Attila,*[7] *Horváth Aladárral. Aladár énekelt a gyerekeknek. Attila meg felolvasott. És egyszer csak megjelent Péli Tamás,*[8] *festette, bent a palotában festette a nem tudom milyen képet..., azt a nagyot, azt festette ugyanekkor. Ott volt a Szenti,*[9] *a Hontalan*[10] *is lejött, ott volt barátként … a táborral az volt a célunk, hogy vigyük el a gyerekeket olyan helyre, ahova a maguk erejéből, a család fizetéséből nem tudtak volna eljutni. … Én 160 tábort csináltam körülbelül… Miután feljövök Budapestre, marad a CIKOBI-s tevékenység, ami ugye arról szól, hogy a cigányságot szociálisan, kulturálisan és egyéb területen támogatni kell, menet közben rájövünk arra, hogy identitást kell erősíteni, és ezt hol tudod megcsinálni: a táborokban, a klubokban."* (Balogh János)

Interjúalanyaink fiatal gyerekekként egy-egy idősebb rokon vagy ismerős invitálására kerültek el a közösségi köztudatban számon tartott híres táborok valamelyikébe, majd belenőve a folyamatba, közülük többen maguk is táborok szervezői, toborzói és előadói lettek. A táborok részben ugyanazt a kulturális funkciót töltötték be, mint a klubok vagy spontán módon létrejövő egyesülések. Fontos terepei voltak a roma kulturális értékek tudatosításának és a szunnyadó előadói tehetségek kibontakoztatásának, s mindezzel a roma öntudat formálásának és az önbecsülés erősítésének. Mindemellett lényeges oktatási funkciókat is betöltöttek: a rendszeres előadások alapvető ismereteket közvetítettek, és felkeltették vagy újraélesztették a tanuláshoz való kedvet. Ami beszélgetőtársaink életpályájának alakulását illeti, a táboroztatás ugyancsak tartós és értékes kapcsolatok, barátságok kiindulópontja lett, és nagy volumenénél fogva fontos előmozdítója a politikai értelemben elkötelezett roma értelmiség kikovácsolódásának.

Összességében azt mondhatjuk tehát, hogy a roma kultúra kikristályosodási pontja volt a társadalmi felemelkedésnek, ugyanakkor bölcsője is a roma politika kialakulásának és formálódásának. Ez egyszerre jelentette az egyéni lehetőségek bővülését és szűkítését. A roma kultúra intellektuális felemelése, értékeinek a közösségen belüli és általánosabb társadalmi elfogadtatása kiindulópontja volt a roma közösség kohéziójának, ami által vállalható és vállalandó elköteleződések hivatásszerű gyakorlásának teremtett terepet. Nem véletlen, hogy a kulturális gyakorlatokból foglalkozások és más munkavállalási formák teremtődtek: a roma kultúrához való kötődés utat nyitott a kisebbségi helyzet integrálása felé, és pozitív tartalmakkal ruházta fel a másságot. Mind-

7 Balogh Attila (1956–) költő.

8 Péli Tamás (1948–1994) festőművész, író, politikus, országgyűlési képviselő.

9 Szentadrássy István (1957–) festő.

10 Kovács József Hontalan (1950–) költő.

ez ugyanakkor azt is jelentette, hogy a felemelkedés más csatornái gyakorlatilag zárva maradtak a romák előtt. Aki arra törekedett, hogy az etnikaitól független területeken érjen el eredményeket, az általában zárójelbe tette romaságát: a tudatosan vállalt gyors asszimiláció útján elindulva, cigány eredetét, kötődéseit és énazonosságát hátrahagyva, feloldódott a nem-roma többségi közegben. A felemelkedő roma értelmiségiek ez utóbbi csoportja igyekezett távol tartani magát az etnikai politizálástól, ami által erősen leszűkült a romaként való roma politizálás választható formáinak tárháza. Az erős üzenet ez volt: romaként vagy a kulturális képviselet útja áll előtted, vagy a megtagadásé. A politikai közeg nem engedi a köztes identitások megjelenítését: ha hivatásodat, munkádat kívánod életed szervező elvévé tenni, ezt kizárólag a roma kultúra csatornáján keresztül vagy romaságod teljes zárójelbe tételével teheted meg. Az éles választás egyenes következményeként az általunk megismert roma politikusi életutak – legyenek bármily sikeresek is – bezáródnak a közösségbe, és hangsúlyozottan a másság értékrendje köré szerveződnek. Nem találkoztunk olyan pályautakkal, amelyeken roma óvónők vagy tanárok a többségi gyerekek körében elért sikereikről adtak volna számot, mint ahogy kivételszámban tárultak elénk olyan pályaképek, amelyek többségi intézmények vezetőiként mutatták volna meg roma értelmiségiek tehetségét és teljesítményét, és amelyek egyúttal tartós alapot biztosítottak volna további pályaútjuknak. Interjúalanyaink maradtak a roma terepen vagy ide tértek vissza, és teljesítményeik bemutatásában középponti szerepet kapott, hogy egy hátrányos helyzetű és lenézett közösség ügyében értek el 'a többségiekével összevethető' eredményeket.

A roma kultúra felmutatása és védelme egy irányba terelte az életpályákat, és elsődlegessége relativizálta a foglalkozási pályautakat. Ezzel hozható összefüggésbe, hogy a foglalkozás-történetben gyakran élesen váltják egymást felfelé és lefelé mutató munkahelyváltások: úgy tűnik, az 'igazi' mobilitást megjelenítő roma kulturális tevékenységekhez képest a 'polgári' foglalkozások jobbára merőben a megélhetést szolgálják, és ezért tartalmaiknak beszélgetőtársaink nem tulajdonítanak különösebb jelentőséget. Ha kell, szellemi munkákat váltogatnak fizikaiakkal, és ha úgy hozza a sors, nem riadnak vissza kora ifjúságuk nehéz tanulatlan munkáitól sem. Énképükhöz e munkák mit sem tesznek hozzá, és a pénzkereseten túl főleg arra valók, hogy terepet és időt biztosítsanak az 'igazinak' tekintett kulturális tevékenységeknek.

Való igaz: a roma kultúra értékének és becsének kivívása intellektuális és politikai értelemben egyaránt komoly teljesítmény volt. Itt azonban meg kell állnunk egy percre. Ez a misszió ugyanis – mint fentebb már volt róla szó – egy meghatározott történelmi korszakhoz kötődött: nagyjából a rendszerváltást megelőző másfél évtized roma-politikai fejleménye volt. A mozgalom – mert nyugodtan nevezhetjük annak – alapjainál fogva kérdőjelezte meg a romák kultúráját tagadó hivatalos álláspontot és politikát, és

dinamikáját nem kis részben éppen inherens ellenzéki hangsúlya adta. A rendszerváltás idejére azonban a helyzet gyökeresen megváltozott. A politikai térben a roma kultúra az etnikai képviselet kiindulópontja lett: a kisebbségi törvény nyomán felálló roma helyi önkormányzatok dolga éppen a közösség kultúrájának védelme és megjelenítése. Másrészt – ami talán ennél is fontosabb – a romáknak a munkaerőpiacról való tömeges kiszorulásával és a közösséget sújtó drámai elszegényedéssel megváltozott a politikai képviseletért kiáltó szükségletek köre. Kevésbé a kultúra és a kulturális értelemben vett identitás veszélyeztetettsége, mint inkább a mindennapi élet elemi feltételei biztosításának kérdése lett (volna) az utóbbi husznöt év romapolitikájának középponti problémája. Ezt a váltást interjúalanyaink közül kevesen követték, és akik követték, azok is legfeljebb a többségi politika margóján tehettek szerény kísérleteket. A roma politikai elit nagyobbik része megmaradt a kulturális misszió képviseleténél, ami viszont lassú kisodródásukat és politikai befolyásuk erodálását hozta. Persze erről nemigen tehetnek: a roma politizálás margóra szorítása egyenesen következett a hazai többségi politikai viszonyrendszer alakulásából és abból, hogy a romák ügyét egyetlen fontos politikai erő sem tekintette a magáénak. A váltással azonban az életpályákban láthatatlan törés állt be: a roma kultúra képviselete javarészt elvesztette a politikai töltetét, és az erre felfűzött pályautak zsákutcába szorultak. A továbblépésnek két iránya adódott, de más és más okokból egyik se bizonyult valóságosan járható útnak.

Az egyik a kisebbségi önkormányzatokkal megnyíló új lehetőségek köre. Interjúalanyaink közül többen elindulnak a kisebbségi választásokon, és egy vagy két választási ciklus erejéig kisebbségi elnökök vagy képviselők lesznek. Az új intézményről azonban hamar kiderül számukra, hogy az a helyi többségi társadalom foglya, és a romló többségi-kisebbségi viszonyok ellehetetlenítik a romák érdekében való hathatós fellépést. Ugyanígy kudarcra, de legalábbis egyhelyben topogásra vannak ítélve a helyi önkormányzatok roma képviselői is. Dolguk csakhamar a kétes értékű közvetítés, jobb esetben a szegények szociális ügyeinek intézése lesz. Érthető tehát, hogy levonják a következtetést: ha hűek akarnak maradni politikai küldetésükhöz és a roma közösséghez, akkor ezekből a manipulált pozíciókból ki kell lépniük.

A másik utat az oktatáspolitika kínálta. A szocialista-liberális kormányzás idején ígéretesen elindított integrációs törekvések interjúalanyaink közül többeket megmozgattak. Szám szerint hatan vannak közöttük, akik a feladatot nagy dinamikával végző Mohácsi Viktória[11] hívására és bíztatására feladják korábbi munkahelyüket, hogy az Oktatási Minisztérium megbízásában oktatási szakértőként, monitorozóként és to-

11 Mohácsi Viktória (1975–) politikus és jogvédő, a Medgyessy kormányban az oktatási tárca roma és hátrányos helyzetű gyermekek integrációjáért felelős miniszteri biztosa, 2004–2009 között az Európai Parlament képviselője az SZDSZ színeiben.

vábbképzéseket nyújtó tanárként vállaljanak részt a grandiózus program megvalósításában. De új karrierek végül ebből a vállalkozásból sem születtek. Egyrészt olykor túlontúl keménynek bizonyult a kihívás, és beszélgetőpartnereink inkább visszahúzódtak azokba a foglalkozásokba, amikben sok éves gyakorlatuk volt már és amikhez értettek. Másrészt a 2010-es kormányváltással irányt váltott az oktatáspolitika is. Az integrációs törekvések lekerültek a napirendről, és magukkal sodorták a programra épülő munkákat, munkahelyeket is.

Mindent egybevetve, újabb kitörési lehetőségek tehát nem adódtak. A roma politizálás szélre sodort és önmagába zárt melléktevékenység lett, ami levált a 'polgári' hivatásokról, és amiből kiveszett a karrierteremtés lehetősége. Mindez azonban azt is jelenti, hogy az interjúalanyaink által véghezvitt hatalmas társadalmi ugrás mintegy befagyott, a saját életükben és a saját pályájukon folytathatatlanná vált. Úgy tűnik tehát, hogy a roma kultúra elismertetéséért folytatott küzdelem 'generációs küldetés' volt. A folytatást – immár a mobilitás többségi mintázatait követve – a gyerekek pályája jelenti. Ott, ahol már felnőtt életutakról számolhattak be, beszélgetőpartnereink a konszolidált középosztályi élet képeit festették le, mindebben fontos vonulatként gyermekeik törésmentes egyetemi taníttatásával – kivétel nélkül jól körülpárnázott nappali szakokon. A gyermekek által választott pályák többségi beilleszkedésről tanúskodnak, és a nekik szánt karrierutakon nemigen tűnnek fel akár a roma kultúra, akár a roma politika kontúrjai. Ebben az értelemben a gyerekek 'korrigálják' a szülők életpályájának befagyását, ám a korrekciók az asszimilációra épülnek, és már nem kísérleteznek a roma identitás militáns felvállalásával. Úgy tűnik, a szülők pályájának ambivalenciáiból adódó következtetések a roma közösségtől való eltávolodás irányába mutatnak. Eltekintve a közösség értékeinek művészi felmutatásától – amire immár többségi formák is adódnak –, a pályaválasztások a többségi társadalomba való teljes beilleszkedést célozzák, amiben a roma gyökerek felmutatása lassan már legfeljebb anekdotikusan érdekes, de nemigen van befolyással az új generáció értékrendjére és pályájára.

Ha a roma kultúra ebben az értelemben elvesztette politikai dinamizáló szerepét, kérdés, hogy milyen új erőforrások léptek, léphettek annak helyére. A roma politika mai 'halkszavúsága' és töredezettsége mellett felvethető, hogy a kultúra mint felhajtó erő háttérbe szorulásával egyszersmind elenyészett az az integráló szövet, amelyen e politika kohéziója és tiszta irányultsága ma kimunkálható lenne. Hogy így van-e, hogy kikristályosodtak-e újabb integratív tartalmak vagy tartósan a marginalizáció és a politikai súlyvesztés jelenségeivel kell-e számolnunk – mindennek közelebbi vizsgálata nem nélkülözheti a roma identitásképek változó tartalmainak és e tartalmak politikai implikációinak közelebbi szemügyre vételét.

Eltérő életpályák – a különbözőség metszetei

A roma identitás változatai

Interjúalanyaink cigánysághoz, identitásuk etnikai meghatározottságához fűződő viszonya egyáltalán nem nevezhető homogénnek, és itt nemcsak a magyarországi cigányság különböző csoportjaihoz való tartozásra gondolunk. Ha az etnikai identitás fejlődésére, kialakulására vonatkozó szakirodalmi forrásokat használjuk elemzésünk hátteréül, könnyen ráismerhetünk néhány ismerős vonásra: az erős etnikai vonásokkal rendelkező családokban, kis közösségekben felnövekvő gyermekek reflektálatlan azonosulására és a saját, érintetlennek vélt tradícióik felmagasztalására, vagy éppen arra a folyamatra, ahogy a vegyes etnikai környezetből indulók a megkülönböztetés megtapasztalásával ébrednek rá a többségtől őket elválasztó másságukra. A származástörténetek, melyeknek interjúalanyaink általában nagy jelentőséget tulajdonítottak, és amelyeket későbbi közéleti, politikai szerepvállalásuk meghatározó elemének tekintettek, már gyakran előrevetítették, milyen pozíciót foglalnak majd el a többség-kisebbség viszony keretei között, milyen tartalommal telítődik felnőttkori etnikai identitásuk.

Az elbeszélésekből kitűnik, hogy a származási család szorosan vett etnikai vonásai többek számára fontos útmutatót, érzelmi és intellektuális elkötelezettséget jelentenek akár az egész életútban; hatást gyakorolnak a későbbi kapcsolatok kialakulására, árnyalják a más háttérből érkezők iránti érzéseket, attitűdöket. Interjúalanyaink jelentős része a beszélgetésekben a származástörténetek hosszabb kifejtését érezte szükségesnek. Érzelemgazdag leírását kaptuk például annak, mit jelent az oláh cigány hagyomány ethosza, a mesemondó öregek, a romano krisz gyermekkorukban még élő gyakorlata, a „patyiv", bizonyos közösségek íratlan tízparancsolata, a 'vajdák' szerepe. Ez utóbbi, sokat vitatott kérdésben fontos adalékokat kapunk. Egyik interjúalanyunk megfogalmazása szerint *„a vajda elsődlegesen a maga közösségét fogja szem előtt tartani, … irányítani fogja a kulturális értékét, a mindennapi életét, a szokását, a hiedelemtől kezdve… minden értékét,… tehát ennek köszönhetően él a kultúra, illetve védi a külső hatásoktól is."* (Balogh János). Egy más tájegységen született, más generációhoz tartozó interjúalanyunk oláh cigány családjának másik jellemzőjét emelte ki és tekintette példamutatónak a maga számára, amikor arról beszélt, hogyan tudta továbbvinni és az államszocializmus körülményei közé konvertálni kereskedői hagyományait az a közösség, amelyben nevelkedett, ezzel is bizonyítékát adva a hasonló származásúak életrevalóságának és a sikeres túlélésnek: *„Nem volt az, hogy a rendszerváltást követően százával veszítsék el a munkájukat bányászok, meg mit tudom én, ilyen klasszikus ipari városokban meglévő foglalkozások nem nagyon voltak a településen. És abban a pillanatban, hogy bejött a rendszerváltás, mindenki nekiállt üzletelni. Ez alatt most teljesen mindegy, hogy ki mit ért. A lényeg annyi volt, hogy aki csak*

tudott, az próbált valamit ügyeskedni, bizniszelni. Valami kiskaput mindig lehetett találni mindenre." (Forgács István) Ugyancsak éles határvonalat húz a híres zenészcsalád tagjaként felnövekvő, zenei és kulturális pályán érvényesülő interjúalanyunk saját közössége és a másfajta háttérrel rendelkezők közé: „… *ők* (a muzsikusok) *nem véletlenül voltak a cigányság arisztokráciái. … A falusi élet társadalmi szerkezetének része volt a cigány muzsikus. A cigány muzsikusok életvitelén, színvonalán keresztül ítélték meg a többi cigányokat."* (Raduly József) Volt olyan, szintén híres zenész dinasztia tagjaként felnőtt beszélgetőpartnerünk is, aki szinte elhatárolódott azoktól az identitás nélkülinek tekintett, esetleg állami gondozásban felnőtt romáktól, akikkel a roma közéletben folytatott tevékenysége során került össze, és csupán kényszerűen sorolódott velük egy csoportba. A saját csoport felértékelése együtt járhat más csoportok leértékelésével: *„Nyilván nehezebb a helyzet romungro közösségekben, vagy főleg olyan közösségekben, ahol gyakorlatilag kevés érték marad a cigány közösségen belül. Ugye abszolút a nyomor kultúrája… tehát kultúranélkülisége az, ami egyébként pusztítja a közösségeket…."* (Forgács István).

Akik beszélik valamelyik cigány nyelvet, ezt kultúrájuk és identitásuk olyan lényegi vonásának tekintik, ami későbbi karrierjükben is meghatározóvá válik. De láthatóan az is életre szóló hatást gyakorol, ha valaki vegyes hátterű családba született, akár a különböző cigány közösséghez tartozó szülők házasságából, akár 'magyar'–cigány vegyes házasságból: *„…elvertek az oláh cigányok azért, mert én rumugró vagyok és azt kiabálták, hogy rumugró szepíri humeró – ez azt jelenti, hogy rumugró, egyél meg egy tál tésztát. A rumugrók elvertek azért, mert oláh cigány vagyok, büdös oláh cigány, az iskolában meg elvertek a rablók azért, mert cigány vagyok."* (Csorba Zoltán) Közöttük többen voltak olyanok is, akik cigány származásukkal nem a saját kultúra otthonos védőburkában ismerkedtek meg, hanem a velük szemben idegenkedő, előítéletes nem cigány társaiktól tudták meg, miféle csoport tagjainak látja őket a többségi társadalom. A cigány identitás kialakulása ezekben az esetekben a megkülönböztetésre adott reakcióból eredeztethető, és így éppen a sérelem ébresztette rá az érintetteket arra, hogy a különféle roma csoportokkal közös sorsban osztoznak. De akármi is volt a kiindulópont, a felnőtt élete során, legalábbis annak valamely – többnyire meghatározó – szakaszában minden alanyunk olyan közéleti-politikai szerepet vállalt, amely túlmutatott az eredettörténeten, és a politikai értelemben meghatározott roma közösség szolgálatába állt.

Válaszok a kisebbségi helyzetre, a megkülönböztetésre, a diszkriminációra

A kisebbségi etnikai identitás megszilárdulásának egyik – ha nem a legfontosabb – alkotóeleme a különbözőség (másság) és a diszkriminációs tapasztalatok feldolgozásának miként je. Miután megszólaltatottjaink a roma közélet és politika fontos szereplői, alapvető dolguknak tekintik a megkülönböztetésre adandó aktív reagálást, s így válaszaik

eltérnek a kutatások által tipikusként leírt magatartásformáktól, vagyis a roma népesség többségét jellemző, csendes beletörődésben, passzivitásban megnyilvánuló, esetenként negatív önképhez, öngyűlölethez is elvezető reakcióktól.

Interjúalanyaink egy része olyan, akár évszázadokra visszanyúló hagyományokkal rendelkező családban nőtt fel, ahol a zenész szakma folytatása és a cigány tradíciók elismertetése már önmagában elegendő töltést jelentett egy életpálya felépítéséhez – a politikai aktivitás az ő esetükben inkább csak a művészi, kulturális teljesítmény révén kivívott presztízs közéleti konvertálását jelentette. Nem véletlen, hogy ezek az interjúalanyaink már a rendszerváltás előtt, majd az azt követő, különböző kormányzati ciklusokban is folyamatosan jelen voltak a cigány kulturális és politikai élet legkülönbözőbb formációiban. Ők nem is elsősorban az egyes politikai irányzatoktól határolták el magukat, hanem inkább azoktól a roma politikusoktól, akik szélsőségesen egyoldalú álláspontot képviseltek: nem látták meg a cigányságban az elismerésre méltó kulturális közösséget, hanem azt kizárólag megalázott, kiszorított, nyomorban élő, nemzetiségi és állampolgári jogaiktól megfosztott tömegként értelmezték.

Hasonlóképpen nem a cigányság társadalmi problémáinak kezelésére, hanem az etnikai kisebbségeket érő asszimilációs tendenciák ellen – és ezáltal elismertetésük érdekében – építették fel szakmai és közéleti szerepüket azok az interjúalanyaink, akik számára a lenézett, felejtésre ítélt saját nyelv és kultúra elfogadtatása vált életprogrammá. Azok, akik anyanyelvük elvételét a rasszizmus egyik megnyilvánulási formájaként – lingvicizmusként – értelmezték, és saját nyelvük elismertetését nyelvkönyvekkel, szótárak készítésével, akkreditált nyelvvizsgatárggyá tételével, egyetemi rangra emelésével igyekeztek előmozdítani, ugyancsak a cigányság emancipációját szolgálták, és bár tevékenységük gyakran összekapcsolódott a politikai részvétel különböző formáival, mégis elsősorban a cigányság oktatási és kulturális intézményeinek reprezentánsaivá váltak. Ugyanakkor személyes életútjukban nem nehéz felismerni azt a bizonyítási törekvést, hogy vándorló életmódot folytató nagyszülők, analfabéta szülők gyermekeiként, unokáiként megbecsült pozícióba jussanak, és a kitartó tanulással és szorgalommal véghezvitt kiemelkedésükkel szélesebb közösségük számára példát mutassanak: *„Azt gondolom, hogy a személyes példa az nagyon üt. Tehát én emlékszem még, sok-sok évtizeddel ezelőtt, amikor még a Gandhit*[12] *kezdtük el szervezni, és jártuk az általános iskolákat, toboroztunk kvázi, hiszen egy cigány gyerek nem feltételen fog gimnáziumba jelentkezni, hogyha erre külön nem hívják fel a figyelmét. És én tudom, hogy az milyen hatással volt, azóta is gyakorlom egyébként, amikor ott bemutatkoztam, és azt mondtam, hogy én Orsós Anna vagyok, és tegye fel a kezét, aki még Orsós. És amikor fölteszi nyolc gyerek, és azt mondja, hogy ő is Orsós, és*

12 Gandhi Közalapítványi Gimnázium és Kollégium, Pécs, amelyet roma értelmiségiek alapítottak 1994-ben.

azt mondom, hogy és én az egyetemen tanítok, vagy bárhol máshol tanítok, akkor abban a pillanatban az Orsósságnak úgy megnő az értéke... nekünk pont az a dolgunk, hogy észrevétlenül is minden akadályt elhárítsunk, hogy ő is tudjon ugyanúgy bizonyítani, mint mindenki más." (Orsós Anna)

A roma politika általunk is megszólaltatott képviselőinek harmadik köre a közéleti-politikai szerepvállalást a fentieknél átfogóbb célok érdekébe állította. Ők azok, akik kezdetben az államszocialista rendszer ellenzékeként, majd a rendszerváltás idején megszülető, és többnyire rendszerkritikus civil mozgalmak képviselőiként, pártokhoz csatlakozva vagy éppen kormányzati pozíciókban, a roma ügyet tágan értelmezve, túlléptek a kulturális elismertetés programján, és a romák többségét jellemző nyomorúságos életkörülmények javítását, a társadalmi egyenlőtlenségek, az oktatás, munkavállalás, egészségügy, szociális ellátás terén tapasztalható diszkrimináció és a romákkal szembeni előítéletesség, rasszizmus felszámolását tűzték ki célul. Ezt a komplex célkitűzést elsősorban azok a roma politikusok képviselték, akik a kezdeti időkben a pártállami időszakban létrehozott Cikobik, az akkori tanácsok cigányügyi munkatársaiként szereztek tapasztalatokat, mint például a roma politika mindmáig egyik meghatározó, karizmatikus alakja, Zsigó Jenő: *„Akkor építették ki Magyarországon a Cigány Koordinációs Bizottsági rendszert, és nagyon sok településen létrehozták ezeket a bizottságokat, aminek volt egy országos képviselete is. Sokáig Dr. Kozák Istvánné volt a vezetője ennek a rendszernek. Én ebbe a rendszerbe kerültem be. Budapesten, a XV. kerületi, az akkori tanácsnál, cigányügyi előadói státuszt töltöttem be. Ez 1980. január 7-én történt… Családgondozó voltam, szociális munkás, szociális szervező, autodidakta, tehát a lehető legtöbb információval láttam el a kerületi roma embereket, családokat. Abban az időben alakult ki a családsegítő központok rendszere, és Bársony Jánossal, aki a fővárosi CIKOBI titkára volt, elkezdtünk gondolkozni azon, hogy mi lenne, hogyha az egyszemélyes cigányügyi előadói státuszt megpróbálnánk továbbfejleszteni, és az ország első cigány családsegítő központját létrehoznánk a főváros és a kerület együttműködésében. Ez 1986-ban megtörtént."*

A cigányügyben tevékenykedők a gyakorlat során szerzett tudásukra építve, az idő előrehaladtával egyre inkább a társadalomtudományok kisebbségi ügyek iránt elkötelezett képviselőinek segítségével, szakirányú képzésekben való részvétellel és a helyzetre elméleti rálátást is szerezve kezdték megfogalmazni egy olyan roma mozgalom és program körvonalait, aminek középpontjában a cigányok megaláztatásának és társadalmi kirekesztésének felszámolása állt. Nem véletlen, hogy interjúalanyaink közül többen eredeti szakmájukkal felhagyva szociológiát, szociális munkát, vagy éppen politológiát tanultak, és ezek a fontos képzési helyek (ELTE, Tündérhegy, Wesley Főiskola, Századvég iskola) és jelentős oktatóik, esetenként karizmatikus képviselőik újabb és újabb politizáló nemzedékek együttműködő, egymást segítő kapcsolati hálóit hozták létre.

„A legfontosabbnak azt tartottam mindig is, hogy a cigány emberek, családok feje fölött legyen hajlék, hogy ne engedjük kilakoltatni, kizárni, kitelepíteni, átköltöztetni, begettósítani a romákat. Azt gondoltam, hogy igen fontos dolog az, hogy tartást, öntudatot, közösséget adni az embereknek. Leginkább, az elsőben a pesti szociológus barátaim instrukciói, tanításai voltak a meghatározóak, itt elsősorban Havas[13] és Ladányi[14] szerepe volt meghatározó a fejlődésemben, cigány öntudatban pedig Zsigó Jenő és Daróczi Ági, Balogh Attila. … ez a két dolog vezérelt elsősorban, hogy jogot és öntudatot... Hogy a kettő feltételezi egymást." (Horváth Aladár)

Az etnikai-politikai identitás kialakulásának színterei

Az etnikai szocializációnak a családi beágyazottság mellett további meghatározó színtereit válaszolóink jelentős része számára a nyári táborok, klubok jelentették. Ezekben egymást követő nemzedékek – köztük a roma politika több, általunk is megszólaltatott képviselője – juthattak az együttes élményre épülő közösségi tapasztalatokon túl olyan ismeretekhez, amelyek a gyermeki reflektálatlanságon nyugvó érzelmi azonosulástól elvezették őket a 'ki vagyok én?' kérdés átfogóbb és elméletileg is megtámogatott válaszalternatíváinak kimunkálásához. Interjúalanyaink között volt az – a sokak szemében a nyári táborozás lelkét jelentő személy, ahogy egyikük nevezte, a 'cigány Jézus' –, aki nemcsak a legendás tábori együttléteknek vált meghatározó figurájává, hanem személyében egyszersmind megtestesítette azt a pozitív mintát, ami erőt adhatott azoknak is, akik számára a cigánysághoz tartozás elsősorban a negatív tapasztalatokból táplálkozott. Ahogy ő maga megfogalmazta: *„… menet közben jöttünk rá, legalábbis én, hogy bizony-bizony identitást fogok formálni… természetesen elővettük a gyönyörű szép dalainkat, gyönyörű szép táncainkat, hagyományainkat."* (Balogh János) De nemcsak a táborok működtetői, a hivatalos vagy már intézményesült cigányügy különböző képviselői, hanem a táborokba rendre meghívott vendégek – roma és nem roma írók, képzőművészek, tudósok – is hozzájárultak ahhoz, hogy a kisgyerekként vagy kamaszként táborozó gyerekek számára a roma etnikai hovatartozás a cigányság történetére és helyzetére vonatkozó ismeretekkel bővüljön, és ezeken keresztül pozitív tartalommal telítődjön.

Elsősorban a Fővárosi Önkormányzat által fenntartott balatonszemesi tábor, de Visegrád, Alsógöd, Tiszadob vagy a budapesti kerületek további táborai mind hasonlóképpen olyan közösségi alapélménnyé váltak sokak számára, amelyből politikai aktivitásuk kezdeteit származtatták. Ahogy például egy, a középnemzedékhez tartozó interjúalanyunk mondta: *„'86-ban Horváth Aladár elvitt minket egy visegrádi cigány olvasótáborba. Ez még talán a 8. osztály és az ipari iskola megkezdése között volt, nyáron.*

13 Havas Gábor (1944–) szociológus. Részletes bemutatását a *VI. fejezetben* találja az olvasó.

14 Ladányi János (1949–) szociológus.

Visegrádon volt egy üdülő, és ott ismertem meg Bársony Jánost, Daróczi Ágit, Kovács Zolit.[15] *Nekem az a tábor fantasztikusan tetszett 14 évesen. Annyi élményt és löketet adott, gyakorlatilag meghatározta az életemet. El is döntötte, azt is mondhatnám. … 14 éves korom után, mikor hazajöttem Visegrádról, akkor már megmozdult bennem a mozgalmi vírus … De az adott egy alapot, valami lelkiséget, valami egészen más értékrendet. Továbbá ott találkoztam először a cigány nyelvvel, a cigány nyelvű kiadványokkal, amikre – nem tudok más szót használni – egész egyszerűen rácsodálkoztam. Meg azokra az oláhcigány nyelven énekelt népdalokra is, amelyekkel ott találkoztunk először."* (Setét Jenő)

A nyolcvanas évektől kezdve működő, cigány gyerekek számára szervezett nyári táborok, illetve a különböző klubok (köztük a Fővárosi Tanács által fenntartott intézmény, a későbbi Romano Kher által ösztöndíjas diákjaik számára létrehozott klubok és programjaik) tehát nemcsak a legkülönbözőbb hátterű gyerekek, fiatalok etnikai identifikációjának kiteljesedésére gyakoroltak hatást, hanem itt kezdődött politikai szocializációjuk is.[16] A táborokat vezető vagy azokat meglátogató és ott előadásokat tartó ismert roma közszereplők személyes példájukkal többek számára utat mutattak azzal, hogy öntudatos romaként fogalmazták meg véleményüket és kritikájukat az akkor még pártállami keretek között működő, cigányokat célzó intézkedésekkel kapcsolatban. Az etnikai és politikai szocializáció ezen színtereinek további fontos hozadéka volt, hogy az ott megforduló személyiségek a lehetséges közéleti szerepvállalás széles skáláját reprezentálták, ezáltal azonosulási lehetőséget kínáltak fel az amúgy jómódú zenész cigány családból származó fiatalok, vagy éppen az ország eldugott kis településéről származó, hagyományőrző beás vagy oláh cigány identitású fiatalok számára is, felülírva mintegy a cigányságon belüli etnikai és osztályalapú megosztottságot. *„Nekem és Ibikének köszönhetően itt elindult egy olyan mozgás, aminek a következményeként pozitív értékek fogalmazódtak meg. Maga az együttélés is, az értékeink közeledtek egymáshoz, ezáltal a konfliktus is oldódni kezdett, azok a túlzott feszültségek, amik voltak romák nem romák között, és voltak romák és romák között is keményen – magyar cigányok, oláh cigányok között... Ez is óriási eredmény volt, hogy ezt a szarvat is letörni, hogy összeengedni őket, hogy ismerkedjünk meg*

15 A fiatalon elhunyt Kovács Zoltán a XVIII. kerületi Nagyidai Sztojka Fardi Cigány Szociális és Kulturális Központ vezetője volt.

16 Az intézmény szakmai teljesítményei közül kiemelkedik a 2500 alkotást magában foglaló cigány festészeti közgyűjtemény, a *Cigány festészet 1969-2009* című képzőművészeti album kiadása, a tíz nyelven kiadott *Cigány Szótár* magyarországi megjelentetése, a fennállása alatt mintegy 23 ezer fiatal és felnőtt szakmai táboroztatása és képzése, belső és külső táborszervező munkatársak bevonásával, ösztöndíjas támogatás biztosítása több ezer közép- és felsőfokon továbbtanuló roma diák számára, kiemelkedő tehetségek folyamatos támogatása. Csaknem negyedszázados működése során az intézmény több mint harminc kiadványt és könyvet, kutatási anyagokat, továbbá videofilmeket és CD-ket jelentetett meg.
A Fővárosi Önkormányzat 2010. január elsejével megszüntette a Cigány Házat, és jogutódként létrehozta a FROKK nevű intézményt (Fővárosi Roma Oktatási és Kulturális Központ).

egymás értékeivel." (Balogh János) Ha a gyerekek-serdülők körében nem is történt meg a cigány/roma identitás homogenizálódása, mégis részben éppen ezeknek a tudatosan megtervezett, hamar hagyománnyá váló együttléteknek köszönhető, hogy létre tudott jönni az a közösségi érzés, az az egymásra hangolódás, amely nélkülözhetetlen elemévé vált későbbi, etnikai alapú politikai aktivitásuknak.

De abban sem elhanyagolható a táborok, klubok jelentősége, hogy ezekben jött létre az a 'kemény mag', azoknak a meghatározó szerepet játszó személyiségeknek a köre, akik mind a mai napig a roma politika megkerülhetetlen figurái. A már a nyolcvanas évek elején működő ún. értelmiségi klubok, amelyek meghívott vendégei a roma művészek, értelmiségiek mára legendássá vált első generációjának tagjai voltak, mint Lakatos Menyhért, Péli Tamás, Choli Daróczi József, vagy éppen Balogh Attila, Osztojkán Béla,[17] tehát írók, költők, festők, elsősorban a saját kultúra elismertetésében játszottak szerepet. *„… itt ismertem meg az írókat meg a költőket, akik később nagy barátaim meg szerzőtársaim lettek. Lakatos Menyhért és a Choli. És ezekből mind ragadtak rám az úgynevezett cigány ügyek, itt fertőződtem meg ezzel a dologgal. Otthon egy átlagos, normális cigány gyerek voltam."* (Fátyol Tivadar) A nyári táborok és az ún. ösztöndíjas klubok pedig már előrevetítették a roma identitás átpolitizálódását: az ezeket vezetők, illetve itt megjelenő vendégek mind a mai napig sokak viszonyítási pontjaivá, példaképeivé váltak, mások pedig éppen a velük szembeni lázadásukon keresztül definiálják saját aktivitásuk kereteit. *„.. ez az időszak nemcsak számomra, fiatalember számára, de az egész országnak, hogyha azt mondtad, hogy Osztojkán Béla, Horváth Aladár, Zsigó Jenő, Daróczi Ági, az fantasztikus volt. … Akkor úgy hívták Aladárt, Jenőt, meg Bélát, hogy 'a triumvirátus'. Tehát irgalmatlan respektjük volt mindannyiunk előtt, és mindannyiunknak befolyást gyakoroltak az életünkre."* (Setét Jenő)

A rendszerváltást megelőzően működő állami és civil szervezetek, mozgalmak, köztük elsősorban az első független roma szervezet, a Phralipe vezetői és tagjai is ezekben a táborokban és klubokban szocializálódtak, és hozták létre azt a kapcsolati hálót, mely hosszú időn keresztül az egyik meghatározó csoportosulásként működött a roma politika színterén. *„… volt a Szófia utcában egy klub, ahol szintén volt rendszeresen találkozás. A Fehérvár úti meg Csavar úti munkásszálláson is voltak klubok, a nővérem rendszeresen ráncigált magával. De volt a Kalyi Jag együttes, én kezdetben még a tagja is voltam. Nem énekeltem, verset mondtam cigányul. Mentünk különböző munkásszállásra, ahol nagy számban voltak cigányok meg nem cigányok. Ki kellett állni, verset mondani. Ez akkor kezdett ébredezni. Párosult egy klubbal, párosult nyári táborokkal. Középiskolás gyerekeket szedték össze. … Nagyon jó táborokat csináltunk. Azt kell mondanom, hogy akik ma a cigány közéletben ismertebbek, azok megfordultak ezekben a táborokban. Valóban volt egy olyan közösségi*

17 Osztojkán Béla (1948–2008) író, politikus; a Phralipe és a Roma Parlament egyik alapító tagja

munka, ami együttműködést meg további gondolatot tudott vinni fővárosi szinten. Amikor '93-ban megjelentek a kisebbségi önkormányzatok, akkor ez a folyamat teljesen befékeződött." (Joka Daróczi János)

A rendszerváltás után, különösen a '93-as kisebbségi törvény életbelépését követően megalakuló kisebbségi önkormányzatok megjelenésével ezek a táborok azonban elvesztették azt a jelentőségüket, amit azt megelőzően a roma identitás politikai tartalmú formálásában betöltöttek, és helyüket elsősorban más célokra szerveződő közösségi formák vették át, mint például a roma közösségi házak vagy a tanodák, vagy az új roma sajtóorgánumok.

A közösségi élet rendszerválást megelőző színterein a roma identitás méltóságának elfogadtatása mellett már megjelent az a gondolat, hogy a romák maguk is vállaljanak politikai szerepet, és a táborokba látogató vendégek révén erre is kaptak útmutatót: *„Amikor bekerültem a főiskolára, azt hiszem, a IX. kerület szervezett egy gyermektábort Alsógödön, ha jól emlékszem, '85-ben. Akkor Bársony János meghívott oda csoportvezetőnek. Akkor elsős voltam a főiskolán. … Ott találkoztam Kovács Zolival először. Kovács Zoltán a '90-es évek elején meghalt. Ő, ha jól emlékszem a Fővárosi Nagyidai Sztojka Fardi Központnak volt az igazgatója. … Tőle hallottam először azt a mondatot – cigány szájából – hogy »én politikus vagyok«. Ez ismét megrázott, merthogy el nem tudtam volna képzelni 1985-ig, hogy cigány is lehet cigányként politikus."* (Horváth Aladár) Emellett pedig az iskolás gyerekek számára szervezett szabadidős táborokban a tábor vezetői által tudatosan felépített programokban, szintén a meghívott – roma és nem roma – előadók révén már megjelentek a roma politika olyan tartalmi kérdései is, amelyek megválaszolását a későbbiekben valóban politikusi útra lépők küldetésük lényegének tekintették. Ezek között kiemelkedő jelentőségű volt a romák hátrányos szociális helyzetének felismertetése, a kirekesztettség és nyomor felszámolására szolgáló programok kidolgozása, valamint a romákkal szembeni diszkrimináció, a 'faji alapú' megkülönböztetés elleni harc képviselete.

Habár a nyári táboroknak és az ösztöndíjas kluboknak is egyik célkitűzése a roma gyerekek iskolai előrehaladásának támogatása, és ennek fontos folyományaként a jövő értelmiségi cigányainak felnevelése volt, a később alakuló új szervezetek, intézmények, iskolák ezt a célt már határozottan prioritásként kezelték, és részben éppen erre a célra jöttek létre. A tanodák (elsők között a Kalyi Jag művészeti csoport által fenntartott, illetve a Józsefvárosban Szőke Judit[18] által alapított tanoda), a Romaversitas,[19] a Gan-

18 Szőke Judit (1957) jogász. Részletes bemutatását a *VI. fejezetben* találja az olvasó.

19 Az 1996 óta alapítványi formában működő Romaversitast mint magas szintű, komplex képzést nyújtó roma szakkollégiumot a romák esélyegyenlősége és a romákat hatékonyan reprezentáló roma értelmiség felemelkedése iránt elkötelezett roma és nem roma értelmiségiek hívták életre, amelyet igazgatóként ma Dinók Henriett irányít. Fennállásának eddigi két évtizede során mintegy 300 roma fiatal szerzett diplomát az intézmény keretében.

dhi gimnázium, vagy éppen a Dr. Ámbédkar Iskola[20] továbbra is szerepet játszottak és játszanak a roma identitás formálásában, de ezt oktatási keretek között tették és teszik, egyforma súlyt adva a társadalomban mindenkitől elvárt tudás átadásának és ezzel párhuzamosan a cigány/roma nyelvek, a hagyományok feltámasztásának vagy ébrentartásának. Ahogy a Romaversitas egyik, általunk megszólaltatott vezetője mondta: *„A 'romveres' gyerekeket arra akarjuk nevelni, hogy az, hogy ők romák, az semmiféle negatívumot ne jelentsen szakmai életük során, ha jelent valamit, az hozzáadott érték legyen. A roma identitásukat úgy éljék meg ... és mi is erre próbáljuk felkészíteni a diákokat, hogy ez nem letagadható és nem is olyan, amit le kéne tagadni. Az, hogy ők szakemberek, és a leendő munkahelyükön ők romaként látszanak és pozitív szerepet töltenek be, az rohadt fontos dolog a romák megítélése szempontjából."* (Daróczi Gábor). Vagy, ahogy egy valamikori Romaversitas ösztöndíjas, később fontos funkciót betöltő interjúalanyunk emlékszik az ott töltött időkre: *„… a Romaversitas egyébként, de igazából csak a látókörömet tágította ki, tehát egy új szempont jött be az én fejlődésembe… de én nagyon óvakodtam attól mindig, még a mai napig is, hogy én úgynevezett hivatásos cigány legyek. … nekem az az elvem, hogy kell lenni saját egzisztenciájának az embernek, és amellett persze mint felelős gondolkodó értelmiségi, a közéletben is megpróbál valamit labdába rúgni, ha úgy érzi, hogy szükség van rá."* (Kállai Ernő)

Akármennyire meghatározó is egy-egy hagyományos cigány közösségben felnövekvő fiatal számára saját etnikai tradíciója, illetve akármennyire kellett szembesülnie a más kulturális közegben felnövekvő társak részéről megkülönböztetéssel, adott esetben diszkriminációval, nem feledkezhetünk meg arról, hogy interjúalanyaink egyúttal a többségi társadalom tagjai is, akik kortársaikkal együtt – sok egyéb mellett – osztoztak az adott időszak fiatalokat mozgósító, a közösségi tevékenység felé irányító hatásaiban. Az idősebb generáció tagjai közül többeket nem az etnikai tartalmú és kifejezetten a cigány fiatalok számára fenntartott intézmények, hanem a korszak ifjúsági mozgalmai indítottak el a közéleti-politikai részvétel irányába. A közösségi élet lehetősége hatalmas vonzerőt gyakorolt: a rendszerváltás előtt interjúalanyaink közül többen is az úttörő szervezet, a KISZ, az Ifjú Gárda tagjaiként vállaltak mozgalmi szerepet, és itt sajátították el és élték át a szervezeti együttműködés, a közösségi élmény politikai mozgósító erejét, aminek hosszú távú hatásaként azután a megszerzett élmények, benyomások és

20 A 2007-ben a pécsi Dzsaj Bhím Közösség által Sajókazán alapított Dr. Ámbédkar Iskola általános iskolát, speciális szakiskolát, gimnáziumot és szakképző iskolát magában foglaló oktatási intézményegyüttes, amely modern pedagógiai, művészeti, kulturális és sportprogramokkal segíti, hogy a mélyszegénységben élő roma és nem roma fiatalok érettségit, illetve a munkapiacon hasznosítható szakmát szerezzenek. Az iskolaegyüttes programjának fontos része a roma identitás erősítése, valamint a közösség felnőtt tagjait is mobilizáló közösségépítés. Az iskolaegyüttes a roma politikai mozgalomban fontos szerepet játszó Derdák Tibor és Orsós János vezetésével és szakmai irányításával működik.

tanult készségek könnyen előhívható mintát és alapot szolgáltattak későbbi, felnőttkori közéleti részvételükhöz. Egyik interjúalanyunk így beszél erről az indíttatásról: „*… amikor már első éves voltam a szakmunkásban, akkor beléptem az Ifjú Gárdába … ott egy olyan közösségbe kerültem, hogy olyan korosztályúak voltak, mint én, és ott is nagyon befogadóak voltak, egy életre meghatározó szemléletmódot kaptam tőlük … olyan barátságokat és olyan lehetőségeket nyitott meg az Ifjú Gárda előttem, ami egy más közösségben nem lehetett volna … Tehát tőlem soha sem állt távol az, hogy közösségben dolgozzam, és a közösség tagjaiért. Úgyhogy ez a későbbiekben is, amikor jött a kisebbségi önkormányzati rendszer..., amikor jött a barátnőm azzal, hogy próbáljuk meg a kisebbségi önkormányzati rendszerbe való bejutást és tevékenységet, számomra megint újdonság volt, és egyértelműen fontos, hogy valamit tehessek én is a saját közösségemért.*" (Lakatos Szilvia) Hasonló átfogó ifjúsági mozgalmak híján a rendszerváltás után már legfeljebb a különböző – elsősorban egyházak által szervezett – ifjúsági közösségek, illetve sportegyesületek voltak azok, amelyekben nem az etnikai tartalom dominált, hanem a tágabb közösség érdekében végzett munka volt iránymutató a fiatalok számára.

A közéleti-politikai szerepvállalás formái

Interjúalanyaink mindegyike valamilyen módon a roma közélet ismertséget és elismerést szerzett alakja, de sok szempontból mégis különböznek egymástól. Különböznek abban például, hogy milyen időtávot ölel fel és milyen széles tevékenységük hatóköre, jellemzően milyen időszakhoz kötődik megjelenésük és aktivitásuk, és abban is, hogy szerepüket döntően civil szervezetben, mozgalmi formában, állami/önkormányzati intézmény képviseletében, párthoz csatlakozva, vagy nemzetközi szervezet munkatársaként töltik/töltötték-e be. Végigtekintve az eddig bejárt (néhány esetben külföldre távozás vagy elhalálozás miatt már lezáródott) életpályákon, szembetűnő, hogy beszélgetőpartnereink között szinte nincs olyan, aki kizárólag egyetlen szervezeti formában, egyféle szerepkörben tevékenykedett volna a roma politika valamely területén. Még a leginkább egyirányú pályát befutó, következetes politikai és ideológiai alapállású, és a roma-ügyben a kezdetektől jelen lévő és mindvégig mások számára is referencia személynek minősülő interjúalanyainkról is elmondható, hogy tevékenységük több pilléren állt. Akár egyidejűleg, akár időben egymást követve, de egyaránt szerepet vállaltak valamely állami vagy önkormányzati intézményben, kormányzati munkában vagy pártpolitikában, és ugyanakkor emblematikus figurái lehettek már a rendszerváltást megelőzően kibontakozó, alulról jövő civil roma mozgalomnak és hozták létre azokat a szervezeteket, amelyek kifejezetten a roma-ügy valamely területére összpontosítanak.

Ez a többféleség nyilvánvalóan összefügg a magyar társadalomtörténet alakulásának különböző korszakaival, az államszocializmus által kínált, szűkre szabott keretekkel,

és a rendszerváltás utáni különböző kormányok változó hozzáállásával a romakérdés kezelését illetően. Azok, akiket ma a független roma mozgalom alapítóiként tarthatunk számon, már a pártállami időszakban kiharcolták azt, hogy a szintén akkortájt induló független szervezetek, politikai mozgalmak – és velük együtt a kisebbségi problémákra, az emberi és kollektív jogokra, a szociális igazságosságra érzékeny ellenzéki értelmiségiek – együtt lépjenek fel a cigányság elismerése érdekében.[21] Nem véletlen, hogy az első szabad választás előtt együttműködés alakult ki a Phralipe és az újonnan induló pártok közül az akkor az emberi jogok és az egyének és közösségeik autonóm önrendelkezése iránt leginkább elkötelezett SZDSZ között. Ez a maga idejében teljesen érthető összefogás azonban mindmáig megosztó lépés volt részben a rendszerváltást megelőzően már a közéletben szerepet vállaló, de a status quo-t meg nem kérdőjelező, csupán kulturális elismertetésre vágyó cigány vezetők, valamint a később a roma politikába bekapcsolódó, pártpolitikától független, inkább egy-egy ügy mellett elkötelezett, a romákat sújtó problémákat szakértői szinten kezelni kívánó szereplők között. Interjúalanyaink közül többen 'eredendő bűnként' tekintenek erre az együttműködésre, és részben még azok is kritikusan emlékeznek vissza rá, akik ennek az összefogásnak eredményeképpen kerültek az első szabadon választott parlamentbe, vagy működtek együtt vezető pártpolitikusokkal a kisebbségi törvény kidolgozásában. Később más pártok frakcióiban is szerepet kaptak roma képviselők (MSZP, FIDESZ, LMP), de az ő párthoz kötődő tevékenységük is jellemzően megosztó az általunk meginterjúvolt roma közéleti szereplők között. Mindamellett maguk a képviselői (vagy valamely párt színeiben helyi önkormányzati képviselői) szerepet vállalók is többnyire önkritikusan tekintenek vissza életüknek arra a szakaszára, amikor a pártpolitikai szempontokat figyelembe véve, kénytelenek voltak kompromisszumot kötni, vagy sodródtak bele olyan tevékenységekbe, kényszerültek olyan megnyilvánulásokra, amelyek ellentmondtak másfajta, az etnikai csoportjukhoz fűződő elkötelezettségüknek, saját közösségük érdekében folytatott politikai szerepvállalásuknak.

Így az egyik jellemző választóvonal interjúalanyaink körében a mozgalmi vs. párthoz kötődő politizálás között húzódik. Bár ez a különbségtétel erősen összefüggésbe hozható egy-egy konkrét időszak domináns politikai irányvonalával, illetve azzal, hogy az adott párt a különböző ciklusokban kormánypárti vagy ellenzéki szerepet töltött-e be, de ugyanennyire fontos a választás abból a szempontból, hogy – akár egyazon életúton belül is váltogatva – mely formát lát valaki a leginkább célravezetőnek a cigányok kiszorított, nyomorba és kilátástalanságba süllyedt helyzetének megváltoztatása, a beavatkozás társadalmi üggyé emelése szempontjából. Jól példázza ezt Horváth Aladár

21 Lásd Havas Gábornak az *V. fejezetben* közölt, az illegális *Beszélőben* megjelent cikkét a 'radikális fiatalok' fellépéséről, http://beszelo.c3.hu/cikkek/politikai-stilusgyakorlatok-kezdoknek

politikai pályaútja, aki fiatalon a miskolci gettó-ügy[22] elleni harc felvállalásával egy csapásra az akkor ellenzékinek tekintett civil önszerveződés vezéralakjává vált, majd az első szabadon választott parlamentben egy cikluson keresztül az ellenzéki SZDSZ képviselője volt, ezt követően – a szocialista-szabaddemokrata kormányzás idején – független jelöltként indult a választásokon, majd a parlamenti politikából kikerülve a polgárjogi harc meghatározó alakjává vált, és a legutóbbi időkben cigány párt létrehozásán munkálkodott, és aki politikusi felfogását a következőképpen fogalmazta meg: „*… azt gondoltam, hogy igenis politikai kérdés az, hogy a cigányoknak mennyi joga van, politikai kérdés az, hogy a romákkal kapcsolatos ismeretanyag mennyire mély, mennyire közös, mennyire terjeszthető, mennyire tanítható. És politikai kérdés az, hogy a cigányok beleszólhatnak-e az ő sorsukat alakító, meghatározó döntésekbe, ezért gondoltam azt, hogy politizálni kell. És akkor rájöttem arra, hogy az SZDSZ-en belül ennek nincsen perspektívája a számomra, mert az etnikus politizálás távol állt a liberális párttól… Másfelől pedig azt gondoltam, hogy amíg nincsenek erős közösségek, nincs elég erős öntudat, és nincsen jogegyenlőség, addig polgárjogi mozgalmat kell csinálni. És amikor pedig úgy látom, hogy a polgárjogi mozgalomnak nincsen társadalmi bázisa, nincsen szövetségese, nincs polgárság, amelyik kiharcolja az elnyomottak jogait, és nincsenek a gazdasági és politikai elitben támogatói, viszont arra gondoltam pár hónapja, hogy az etnikai színezetű, vagy az etnikai szociális elnyomással szembeni érdekképviseleti pártpolitizálás az, ami most reális és történelmileg indokolt.*”

Egy másik, hasonlóan éles konfliktust eredményezett a roma politikai közéletben a kisebbségi önkormányzatokban (és az országos roma önkormányzatban) való részvétel vs. civil szervezetek működtetése. Habár interjúalanyaink szinte mindegyike életútjának valamely pontján bekapcsolódott a kisebbségi törvény által életre hívott kisebbségi önkormányzatok tevékenységébe, részt vett azokban képviselőként települési, kerületi, fővárosi vagy országos szinten, nagyjából konszenzusosnak tekinthető az az vélekedés, hogy a kisebbségi önkormányzatok nem hozták meg azt az eredményt, amit megalkotói vártak, az általuk elszívott energiák és erők viszont halványították és gyengítették a civil önszerveződés szerepét. Ahogy egyikük megfogalmazta: „*…egy dolog biztos, hogy a*

22 Az 1980-as évek közepén a miskolci tanács programot hívott életre a város szívében (főleg az Avas lakótelepen, illtve az ún. Számozott utcákban) élő cigányok kollektív kitelepítésére a város határán kívül számukra kijelölt, a lakhatás minimumait sem biztosító Sajó parti térségben, az ún. gettóban. Az 1989-ben Horváth Aladár vezetésével és Havas Gábor, valamint Ladányi János aktív részvételével életre hívott Gettóellenes Bizottság az országos nyilvánosságot is megcélzó mozgalmat indított a tanácsi terv megakadályozására és alternatív lakhatási megoldások keresésére. A nagy port felvert mozgalom a tanácsot meghátrálásra késztette, de a későbbiek során a cigányok gettósított kitelepítésére – immár a rendszerváltást követő városi önkormányzat égisze alatt – több hullámban mégis sor került. Mindazonáltal a Gettóellenes Bizottság ember- és polgárjogi központú munkája nagy hatást gyakorolt a roma politika formálódására. Ezek az első tapasztalatok adták a kiindulási pontokat az 1995-ben Horváth Aladár elnökletével megalakult Roma Polgárjogi Alapítvány tevékenységéhez és folyamatos polgárjogi munkájához.

rendszerváltozáshoz képest visszafele fejlődik a roma közösség. Volt egyfajta társadalmi roma közösségi élet a rendszerváltozás után. Beszéltek a cigány szervezetek egymással, összejártak, értelmes párbeszéd is folyt. Sajnos a nemzetiségi törvény … az akkor még csírájában meglévő társadalmi önszerveződést hazavágta. … Megakadályozták, hogy kifejlődjön egy egészséges társadalmi roma önszerveződés. Versenyhelyzetet teremtettek, a szervezetek egymással szembe fordultak, hiszen … az önkormányzati rendszer egyfajta politikai súlyt képezett, tehát versenyhelyzetben egy gyenge lábakon álló, még nem kifejlett társadalmi önszerveződést még csírájában el lehetett fojtani." (Makai István) A kevés forrásért folyó küzdelemben is rendre alul maradtak, elsorvadtak, megszűntek azok a kis, helyi szerveződések, amelyek meghatározott kulturális vagy érdekérvényesítő céllal születtek, és akár lokális, akár annál szélesebb hatókörben közéleti terepet jelentettek a romákért folytatott aktív politizálás szereplői számára. Ugyanakkor többeket a bekapcsolódás a helyi kisebbségi önkormányzat működésébe ébresztett rá arra, hogy melyek azok a számukra fontos ügyek, amelyeket mozgalmi keretek között tudnának felvállalni.

Erre szolgál példaként a jászladányi iskolaügy[23] kapcsán a roma politikába berobbant, helyi kisebbségi önkormányzati képviselőből országos hírnévre szert tett, elkötelezett polgárjogi harcossá vált interjúalanyunk, Kállai László: *„2000 nyara, amikor én értesültem erről… Ez úgy kezdődött, azt hirdették, hogy milyen rosszak a cigány gyerekek az iskolában, rendőröket kell hívni… szeptemberre valójában egy írásos nyommal bíró javaslat született… arra vonatkozólag, hogy alapítványi iskolatípust kellene csinálni. Akkor… én átgondoltam, és egy óriási veszélyt véltem felfedezni. Úgy éreztem, hogy ez az ügy túlmutat azon, hogy simán megmaradjon a helyi kisebbségi önkormányzat képviselői között. Úgy gondoltam, hogy ezt ki kell vinni a cigányok közé. Négy nagy területen laknak a cigányok, és mind a négy nagy területen kiálltam az utcára és elolvastam ezt a javaslatot, amit a polgármester írt és hát a romák fel voltak lázadva. Akkor kaptam tőlük olyan erőt, hogy nekem ezt nem lehet abbahagyni, hiszen nekem őket képviselni kell ebben az ügyben."* És miután a kisebbségi önkormányzat jogköréhez tartozott, hogy szót emeljen a roma tanulók iskolai szegregációját előidéző alapítványi iskola létrehozása ellen, megnőtt a helyi roma önkormányzat összetételének jelentősége. Ezután azonban *„volt egy sajnálatos önkormányzati választás.*

23 Dankó István polgármester kezdeményezésére és a képviselőtestület egyhangú támogatásával a Jászladányi Önkormányzat alapítványi iskolát hozott létre azzal a nyílt céllal, hogy szétválassza a roma és nem roma tanulókat, és az utóbbiak számára minőségi oktatást szervezzen, míg a személyi és fizikai infrastruktúrájában lepusztított önkormányzati intézménybe kényszerítse a roma tanulókat. Az új struktúra 2002-ben állt fel. Noha a diszkriminatív elven nyugvó alapítványi iskola működési engedélyét Magyar Bálint akkori oktatási miniszter megtagadta, azt az intézmény később megszerezte, és a szegregált oktatást mindmáig nem sikerült felszámolni. Bár a Roma Polgárjogi Alapítvány támogatásával megindult helyi polgárjogi mozgalom, valamint az Esélyt a Hátrányos Helyzetű Gyerekeknek Alapítvány által 2005-ben kezdeményezett persorozat a jászladányi ügyet országosan ismertté tette, az esélyegyenlőség és a diszkriminációmentes szelekció alapjait többé nem sikerült helyreállítani.

Amikor a polgármester felesége meg csapata cigánynak vallották magukat, és átvették valójában a kisebbségi önkormányzatot tőlünk. Ez az akkori választásnak a megcsúfolása… Etnobizniszt folytattak, hogy hogy lehet kikerülni ezt az egész dolgot. Megmutatták azt, hogy ez a rendszer így nem is jó. Valójában az történt, hogy átvették a cigányoktól az önkormányzatot, ők megalakították a saját maguk kisebbségi önkormányzatát." A kisebbségi képviselőségért folytatott versenyben alulmaradva, az ekkorra már országosan elismert polgárjogi aktivista, Horváth Aladár hatására Kállai László maga is a polgárjogi harcot választotta: *„Én Aladárt tartom a legnagyobb tanítómesteremnek. … Onnantól kezdve, hogy ő bejött ebbe a körbe, nekem csak ő volt. Kipróbáltam az egészet úgymond, de az a ruha, amit ő viselt, idézőjelbe téve, rám jó volt, úgy éreztem és én maradtam ebben."* Ez a választás a korábban helyi ügyeket felvállaló politikust az országos politikai képviselet irányába terelte. És ugyan utólag szomorúan vonta le azt a következtetést, hogy 'bársonyszékből' nem lehet a cigányok ügyében politizálni, polgárjogi küzdelmének kudarcát elsősorban abban látta, hogy a megfélemlített, egymástól elszigetelt, és valódi önszerveződés hiányában érdekeit kifejezni nem képes cigányság nem követi az elkötelezett, a változás mellett radikálisan kiálló vezetőit, nem képes összefogásra: *„Volt egy négy éves országjáró körút. Ezen az országjáró sorozaton tulajdonképpen valamilyenféle eredményt felmutatott a polgárjogi szervezet. Ezt az eredményt szerettem volna hírül adni, elvinni a köztársasági elnök elé. … Ennek az útnak voltak állomásai, azt szerettem volna, ha ezeken az állomásokon minél többen csatlakoznak hozzánk, hogy az államvezetők lássák azt, hogy a cigányság össze tud tartani, a problémáját együtt el tudja hozzá juttatni és hát közös erővel próbál majd fellépni. Ennek is csekély lett, sajnos, a részvétele."*

Az interjúalanyaink által reprezentált roma közéleti-politikai szerepvállalások csoportosításának egy további lehetséges választóvonalát a szakértelem szerepének mentén húzhatjuk meg. Teljesen más hozzáállást képviselnek azok, akik a gyakorlati politizálás során szerzett tapasztalataikkal politikusként, civil aktivistaként vagy polgárjogi harcosként kifejezetten a roma ügyet kívánják szolgálni, és azok, akik bármiféle szakértelmük birtokában romaként vesznek részt helyi, országos vagy nemzetközi szinten a romákat (is) érintő döntések meghozatalában, járulnak hozzá a romák kulturális elismertetéséhez. Bármelyik csoporthoz tartozzanak is, a tágabb közvélemény és saját, roma közösségük szemében ők romaként szereznek elismerést (vagy váltanak ki ellenérzést, indulatokat), és akár egyetértenek velük, akár nem, egyformán számon tartják őket mindazok, akik a roma politika intézményesülése iránt érdeklődést mutatnak.

Az első csoportba tartoznak értelemszerűen azoknak a pártállami időszakban már létező országos szervezeteknek a tisztségviselői, akik nagyrészt a korabeli, kisszámú roma művész és értelmiségi körből kerültek ki. Olyan írók, festők, zenészek tehát, akik számára a politikai részvétel kezdetben csupán formális kötődést jelentett, de akik

többnyire mégis a rendszerváltás utáni hosszú éveken keresztül is fenntartották közéleti tevékenységüket, és akár különböző pártokhoz, szervezetekhez csatlakozva, akár valamely művészeti vagy kulturális intézmény vezetőjeként, a roma média megteremtőjeként vagy munkatársaként jelen voltak és vannak a hazai roma közösség életében. A Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetségéről például így beszélt Fátyol Tivadar: *„'86-ban amikor megalakult a Kulturális Szövetség, annak voltam a tagja, de aztán semmi…. Teljesen független csapat volt. Igazán ilyen azóta sincs, ez volt az első cigány értelmiségi társulás, nem sok tagja volt. Mind művészek voltak. Péli Tamás, Lakatos Menyhért, Choli... Kovács Józsi, úgy csatlakozott utána mindenki, aki élt, mint pl. én is, és ebből nőtte ki magát a szervezet. … Nem volt akkor még bal meg jobb oldal, akkor csak mi voltunk."*

De ide sorolhatjuk azokat is, akik valamilyen személyes élmény (az előzőekben már bemutatott szabadidős táborok, roma klubok, és az azokban megismert példaképek) hatására, vagy éppen valamely országosan is nagy port vert 'ügy' által indíttatva (miskolci gettó-ügy, székesfehérvári Rádió utca,[24] jászladányi iskolaügy, kisebbségi regisztrációs ügyek,[25] *'Ide tartozunk'* kampány [26] stb.) robbantak be a roma politikai közéletbe. Így sodorta magával a romákért folytatott politizálás már 15 éves korában például Setét Jenőt: *„… kötelező volt belépni a KISZ-be. Ott is szervezkedtem cigány fiatalokkal, hogy csináljunk valamilyen külön csoportosulást. Amikor pedig a Phralipe megalakult, akkor persze a magam 17 éves módján akartam tenni a dolgaimat, amit mondjuk annyiban megkönnyített az élet, hogy (Horváth) Aladár Patakon volt főiskolai tanuló. … nekem irgalmatlanul fontos tapasztalás volt az, ahogy a Phralipe szervezeteket szerveztük kamasz koromban. Most, amikor visszatekintek, akkor azt kell, hogy mondjam, hogy amit '89-től mondjuk '94-ig az országban a romák önszerveződés tekintetében produkáltak, az számomra hallatlanul tiszteletre méltó*

24 1995-ben a Székesfehérvári Önkormányzat tervet fogadott el arra, hogy a Rádió utcában spontán költözési folyamatok nyomán kialakult roma szegregátumot felszámolja. Az elképzelés szerint a romákat konténerekbe kívánták kitelepíteni. Az országos felháborodást kiváltó tervet végül nem sikerült végrehajtani. A kollektív megoldás helyett a következő években a roma családok egyenkénti kitelepítésére került sor, többek között a környező falvak üresen álló épületeinek felhasználásával. Ezek az akciók gyakran a helyi nem-roma lakosság éles tiltakozásával találkoztak, s nem egyszer ellenállásukon meghiúsultak.

25 A Kisebbségi Törvény 2011-es módosítása nyomán átalakult a kisebbségi választások rendszere. Míg korábban a kisebbségi önkormányzatok vezetőire, tagjaira és más kisebbségi intézmények reprezentánsaira valamennyi választópolgár szavazhatott, az új szabályozás ezt a kisebbséghez tartozását regisztrációval kifejező állampolgárok dolgává és kizárlagos jogává tette. Ettől fogva a rgisztrációnak tétje volt, és nem egy esetben visszaélésre adott alkalmat. Elhíresült eset lett például a jászladányi, ahol az iskola-ügy körüli harcokban pozícióikat megerősítendő, a polgármester felesége romaként regisztráltatta magát.

26 A roma büszkeség jegyében indított nemzetközi mozgalom, amely közvetlen céljának tekintette, hogy a 2011-es Népszámlálás alkalmával a romák nevezzék meg roma hovatartozásukat. A mozgalomnak nagy szerepe volt abban, hogy a magát románok (vagy: románok is) valló népesség száma jelentősen megnőtt a korábbi népesség-összeírásokhoz képest.

teljesítmény. Minőségében, mennyiségében és értékrendjében." Példaképei (Horváth Aladár, Zsigó Jenő) hatására szociális munkát tanult, majd a Józsefvárosi Segítő Szolgálathoz került családsegítőként, a kerületben élő romák szociális ügyeivel foglalkozott. Később alapító szerepet vállalt a Roma Polgárjogi Alapítvány létrehozásában, és ennek képviseletében részt vett olyan konfliktusok kezelésében, amelyek már megalapozták országos politikussá válását: *„Az RPA-ban szinte minden hónapban volt olyan ügy, ami nagy port vert fel… a Roma Polgárjogi Alapítvány dolgozott, amikor Újhelyben volt konfliktus, Ricsén, Tiszavasváriban."*

A másik csoportba pedig azok a szakpolitikusok tartoznak, akik tevékenysége elsősorban egy-egy, a romákat különösen érintő sérelem, diszkrimináció orvoslására irányul (oktatási szegregáció, jogvédelem), vagy azok, akik ennél tágabb hatáskörrel rendelkező pozíciójukban olyan közpolitikai feladatot látnak el, amely közvetlenül és mélyen érinti a magyarországi romák széles tömegeinek életét. Az előbbieket interjúalanyaink közül leginkább a civil, alapítványi, egyesületi formában működő szervezetek tagjai, aktivistái reprezentálják. Ilyen minőségében tevékenykedett például a szakmai végzettséggel rendelkező és már korábban a roma tanulók iskolai hátrányainak csökkentésén munkálkodó Mohácsi Erzsébet, aki az *Esélyt a Hátrányos Helyzetű Gyermekeknek Alapítvány* képviseletében az iskolai deszegregációs küzdelmek egyik emblematikus figurájává, harcosává vált. Azok a szervezeti formák, amelyekben ő, vagy a hozzá hasonlóan egy-egy ügy szempontjából elkötelezett szereplők megjelentek a roma közéletben és közpolitikában, jellemzően nem 'roma' szervezetek, hanem állami, önkormányzati fenntartású, vagy éppen hazai vagy külföldi szponzorok, nemzetközi alapítványok által működtetett, és csak részben roma tagokkal működő intézmények. Az ezekben részt vevők gyakori sérelme és tapasztalata, hogy az adott szervezeteknek éppen roma származásuk miatt, de nem a romák szemszögéből meghatározott célok érdekében volt szükségük rájuk, mintegy rajtuk keresztül legitimálva a romák érdekében folytatott tevékenységüket. Daróczi Gábor elmondása szerint: *„Ez úgy volt, hogy engem a közoktatás fejlesztési programra vettek fel, és a Szira*[27] *azt mondta, hogy milyen marhaság lenne, ha az akkori egyetlen roma embert kifejezetten roma programra osztaná be, és ezért én kisgyerekkori fejlesztést, középiskolások önfejlesztő programját, környezetvédelmi programot és minden olyan dolgot vittem, ami nem közvetlenül kapcsolódik a romákhoz. Volt roma program mellettem, amit nem én vittem – nem roma vitte –, aztán később volt roma is, aki vitte és besegített."* Ez az ellentmondásos megítélés árnyékot vet szinte minden, nem romák által létrehozott, de a romák hátrányos helyzetének, diszkriminációjának felszámolása érdekében működő szervezetre, ahogy erre interjúalanyaink közül többen is reflektáltak. Mindamellett viszont ezek a szervezetek adtak lehetőséget néhányuk számára, hogy a

27 Szira Judit, a *Roma Education Fund* volt igazgatója, a történet időpontjában a Soros Alapítvány munkatársa.

közéletben megjelenjenek és valamilyen módon mégiscsak hatással legyenek a közpolitikai és szociális problémák etnikai tartalmainak felszínre hozatalára, illetve árnyalni tudják azt az egyoldalú és sztereotíp többségi képet, amely a romaközösségben csak a kiszolgáltatottság és marginalizáltság megtestesülését látta.

Másrészről pedig ebbe az utóbbi csoportba tartoznak mindazon interjúalanyaink, akik a magyarországi vagy európai parlamenti pártok képviselőiként, minisztériumi tisztségviselőként, kormányzati pozícióban, államtitkárként, nemzetiségi és kisebbségi hivatal vezetőjeként, egyetemi szak alapítójaként, vagy éppen ombudsmanként töltöttek be életük valamely szakaszában olyan szerepkört, amely nem elsősorban tartalma szerint roma vonatkozású, hanem önmagában a tény, hogy roma származású személy képviseli a pozíciót, üzenetértékű nemcsak a roma közösség, hanem a tágabb közvélemény számára is.

A rendszerváltást megelőző időszakban párttagként szakmai feladatot vállaló, ott kialakított kapcsolatai révén az MSZP–SZDSZ koalíciós kormányzat idején államtitkári rangba került Hegyesiné Orsós Éva számára elsősorban az jelentett kihívást, hogy a nemzetiségi ügyek felelős pozícióiba korábban még soha nem került roma származású személy, aki ráadásul nő. *„… amikor engem felkértek, hogy a kisebbségi hivatal vezetője legyek, hát hallottam ilyen történeteket, hogy nő, meg roma, meg ez, meg az, és nem fogadják el, stb. stb. És akkor én felhívtam a nagybátyámat … Orsós Jakabot,*[28] *és megkérdeztem tőle, hogy tudnánk-e erről beszélni, hogy vajon engem hogyan fognak elfogadni. Ő egyszerűen azt mondta, hogy a romák között sem az a lényeg, hogy férfi vagy nő, hanem az, hogy hiteles legyen az ember."* Közigazgatási államtitkárként magát nem politikusként, hanem szakmai feladatot betöltő közszereplőként definiálta, aki számára *„… a lehető legfontosabb az volt, hogy egy olyan munkát végezzünk, ami hozzájárul ahhoz, hogy ebben az országban megértsék… a közszereplőket, illetve a közigazgatásban dolgozókat meggyőzzük arról, hogy a romák helyzetének alakulása nemcsak a romák életét befolyásolja, hanem ennek az egész országnak a sorsát. Ehhez próbáltunk kiváló szakértőket megnyerni, ami nem volt nehéz, és ehhez próbáltuk a lehető legjobb szakmai érveket összerakni."*

A kisebbségi ügyek ombudsmanja, Kállai Ernő elsősorban szakmai kihívásnak, és nem politikai megbízatásnak tekintette ezt a pozíciót: *„… valóban meglepetés volt az ombudsmani jelölés. Nem készültem rá éveket, meg ilyenek. Nekem egy tűrhetően unalmas karrierem volt, tanítottam, kutattam, el tudtam tartani a családomat ebből… jól éreztem magam, a szakmában ismertek, valamennyire el is fogadtak már, tehát nekem nem volt bajom se magammal, se a körülöttem lévő világgal igazából, és én ezen belül kívántam előre lépkedni... engem ez kielégített igazából."* Mégis, megfogalmazása szerint azáltal, hogy a magyar társadalomban romaként ilyen magas funkcióba került: *„… azzal, hogy ombudsman lettem… beleszorultam ebbe a minta szerepbe."*

28 Orsós Jakab (1920–2002) író, népművész.

Azok az interjúalanyaink, akik pályájuk valamely szakaszában parlamenti képviselők lettek, akár a rendszerváltást követő első időkben, roma közösségük küldötteként, de egy párt frakciójához csatlakozva, akár később, a szakértelmüknek és korábbi teljesítményüknek szóló kiválasztással, valamilyen mértékben mindannyian 'díszcigány'-szerepkörbe kényszerültek, és valamennyien átélték azt az ellentmondásos elvárásrendszert, amit pártjuk frakciója és a roma társadalom velük szemben támasztott. Aki kifejezetten azért vállalkozott erre a szerepre, mert a roma-ügyet kívánta képviselni a parlamentben, szembesülnie kellett azzal, hogy pártja számára adott esetben kényelmetlen bizonyos, a cigányság szempontjából létfontosságú kérdések felvállalása, és ezért vagy kompromisszumokra kényszerült, vagy csalódottan távoznia kellett.

Az általunk megszólaltatott roma országgyűlési képviselők között a legkritikusabb szerep Hága Antóniának jutott, aki Horváth Aladárral egy időben, az akkor ellenzéki SZDSZ képviseletében került a parlamentbe, de a második ciklusban kormányra kerülő párt már egyedül őt indította újra. A Phralipével való együttműködés keretében került ugyan a választási listára és jutott be a parlamentbe, de *„engem gyilkoltak, mert hogy … nevem nem volt, nem volt kellő tapasztalatom a szakmában és ismertségem sem volt. Szóval engem azért pofoztak elég rendesen, hogy mit keresek én itt, és adjam vissza a mandátumomat. …Gyakorlatilag 2–3 év volt, mire kialakult egy olyan kör körülöttem, hogy tudtam működni, addig légüres térben voltam. … 1994–1998 életem leggyászosabb és sikertelenebb időszaka volt, ahol kormányon volt az SZDSZ, és ha hiszed, ha nem, semmi nem történt roma-ügyben. Ott volt egy szál roma, az egész parlamentben én voltam egyedül roma, és semmi nem történt. Bármilyen kezdeményezésem volt, minden ott feneklett meg, hogy az SZDSZ azt mondta, hogy nem lehet kifele kommunikálni, hogy választópolgárokat veszítünk, nem mehetünk szembe a kormánnyal."*

Mások pedig, akik legfeljebb a társadalmi igazságosság és egyenlő esélyek bizonyítékának tekintették, hogy romaként képviselővé váltak, nem is kívántak kifejezetten romákat érintő ügyekkel foglalkozni. Ezzel a beállítódással lett az LMP frakcióban képviselő Osztolykán Ágnes, aki utóbb önkritikusan így értékelte ezt a korszakát: *„azt gondoltam, hogy akkor nem leszek díszcigány, ha nem én viszem párton belül a roma-ügyet, hanem én az oktatásügyet viszem, és szakpolitikus leszek, és azt fogom mondani, hogy nekem semmi közöm a cigányokhoz. Nagy hiba volt…. Ha jobban belegondoltam volna, akkor tudnom kellett volna azt, hogy ezt nem tehetem meg, mármint azt, hogy nem foglalkozom romaüggyel. Nem tehetem meg, mert rám fog égni ez a dolog. Egy olyan összetételű parlamentben, ahol egy Jobbik bent ül, egy roma képviselő nem engedheti meg magának azt, hogy nem foglalkozik roma-ügyekkel. … Önkritikusan be kell ismernem, hogy ezt a dolgot elrontottam, nagyon keményen. Egy ilyen politikai közegben a munkám kezdetén az egyik vállamra kellett volna tenni az oktatást, a másik vállamra kellett volna tenni a roma integráció kérdését."*

És bár az elemzés során eddig bemutatott törésvonalak, konfliktusok, dilemmák és a politikai-közéleti szerepvállalás egy-egy korszakhoz is köthető formái és pozíciói leírásakor óhatatlanul említés került a szereplők generációs hovatartozásáról, végül mégis külön figyelmet szeretnénk szentelni azoknak a generációs különbségeknek, amelyek az egymást váltó nemzedékek roma politikával kapcsolatos elképzeléseit egymástól elkülönítik, olykor szembeállítják azokat. Láthattuk, hogy a mára egyértelműen viszonyítási csoportnak tekintett, a független roma politikai gondolkodás első generációját jelentő alapítók nemzetiségi, emberi és kollektív jogokkal kapcsolatos nézetei, és ezzel egyidejűleg a romák kulturális egyenrangúsításáról és szociális felemeléséről, valamint a diszkrimináció megnevezéséről szóló gondolatai milyen befolyást gyakoroltak az utánuk következők politizálásának tartalmára. De az is szembetűnő, hogy a kezdeti radikális, rendszerkritikával összekapcsolódó mozgalmi indíttatás hogyan halad a roma politizálás – és maguk a politikusok, közéleti szereplők – professzionalizálódása irányába, ezzel óhatatlanul szembe fordítva a 'naiv' társadalomjobbítókat a szakértelmi szerepvállalást előtérbe helyezőkkel. Míg az idősebbek generációja, ha egyáltalán pénzkereső foglalkozásává vált is a roma-ügy képviselete, nem feltétlenül rendelkezett olyan szakirányú végzettséggel, amely erre a feladatra készítette volna fel őt (vagy menet közben, felnőttként szerezte azt meg), a később közéleti szerepet vállalók jellemzően a vállalt szerepüknek megfelelő diplomával rendelkeztek.

A rendszerváltás előtti időszakban az idősebb generáció politizáló képviselői intellektuális és ideológiai támaszt jellemzően azoktól a nem roma, főleg az akkori demokratikus ellenzékhez tartozó értelmiségiektől kaptak, akik közül többen a későbbiekben is meghatározó szerepet játszottak a baloldali és liberális politika alakításában, illetve a romákkal kapcsolatos társadalomtudományi kutatások eredményeinek a köztudatba emelésében. Hatásuk abban is látható, hogy a 'nagy generáció', a 'triumvirátus' és követőik ekkor kezdtek a magyarországi romákról mint a társadalmi elnyomás révén közös sorsban osztozó, egyformán megkülönböztetett, a társadalom peremére szorított és a rendszerváltás után a legnagyobb vesztesek közé sodort, ezáltal homogenizálódott népcsoportról beszélni, és kevesebb figyelmet szenteltek a cigányság etnikai és kulturális sokféleségének. Részben ezeknek a hatásoknak is köszönhető, hogy a más alapokról induló fiatalok egy részében a generációs szembenállás egyúttal politikai különbségként is értelmezhető. Ahogy a balliberális eszmék és a 'rózsadombi szociológusok' az idő előrehaladtával, a politikai változásoknak megfelelően háttérbe szorultak, illetve diszkreditálódtak, úgy válik egyre szembetűnőbbé, hogy a fiatalabb roma politizáló nemzedékek szóhasználatában az emberi jogi diskurzus helyét egyre inkább a szakkérdések pragmatikus megoldására való törekvés vette át. Ennek a felfogásnak és kritikának ad hangot például Forgács István: „*…Szerintem túl van lihegve ez a jogegyenlőségesdi, túl van lihegve a közszolgáltatásoktól való elzárás, túl van lihegve az oktatási szegregáció, … úgy*

érzem, hogy nagyon sok energiát fordítunk erre. Tehát a nehézségeket én is vallom, hogy léteznek, de a túllihegést arra vonatkoztatom, hogy szerintem túl sok energia megy el arra, hogy elsősorban ezeken a területeken meglévő nehézségek miatt küzdünk a mindenkori hatalommal. … Amíg azon vitatkozunk, hogy milyen mértékű a diszkrimináció Magyarországon, és ezzel mit lehetne kezdeni, szerintem sokkal hasznosabb lenne önkéntes munkában vécét ásni Nyírmihálydiban."

Hasonlóképpen döntő ideológiai befolyást gyakorolt válaszadóinkra az Európai Unióhoz való csatlakozást megelőző, majd az uniós tagság révén megerősített és törvényekbe foglalt európai kisebbségi és emberjogi gondolkodásmód és politika. Míg az idősebb nemzedék továbbra is meghatározó személyiségei számára a csatlakozás az önrendelkezés, a kulturális elismertetés és a kisebbségi jogok szempontjából jelentett reménykeltő fordulópontot, a fiatalabbak az uniós tagságtól és az Unióból érkező forrásoktól a felzárkóztatás gyakorlati lépéseihez vártak eszmei és anyagi támogatást. Ebben nagy segítséget jelentett számukra a generációs különbségek egy további meghatározó jellemzője: az eltérő tudásbéli és kulturális portfólió. A rendszerváltás után színre lépő politikus nemzedék tagjai már többségükben tudatosan léptek a pályára, szakirányú végzettséget, jogi, politológusi, szociálpolitikus, közgazdász diplomát szereztek, nyelvtudással rendelkeztek, ezáltal könnyedén bekapcsolódhattak a kisebbségi ügyek kezelésének nemzetközi intézményrendszerébe is. Fontosnak látszik az a szempont is, hogy az európai intézményeknek a 'különbözőség politika' jegyében tekintettel kellett lenniük arra, hogy az érintetteket is bevonják programjaikba, ne róluk, hanem velük együtt döntsenek a rájuk vonatkozó kérdésekben. Így került például Izsák Rita frissen szerzett jogi diplomájával és angol nyelvtudásával az Európai Roma Jogok Központjába: *„Az ERRC akkor már 10 éve létezett, '96-ban alakult, ez pedig már a 2004/05/06-os év. Több donortól megkapta azt a kritikát, hogy hogyan lehet, hogy 10 éve alakult, és nincsen roma származású ember a menedzsmentben? Ez már addigra eléggé ki volt éleződve, ráadásul a donorok azt is megmondták, hogy pénzt is megvonnak, tehát ezt tudtuk, hogy lassan pénzmegvonással fog járni, ha nem tesznek valamit. Ekkor, 2005 végén, kitalálták, hogy kettőnket – Tony Tasek nevű bolgár fiút és engem – kineveznek a menedzsmenetbe."* Bár a pályára kerülésben feltétlen szerep jutott a véletlennek, a folytatásban már nem. Sokrétű szakértelmének, gyakorlatának és nyelvtudásának köszönhetően, ettől kezdve töretlenül haladt előre karrierje, a romák jogérvényesítéséért folytatott tevékenységet immár tágabb, nemzetközi kontextusba helyezve.

Generációs szempontból visszatekintve a hazai roma politika intézményesülésének folyamatára, a kezdeti mozgalmi indulás és a mai, interjúalanyaink többségének narratíváiban hanyatlásként érzékelt helyzet között eltelt több évtizedes történetből egy rövid időszak emelkedik ki, amelyben az idősebb generáció ideológiai irányultsága és

az újonnan belépők szakmai felkészültsége, valamint a romák integrációjához szükséges feltételeknek az elődök útmutatása nyomán elfogadott prioritási sorrendje összekapcsolódott, és az uniós csatlakozás révén megteremtődött ezek tettekre váltásának lehetősége is. A 2002–2010 között hatalmon lévő szocialista-szabaddemokrata kormányzat ugyan a romák társadalmi helyzetét elsősorban szociális problémaként érzékelte, de az uniós irányelvek értelmében a források elosztásakor alkalmazkodnia kellett az etnikai szempontok érvényesítéséhez is. Roma interjúalanyaink, ha egyáltalán sikerről vagy legalábbis ígéretes kezdeményezésről beszéltek, a Magyar Bálint[29] oktatási minisztersége alatt kidolgozott és működtetett integrációs oktatáspolitikát említették mint az egyetlen olyan, a romák társadalmi felemelkedéséhez esélyt kínáló területet, amelynek különböző intézményeiben és az intézkedések végrehajtásában maguk is nagy számban részt vettek. Ezen a felnövekvő roma fiatalok számára valóban létfontosságú, és hosszútávra kiható területen szerencsésen összetalálkoztak a korábban civil társadalmi kezdeményezésként már kialakított, új módszerekre alapozott és tapasztalatokkal rendelkező oktatási intézmények – elsősorban a tanodák – létrehozói és képviselői azokkal a roma és nem roma szakpolitikusokkal, akik az iskolai integráció kérdését tűzték zászlajukra. Ekkoriban dolgoztak civil szervezetek elkötelezett aktivistái többek között a roma tanulók kisegítő iskolákba terelésének megakadályozására új, kultúrafüggetlen iskolaérettségi tesztek kialakításán, és találkoztak össze azokkal a minisztériumokban, oktatási háttérintézményekben vagy kutatóintézetekben dolgozó szakemberekkel, akik az új pedagógiai módszerek elterjesztésében és a hátrányos helyzetű, köztük nagy arányban roma tanulók integrált oktatási környezetének biztosítását célzó törvények kimunkálásában vettek részt. A fiatal generációhoz tartozó interjúalanyaink közül többen is ebben az időszakban léptek arra a szakpolitikusi pályára, amelyben az elődök által megfogalmazott célt a hazai vagy a nemzetközi politikai mezőben szolgálhatták.

A kormányzati és civil együttműködést jól példázza egyik interjúalanyunk, Mohácsi Erzsébet, az Esélyt a Hátrányos Helyzetű Gyermekeknek Alapítvány (CFCF) munkatársának esete. Testvére, Mohácsi Viktória az oktatási tárca roma és hátrányos helyzetű gyermekek integrációjáért felelős miniszteri biztosa volt, és „*… tőle jött az ötlet, hogy meg fog születni az egyenlő bánásmód törvény, ami tiltani fogja az iskolákban is az elkülönítést, és hogy, mivel az állami rendszerben nem lesz ellenőrző szerv, kell, hogy legyen egy civil. … Megcsináltuk az alapítványt ezért, hogy ellenőrizze, hogy a törvényt betartják-e az iskolák. … elmegyünk ellenőrizni azokat az iskolákat, amik nagyon kirívóak, precedenst teremtünk vele, és ha lesz egy-két bírósági ítélet, az majd elrettentő példa lesz, és akkor a többi iskola is rögtön integrálni fog.*"

29 Magyar Bálint (1952–), szociológus; korábban oktatási miniszter. Részletes bemutatását a *VI. fejezetben* találja az olvasó.

Ez az átmeneti, interjúalanyaink közül többek számára ígéretes időszak azonban a romák helyzetének javítására szolgáló egyéb területeken nem hozott fejlődést. Nem sikerült eredményeket elérni a telepfelszámolás terén, hiába volt kormánypárti képviselő és miniszteri biztos az ügyet felvállaló Teleki László: *„Volt egy miniszterelnök, akit Medgyessy Péternek hívnak. … Sokat köszönhetett volna a roma-ügy, hogyha maradhat tovább miniszterelnök. … Akkor a romatelep felszámolásra… 1,8 vagy 1,7 milliárd, már nem emlékszem a számra, több milliárd forintot mondta, hogy ad. Én azt kértem tőle, hogy az oktatást és a cigánytelepek felszámolását vegyük előre. Azt mondta, hogy az ösztöndíjak mehetnek, a romatelepekre meg dolgozzunk ki egy programot. És a budapesti értelmiség nem támogatott ebben, sőt nagyon ellenem ment, mert azt mondta, hogy szétszakítom a közösséget, tehát a szokásos szöveg."* És ugyanígy nem sikerült az első értelmiségi roma generáció kitartó követelése ellenére elérni, hogy a roma művészeti gyűjtemények kerüljenek önálló múzeumba, méltó elhelyezést és ezáltal elismerést nyerjenek a roma kultúra eredményei.

A különböző területeken tapasztalható eredménytelenség a fiatalabb generáció szemében azzal is összefüggött, hogy a roma politika olyan vezetők kezében van, akik iskolázottság, nyelvtudás hiányában sem a hazai, és még kevésbé a nemzetközi téren nem felkészültek az eredményes érdekérvényesítésre. Forgács István szerint: *„…ez hiányzik valahogy, hogy a teljes magyar társadalom érdeke lenne, hogy legyen 100, 150, 200 nagyon felkészült, nyelveket beszélő, hozzáértő, egy kicsit egységesebb közgondolkodás irányába is elmozdulni képes cigány fiatal, vagy 40 év alatti vagy 50 év alatti, vagy bárki, aki használható ezekre a dolgokra, mert hogy nincsenek. Így pedig maradnak az önjelöltek, akikből mindig minden van. Tehát, hogy pillanatok alatt lesz valaki országos cigány vezető, mert létrehozta a Magyarországi Cigányok Egyetlen Igaz Szövetségét, és abban a pillanatban van 100 ezer tagja, mondja ő."*

Saját nemzedéke nézőpontjából hasonlóan látja a helyzetet Daróczi Gábor is, aki már csak azért sem tudott volna csatlakozni az első generáció mozgalmaihoz, mert *„… Mire érdekelt volna a Phralipe, addigra megszűnt. … Mi már azt tapasztaltuk, hogy ez a mozgalom nem nagyon megy. Olyan emberek beszéltek nekünk a roma mozgalomról, akik saját maguk nem igazán tudták megcsinálni."*

És mivel a pályára újonnan belépő politizáló roma nemzedék is szükségét érezte annak, hogy legyenek olyan helyek, olyan találkozási formák, amelyek a különböző területeken működő fiatal roma értelmiségnek lehetőséget adnak a közös gondolkodásra, létrehozták saját közösségüket, a Bronz Klubot. Forgács István megfogalmazásában: *„Van egy nagyon komoly generációs szakadék és ez alapvetően nem csak években mérhető, hanem hozzáállásban is. … És a Bronz Klubban épp ezt próbáltuk meg egy kicsit átlépni, egy kicsit modernebb, egy kicsit progresszívebb … a politika iránt is nyitni kívánó csoportosulásként próbáltuk a Bronz Klubot úgy megfogalmazni, hogy igazi, büszke, jó cigányok lehessünk,*

akik majd valamit szeretnének, de – idézőjelbe teszem – nem a nagy öregek farvizén." Hasonlóan látta az indulást Osztolykán Ágnes is: *„Meg voltunk győződve arról, hogy amit a régiek csinálnak, az nem jó, és ahogy csinálják, az sem jó. …. Hatalmas volt a lelkesedés, bennünk. Mindenkit kritizáltunk. Azt gondoltuk, hogy mi leszünk azok, akik a megkerülhetetlen szereplői, véleményformálói lesznek a mindenkori politikának, a mindenkori civil létnek. Mi leszünk azok, akik összefogják a fiatalokat."* Visszaemlékezve arra, ahogy azt egy nyilvános tévészereplése alkalmából kifejtette, ma már önkritikusan azt is látja, hogy mozgalmukkal nem jártak sikerrel, és ezt részben annak köszönhetik, hogy nem kértek, de nem is kaptak segítséget az előttük járóktól, *„…az előttünk járó generációnak, a roma közélet elitjének meg kellene minket, fiatalokat tanítaniuk arra, amit ők már tudnak. Mindezt azért, hogy elkerüljük a bukásokat. Ezt a véleményemet nem rosszindulatból, gőgből mondtam el, hanem meggyőződésből. Azonban hiba csúszott a számításunkba, ugyanis a bennünk lévő gőg nagyobb volt, mint az alázatosság. Mindennek az volt a következménye, hogy barátságok, emberi kapcsolatok mentek tönkre."*

A roma képviselet formái

A rendszerváltást követően – kutatások által bizonyítottan, de az általunk megszólaltatott politizáló, közéleti szerepet vállaló roma interjúalanyaink megítélése szerint is – drasztikusan romlott a cigányság szociális helyzete, és – a lakosság egészét elérő gazdasági válság hatásai következtében is – megállíthatatlan folyamattá terebélyesedett a romák által sűrűn lakott egész térségek leszakadása, gettósodása. Ugyancsak fokozatosan erősödött a romákkal szembeni előítéletesség, sőt, nyílt erőszakos konfliktusok sora keletkezett és torkollt a cigány gyilkosságok tragikus eseménysorába. És miután a különböző kormányok nem mutattak különösebb szolidaritást, sőt, egyes pártok és a hozzájuk csatlakozó, cigányellenes civil szerveződések (szkinhedek, gárdák, neonáci csoportok, a Jobbik) nyíltan felvállalták a romák kirekesztésének politikáját, a roma politikusok körében felerősödtek azok a vélemények, hogy a többségi intézményektől nem várható el valódi segítség. Egyre többen úgy tartották, hogy saját kezükbe kell venniük a cigányok képviseletének ügyét, kétféle értelemben is: mind a róluk alkotott kép önálló kialakítása, mind pedig a politikai reprezentáció értelmében.

Interjúalanyaink közül többen voltak, akik olyan szervezeteket, intézményeket hoztak létre vagy vettek részt bennük, amelyek a társadalom roma-képének megváltoztatására és önálló megfogalmazására törekedtek. Minderre annál is inkább szükség volt, mert a magyar állam mindmáig adós maradt a magyarországi romák államalkotó szerepének intézményeken keresztül történő elismerésével, roma múzeum, színház, kulturális központ létrehozásával. A magyar rádió és televízió roma műsorai, a rövid életet élt Rádió C, a hosszú éveken át működő, mára megszűnt roma folyóiratok (Phralipe,

Amaro Drom, Cigányfúró), a Roma Sajtóközpont, majd később néhány internetes oldal és fórum (Amenca, RomNet), illetve a különböző zenei és művészeti egyesületek, színházi műhelyek, galériák mind a roma önreprezentáció olyan megnyilvánulásai (voltak), amelyek egyrészt árnyalni képesek a többség cigányokról alkotott sematikus és előítéletekkel terhelt véleményét, másrészt közösséget képesek teremteni roma közönségük számára. De ugyancsak az önreprezentáció körébe sorolhatjuk azokat a törekvéseket, amelyek a magyarországi romák történelmének feltárására irányulnak, mint például a roma Holokauszt kutatása és a pusztításról való megemlékezés évenkénti eseménye, vagy a Roma Büszkeség Napjának megünneplése.

A roma reprezentáció másik, a magyarországi roma politikusok körében vitatott, de ugyanakkor fontosnak elismert formája a politikai képviselet kérdése. Mint arról volt szó, interjúalanyaink közül többen is hosszabb-rövidebb ideig különböző pártok oldalán részt vettek a magyar parlament munkájában. Szinte egybehangzó megítélésük szerint azonban nem lehetett eredményes a munkájuk, a frakciófegyelem és a többségi döntésmechanizmusok, valamint a romák általános társadalmi elutasítottságához alkalmazkodó pártpolitika megakadályozták, hogy érdemben beleszóljanak az őket is érintő döntésekbe. Zsigó Jenő az összes parlamenti pártról mondott sommás véleményt, miszerint eleve reménytelen tőlük elvárni, hogy – roma képviselővel, vagy anélkül – a cigányság érdekeit képviseljék: *„…a cigánysággal szemben politikailag gerjesztett fajgyűlölet olyan méretékűvé vált, hogy a pártok váltak a faji előítéletességgel felvértezett választóik foglyává. Ebből a nézőpontból ítélve, ma már nincs szabad párt. A pártok a cigányságon keresztül is mérik magukat, és nem kockáztatnak meg már húsz éve semmilyen valós, a cigánysággnak politikai, gazdasági, oktatási, szellemi tőkét biztosító állami lépéseket. A pártok ilyen politikai célkitűzések kidolgozásának a közelébe sem kerülnek, mert patikamérlegen kiszámolják, hogy mennyi fajgyűlölő, vagy cigányellenes szavazót fognak elveszíteni."*

Miután az interjúk készítésének idején éppen napirenden volt a Horváth Aladár kezdeményezésére (újjá)alakuló Magyarországi Cigány Párt önálló pártként való indulása és kampánya a parlamentbe kerülésért, szinte minden interjúalanyunk kifejthette véleményét a párt esélyeiről, illetve arról, van-e létjogosultsága egy ilyen etnikai pártnak. Ez a kampány ugyancsak megosztotta beszélgetőpartnereinket: a teljes elutasítástól a szkeptikus, bizalmatlan hozzáálláson át a halvány remény esélyeit latolgató és az önálló képviselet indokoltságát hangoztató vélekedésekig terjedt az a skála, amelyen a vélemények elhelyezkednek.

Volt, aki egyáltalán nem tartja elfogadhatónak az önálló roma párt indulását: *„Én nem értek egyet az etnikai politizálással, mert az befele építkezik, és nem kifele. Nekünk nem erre van szükségünk. Én azt gondolom, hogy valójában a cigány közösség akkor lesz integratív szerepkörben, ha kifele építkezik. Ha minél több szövetségest talál… Belterjessé*

válunk, saját magunkba fordulunk. Ki kell nyitni az ajtót és az ablakot, és a kaput, és azt gondolom, hogy közös együttműködést, közös jövőt kell építeni, itt Magyarországon, romáknak és nem romáknak egyaránt." (Makai István) Más esélytelennek látta és kifejezetten veszélyesnek nevezte Horváth Aladár kezdeményezését, a következő indokkal: „*Nemzetiségi alapon pártot létrehozni, az sohasem szül jót, akkor szülne jót egy nemzetiségi párt, ha 800.000 cigány egy húron pendülne. És egyetértés van a cél megfogalmazásában, a cél elérésének a hogyanjában, és a harmadik, hogy mi egymást elfogadjuk, és a céljaink megvalósításának minden lépcsőfokát és formációját magunkénak tekintjük, akkor van jövő. Amíg háromfajta cigány van Magyarországon addig ez soha nem lesz."* (Raduly József) Ha nem is a származási alapon létező, etnikai-kulturális különbségekben, de többen mégis a megosztottságban látják az akadályát az önálló roma politikai fellépésnek, és bár szükségét éreznék a saját érdekképviseletnek, nem látják érettnek és összefogásra képesnek a magyarországi cigány társadalmat: „*… lehet, hogy eljön annak az ideje, amikor egy ilyen pártot meg lehet csinálni. Ma nem tudom, hogy meglesz-e hozzá ez a tömegbázis, amire szükség lenne hozzá."* (Berki Judit) Más is a széthúzást, a megosztottságot említette: „*… sajnos jobban megosztott a roma kisebbség, mint amilyen mértékben az egész ország, pedig az egész ország nagyon megosztott."* (Orsós Éva)

Ambivalens módon viszonyul a roma politikai részvételhez és önálló induláshoz a fiatal roma politikus generáció egyik meghatározó alakja: „*Sokan azt mondják, hogy a romák önállóan megmutatva magukat egy roma politikai tömörülés részeként, önálló mandátumokat szerezve a Parlamentben, akár frakcióanyian megjelenve befolyásolják az őket érintő politika irányát és minőségét, mennyiségét, mélységét. Na, most ehhez, amiben én kevésbé hiszek, de nem érzelmileg, hanem a számadatok, a cigány népesség száma, területi leosztása, a különböző cigány pártkatonák befolyásoló ereje miatt nem hiszek ebben. Viszont számomra nagyon fontos emberek érvelnek mellette. Egyetlen egy meggyőződésem van, és az szilárd. Szavazni kell! Szavazni muszáj! Az egyetlen eszközünk az a szavazatunk."* (Setét Jenő)

Egy másik megszólaló is megfontolandónak tartja, hogy cigány párt jusson be a parlamentbe, hiszen a többségi társadalom képviselőitől nem várható el, hogy a romák érdekeit tartsák szem előtt. „*…ha már cigányok vagyunk, akkor miért ne lehetne a cigányoknak egy pártja? … évtizedek óta a magyar gazdasági-politikai elit retteg attól, hogy a cigányok ténylegesen bekerüljenek a döntéshozásba, … azt el tudom képzelni, … hogy ha mondjuk, bekerülne egy olyan létszámú cigány csoport, egy 5–10 fő, az már a mérleg nyelve lehetne."* (Csorba Zoltán)

Megint más vélemény szerint szükség lenne önálló roma pártra, de hosszú időt kellene szánni a felépítésére: „*… nem tartom okos történetnek, amit elindítottak az Aladárék. Hogy valamibe belekezdeni, aminek azt látom, hogy nem lesz sikere abban a formában, három hónap alatt… és ez nem azt jelenti, hogy ne lenne szükség egy nagyon erős ci-*

gány képviseletre ebben az országban." Miközben interjúalanyunk állítja, hogy *„…a nagyágyú cigány politikusoknak a legnagyobb hibája, hogy nem sikerült közösséget építsenek ebben az országban"*, a képviseletre pályázó cigány pártot szembe állítja az *Amencával*, azzal az általa elindított internetes oldallal, amely a romák közti kommunikációt, a vélemények kicserélését, a hálózatok építését szolgálja, és amelynek már több mint 8000 tagja van. A Facebook-os akciók némiképp megmozgatták a roma közéletet, de a közösségépítést a roma mozgalom korai éveihez hasonlóan szisztematikus munkával kellene folytatni: *„Setét Jenővel elkezdtünk agyalni azon, hogy csináljunk valamit. És különböző, akár Facebook-os akciókra, akár a sorozatgyilkosság áldozatainak emlékére összegyűlt néhány ember. Nem vagyok elégedett, mert nem ennyinek kellett volna összejönni, de egy fillér nélkül, csak a Facebook-on való megszólításra megmozdulnak az emberek. Ha ezt ki lehetne terjeszteni, … elkezdenének klubokat csinálni, táborokat, együttműködni más szervezetekkel, akkor el lehetne jutni odáig, hogy fussunk neki egy választásnak. Mert akkor azt meg is lehetne nyerni."* (Joka Daróczi János)

Más interjúalanyunk is rövidnek látja az időt a párt megerősödéséhez és sikeres választási szerepléséhez, de reménykedik abban, hogy valaha majd – a fiatal generációk bekapcsolódásával – létrejön az önálló roma képviselet. *„Ezek az új kezdeményezések, mint például a Horváth Aladárnak a kezdeményezése, én azt gondolom, hogy szintén szükségesek. Az már egy másik kérdés, hogy mikorra forrja majd ki magát, hogy valóban, valós érdekképviseletet lássanak el, valóban a parlamentben cigányként megjelenhessenek. Azt gondolom, hogy ha jól végzik a munkájukat, akkor a következő ciklusra már megérhet egy olyan komoly összefogás, aminek révén a parlamentben jelentős szerepet vállalhatnának. … Én azt gondolom, hogy nagyon sok értelmes fiatal cigány származású ember van közöttünk, én bízom abban, hogy a fiatalok közül kinövi magát egy olyan generáció, aki erre már alkalmas lesz."* (Lakatos Szilvia)

Zsigó Jenő, a Roma Parlament korábbi elnöke hosszú évek-évtizedek óta foglalkozik az önálló roma országgyűlési képviselet kérdésével, a nemzetiségként való fellépés esélyeivel, és egyedül a saját erővel kidolgozott 'színtudatos' politika felvállalásában látja a reményt a változásra: *„Amennyiben a cigányok kiállnának a politikai jogaik mellett, akkor azt követelnék, hogy a parlamenti választás során egy közös lista legyen, az egész ország a cigány szavazólista esetében az ország egy választókörzetté váljon, és a cigányok számára az állam lehetővé tenné, hogy 5 vagy 20 parlamenti képviselőt megválasszanak. A legnagyobb probléma, amiről beszéltem, a remény fenntartása. A cigányokat az teszi passzívvá, tehetetlenné, hogy minden politikai rendszer ígéretekkel – durván fogalmazva – kihazudja a cigányok szemét. Gátlástalanul, aljas módon. És a cigányok várnak arra, hogy a következő kormányzat nem fog hazudni. De hazudik! Ezért a saját politikai jogai birtokában kellene változtatni a helyzeten."*

A roma politika ideológiai válaszútjai

Végigtekintve a roma közélet és politika meghatározó szereplőinek szemszögéből az interjúk alapján kirajzolódó fél évszázados történelmi korszakon és abban betöltött szerepeiken, a történetet beszélgetőpartnereink prizmáján keresztül elsősorban a mindenkori keretek megítélésén és a személyes élettörténetből is fakadó értékválasztások belső diktátumain nyugvó egyéni választások történeteként láttuk. Elbeszéléseikben persze egyre-másra utaltak a szélesebb társadalmi és nagypolitikai játéktérre, egyes intézményi konfliktusokra és ellentmondásokra, vagy a hatalomba kerülő új kormány irányváltására – de ezek a tágabb összefüggések a műfajból fakadóan valóban csak villanásszerűen mutatkoztak. Az interjúkat egymás mellé helyezve azonban kirajzolódik a tágabb tér, mindenekelőtt az egyéni döntések és választások mély beágyazottsága az adott kor politikai viszonyaiba és ideológiai vitáiba. Mint látjuk majd, a kép e tágabb perspektívában koherens nézetrendszerek küzdelmévé áll össze. Ezek rövid bemutatására vállalkozunk az alábbiakban.

A pártállam utolsó évtizedeiben, amikor egyszerre voltak érzékelhetőek a kádári konszolidáció eredményei – közel teljes foglalkoztatottság, viszonylagos jólét és kiszámítható jövő –, valamint színre lépett és hangjában, befolyásában erősödött a szocializmus válságtüneteire reflektáló, nemzetközi kitekintéssel is rendelkező politikai ellenzék, a cigányok helyzetével kapcsolatos közvélekedés, elsősorban a politizáló közvélemény roma-képe is változásnak indult. A demokratikus ellenzék szociálisan érzékeny képviselői – az 1971-ben Kemény István vezetésével folytatott első országos reprezentatív cigánykutatás eredményei ismeretében – a magyar társadalom peremére szorított és mélyen kiszolgáltatott cigányság helyzetét az ország egyik legégetőbb problémájaként exponálták. Ugyanakkor ezzel egyidejűleg a pártállam vezetői is felismerték, hogy az etnikai konfliktusok esetleges kirobbanása veszélyeztetheti a társadalmi békét és futótűzként széles lázadásra sarkallhat.

Ezek között a koordináták között a roma politikába bekapcsolódó első nemzedék tagjai számára különböző, egymástól markánsan elütő lehetőségek adódtak már a 70-es, 80-as években. Választásaik nyomán a roma politika intézményesülésének első szakaszától kezdve végigvonul történetükön az az ideológiai megosztottság és szemléleti különbözőség, ami az asszimiláció és a kisebbségi elkülönülés szembenálló választásaiként mind a mai napig ott munkál válaszaikban és választásaikban. A pártállami elképzeléseknek megfelelő, a cigányság politikai jogait nem, kizárólag csak kulturális autonómiáját elismerő politika létrehozta azokat az intézményeket, amelyek, ha korlátozott módon is, de lehetővé tették az etnikai különbözőség felvállalását és elismertetését. Ezekbe a szervezetekbe elsősorban azok a generációk óta viszonylagos presztízzsel rendelkező zenészek, művészek kapcsolódtak be, akik nem kívánták felülbírálni a több-

ségi társadalom politikai berendezkedését, sőt, részvételükkel inkább legitimálták azt, de közben bizonyos mértékben képesek voltak árnyalni és saját kezükbe venni a romákról alkotott reprezentáció alakítását. Az idősebb generáció azon képviselői viszont, akik szerint a cigányokat a korabeli társadalom (és a megelőző korszakok) cigányokat érintő megannyi intézkedése, törvénye és többségi rutinná vált szokása nemcsak a kulturális elnyomás, az asszimilációs kényszer, hanem a társadalmi kirekesztés és a diszkrimináció számtalan formájával sújtotta, ha bekapcsolódtak is a kor által kínált szervezeti formák valamelyikébe (CIKOBI, tanácsi hivatalok), tevékenységükkel a cigányság szociális felemelését kívánták szolgálni. Ugyanakkor, ettől elválaszthatatlanul, már felmerült körükben az a gondolat is, hogy a romák egyenrangú állampolgári létéhez a nemzeti kisebbségként történő elismertetésükön keresztül vezet az út, de ezt a céljukat akkor ellenzéki, mozgalmi keretek között tudták csak képviselni. Interjúalanyaink közéleti-politikai tevékenységének a rendszerváltás után részben a kormányzati ciklusok változó politikai prioritásai, részben az európai csatlakozásra való felkészülés és az EU-tagság megkövetelte intézkedések szabtak folyamatosan változó keretet. A kisebbségi törvény meghozatalát megelőző kisebbségi kerekasztal vitái és kényszerű kompromisszumai (amelyeket partnereink egy része soha nem tudott elfogadni), a kisebbségi önkormányzati rendszer létrejötte és működése, az önkormányzati képviselők megválasztására vonatkozó szabályozás különféle módozatai, az országos cigány (roma) önkormányzat vezetésének a nagypolitika által történő befolyásolása mind olyan választutak elé állították az idősebb és a roma közéletbe újonnan belépő interjúalanyainkat, amelyek nemcsak személyes életük alakulását érintették, de a roma közélet egészére is hatással voltak. Az európai csatlakozással megnyíló új lehetőségek, a roma politika nemzetközi szintre emelése pedig nemcsak új nézőpontokat, hanem új pozíciókat, új működési formákat, új karriereket kínált fel, elsősorban a fiatalabb, már tudatosan a politika színterére lépő generációk számára.

Mindeközben érdemes arra is figyelmet fordítanunk, milyen, az időben ugyancsak folyamatosan változó ideológiai hatások érték azokat, akik romaként a magyar társadalomban közéleti-politikai szerepet vállaltak. A pártállami időkben érlelődő roma öntudatra ébredés mögött – ahogy ez interjúinkból is kiderül – könnyen felfedezhető azoknak a nemzetközi térben is a hatvanas évek végéhez köthető felszabadító társadalmi mozgalmaknak a hatása, amelyek a 'testükkel megjelölt' társadalmi csoportok – a színes bőrűek, a nők, a kulturális másságukat felvállalók – önérvényesítését és emancipációját tűzték ki célul. Nem véletlen, hogy a munkásszállások lakói, a nagyvárosokba ingázó, de a hagyományos kultúrájukat őrző roma munkavállalók felkeltették azoknak a baloldali, de a pártállami működést kritizáló értelmiségieknek az érdeklődését és rokonszenvét, akik számára a baloldaliság a kizsákmányolás és az előítéletek, a 'faji megkülönböztetés' elleni harcot jelentette. Így találkozott össze a kubai mozgalmi dalok világa

az autentikus cigány folklórral, a táncház mozgalom a társadalmi kirekesztés miatti felháborodással, de így erősödött meg és tudatosult az a különbözőség is, amely a gádzsók világába beilleszkedő és azt kiszolgáló, a cigányság arisztokráciájaként számon tartott cigány kulturális elit és a leszakadó vidéket, a nyomorban élőket képviselő romák között a kezdetekben megfogalmazódott.

Már a rendszerváltást megelőzően hallatta hangját, de a többpárti demokrácia létrejöttével még hangsúlyosabbá vált az az emberi jogi diskurzus, amely az állampolgáriság és az egyéni szabadság középpontba állításával, az emberi méltóság egyenlőségének követelésével új mezsgyét nyitott a kisebbségi politizálás terén, és jelentős ideológiai befolyást gyakorolt a roma politikai diskurzusra. Azok, akik a cigányság társadalmi helyzetének megváltoztatását az egyenlő bánásmódon alapuló, egyéni jogérvényesítésben, valamint a kollektív (nemzetiségi) jogok megszerzésében látták elérhetőnek, az egyenjogú társadalmi tagságot elsősorban az önálló politikai képviselettel, a romák helyzetére vonatkozó döntésekbe való egyenrangú beleszólás jogával kívánták elérni. A Magyarországi Roma Parlament, amely már elnevezésével is arra utalt, hogy a romák különböző csoportjainak demokratikus játékszabályok szerint működő ernyőszervezete kívánt lenni, nem megfeledkezve a cigányság nagy részét érintő szociális leszakadás és nyomorúságos élethelyzet megváltoztatásának fontosságáról, a változást elsősorban a romák politikai emancipációjától várta. Elképzelésük azonban nem kapott kellő támogatást sem a többségi magyar társadalom politikusaitól, akiket a kisebbségi törvény meghozatalában sem elsősorban a hazai nemzetiségek (és köztük a csupán etnikai kisebbségként elismert cigányság), hanem a határon túli magyarok iránti elkötelezettség vezetett, és nem állt különösebben érdekükben a kisebbségek autonómiájának bátorítása, de elfordultak ettől az elképzeléstől a Roma Parlamentet később sorra elhagyó roma szervezetek vezetői is. És ugyan sokféle indokkal távoztak azok, akik kezdetben ígéretesnek tartották a különféle irányzatok összefogását, és az együttműködéstől a roma társadalom egységesülését remélték, a felfogások közti áthidalhatatlan szakadékok láttán viszont inkább az állam által felkínált szervezeti formákban találtak cselekvési lehetőséget.

Miután a rendszerváltás előtti társadalmi-gazdasági feltételek a cigányság számára az asszimilációt kínálták fel mint a felemelkedés egyedül járható útját, de a cigányság minden beolvadási igyekezete ellenére folytonosan szembeütközött az elutasítással és megkülönböztetéssel, ez az ellentmondásos elvárásrendszer óhatatlanul ráébresztette a romák helyzetén változtatni akarókat az elnyomás rasszista jellegére. Azok, akik a társadalom peremére, megalázó munkaerőpiaci helyzetbe beszorított romák erőltetett asszimilációját az identitásukat is veszélyeztető támadásnak érezték, legfontosabb feladatuknak a nemzetiségként történő elismerés megteremtését tartották, és ezáltal olyan, 'színtudatos' politika képviseletét, amely nyilvánvalóvá és mérhetővé teszi a romákkal

szembeni megkülönböztetés, diszkrimináció strukturális tényezőkön túli megnyilvánulásait. Nem véletlen, hogy a többségi társadalom előítéletessége, az intézményes és személyes megkülönböztetés különböző formái elleni küzdelem vált a roma politikusok egy része számára a legfontosabb céllá. A rendszerváltás utáni, demokratikus körülmények között működő kormányok többsége deklarálta ugyan a romák hátrányos helyzete megváltoztatásának szükségességét, és – jórészt alapítványi (Soros Alapítvány, Autonómia Alapítvány), illetve az európai uniós csatlakozást megelőző (Phare), majd a romák felzárkóztatására szánt uniós források felhasználásával – tettek is lépéseket a romák helyzetének javítására, de ezeket a lépéseket igyekeztek 'színvak' módon megtenni. A magyarországi politika főáramára mindvégig jellemző volt az a törekvés, hogy összemossa a hátrányos helyzetet a roma-sorssal, és még a kifejezetten a romák érdekében hozott törvények és intézkedések (például az iskolai integrációra és a szegregáció tilalmára vonatkozó jogszabályok) sem nevesítették a romákat mint célcsoportot, hanem kiindulási pontként a halmozottan hátrányos helyzet hangsúlyosan szociális kategóriáját használták. A nyíltan korábban sem deklarált, de világosan érzékelhető asszimilációs politikát ugyan – részben az Európai Unió elvárásainak és szóhasználatának megfelelően – felváltotta az integráció szükségességének hangoztatása, a romaként történő megnevezés és ezáltal az elismerés hiánya következtében csak kevés tere maradt az Unióban ugyan sokak által kétkedően bírált, ám az együttélést mégis széles körökben szabályozó multikulturalizmusnak.

A multikulturalizmus, amely a kultúrák másságának és egyenrangúságának egyidejű elismerésén nyugszik, nemigen vert gyökeret a többségi-kisebbségi viszonyokról szóló politikai diskurzusban, és még kevésbé mutatkoznak hazai gyakorlatának példái. Az okok összetettek. Elsőként talán az állampolgáriság tartalmai említhetők. A kisebbségi hovatartozás szabad megválasztása ugyan minden állampolgár elidegeníthetetlen alkotmányos joga, e jog deklarálásán túl azonban javarészt hiányoznak a jog megélését segítő intézmények. A közösségi életforma sokszínű kulturális és oktatási szolgáltatásokat, a belső erőforrásokat is mozgósító gazdasági életet, élénk civil szervezeteket és a közösségi szolidaritást megjelenítő szociális támogatási formákat kívánna – mindez ma nyomokban is alig lelhető fel. A többség és a roma kisebbség között feszülő hatalmas egyenlőtlenségek jelentik a második akadályt. Mindaddig, amíg a romák többsége megmozdulni sem tud az elemi létfeltételek hiányától, s ugyanakkor mind a hivatalos politika, mind a többségi beállítódás ezt az állapotot 'eleve elrendeltnek' és 'természetesnek' tartja, s ha felelőst keres, azt a romákban látja, a kölcsönösség minimum-feltételei sem jöhetnek létre. A romák tömeges mélyszegénysége az emberi méltóság lábbal tiprása, s amíg ez nem mondható ki, a diskurzusnak nincsen létalapja. A harmadik ok talán a legfontosabb: ez pedig a bizalom és a tolerancia hiánya. E téren köztudottan rosszul állunk: a bizalmatlanság és egymás értékeinek, választásainak és döntéseinek el nem

fogadása keresztül-kasul behálózza mindennapi viszonyainkat, és gátját jelenti értelmes együttműködéseinknek. A bizalmatlanság és az intolerancia különösen erős a romákkal szemben: a többség alapjában ma is 'átnevelésüket' vagy – elegánsabban – 'felzárkózásukat' látja az egyetlen reményteli útnak. Másszóval: többségi partnerség legfeljebb az asszimiláció felgyorsításához nyerhető meg – ez márpedig az egyenjogúságon nyugvó multikulturalizmus egyenes és radikális tagadása.

E körülmények között ma semmivel sem kevésbé aktuális a szélsőséges választásokat megjelenítő dilemma, mint évtizedekkel ezelőtt: beolvadás a roma identitás feladásával vagy etnikai elkülönülés a kirekesztettség vállalásával. Ahogy láttuk korábban, mindkét út egyéni lemondásokkal és aligha megspórolható életút-törésekkel társul, és nincs okunk feltételezni, hogy napjainkban – vagy akár a közeli jövőben – mindez máshogy lenne. A roma politika igencsak szűkre szabott terét a két pólus harca zárvánnyá változtatja, s a legtöbb, ami várható, hogy e helyzet abszurditása legalább kimondható.

Záró gondolatok

Tanulmányunk végéhez érve, adósak vagyunk egy fontos kérdés megválaszolásával: ez pedig a hitelesség problémája. Mennyire igaz és pontos az a kép, ami írásunk lapjain a roma politika elmúlt fél évszázadáról a történet szereplőinek elbeszélései nyomán kirajzolódott? Hogyan kell értelmeznünk az elbeszélések konszenzuális pontjait, és hogyan a köztük lévő ellentmondásokat? Hogyan vélekedjünk beszélgetőpartnereink önigazoló vagy önkritikus megnyilatkozásairól? És végül, hogyan interpretálhatjuk a magunk elemzői pozícióját e történet szempontjából?

E fontos kérdések megválaszolását érdemes talán választott módszerünk felől kezdeni. Ahogy azt tanulmányunk elején jeleztük, kutatásunk alapanyagát a roma politika történetének harmincöt jelentős szereplőjével készített interjúk adták. Mind az anyaggyűjtésben, mind az elemzésben kitüntetett szempontunk volt, hogy elbeszéléseik belső tagolódásához igazodunk: azt tekintjük a történet adott fordulópontjának, amit ők maguk akként jeleznek, azt és úgy tekintjük politikai dilemmának, amit és ahogy ők maguk láttatnak, és azt írjuk le vitaként vagy konfliktusként, amit ők így ábrázolnak. Azaz, a roma politika belső folyamatára koncentrálunk, elvonatkoztatva attól, hogy e folyamatot hogyan látja másként – szükségképpen másként – a többségi társadalom és/vagy a nagypolitika. Persze e módszer révén harmincöt önálló történetet nyertünk, amelyek között nyilvánvalóan különbözött még az azonos tények megjelenítése is, nem beszélve a hangsúlyokról és fontossági sorrendekről. A közös narratíva felfejtése azt kívánta, hogy az interjúk belső logikájából kiindulva tisztázzuk az eltérések – sokszor lélektanilag vezérelt – motívumait, és 'kifiltráljuk' a különbözőképpen elbeszélt történetek egyezési pontjait. Ez az elemző munka lehetővé tette, hogy azonosítani tudjuk a roma

politikatörténetnek a szereplők által megélt fordulatait, és kibonthassuk a kulturális és politikai értékválasztások egymással vitázó nyalábjait. Mindebben segítségünkre volt roma munkatársaink saját élettörténetükből adódó történeti és terepismerete, amihez társítani tudtuk a magunkét is: életünk során munkatársként, tanárként, sőt barátként a roma politikatörténet számos szereplőjével kerültünk közelebbi kapcsolatba, e történet számos színhelyén magunk is megfordultunk, és tanúi lehettünk fontos megbeszéléseknek, vitáknak. E 'hozzáadott tudásokat' persze semmiképpen sem arra használtuk, hogy felülbíráljuk az elbeszéléseket – efféle törekvések igencsak távol álltak tőlünk. De a tényismereti alapok mindenképpen hasznunkra voltak kérdéseink pontosításában és a választott belső-személyes szempontrendszer következetes alkalmazásában, valamint olykor önmagunk kontrolljaként abban is, nehogy vélt igazságok nevében anyagunkon akár önkéntelenül bármiféle kiigazításokat végezzünk.

A narratívák összevetésével és belső szempontjaik érvényesítésével kirajzolódó roma politikatörténet néhány meglepő tényt és összefüggést hozott felszínre. Először is fény derült arra, hogy bár a fennálló hatalmi és politikai viszonyok mindenkor mélyen meghatározták a roma politika játékterét, bizonyos szempontokból legalább ilyen fontos volt a folyamatok belső dinamikája. Példaként említhető a cigány koordinációs bizottságok hálózatának felállítása, ami a többségi hatalom szempontjából egyszerű államigazgatási aktus volt, a rendszerbe bekapcsolódó roma politikai szereplők számára viszont alapvető új tudások, rálátások és problémakezelési eljárások elsajátítását és politikai kiindulóponttá emelését jelentette. Ellenkező előjelű eltérés állt elő a helyi kisebbségi önkormányzatokkal, amelyek – a többségi várakozásokkal szemben – az idők során javarészt elvesztették képviseleti jelentőségüket, mert képtelennek bizonyultak a roma közösség szükségleteinek reprezentációjára. A példák szaporíthatóak. Nyomukban felvázolódik egy történeti folyam, amely már merőben az idő tagolása és a kicsúcsosodó politikai dilemmák jellege szerint is jelzi a többségi és kisebbségi politika feszültségeit, mélyen beágyazódó törésvonalait. Mindezt a hitelesség felől tekintve, azt mondhatjuk, hogy a személyes elbeszélésekből nyert történeti kép révén eddig kevésbé ismert tényre bukkanhattunk: ez pedig a két történeti folyam lépéskülönbsége és a roma szempontú roma politikatörténet potens alternatívaként való megjelenése. A kép hitelessége éppen maguknak az eltéréseknek a felszínre hozatalán és a két látószögből íródó történet egyenrangú jelentőségének bemutatásán nyugszik.

Mindezek után érdemes a hitelesség kérdését a források felől is szemügyre vennünk. Mint többször utaltunk rá, interjúink vezérfonalát az élettörténetek adták. Ez a megközelítés lehetővé tette, hogy a fiatalakori és későbbi közéleti, politikai választásokat egy érlelődő folyamat részeiként ismerhessük meg: a választott szempontból az első meghatározó élmények és benyomások éppen olyan fontosnak bizonyultak, mint

maguk a később meghozott tényleges döntések. Nyomon követhettük, ahogy alapvető családi értékek tovább éltek az iskolai barátságokban, majd gyakorta transzformálódtak a mozgalmi munkában. Más esetekben az igazságtalanságokkal szembeni szigorú otthoni fellépés belsővé tett értékrendje emelte egyik vagy másik interjúalanyunkat a közösség informális bírájává, és e szerepkörében szerzett gyakorlata terelte későbbi választásaiban immár formalizált vezetői pozíciókba. Megint más esetekben a választott szakma és foglalkozás rejtettebb politikai tartalmainak felszínre kerülése már a felnőtt korba vezetett, és a közéleti szerepvállalás kevésbé a politikai elköteleződésből, mint inkább a munkavégzés kiteljesítése iránti vágyból és aspirációkból táplálkozott. Az élettörténeti vezérfonal mentén így persze harmincöt különböző elbeszélés állt elénk, eltérő tagolással, eltérő motivációkkal és eltérő visszatekintő igazolásokkal. De hitelességüket éppen egyéni sajátosságaik adták. Mert a történetek időben és térben érintkező pontjai a személyes szemüvegen keresztül lehetővé tették, hogy akár a nagy fordulópontok, akár részlegesebb jelentőségű események a résztvevők sokszínű motivációin és törekvésein keresztül emberi kézzel és döntésekkel megformált eseményekként ábrázolódjanak. A személyes narratívák jobbára folyamatos építkezések, ütköző tapasztalatok és végigélt-végiggondolt választások sorát tárták elénk, s ezzel az eseményekre, történésekre új interpretációt és sokszor új magyarázatot kínáltak. Így szemlélve, a közélet és a politika megszemélyesült életfolyamok része lett. Ezáltal pedig értelmét vesztette az 'objektív' és a 'szubjektív' szokványos megkülönböztetése, hogy helyét átadja egy olyan megközelítésnek, amelyben a politika az egymással kölcsönös viszonyba és folyamatos diskurzusba kerülő szereplők fontos érintkezési tereként áll előttünk. Ez a politikaábrázolás nyilvánvalóan különbözik a politikatörténet szokványos látásmódjától, amely az eseményeket, küzdelmeket, döntéseket és egyezségeket a személyektől elvonatkoztatott hatalmi relációkban és játszmákban látja, mintegy a résztvevők felett lebegő, önálló entitásként. De vajon mondhatjuk-e, hogy az egyik megközelítés hitelesebb, mint a másik? Mi úgy véljük, hogy már maga a kérdésfeltevés is hibás, hiszen e két megközelítésnek markánsan különböző a vonatkoztatási pontja. A hagyományos politikatörténet módszertana és gondolatmenete a hatalmi struktúrák feltárását tűzi céljául, míg a személyes élettörténetekbe ágyazott személyes politikatörténet a politikai szerepek és szereplők születését, választásaik és döntéseik egyéni hátterét és motivációit igyekszik felgöngyölni. És ez utóbbi megközelítés hitelességét éppen maga az élettörténetek hitelessége adja.

A személyes élettörténet mint forrás alkalmazásának van néhány további hozadéka. Mindenekelőtt fontos és gazdag hozzájárulást nyújt a politikai szocializáció megismeréséhez. Ahogy interjúinkból kiviláglott, e szocializációs folyamatban kitüntetett jelentőségre tettek szert azok a fiatalkori kollektív élmények, amelyek hangsúlyosan a romák együttlétének és közösen alakított tevékenységeinek kínáltak alapot. A személyes élettörténetek visszatérő motívumaként jelentek meg a szünidős táborozások, amelyek

keretet és értelmet adtak a roma kultúrának, és ezáltal a kollektív önbecsülés megtapasztalásának fontos színterei lettek. E visszatérő motívum hívta fel a figyelmünket az összefüggésre a tábori élmények és az első, meghatározó érték-megfogalmazások között, és ez vezetett bennünket el ahhoz, hogy a felszínen kellemes szabadidős élményként mutatkozó táborozásban a politikai szocializáció kitüntetett jelentőségű kiindulópontját lássuk. Az élettörténeti elbeszélések nélkül mindez homályban maradt volna.

Hasonlóan fontos kikristályosodási pont volt a kisebbségi önkormányzatok kérdése. Tekintve, hogy az elmúlt húsz esztendő egy vagy más szakaszában beszélgetőpartnereink közül számosan részt vettek helyi roma önkormányzatokban – sőt, néhányan a fővárosi vagy az országos szervezetben is –, az élettörténeti elbeszélések visszatérő témája volt az intézményről szerzett személyes tapasztalat. A beszámolók az értékelést saját vállalásuk hajdani motívumaival vetették egybe. Ezek a motívumok persze különböztek, de egy ponton rímeltek egymásra: egy vagy más formában minden megszólaló a roma közösségi szükségletek hatékony képviseletét remélte. És így rímeltek egymásra csalatkozásaik is: a hatékony fellépés az adott keretben rendre meghiúsult. A személyes elbeszélések e már más kutatásokból ismert tényhez fontos és hiteles adalékokkal járultak hozzá azáltal, hogy a képviselet gondolatának számos formáját vonultatták fel. A személyes törekvések hátterével vált láthatóvá, hogy a roma önkormányzat intézménye nem képes keretet adni a helyi többség és a roma közösség diskurzusának; hogy az új szervezet inkább a két közösség elkülönülését legitimálja; hogy alkalmatlan a feszítő szociális problémák hathatós képviseletére; hogy nem képes befolyásolni még a kompetenciájába tartozó iskoláztatás és oktatásfejlesztés ügyét sem; hogy elhalványítja a civil szervezeteket és tevékenységüket; hogy éket ver a közösség tagjai és vezetői közé; hogy teret ad a többségi intézményes diszkriminációnak; hogy lehetőséget teremt kétes anyagi ügyletekre; stb. A személyes elbeszélések láthatóvá tették e sokrétű diszfunkciókat, és következtetéseiket hitelesítették is egyúttal annak felvonultatásával, hogy a tapasztalatok birtokában ki merre vette az irányt. Így új összefüggésben értelmezhettük és érthettük meg azt a folyamatot, amely az önkormányzatokkal kapcsolatos frusztrációktól az új (megújult) roma párt megalakulásáig vezetett. Ebben a folytamatban ugyanis a korábbi személyes csalódások okainak végiggondolása és válaszul egy radikálisan különböző út felvázolása talán a legfontosabb felhajtóerőt képviselte.

Végül a hitelesség fontos kérdéseként hadd térjünk át az identitás problémájára. Bár a személyes elbeszélések a fogalmat ritkán használták, mégis a leggazdagabb tartalmakat talán éppen az identitások formálódásáról vetítették elénk. Az élettörténeti vonalvezetés persze különösen alkalmasnak kínálkozott erre. Beszélgetőpartnereink mai felnőttkori beszámolói a gyermekkori családról, szüleik, nagyszüleik nevelési elveiről és gyakorlatáról, valamint a máig megőrzött legfontosabb tanításokról valójában kicö-

vekelték a személyes identitás legfontosabb sarokpontjait – akár azonosultak azokkal később, akár – ritkábban – meghaladásukhoz igazították választásaikat az élettörténet soron következő szakaszaiban. Az iskolai évek felelevenítése értelemszerűen vitt tovább az identitásformálódás egyéni útján, s azon túl, hogy az intézményes és családi normák, értékek egymáshoz való viszonyát elénk tárva az identitásformálódás tipikus konfliktusaiba is bepillantást engedett, az első közelítést kínálta a kisebbségi közösségi azonosulás tipikus formáinak megismeréséhez. Az elbeszélésekben a családi induláson túl a fiatal felnőttkor identitás-élményei kapták talán a legnagyobb hangsúlyt. A meghatározó kollektív és egyéni élmények felelevenítése e korszakra vetítve már tudatosan választott identitás-tartalmakkal társult, és az identitás kifejezésre juttatására keresett formák, foglalkozások és életpályák retrospektív értékelésének éppen a megélhető, megélt tartalmak adták a vonalvezetését. Itt fontos határszakaszhoz értek az elbeszélések: a fiatal felnőttkorra kiérlelt identitás az esetek döntő hányadában később már nem módosult, az a felnőttkori életút szilárd bázisaként szolgált vonatkoztatásul. Az identitásformálódás itt röviden felidézett folyamata jól rímel az ifjúságszociológiából és a szociálpszichológiából ismert tagolódásra – a beszámolók hitelének talán ez a legfontosabb igazolása. De felvetődik egy fontos különbség is: ez pedig beszélgetőtársaink esetében az identitás egyéni és közösségi tartalmainak igen korán megkezdődő egymásba fonódása. A közösségi hovatartozásra való rákérdezés egyszerre jelzése a tisztán egyéni vonatkoztatások bizonytalanságának és a bizalomnak az öndefiníciót is segítő közösségi önvédelem iránt. E fontos összefüggést az interjúk gazdag tartalmakkal telítették, különösen, amikor beszélgetőtársaink az első elszenvedett diszkriminációs tapasztalatokra adott válaszukat ecsetelték. E válaszok rendre a közösséghez kötődtek, akár az ifjúsági mozgalomban, akár kulturális társulások létrehozatalában vagy a csoportos sportolásban lelték meg formájukat.

A személyes énképekbe korán beépült kollektív tartalmak, mint láttuk, utóbb a politikai identitások kiformálódásának fontos építőköveivé váltak. Ahogy az elbeszélésekből kirajzolódott, kétféle értelemben is meghatározó szerepet játszottak. Egyrészt orientáltak a gyakorlati cselekvésben, másrészt eligazítottak az eltérő – sokszor ütköző – ideológiai tartalmak közötti választásban. Az első tekintetben az élettörténetek egyik legerősebb üzenete tárult elénk: ez pedig az egyéni pályák politikai átitatottsága – akár választották azt beszélgetőtársaink, akár adottságként jelentkezett a számukra. Ez közelebbről annyit jelentett, hogy interjúalanyaink felnőtt életútjának gyakorlatilag minden fontos választását meghatározta, hogy önmagukat, saját cigányságukat hogyan értelmezik, illetve, hogy énképük foglalkozássá és napi tevékenységgé transzponálása választásuk szerint roma hovatartozásuk nyílt felvállalását vagy inkább annak háttérbe tolását kívánja-e. Persze mindez kihatott családi életükre, fontos kapcsolataikra, és arra a módra is, ahogyan saját gyermekeiket nevelték, majd útra bocsátották. És persze mind-

ez felszínre tört abban is, ahogy életük egyes lépéseit értékelték, s ahogy ennek kapcsán tapasztalati kritikájukat és – sokszor – önkritikájukat megfogalmazták. Ebben az értelemben az elbeszélések az identitásokat és azok egyéni és közösségi tartalmait formáló erőkként és a személyes viszonyítás erős talapzataként ábrázolták számunkra. Az énjellemzések hitelét e tekintetben éppen a megfogalmazott értékek és az élet tényleges dinamikájának egymásra vetülése szavatolta.

Bonyolultabbnak bizonyult a helyzet az énképek tartalmai és a személyes ideológiai választások egymáshoz való viszonyával. Egyrészt e választások a kollektív tapasztalatok egyéni értelmezésén és feldolgozásán nyugodtak. Márpedig azok általában többféle párhuzamos interpretációra is ablakot nyitottak, s ezen belül tág teret hagytak a valóban az egyéni életutakba ágyazott választásoknak. Másrészt azonban a politikai-ideológiai választások spektrumát, sőt hangsúlyát mélyen befolyásolták a koronként változó politikai keretek és lehetőségek. Harmadrészt, a tapasztalatok és a kollektív identitások politikai-ideológiai transzponálását mindenekelőtt a valóban önmagukat elköteleződött politikusként definiáló interjúalanyaink látták dolguknak. Ez persze nem jelenti azt, hogy a politikát inkább életük kísérő jelenségének és áttételes befolyásoló tényezőjének tekintő beszélgetőtársaink ne éltek volna politikai-ideológiai választásokkal. Ők azonban ideológiai meggyőződéseiket és politikai beállítódásukat magánszférájuk részeként értelmezték, s ennek lenyomataként az interjúkban is a háttérbe utalták még akkor is, amikor munkájuk vagy közéleti tevékenységük részleteiről adtak számot. Mindent egybevetve, tették azt közvetlenül vagy áttételesen, az elbeszélések csaknem kivétel nélkül hidat teremtettek a fiatalkorban kicsiszolódott kollektív identitások és a későbbi – ideológiai keretben is értelmezhető – értékválasztások között. Ebben a tekintetben kitüntetetten fontos adalékokkal a korábban említett két politikai-ideológiai pólus, a többségi feloldódást szorgalmazó asszimilációs beállítódás és az etnikai elkülönülésre épülő kisebbségjogi irány tekintetében gazdagodtunk. Az interjúk világossá tették az asszimilációs törekvések mélyen a családi inspirációkba és az egyéni élményekbe ágyazódó jellegét, és épp így a másik oldalt is: az erős közösségekről formált elképzelések élettörténeti hátterét, amely elképzelések a keretek kitágításával és transzpozíciójával a hazai roma társadalom politikai öntudatra ébredését és önszervezdődő megerősítését szorgalmazták. Ebben az értelemben más módon nemigen pótolható, értékes ismeretekhez jutottunk a politikai-ideológiai választások és a megélt egyéni és közösségi tapasztalatok egymást átitató hatásmechanizmusairól és arról is, hogy e hatások a mindenkor adott politikai térben hogyan válnak konzekvensen képviselt irányok és törekvések elméleti terminusokban is leírható alapjává.

Mindent egybevetve, úgy véljük, megnyugtató választ adhatunk e fejezet nyitó kérdésére: a roma politika kiemelkedő szereplőinek elbeszéléseiből kirajzolódó törté-

net e politika hiteles története. E történetet hitelesítik élettörténeti visszaemlékezéseik, egyéni és kollektív identitás-választásaik, korról korra változó és sokszorosan átgondolt politikai megfontolásaik és döntéseik, és az elbeszéléseikből logikusan kibomló ideológiai nézetkülönbségeik. Persze mindez így együtt is a roma politika belülről láttatott és belső története. Mi e belső történet feltárására és elemzésére vállalkoztunk. Mindez azonban nem jelenti, hogy ne tudnánk: e történet más látószögből is megírható – bár igazában az már egy másik történet. De egyszer e másik történetnek is napvilágot kell látnia, ha másért nem, hát azért, mert az eltérő látószögek képviselői csak így szállhatnak tartalmas vitába. Amíg e másik történet mint az elmúlt évtizedek a roma kisebbséget érintő többségi politikájának és fellépéseinek (ön)kritikus története meg nem születik, a roma politika a hazai cigányság magába záródó és magába zárt 'belügyeként' ábrázolódik még akkor is, ha a roma-kérdés ma az egész társadalmat érintő feszültségek talán legfontosabbika.

III.

Bogdán Mária

A roma mozgalom első lépései a közösségi médiatérben

Új kutatási irányvonalak

Az elmúlt pár év látványos változást eredményezett a társadalmi nyilvánosságban az internet, és ezen belül is a közösségi média hatására. Ez elsősorban a társas kommunikáció helyének, idejének átalakulását jelenti, másrészt pedig azt, hogy kik vesznek részt és milyen módon a társadalmi diskurzusok, és ezáltal a társadalmi folyamatok alakításában. Nem csupán a hangsúlyok átrendeződése látszódik, hanem az is, hogy az online tér, a közösségi médiatér lehetőséget kínál azoknak a megszólalásra, részvételére is, akik eddig társadalmi pozíciójukból következően nehezen vagy egyáltalán nem tudtak közvetlenül beleszólni ezekbe a folyamatokba, vagyis részt venni a nyilvánosság színterének alakításában, a meghatározó társadalmi folyamatokban. Ilyen, az aktív társadalmi részvételből kiszorított csoport például a romák marginalizált társadalmi csoportja.

Tanulmányomban a nyilvánosság fokozatosan átalakuló színtereit a társadalmi – ezen belül a roma – mozgalmak perspektívájából tekintem át. Az online világ egyrészt az emberi kommunikáció számára nyújt újfajta technológiai eszközt, amely több egy egyszerű eszköznél, ha azt a nyilvánosság olyan színterének tekintjük, ahol tartalmilag, érdemben is alakulnak, dőlnek el helyzetek, oldódnak meg problémák, amelyek a hétköznapi valóságunkat befolyásolják. Írásomban a magyarországi roma mozgalmat a közösségi médiatérben mint a nyilvánosság új színterén értelmezem. Azt vizsgálom, mi látható eddig ebből a jelenlétből, hogyan reagálnak erre a lehetőségre a magyarországi roma mozgalom aktivistái, és mindebből következően, összegzésként, milyen irányban volna érdemes haladni a továbbiakban a roma mozgalom kutatása és értelmezése során. A jelenleg aktív roma mozgalmi csoportosulások közül az Ide tartozunk! – Roma közösségi hálózatra helyezem a nagyobb hangsúlyt, amikor a közösségi média kapcsán a roma mozgalomról beszélek, mert ennek a csoportnak a jelenléte a felvetett téma szempontjából speciális és igen hangsúlyos. A dolgozat empirikus részéhez a roma mozgalom képviselőivel készített saját interjúimat, valamint a nyilvánosság színterein fellelhető tematikus anyagokat, illetve a kapcsolódó weboldalak információit használtam.

Információs társadalom – új társadalmi tér

A web 2.0, ezen belül pedig a közösségi média elterjedése új korszakot nyitott a társadalmi mozgalmak színterén. A változás a mozgalmak kommunikációjában (a mozgalmakon belüli és a mozgalmakról szóló diskurzusokban) érhető tetten, azaz az új kommunikációs technológiáknak köszönhetően egyrészt új eszköztárral szerveződnek, alakulnak és adnak hírt magukról (azaz szólnak bele a róluk szóló tudástermelésbe) a különböző mozgalmak, másrészt az új technológiai lehetőségek, a megváltozott, folyamatosan alakuló, speciális tér-idő struktúrában közvetlenebb, gyorsabb információterjesztéssel, aktívabban reagálnak és szólnak bele a társadalmi folyamatok alakulásába. A társadalmi mozgalmak megújulása és aktivitása az online térben, ezen belül a közösségi média színterein egyben arra a folyamatosan átalakuló társadalmi szerkezetre és társadalomszemléletre utal, amit információs társadalomnak hívunk. Az információs társadalom kulturális értelmezésének alapja pedig a média egyre intenzívebb, mára szinte alapvető jelenléte a virtuális térben – ezzel együtt a média már nem csak mint közvetítő eszköz, hanem mint a jelentésadás elsődleges forrása van jelen a társadalmakban.[1]

Mindezek tükrében Castells,[2] a fogalom kidolgozója információs társadalom alatt a társadalmi együttélés új módját érti, amely a társadalom szerkezetének megváltozását jelenti. A technológiai fejlődés és az egyre gyarapodó médiumok sora a mennyiségi változások mellett minőségileg is megváltoztatják az emberek közti együttélést, azaz megváltozik a társadalmi együttélés logikája, ami magában foglalja a kultúrát, a politikai színteret, a gazdaságot stb. Ennek alapján Castells új társadalmi egyenlőtlenségről is beszél: akik benne vannak a hálózatban, azok léteznek, akik nincsenek benne, azok mintha nem léteznének, illetve a kirekesztettek világát alkotják. Ebből az értelmezésből nézve az információ a hatalom forrása.

Ez az új társadalomszemlélet, illetve a technológiai fejlesztések sora újraértelmezi a nyilvánosság fogalmát. A közösségi média terei a nyilvánosság domináns színtereivé válnak, és átformálják annak működését a sajátos tér- és időértelmezéssel. Szinte minden médiumnak ma már van online, ezen belül is a közösségi médiatérben fellelhető oldala, az előállított tartalmait célzottan e felületeken kommunikálja. Az internetes újságok, tematikus blogoldalak számára ma már alapvető fontosságú a közösségi médiatérbeli jelenlét, hiszen általa közvetlenebb kapcsolatba kerülnek a fogyasztóikkal, részben a felhasználók aktivitásának köszönhetően. A közösségi médiatér tehát a társadalmi párbeszéd új helye, és éppen ezáltal képes hatást gyakorolni a társadalmi moz-

1 Az információs társadalom és a társadalmi mozgalmak kapcsolatáról lásd Pintér Róbert (szerk.) *Az információs társadalom. Az elmélettől a politikai gyakorlatig.* Gondolat – Új Mandátum, 2007.

2 Castells, Manuel: *A hálózati társadalom kialakulása – Az információ kora I. kötet.* Gondolat Könyvkiadó Kft., 2005.

galmak alakulására is. És bár a romák marginalizált társadalmi státusza, rossz gazdasági körülményei erőteljesen korlátozzák a hozzáférést a modern technológia eszközeihez és ezáltal a közösségi médiafogyasztáshoz, mégis megállapítható, hogy a roma mozgalom is helyet talált az online médiatérben.

A közösségi média mint a nyilvánosság új színtere

Az internet többféle kommunikációs lehetőséget tesz lehetővé mind az üzenet típusát, formáját, idejét és helyét tekintve, mind pedig abból a szempontból, hogy kik között jön létre az üzenetváltás. Felvetődik a kérdés, hogy mindez mit jelent egyéni és társadalmi szinten, milyen ereje és eredménye lehet egy ilyen térnek, hogyan viselkedik benne az egyén, és hogyan egy társadalmi csoport. Folyamatosan születnek tanulmányok a témában, ezen belül is olyanok, amelyek a különböző társadalmi mozgalmakat vizsgálják. A közösségi médiatér mint a nyilvánosság színtere nem más, mint a kollektív cselekvés egy formája, azaz idetartozni, itt jelen lenni már önmagában részét képezi a társadalmi párbeszédnek. A maga virtuális valóságában mindez nem más, mint egy szöveg, amely folyamatosan keletkezik, és sosem tűnik el, és amelyet az oldalakra belépők/regisztrálók, azaz tagok hoznak létre. A Facebook a legjobb és legnépszerűbb példa erre, amely mára már egy olyan összetett alkalmazássá fejlődött, ami alapvetően azt támogatja, hogy az oldalra feliratkozók minél árnyaltabban tudják kifejezni saját magukat – megosztásokkal, lájkokkal, egymás tartalmainak kommentálásával, helyzetük szöveges vagy fotós, videós meghatározásával, a mindehhez kapcsolódó, az önkifejezést elősegítő, Facebook biztosította különböző kiegészítőkkel együtt. Vagyis a közösségi oldalakon jelen lenni nem magányos és egyoldalú kifejezési mód, mivel az (ön)reprezentáció a folyamatos párbeszédben, és csak abban valósul meg, ideértve azt is, hogy a hallgatás, például a kevés lájk is reakció. Fontos azonban, hogy mindez egy olyan valóságban zajlik, amit egyrészt saját magunknak teremthetünk azzal, hogy meghatározzuk, mit (kit) szeretnénk látni ebben a térben, és ki láthatja és reagálhat arra, amit mi mutatunk magunkból. Másrészt viszont fontos az is, hogy ez a valóság, ez a társadalmi láthatóság – hogy mit látunk, és mit látnak belőlünk mások, azonban nem csak a saját, direkt választásainkon/beállításainkon múlik, hanem a kattintásainkból következően a Facebook algoritmusain is. Vagyis az identitás kifejezésének és formálásának a szempontjából is meghatározó és egyben egyedi színtér a közösségi média. Olyan kommunikációs lehetőség, amely a társadalmi kommunikáció, így például a társadalmi mozgalmak eszköztárát is bővítette mind a szervező, mind a részvételi oldalon. Az online tér, a közösségi média eszköztára más, hagyományos funkciókat is betölt, így például a társadalmi mozgalmak szerveződésekor alapvető fontosságú információk eljuttatásában is fontos szerepet játszik.

A közösségi médiatérben a kommunikáció privát és nyilvános formái között húzódó határvonal elmosódik, de elmosódnak az országhatárok, eltűnnek a földrajzi távolságok is: a közösségi média mint folyamatos jelen időben értelmezett globális tér funkcionál. Ez lehetővé teszi az események, helyzetek több perspektívájú értelmezését is, általa válhat globális kiterjesztésűvé egy egyébként „csak" egy meghatározott közösséget érintő, lokális probléma. Azaz a közösségi médiatér közelebb hozza, hétköznapivá teszi azt a tudást, hogy a világ társadalmait, közösségeit egymáshoz hasonló élethelyzetek alakítják, például hasonló hatalmi, politikai problémákkal néznek szembe, amelyekre hasonló megoldásokkal reagálhatnak. Az is belátható a segítségével, hogy egy társadalmi csoport problémája vagy akár sikere egyidejűleg más csoportokat is érinthet. Ez a tudás most már napi szinten, azonnal elérhető, látható a közösségi média felületein. Érdemes példaként említeni egy olyan eseményt, amikor egy meghatározott társadalmi csoport az internetről vett mintát átülteti és használja a saját céljai eléréséhez. Magyarországon ehhez hasonló történt akkor, amikor a Gallery8 csapata megrendezte a *Nincs ártatlan kép* c. fotókiállítását,[3] ahol roma értelmiségi embereket a cigány sztereotípiáknak megfelelően beöltöztetve jelenítettek meg. Az ötlet eredetileg az Egyesült Államokból való, ahol feketék készítettek hasonló fotósorozatot a rasszizmus leküzdésére.

A társadalmi mozgalmak a közösségi média színterein

A társadalmi mozgalmak értelmezésének elméletei közül a továbbiakban azokra kívánok támaszkodni, melyekben a közösségi médiatér tartalmainak használatán keresztül az identitás konstruálása és kifejezése kap hangsúlyt. Ilyen, hatékonynak bizonyuló elméleti megközelítés például a kollektív cselekvés elmélete vagy az új társadalmi mozgalmak elmélete, amelyek a helyi viszonyok tükrében sajátos értelmezést is kaphatnak. Az új társadalmi mozgalmak elmélete szorosan kötődik a nyugati társadalmakban a 60-as évek után a társadalmi együttélést érintő új konfliktusok megjelenéséhez. Az ezekre reagáló társadalmi mozgalmak a 70-es évektől már az életminőség kérdéseit helyezték a központba, támogatói bázisukat tekintve marginalizált státusz alapon, faji, szexuális, nemi, etnikai, korosztályi jellemzők szerint szerveződtek, hálózatszerűen rendeződtek és decentralizált döntési formával rendelkeztek.[4] Ezek a mozgalmak sokkal rugalmasabbak, változatosabbak, közvetlenebbek mind a részvételt, mind a tagságot tekintve, mint a korábbi mozgalmak, melyek a technológiai fejlődés tükrében új színezetet kaptak.

A közösségi média megjelenése az utóbbi években erőteljesen meghatározza

3 A Galery8 – Roma Kortárs Művészeti Teret az Európai Roma Kulturális Alapítvány (ERCF) hozta létre 2010-ben. 2015-ben nyílt meg *A roma test politikája I. – Nincs ártatlan kép* c. fotókiállítás Kóczé Angéla, Junghaus Tímea és Bak Árpád kurátorok szervezésében

4 Mikecz Dániel (2010) *Az ellenállás kultúrája. Kultúra, identitás a mozgalomkutatás irodalmában.* Politikatudományi Szemle XIX/2, 121–122.

a társadalmi szerveződést, a közösségszervezés fogalmát, hatást gyakorol a különböző társadalmi kezdeményezésekre, alakítja a társadalmi mozgalmak működését. Erre a változásra utaló példaként felhozható a nemzetközi viszonylatban is jelentős hatást kiváltó Arab Tavasz[5] és a – többek közt annak hatására – Amerikából indult és hamar nemzetközivé vált Occupy mozgalom,[6] vagy a Black Lives Matter[7] elnevezésű, szintén Amerikából indult, nemzetközi ellenálló, tiltakozó megmozdulások és demonstrációk sora. Ezek a megmozdulások mind aktívan használták a közösségi média alkalmazásait és lehetőségeit azért, hogy megszervezzék saját magukat és a demonstrációikat, hogy megvitassák a helyzetükből adódó fontos elvi és gyakorlati kérdéseket, és hogy informálják a saját szűkebb vagy tágabb közösségeiket arról, hogy mi zajlik éppen, mi is történik velük és az üggyel, amit képviselnek. A közösségi média alapvetően segítette/segíti őket abban, hogy hírt adjanak tervezett vagy spontán akcióikról, megvitassák azok következményeit és további terveiket. Ez a jelenség egy ideje megfigyelhető Magyarországon is, és egyértelműen érződik a hatása a roma mozgalom különböző színterein is.

Mindez az egyes ember/felhasználó számára is új lehetőségeket, új kifejezési formákat kínál fel arra, hogy résztvevője (akár elindítója) legyen azoknak a társadalmi megmozdulásoknak, kezdeményezéseknek, mozgalmaknak, amelyek a közösségi médiatérben is értelmezték saját magukat. Sőt, mindezzel a lehetőséggel a bevonódás, a részvétel és a kollektív cselekvés fogalma is új értelmezésekkel, árnyalatokkal társult, újraírva ezzel az aktivista és a társadalmi aktivizmus fogalmait is. A Facebook több lehetőséget kínál fel arra, hogy jelezzük, mit gondolunk egy adott helyzetről, problémáról, megmozdulásról. Kifejezhetjük például, hogy részt veszünk-e rajta, vagy sem, vagy azt, hogy ha úgy adódik, akkor igen, sőt a hezitálást kifejező válaszlehetőség/gomb (maybe/talán, interested/érdekel) alapvetően a szimpátia kifejezésévé is vált egy ideje – azaz nem biztos, hogy el tudok menni, vagy egyáltalán nem tudok elmenni az eseményre, de érdekel, egyet értek vele, és támogatom azt. És ha ezt kifejezem, akkor a továbbiakban követni tudom az eseményt az erre megadott oldalon, azaz jól informált maradhatok. Minél fontosabbnak tartjuk a kezdeményezést, annál több lehetőségünk van arra, hogy ezt kifejezzük – például az eseményre való feliratkozáson túl megoszthatjuk a róla szóló

5 Az Arab Tavasz 2011 elején több arab államban kirobbant kormányellenes tüntetéssorozat, amelynek során több országban, mint például Egyiptomban, Tunéziában, Líbiában megdöntötték a regnáló kormányt.

6 Occupy mozgalom 2011: Nemzetközi mozgalom, ami a társadalmi, politikai egyenlőtlenségek és a 'valódi' demokrácia hiánya ellen tiltakozik. Első nagy visszhangot kiváltó tiltakozása New Yorkban, az Occupy Wallstreet megmozdulás volt 2011 őszén. A mozgalmat többek közt az Arab Tavasz is inspirálta.

7 Black Lives Matter 2013: Nemzetközi mozgalom a feketék ellen megnyilvánuló intézményi rasszizmus ellen, ami eredetileg az USA afro-amerikai közösségéből indult, miután a Trayvon Martint lelövő polgárőrt felmentették.

oldalt, vagy ismerőseinket egy kattintással közvetlenül el is hívhatjuk rá. Az esemény oldala pedig mintegy fórumként működik a létrehozása után. Folyamatosan frissülve tartalmaz minden, az eseménnyel, a képviselt üggyel kapcsolatos információt – helyszín, idő, térkép, élő közvetítések (live stream) linkjei, az eseményről készült fotók, cikkek, valamint az adott programra meghívottak beszélgetései, melyek összességében információval szolgálnak az amúgy is elkötelezettek számára, ugyanakkor felhívhatják a figyelmét azoknak is, akik addig nem mutattak érdeklődést a képviselt üggyel kapcsolatban.

Emellett a társadalmi mozgalmak a valós életben megvalósuló, 'offline' kifejezési formái is kötődnek ma már az online kommunikációs eszközökhöz, például a közösségi médiához. Ezek az új kifejezési formák a kollektív cselekvés formáiban mutatnak újat, ilyen pl. a flash mob, smart mob[8] – ezeknek a gyülekezési formáknak a megszervezése alapvetően az internetre és a digitális kommunikációs technológiákra, tehát a közösségi média használatra épül.

Mindez túlmutat azon az elgondoláson, hogy a társadalmi mozgalmak szempontjából az internet nem vesz részt a kollektív identitás kialakításában, mert ahhoz erős kötelékek szükségesek, amelyek csak az offline térben tudnak kialakulni[9]. A fenti leírásokból következik, hogy a közösségi médiatér egyrészt nem csak, mint közvetítő eszköz képes jelen lenni társadalmi mozgalmak életében, másrészt feltételezi, hogy ez a folyamat korántsem egy lineárisan leírható kommunikációs helyzet, ahogyan az identitás alakulása sem az.

Roma mozgalom online térben

Új forma és tartalom – Közösségi média és pozitív identitásépítés

Úgy tűnik, a közösségi média magyarországi elterjedésével az elmúlt években, a kétezer tízes évek elejétől új irányokat vett a magyarországi roma polgárjogi mozgalom is. Ezek nagy része a mozgalom már korábbról ismert szereplőinek vezetésével zajlik, de nem csak a roma közéletben ismert szereplők, hanem a kisebb közösségek, a nyilvánosság előtt korábban széles körben kevésbé ismert szereplők aktív részvételével. Ebben a megújulásban egyaránt szerepet játszanak a politikai, gazdasági környezet változásai és az ezekre érkezett társadalmi reakciók, valamint a nyilvánosság színtereinek korábban rö-

8 A flash mob olyan közös, szokatlan cselekvés, amikor emberek egy adott nyilvános helyen, önként, rövid időre hirtelen összegyűlnek, és ott szórakoztató, szatirikus vagy művészi performanszot adnak elő, majd ugyanolyan hirtelenséggel szét is szélednek. Ehhez képest a smart mob annyiban más, hogy alapvetően politikai célzattal, vagy valamilyen társadalmi cél érdekében jön létre, és időben tovább is tarthat, mint a flash mob.

9 Mikecz Dániel (2007) Az internet szerepe az alternatív mozgalmak dinamikájában. *Információs Társadalom*. 7. évf. 3. szám,80.

viden ismertetett formai és szerkezeti változásai is. Ezen belül is az érzékelhető, hogy a roma mozgalom szempontjából a leginkább használt közösségi média oldal a Facebook, amely egyébként megalapítása után nem sokkal, már 2008-ban a legnépszerűbb közösségi oldallá vált[10] az online térben Magyarországon is.

A Facebookon jelen lévő roma tematikájú csoportok közül tehát vannak olyanok, amelyek már régebb óta működő szervezetek megjelenési formái a közösségi média térben. Ezek között vannak roma tematikájú médiumok, mint például a Romnet.hu, amely 2002-ben jött létre a RomNet Alapítvány állandó projektjeként.[11] Ilyen a Roma Sajtóközpont is, ami 1995 óta létezik mint roma ügyekkel foglalkozó hírügynökség, kezdetben a Roma Polgárjogi Alapítványhoz szorosan kötődő szervezetként, ma már önálló médiumként;[12] és ilyen például a 2016 januárjától látható Dikh tv,[13] Magyarország első online, roma tematikájú televíziós csatornája. Egyéb roma civil szervezetek is jelen vannak látványosan, mint például a Romaversitas Alapítvány,[14] az RPA alapította, a romák továbbtanulását támogató szervezet, a Magyarországi Roma Parlament[15] is, valamint más, politikai pártokhoz kapcsolódó, offline térben is funkcionáló csoportok, mint az MSZP Roma tagozata Roma tagozat civil szervezet néven[16]. De intenzíven használta a kampány idején a Facebook oldalát a 2014-es választások idején a Magyarországi Cigány Párt is – élő közvetítések, fotók, stratégiai szövegek továbbadására, megvitatására.

Léteznek azonban olyan oldalak is, amelyek valamilyen ügy érdekében, vagy valamilyen konfliktushelyzet kapcsán alakultak, azaz nem léteztek korábban semmilyen formában sem. Ilyen például a 2011-ben alakult, magát önsegítő csoportként meghatározó Amenca csoport[17], és bár tagjai elsősorban itt kommunikálnak egymással, néha személyes találkozókat is szerveznek. Ilyen a Százezren Gyöngyöspatáért csoport[18] is, mely a 2011-es gyöngyöspatai konfliktus idején alakult a szolidaritás kifejezésre juttatására és a helyzettel kapcsolatos információk megosztására. És ilyen az Ide tartozunk! Roma közösségi hálózat[19] is, amely 2011-ben jött létre, akkor Ide tartozunk! – Népszámlálás 2011 néven, azzal a céllal, hogy minél több roma származású magyar állampolgárt meggyőzzenek arról, hogy a 2011. októberi népszámláláson nyíltan vállalják a származásukat, és vallják magukat románnak, amikor a nemzetiségi hovatartozásukra

10 A közösségi média rövid története. Ahol mindenki alkotó, művész, befogadó is egyben. http://mandarchiv.hu/cikk/59/A_kozossegi_media_rovid_tortenete

11 http://www.romnetalap.hu/projektek.html http://www.romnet.hu/ https://www.facebook.com/romnet.romnet/

12 http://romasajtokozpont.hu/ https://www.facebook.com/RomaSajtokozpontRomaPressCenter/

13 https://www.facebook.com/dikhtv/ http://dikhtv.hu/

14 http://romaversitas.hu/ https://www.facebook.com/RomaversitasAlapitvany/

15 https://www.facebook.com/groups/romaparlament/

16 https://www.facebook.com/mszpromatagozat/

17 https://www.facebook.com/groups/247348135301659/ http://www.amenca.hu/

18 https://www.facebook.com/groups/173726752674426/

19 https://www.facebook.com/groups/romakozossegihalozat/

kérdeznek rá. A csoport öt év elteltével, 2016 decemberében egyesületté alakult, és aktív „offline" tevékenykedésbe kezdtek Idetartozunk Egyesület néven.[20]

A roma polgárjogi mozgalom ismert szereplői közül a politikusoktól a művészekig szinte mindenki jelen van ebben a térben, ahol némelyikük valamilyen csoportot képviselve kommunikál, de mindegyikük aktív az önálló profilján keresztül is.

A társadalmi mozgalmak főbb ismérvei szempontjából az utóbbi években a különböző roma szerveződések közt látványosan erőteljes irányvonalat foglal el a pozitív identitásképzés folyamata. Alapvetően a romákat célozza meg, de ugyanakkor üzen és példaként kíván megjelenni a nem roma közönség számára is. Törekvésükben egy olyan társadalomértelmezés fejeződik ki, miszerint a romák mindig is szerves részei voltak a magyar társadalomnak, még ha folyamatosan küzdeniük kellett is az előítéletek és a velük szemben megnyilvánuló ellenséges, kirekesztő attitűd miatt. Mindehhez a példaképállítást használják, azaz hangsúlyozzák, hogy a romák közt mindig is voltak és vannak olyanok, akik tetteikkel, tudásukkal, munkájukkal, tevékenységükkel, gondolkodásmódjukkal kiemelkedtek nem csak a közvetlen környezetükben, hanem össztársadalmi szinten is. Ezzel pedig már nem csak példaképpé, hanem egyben hőssé is válnak, még akkor is, ha egyébként hétköznapinak mondható tevékenységet végeznek, mivel képesek sikeresek lenni ebben a zárt társadalomban, egyenlőtlen esélyek között, ha másként nem, hát erkölcsileg. Ezzel is megvalósítva a „valódi" (erőszakmentes, erkölcsileg emelkedett) ellenállást a különbséget hátrányként hangsúlyozó társadalmi, politikai rendszerrel szemben, és ezzel hatékonyan lépnek fel a rasszizmus ellen. Azok a szervezetek, csoportok, melyek az utóbbi években aktívan részt vesznek a pozitív identitáskép formálásában, az ilyen pozitív példák folyamatos felmutatásában látják e folyamat sikerességét. Az identitás elrejtése, tagadása, esetlegesen az öngyűlölet helyett szövegeikkel kiszakítják az eddigi romaképet a bűnöző, a bűnbak, az áldozat szerepeiből, és ellentartásként a polgárjogi mozgalmakból jól ismert, öntudatosságra ösztönző büszkeség fogalmával élnek. Gyakran élnek azzal, hogy a pozitív romaképet a már meglévő magyar nemzeti ünnepek kapcsán hangsúlyozzák, mint például az 56-os forradalomra való emlékezés során, amikor az abban aktívan részt vett roma emberekről, hősökről beszélnek. De ugyanez a törekvés mutatkozik meg a kimondottan roma vonatkozású események alkalmával, mint amilyen például az utóbbi években, hagyományteremtő szándékkal létrehozott és bevezetett Roma büszkeség napja vagy a Nemzetközi Roma nap.

Mivel a társadalmi mozgalmak és a közösségi média kapcsolata, összefonódása önmagában is új jelenség, a roma mozgalom színterén minden most létrejött kezdeményezés úttörőnek és egyben egyedinek számít. E folyamat szempontjából meghatározó a roma mozgalom hangsúlyos képviselőinek, illetve a közösségi média színterein fel-

20 https://www.facebook.com/idetartozunkegyesulet/

lelhető aktív csoportjainak tevékenysége, hiszen ezek a csoportok és egyének – ha nem is mindig pozitívan – kapcsolódnak egymáshoz, hatással vannak egymásra. Közülük ebben az írásban elsősorban az Idetartozunk csoporttal foglalkozom. A mozgalom és a közösségi médiatér kapcsolódása szempontjából megalakulása óta látványos és hangsúlyos e csoport jelenléte, amely sok esetben kiegészül a Roma Sajtóközpont egyébként önálló akcióival is. Az Idetartozunk tevékenysége azért is érdekes, mert létrejötte után pár hónapig csak a közösségi médiatérben létezett, majd a tagok interneten folytatott tevékenysége révén 2016 decemberétől a csoport egyesületként hivatalosan is létrejött az offline térben – Idetartozunk Egyesület néven. A két szervezet aktivitása, létezésének eddigi története egyedi példái annak, ahogyan egy társadalmi mozgalom önmaga definiálásához (identitás, tevékenységek meghatározása, közösség kialakítása), illetve újraértelmezéséhez használja a közösségi médiateret. (Írásomban az „Idetartozunk" elnevezést és írásmódot használom, amikor a csoport elnevezését rövidítve használom.)

Az Idetartozunk csoport érzékelhetően a legaktívabb szerveződés a roma mozgalom szempontjából. Létezése óta kétszer is bebizonyította, hogy a közösségi média aktív részt vállalhat egy mozgalom definiálásában. A csoport tagjainak ezen a színtéren kifejtett aktivitása, az itt „elhangzó" szövegek az Idetartozunk törekvését, a magyarországi roma mozgalom új, közösségi alapokra helyezésnek célját tükrözik. Az első alkalommal akkor, amikor a 2011-es népszámlálási kampány megvalósításán dolgoztak együtt a tagjai; a kampány online felületét az erre létrehozott Facebook csoport alkotta. A második alkalommal a kampány lezárulta utáni, és az egyesületté alakulást megelőző években. Ez alatt az időszak alatt, számos közös megmozdulás szervezése során fokozatosan formálódott egy, a roma mozgalom szempontjából meghatározó erőt képviselő irányvonal, aminek kialakításában a Facebook csoportban zajló beszélgetések, viták, közös gondolkodások szervesen hozzájárultak.

A kezdetek - Népszámlálás 2011

Az Ide tartozunk! – Népszámlálás 2011 Facebook csoport a 2011-es népszámlálási kampány kapcsán alakult. Az OSF–RIO[21] hívta életre és támogatta, azért, hogy releváns eredményt érjen el a népszámlálási adatfelvétel a romák származására vonatkozóan. Abban az időben más környező európai országban is zajlott népszámlálás,[22] melyekben az OSF kezdeményezésére hasonló kampányok indultak el a roma részvétel érdekében. Összességben elmondható, hogy a kampányok hatására Magyarországon és az érintett országokban is növekedett a roma regisztráció a népszámlálási adatfelvétel nemzetiségi kérdése kapcsán. A magyarországi kampány 2011 elején kezdődött, de az első hóna-

21 Open Society Foundations – Roma Initiatives Office

22 https://www.opensocietyfoundations.org/sites/default/files/roma%20census%20success%20sheet%2020131025.pdf , letöltve 2017. 09.07

pokban nem mutatott bíztató jeleket. Ekkor csatlakozott Setét Jenő a kampánycsapathoz, és rövid időn belül vezetője is lett. Elmondása alapján[23] a kampány tevékenységét tekintve lényeges előrelépést jelentett, hogy a vezetésével roma aktivistákat vontak be a közvetlen munkába, valamint azzal is, hogy sikerült megszerveznie, hogy az októberi népszámlálás adatfelvevői között 800 fő roma származású legyen, akik további 200 fő, szintén roma származású segítővel dolgoztak a felmérés során. A korábbi népszámlálások alkalmával nem volt törekvés ilyen nagy számú roma kérdezőbiztos alkalmazására, a 2011-es népszámlálás adatai viszont bizonyították, hogy roma népszámlálók közreműködése fokozta a hajlandóságot a romák körében a származás megvallására. Ez a népszámlálás 63%-kal növelte a korábbi roma önmeghatározást, azaz 308.957-en vallották magukat románnak. Történt ez abban az időben, amikor a növekedést, illetve az ilyen magas részvételi arányt nem indokolta volna az aktuális társadalmi-politikai közeg. A népszámlálás a rasszista sorozatgyilkosságokat követő időszakban folyt, amikor a szélsőjobboldali csoportosulások nyíltan megfélemlítő felvonulásokat rendeztek romák lakta környékeken. Ennek egyik extrém példája volt a Véderő félkatonai gárdista csoport megjelenése 2011 márciusában Gyöngyöspatán.

A kampány mégis sikeres volt, Setét Jenő elmondása szerint azért, mert sikerült közvetlenül megszólítani a romákat, meggyőzni őket az ügy érdekében, és mert hálózatba tudták szervezni a helyi roma szervezetek képviselőit. Velük aztán nem csak a különböző személyes találkozások, fórumok alkalmával beszéltek, hanem a közösségi médiatérben is, a Facebook oldalon folytattak vitákat a roma identitásról és a roma politikai reprezentáció kérdéseiről, megalapozva ezzel egy intenzív közösség kialakulását, amely a kampány időszak után is együtt akart maradni. Azaz, a korábbiaktól eltérően a kampányt egyben a roma közösség illetve aktivizmus erősítésére is használták.

Az Ide tartozunk! – Népszámlálás 2011 kampány kettős feladatot tűzött ki célul annak érdekében, hogy növelje a romák részvételét a nemzetiségük megvallásában a 2011-es októberi népszámláláson. Egyrészt igyekezett minél több roma embert elérni és tájékoztatást adni nekik a népszámlálás fontosságáról: felhívni a figyelmet arra az összefüggésre, hogy minél több roma vallja meg a nemzetiségét a kérdőíven, annál nagyobb a valószínűsége annak, hogy hatékony társadalmi programok jönnek létre a romák szociális és gazdasági helyzetének javításáért. A meggyőzéshez párhuzamosan el kellett oszlatni az adatgyűjtés és az adatok felhasználása körüli félelmeket és kétségeket is. Az információ széleskörű eljuttatása miatt arra is törekedtek, hogy minél több roma szervezetet, csoportosulást, meghatározó személyt vonjanak be a munkába. Másrészt, kiindulva a korábbi, a romák körében a 2001-es népszámláláskor tapasztalt csekély válaszadási hajlandóságból az etnikai kérdésekkel kapcsolatban, emellett identitáserősítő

23 Az interjút 2017 februárjában készítettem Setét Jenővel.

és mobilizáló célzattal, párbeszédet kezdeményeztek és folytattak a közösségi hovatartozás, azaz a roma identitás kérdésében.

A kampány jelentős részben használta a közösségi médiát, alapvetően a Facebookot arra, hogy átbeszélje a felmerülő kérdéseket, dilemmákat, amelyek az adatgyűjtéssel kapcsolatosak. Éles viták is kialakultak ezen a felületen az adatgyűjtést ellenzők és azok között, akik ebben nem láttak semmilyen veszélyforrást. Setét Jenő kiemelt fontosságot tulajdonít a közösségi médiának/Facebooknak, egyrészt abban, hogy sikeres lett a kampány, másrészt amiatt, hogy a kampány nyomán a roma mozgalom egy olyan irányvonala indult útjára, amelyet mind tematikai, mind formai szempontból megújulásnak tekinthetünk. Egy találó hasonlattal a Facebook szerepét a kampány során és a későbbiekben a közösség sikeres tevékenységeiben a parkettalakkhoz hasonlítja, arra utalva, hogy a parkettalakk két összetevőből áll, és a lakkozáshoz egyszerre, egy időben van szükség mind a kettőre. *„A parkettát úgy kell lakkozni, hogy a parkettához való lakk két komponensből áll: A és B komponensből. Ugye, egyikkel sem tudod önmagában megcsinálni. Csak ha egyszerre használod a két komponenst."* Úgy fogalmazott: *„Azt gondolom, hogy azt a pozitív élményt és sikert, amit megéltek az aktivisták, azt a Facebook adta meg. Nagyon motiváló és kisugárzó ereje volt."*

Roma Büszkeség Napja – az új *grassroot* szervezet első lépései

A népszámlálási kampány végeztével az Ide tartozunk! – Népszámlálás 2011 kampány Facebook csoportjának tagjai kapcsolatban akartak maradni egymással, és a Facebook volt az egyetlen fórum, amely ennyi ember számára egyidejűleg teret adott. Ezért Setét Jenő nem szűntette meg az oldalt, hanem Ide tartozunk! – Roma közösségi hálózat néven továbbra is életben tartotta. A csoport öt éven át kizárólag Facebook csoportként létezett, ebben a virtuális szervezeti formában valósított meg különböző, közös akciókat, rendezett eseményeket egészen 2016 decemberéig, amikor hivatalosan egyesületté alakult. Tehát 2011–2016 között a közösségi oldal volt az egyetlen erőforrása a csoportnak, mely *„olyan távolságokat hidalt át és olyan kapcsolatokat teremtett, amit nélküle csak egy évnyi országjárás után lehetett volna elérni."* Segítségével olcsón és gyorsan lehetett közösséget építeni, mert a közösségi oldal nyilvánosságot és teret adott a vitáknak. Ugyanakkor Setét a tapasztalatai alapján úgy véli, hogy a virtuális tér fontos, de nem elégséges erőforrás.

Kezdetben, a kampány időszakát követően Setét nem akart szervezetet létrehozni a csoport tagjaiból, mert nem akarta követni a roma mozgalom korábbi intézményeiben megtapasztalt mintákat sem a szervezésben, sem a vezetésben. Fontos megemlíteni, hogy Setét közvetlenül azoktól a rendszerváltó roma értelmiségiektől tanult, akik a roma mozgalom első intézményeit hozták létre, azaz ilyen értelemben az utód-generáció egyik aktív tagjának tekinthető. Bár sokan azt várták tőle, hogy a kampányt követően

létrehoz egy szervezetet és az élére áll, a szervezetté alakulás helyett a következő éveket arra fordította, hogy a csoport tagjaival közösen lefektesse egy hatékony, működőképes szervezeti forma és megújult polgárjogi aktivizmus alapjait. Ebből a folyamatból kiolvasható, hogy ez az időszak Setét Jenő útkeresése is (volt) egyben, hiszen a Roma Polgárjogi Alapítvány kötelékében töltött időszak után először kezdett önállóan, de legalábbis a korábbi tanítóitól függetlenül tevékenykedni a roma mozgalomban. Ezt a 2011 óta tartó időszakot a mozgalom új irányvonala szempontjából grassroot mozgalomnak tekinthetjük, és így ítélte meg ezt maga Setét Jenő is. A fő irányelvük az volt, hogy ha új intézmény jön létre, annak közösségi alapon kell működnie, azaz mind a vezetésnek, mind a finanszírozásnak a közösség erőforrásaira kell támaszkodnia. Ennek értelmében az elmúlt, úgymond felvezető, előkészítő években minden közös tettük közös megbeszélésen és döntésen alapult, és a finanszírozást is elsősorban közösségi adományokból igyekeztek megoldani. Ennek alapját azok a párbeszédek jelentették, melyeket a csoport tagjai a működési formákról és a célokról a közösségi médiatérben folytattak, kiegészítve az offline, valós térben lezajlott közös akciókkal és eseményekkel. Setét egy addig a roma mozgalomban nem látott közösségi működést akart létrehozni, ezért a csoport tagjai minden őket érintő lépésről közösen döntöttek. A közösségen pedig nem csak a romákat értették, és bár a már szervezetként létező csoport alapvetően roma aktivistákból állt, formai és tartalmi működés szempontjából sosem a cigány–magyar szembenállást képviselték. Egyik szlogenjük is jól mutatja ezt: *„Ide tartozunk, Magyarországhoz, Európához, Egymáshoz!"* A csoport 2014-ig aktív tevékenységet folytatott, majd a választások után ez az aktivitási szint kissé alábbhagyott, Setét saját elemzése szerint is. Talán akkor vált először nyilvánvalóvá számukra, hogy nehéz szervezetként, intézményként működtetni valamit, ami formailag egyébként nem az – azaz nincsen előre kidolgozott működési elve, stratégiája, és nincs hivatalos intézményi formája. Az önkéntes alapú működés legnagyobb tanulsága az volt, hogy végeredményben Setét fogta össze az egész közösséget, vagyis a tudatos, demokratikus, közösségi alapú működés nem tudott teljes mértékben kialakulni. A tagok, talán a szervezetiség hiánya miatt, automatikusan az ő véleményére összpontosítottak a kérdéses helyzetekben. Ezért a hivatalos intézményi forma létrehozásának célja ennek a beidegződött gyakorlatnak a szándékos leépítése és az ideális, közösségi alapú működés irányított, tudatos felépítése volt. Úgy vélték, meg kell teremteniük az önfenntartás alapjait mind anyagi szempontból a közösségi finanszírozás révén, mind pedig személyi szempontból azért, hogy az egyesület működése ne egyetlen emberen múljon, hanem többen is szerepet vállalhassanak benne. Az egyesület létrehozásakor megfogalmazott céljuk az volt, hogy befolyásoló társadalmi erővé váljanak, tehát egy *„kritikus roma tömeg megteremtése, ami nyomást tud gyakorolni bizonyos helyzetekben"*. Hogy ezt elérjék, az első időkben a támogató, szolidaritáson alapuló közösség megerősítésére kívánnak összpontosítani, amely formálását már Facebook cso-

portként elkezdték, és ezután szervezettebb, strukturáltabb formában folytatni akarják.

Ez a kezdetekben különböző akciókat és kezdeményezéseket jelentett, például azt, hogy megakadályozták Pesty László filmjének[24] megismétlését a magyar televízióban, vagy hogy el tudták érni azt, hogy Balog Zoltán bocsánatot kérjen a roma holokauszt kapcsán tett kijelentéséért.[25] Megemlékezést szerveztek a tatárszentgyörgyi áldozatokra a fővárosban, és 2014-ben, a roma holokauszt 70. évfordulójára, az Élet menete mintájára megrendezték a Roma Holokauszt menetét. A szélsőjobboldali csoportosulások agresszív fellépései kapcsán útmutatót adtak közre a roma aktivisták számára *Mit tégy Gárdavonulás esetén* címmel.[26]

A legnagyobb szabású saját rendezvényüket, a Roma Büszkeség Napját 2013-ban szervezték meg először, majd 2016 őszén a főváros mellett még néhány vidéki helyszínen is megtartottak. A Roma Büszkeség Napját az EGAM (European Grassroots Antiracist Movement)[27] kezdeményezésére tartják meg több európai országban is, és ehhez csatlakozott Magyarország az Idetartozunk csoporttal 2013-ban. A pozitív identitás kialakítása, az önérzet megerősítése elengedhetetlen célja a polgárjogi mozgalmaknak. Ezt célozta az amerikai fekete polgárjogi mozgalom idején a Black Pride, amely a feketékkel szembeni rasszizmusra épült domináns fehér kultúrára és ideológiarendszerre adott válaszként a feketék kultúrájának ünneplését hirdette azért, hogy megerősítse a feketék identitását és önbecsülését. De az elmúlt években Amerikából indult, mára nemzetközivé vált mozgalom – a Black Lives Matter – is a pozitív identitás hangsúlyozásával válaszolt a feketékkel szemben tapasztalható erőszakos intézményi rasszizmusra. Ezzel egyben emlékeztetve arra, hogy negatív identitásra nem csak mozgalmat, de demokratikus társadalmat sem lehet építeni. Ez utóbbi mozgalom szemlélete és törekvései a 2016-os Roma Büszkeség napi felvonuláson is megjelentek, ahol a skandált szólamok között hangsúlyosan szerepelt az is, hogy *„A cigányok élete is számít!"*

Setét szerint a felvonulás választ kívánt adni arra az üzenetre, melyet érzése szerint a magyar társadalom küldött a Gárda vonulása kapcsán a romáknak: *„húzzátok meg magatokat"*.

Az Idetartozunk csoport a Roma büszkeség napja rendezvényei kapcsán tudta a leglátványosabban megmozgatni országszerte az embereket. A Roma büszkeség napjával kapcsolatban, és az Idetartozunk önmeghatározásában is a láthatóság volt a kulcsfogalom, mely alapvetően egy identitást építő, azt erősítő törekvést rejt magában. A

24 Pesty László: *A cigány-magyar együttélésről* c. dokumentumfilmje

25 http://idetartozunk.eu/level-balog-zoltan-emberi-eroforrasok-minisztere-reszere/

26 http://idetartozunk.eu/mit-tegy-gardavonulas-eseten/

27 Az EGAM egy olyan európai mozgalom, aminek célja, hogy a rasszizmus, antiszemitizmus és populizmus ellen tegyen és hogy építse a civil társadalom elkötelezettségét az egyenlőségért és igazságosságért. http://www.egam.eu/

romákkal kapcsolatos eddigi beszédmódot igyekszik átformálni azzal, hogy a társadalmi feszültségekre nem a különbözőség, a szembenállás hangsúlyozásával akar válaszolni, de nem is azzal, hogy a roma embereket áldozatként mutatja be ebben a társadalmi térben, ezt a szerepet kínálva fel azonosulási alapként romáknak és nem romáknak egyaránt. Ehelyett egy olyan összetett demonstrációval próbál meg változást előidézni, amelyen a roma emberek számára az üzenet az, hogy ők értékes emberek akkor is, ha ebben a társadalomban románok születtek, annak ellenére is, hogy a meghatározó társadalmi sztereotípiák szerint leértékelt, bűnözőnek kikiáltott, csak negatív tulajdonságokkal felruházott emberek.

Összességében az Idetartozunk Roma büszkeség napi rendezvényével olyan narratívát épít, amely szerint a romák aktív állampolgárok, egyéniségek, önszerveződésre, a saját közösségeik megvédésére, képviselésére és építésére képes emberek, nem pedig méltóság nélküli passzív tömegek, akikkel következmények nélkül bármit meg lehet tenni. Vannak közösségeik, léteznek történelmi és kulturális gyökereik, ha nagymértékben keverednek is az itt élő más népekkel, és mindez annak ellenére is erőforrást jelent számukra, ha gazdaságilag felülreprezentáltak a legszegényebb társadalmi rétegek között. Ugyanolyan állampolgárok, mint bárki más, ugyanúgy ragaszkodnak ahhoz a térhez és időhöz, amiben élnek – idetartoznak. Mindezt a demonstráció idején fizikai értelmemben a vonulással mint afféle szimbolikus térfoglalással fejezik ki. Az eddigi rendezvények során a tömeg a Corvin közből, ahol '56 idején romák is harcoltak a magyar szabadágért, a nyolcadik kerületi Blaha Lujza térre, a nyolcadik kerület ikonikus helyére vonult. Az események alkalmából megrendezett műsor résztvevői önmagukban is pozitív példát jelentenek a roma közösség számára, erre a szervezők mindig kiemelten figyelnek. Az pedig, hogy az eddigi demonstrációkat az Ide tartozunk! – Roma közösség hálózat Facebook csoportként szervezte közadakozásból, önkéntes munkával, erős üzenet egy összetartó, tudatos közösségről, illetve annak lehetőségéről.

Párhuzamos törekvések a pozitív roma identitásépítésben

Az Idetartozunk által képviselt mozgalmi törekvések, amelyek a pozitív identitásteremtésen és a közösség erősítésen alapulnak, a roma mozgalomhoz köthető más szervezetek megnyilvánulásaiban is tetten érhetőek voltak az elmúlt években. Különösen a roma tematikájú médiumok tartalmaiban tükröződött vissza hasonló szándék. Leglátványosabb példa erre a Roma Sajtóközpont (RSK), amelynek 2013 óta megújult, tematikus, kampányszerű működésében hasonló szemlélet fejeződik ki. Tartalmaikkal egyrészt a pozitív identitásteremtés folyamatához kapcsolódnak. Ilyen például a 2015-ben először odaítélt Aranypánt díj, amellyel hétköznapi roma hősöket jutalmaznak – olyan roma embereket, akiket környezetük elismer tevékenysége, személyisége miatt. A felállított pozitív példákkal nem csak a romák önbizalmát akarják erősíteni, hanem ezen túlme-

nően, általában akarnak változtatni a többségében negatív romaképen. Emellett úgy szállnak szembe az áldozathibáztató, rasszista szemlélettel, hogy olyan témákról írnak, amelyek a társadalmi tér gyenge pontjaira hívják fel a figyelmet. Azaz a bűnbakképzést nem viszonozzák, bármilyen témához is nyúlnak, és nem azonosulnak a közéletre jellemző, úgynevezett háborús retorikával. Az Ide tartozunk! – Roma közösségi hálózattal több esetben együttműködtek eddig – például 2014-ben, amikor a cigánytelepeken gyakori, méltatlanul nagy szabálysértési bírságoknak jártak utána. Olyan eseteket mutattak be, amelyekért a nem romák nem kapnak büntetést.[28] A kirobbantott ügy kapcsán megalapították az Aranysárhányó-díjat, melyet az olvasók szavazatai alapján a legdurvább bírságolónak tartott település rendőrkapitánysága kapott meg. Emellett elárvereztek egy biciklit, hogy segítsenek egy bírság kifizetésében.[29] Az eseteket az index.hu-n szavaztatták meg az Index közönségével, azaz kivitték a saját, közvetlen olvasótáborukból a probléma értelmezését – ez egyébként a megújulásuk óta jellemző működési elem az RSK életében. Cikkeik, videós anyagaik az általuk nagyon tudatosan használt közösségi médiában találnak azonnali visszhangra, vagyis a nyilvánosság legaktívabb színterén formálják a romákkal kapcsolatos társadalmi diskurzust, miközben azzal, hogy hangot adnak a romák elnyomottságának, erősítik a roma közösségeket. A Romnet ehhez képest közvetlenül politikai tárgyú, ezen belül is a roma önkormányzati rendszer anomáliáit feltáró, folyamatos híradásaival, oknyomozó cikkeivel azt mutatja meg, hogy nem etnikai sajátosság, tulajdonság a bűnözés, a hatalommal való visszaélés. A közösségi média segítségével pedig az egyes cikkek alatti hozzászólásokban megjelenő igen sokféle vélemény rámutat arra is, hogy a romák mint befogadók, mint közönség sem egyféle, homogén tömeg. Összetett jelenségről van itt szó az identitás kapcsán, ami a csoporthoz tartozás alapjait feszegeti. A sokféle vélemény pedig egyértelműen azt mutatja, hogy a csoportképzés milyen meghatározó mértékben volt eddig külső hatásra, inkább reakcióként létrejövő folyamat, és mennyire érződik a szüksége annak, hogy a csoporthovatartozást végre önállóan, autonóm módon lehessen meghatározni. A Roma Büszkeség napján az említetteken felül hangsúlyos volt még a roma polgárjogi mozgalom másik alapintézményének, a Romaversitasnak a részvétele is. A 2015-ös demonstráció során például a szervezetet képviselő diákok olyan táblákkal vonultak Budapest utcáin, melyekre a vágyott végzettségeiket írták fel. Ez volt az a vonulás, melynek jelmondata a *„Romák fel! – Ustyije!"* volt.

28 http://index.hu/belfold/2014/07/04/raszallt_a_ciganyokra_a_rendorseg/
29 http://romasajtokozpont.hu/aranysarhanyo-dij/

Összegzés: új intézményesülés a *grassroot* és a szolidaritás jegyében

Mióta az Ide tartozunk! – Roma közösségi hálózat egyesületté alakult, fokozatos és tudatos építkezésbe kezdett. Olyan alulról szerveződő, grassroot munka zajlott a csoportban, amelyben nagy szerepe volt a közösségi médiának, ezen belül is a Facebooknak. Azért jelent meg a csoport a közösségi hálózaton, hogy a népszavazási kampány idején segítse a tagok egymás közti kommunikációját, elsősorban fórumot adjon a népszámlálás nemzetiségi adatfelvételével kapcsolatos aggályoknak. Beszélgetések, viták alakultak ki ebben a térben, többek között a szervezési kérdésekről, új kapcsolatok kialakulásával, korábbi kapcsolatok átértelmezésével összefüggő dilemmákról. A félelmek megfogalmazásán túl a csoportban közös gondolkodás is kialakult a romák politikai reprezentációja, a roma közösségi aktivitás és az identitás kérdései kapcsán. A csoport a népszámlálás után is együtt akart maradni. Összetartozni akarásuk a roma politikai élet akkoriban érzékelhető folyamataira adott reakcióként is értelmezhető. Egyrészt úgy látták, a roma politikai reprezentáció korábbi meghatározó szereplői különböző okoknál fogva éppen távoztak, vagy már távol voltak a közvetlen politikai színtérről, másrészt pedig reagálni akartak azokra az explicit rasszista helyzetekre is, amik a magyar társadalmi térben a szélsőjobboldal megerősödésével érzékelhetően egyre gyakoribbá váltak. A roma mozgalom szempontjából az látszott, hogy megújulásra – új struktúrára, gondolkodásmódra, vezetési stílusra – van szükség ahhoz, hogy működőképes érdekképviselet tudjon megvalósulni. Olyan szervezetre, amely egyúttal az akkori kormányzati politika irányvonalára, intézkedéseire is tud reagálni, miközben használható választ ad arra a helyzetre, hogy a szélsőjobboldali szervezetek nyíltan, aktívan és legitim módon jelen vannak a magyar társadalomban. Az új törekvések új színtere a közösségi médiatér lett, amely új kommunikációs helyzetet és lehetőségeket jelent(ett) a roma mozgalom szervezésében és alakulásában.

A szervezeti megújulást az identitás és a polgárjogi aktivitás erősítésén túl a szolidaritás felélesztése és erősítése jellemzi, amelyet a csoport nem csak a roma közösségeken belül, hanem össztársadalmi szinten is megvalósítani kíván. Teszi ezt megszólalással a nyilvánosság színterein, ezen belül is a közösségi médiatérben, és támogató részvétellel a különböző civil megmozdulásokon, amelyek ha nem is kimondottan roma tematikájúak, de a romák mint magyar állampolgárok érdekeit is szolgálják, képviselik, részvételükkel, jelenlétükkel az Idetartozunk csoport tagjai hangsúlyossá tesznek. Ezzel tehát az üzenetet is közvetítik, amelyre választott nevük is utal – közösen élünk, együtt ebben a társadalmi térben.

A csoport tudatos kiállása más mozgalmak, társadalmi kezdeményezések mellett többek közt azt is mutatja, hogy a magyar társadalmi térben a civil kezdeményezések működésük, munkájuk során a saját képviselt területükön túl nagyon hasonló kihívá-

sokkal szembesülnek, elsősorban a kormányzati oldal irányából, és ezeket kívánják saját tevékenységeikkel kiegészíteni. Az egymásért történő kiállás pedig viszonzásra talál, az Idetartozunk rendezvényein, például a Roma büszkeség napján rendszeresen megjelennek olyan civil csoportok képviselői is, akiknek aktivizmusa nem kimondottan a romákat célozza, de olyan ügyekkel kapcsolatos, amiben a romák is érintettek, ilyen például a Város mindenkié csoport.[30]

Összegzésként a következő kérdések merülnek fel. Mit látunk, amikor a roma mozgalom új fejezetének első lépéseit nézzük? Mindazok a tartalmi és formai változások, melyek a roma mozgalom életében a kétezer tízes évek eleje óta látszanak, amelyekben központi szerepet játszik a pozitív identitásteremtésre való törekvés, mit mondanak el arról a társadalmi közegről, amelyben létrejöttek? És mindennek hosszú távon milyen hatási lesznek a magyarországi romákra, akiket elvileg ez a törekvés közvetlenül megszólít?

A korábbiakban vázolt folyamatokból, melyet az Idetartozunk csoporton keresztül mutattam be részletesebben, az látszik, hogy a mozgalom jelenleg aktív képviselői a pozitív összehasonlítás eszközével igyekeznek az egyenlő és békés társadalom alapjait megteremteni, vagyis, összegezve a megismert stratégia és szlogenek mondanivalóját: a romák is ugyanolyan jók, értékesek, mint a nem romák, ők is itt élnek, nekik is ez az otthonuk, a hazájuk. Ők is emberek, ők is akarnak tanulni, lakni, élni ebben az országban, ahogyan minden más magyar állampolgár. A pozitívum építése az egyediség és a különlegesség hangsúlyozásával történik – ezek az emberek példaképek, hősök is egyben a számunkra – romák és nem romák számára egyaránt. Ez a tabloid színezetű kommunikáció a roma sztárok népszerűségének mintáját követi azzal, hogy megvalósítása során az egzotizálás eszköztárának kellékeit is használja. Különlegesek, hősök, példaképek, pedig cigányok, vagyis sejtelmes ellentmondásban, a vágy megtestesítőjeként mutatja be ezeket az embereket, akik különlegesek, pedig itt járnak köztünk, tehát tulajdonképpen bárki közel kerülhet hozzájuk, bárki lehet olyan, mint ők, ha nagyon akarja. A roma mozgalom képviselői a tartalmi és formai megújulás kapcsán láthatóan arra törekszenek, hogy személyes történeteken keresztül kapjanak figyelmet és váltsanak ki tudatosságot a társadalomból – romákból és nem romákból egyaránt. Mindezt hangsúlyosan egy olyan szimbolikus színtér, a közösségi médiatér segítségével teszik, ahol a privát és a publikus folyamatosan egymásba fonódik, ami bizonyos szempontból megegyezik a tabloid működési mechanizmusával. A roma példaképek, hősök konstruálása és hangsúlyozása az identitásépítés folyamán felveti a kérdést, hogy milyen hatása lehet ennek a kommunikációnak és tematikának a magyar társadalomban, különösképpen a romák identitása szempontjából hosszabb távon – vagyis ez a kérdéskör egyben kijelöli a roma mozgalom egyik lehetséges, további releváns kutatási irányát.

30 A Város Mindenkié csoport civil szervezet, mely a hajléktalanok méltóságáért és a lakhatásért való jogért küzd.

A polgárjogi mozgalom lényeges és elengedhetetlen része a pozitív identitásteremtésre való törekvés. Ennek tükrében ugyanakkor felvetődik a kérdés, hogy milyen az a társadalom, amelyben egy mozgalom képviselői szükségét érzik annak, hogy az általuk képviselt kisebbségi csoport ebbe a megerősítő lélektani építkezésbe kezdjen. Az elmúlt évek kutatásainak cigányellenességre és idegenellenességre vonatkozó adataiból kirajzolódó kép azt bizonyítja, hogy a magyar társadalom meglehetősen zárt más társadalmi csoportok befogadása szempontjából, ezen belül pedig a romákkal szemben különösen kirekesztő és elutasító. Ez a roma mozgalom újabb lehetséges kutatási irányvonalát rajzolja ki: annak vizsgálatát, hogyan alakul a továbbiakban a mozgalom különböző szervezeteinek, képviselőinek együttműködése a pozitív identitásépítés területén. Az Ide tartozunk! – Roma közösségi hálózat és más hasonló, elsősorban a virtuális térben létező, és abból alkalomadtán a valódi világba kilépő csoportok, szervezetek, közösségek részletesebb vizsgálata a közösségi média társadalmi mozgalmakban betöltött szerepével összefüggésben pedig további releváns kutatási irányvonalként látszódik.

IV.

KEREKASZTAL–BESZÉLGETÉSEK

A romák politikai jogai a tudomány és a politika látószögéből

A kerekasztal-beszélgetés témája:

Hogyan ösztönözte a hazai akadémiai diskurzus a tudományos és politikai nyelvezet összekapcsolását, és milyen módon reflektált a romák politikai jogainak érvényesítésére?

Moderátor: *Neményi Mária (NM)*

A kerekasztal résztvevői:

Dupcsik Csaba (DCS), Horváth Aladár (HA), Junghaus Tímea (JT), Magyar Bálint (MB), Wessely Anna (WA), Zolnay János (ZJ)

NM: Az itt ülők között politikusok, kutatók, szakértők egyformán jelen vannak. A beszélgetésben három témát szeretnék felvetni. Az első téma: befolyást gyakorolt-e, és ha igen, mikor és milyen mértékben a roma politikai önszerveződésre, mozgalmakra az a tudományos kutatás, ami Magyarországon elsőként Kemény István nevéhez kötődik, és akinek a munkatársai, követői közül sokan hosszú ideig hatással voltak azokra a politikusokra, akik a közéletben szerepet vállaltak? Vajon ez csak a kezdetekre igaz, vagy igaz-e egyáltalán, hogy a tudományos kutatás befolyásolta a roma politikát?

A másik kérdéskör, ami miatt Magyar Bálint hozzájárulására kettős érintettségében is számítunk, hogy a politikusokat, tehát a nem roma politikusokat, a mainstream politizálást befolyásolta-e az a felhalmozódott szakértői anyag, ami alapján esetleg a politikai döntéseket meghozták?

És lesz még egy utolsó kérdéskör is a roma és nem roma kutatók viszonyáról. Talán ezek a témák kevesebb indulatot válthatnak ki, mint a romák politikai szerepvállalásáról szóló egyéb kérdések, de lehet, hogy ezeket sem lesz olyan könnyű megvitatni.

Kezdjük azzal, hogy volt egy meghatározó roma kutatás, Kemény István 1971-es kutatása, ami sokak számára kiindulópontot jelent a cigányság életkörülményeinek a megismeréséhez is, de ahhoz is, hogy felvetődjön, melyek azok a témák,

mik azok a kérdések, amelyekkel kapcsolatban egyáltalán felmerül, hogy politikai fellépésre van szükség. Hogyan találkoztak ezekkel kérdésekkel a roma és a nem roma résztvevők? Lehet, hogy Aladárnak kellene kezdenie, mert talán ő az, akinek a politikai pályafutása során végig különböző szakemberek, kutatók, tudósok elég jelentősen jelen voltak: Ladányi János, Havas Gábor, de nyilván mások is.

HA: Hát igen, még mielőtt képviselő lettem volna, a Gettó-ellenes Bizottságban kezdtem el beletanulni a polgárjogi mozgalomba, és akkor Havas Gábortól és Ladányitól tanulhattam meg sok mindent, például azt, hogy hogyan kell egy terepszemlén, egy terepfelmérésen részt venni. Hogy a Béke Szállóban hogyan mozognak, hogyan kérdeznek, mi az, ami lényeges, mi az, amit észrevesznek. Például hatalmas élmény volt számomra, mikor először Havast és Lengyel Gabit1 láttam együtt dolgozni. És akkor ismertem meg, rajtuk keresztül a '71-es kutatást, aminek komoly szerepe volt már abban az érvelési csomagban, amit használtunk mint fiatal, kezdő roma politikusok a romák általános, szociális, szociológiai helyzetének leírásával kapcsolatban. És ez nyilván arra a politikusi nyelvezetre is erőteljesen hatott, amit használtam a parlamentben. Az első időszakban Csalog Zsolt volt a szakértőm, aki szintén részt vett a '71-es kutatásban Kemény István mellett. Úgyhogy alapvetően ezt a – hogy is mondjam csak – szociológusi nyelvezetet ismertem meg először. Zsigó Jenő – aki a Ferge-iskolában tanult –, Csalog Zsolt, Havas Gábor hatott leginkább arra a nyelvezetre, amit a parlamentben használtam.

NM: Volt-e a kutatók részéről törekvés arra, hogy befolyásolják azokat, akik éppen olyan pozícióban voltak, hogy beleszólhattak a politika alakításába?

ZJ: Hát persze hogy volt. Én oktatáskutatással foglalkozom körülbelül 12 éve. Ugye az egyik kérdés az, hogy milyen típusú fő tudományos diskurzusok voltak, amelyeket én fontosnak tartok. Több olyan jelentékeny tudományos iskola van, amely nem tartott távolságot a politikától, mert vállaltan elkötelezett tudományos kutatást végzett, és adott esetben nem habozott bemenni a politikai szalonokba, és nem habozott a miniszter fülét rágni, és nem habozott tanácsokat adni akkor, ha esélyt látott arra, hogy az általa fontosnak tartott téziseket a politikusnak be lehet adni. Természetesen ennek megvan a maga hátulütője, mert a tudományos kutató, miután kijön a miniszter szobájából, hazamegy, vagy megy a dolgára, és a szerencsétlen politikus az, akinek nyilvánvalóan felelősséget is kell majd vállalnia azért, amit tesz. Ez nem kizárólag a 2002–2010 közötti esélykiegyenlítő oktatáspolitikára vonatkozik, hanem számos más dologra is, de azt gondolom, hogy

1 Lengyel Gabriella (1955–) szociológus, vezető kutatóként részt vett Kemény István országos reprezentatív cigánykutatás-sorozatában.

ez egy érdekes és megvitatható kérdés, hogy hol vannak ennek a határai. Vagy pedig tehetünk-e úgy álságosan, mintha minket nem érdekelne, hogy miféle döntések születnek, mintha mi nem akarnánk befolyásolni a döntéseket. Persze hogy akarjuk befolyásolni a döntéseket. Ez az egyik jellegzetessége a romákkal és az oktatással, oktatással és szegénységgel, oktatással és egyenlőtlenségekkel, egyenlő hozzáféréssel, diszkriminációval és hasonlókkal kapcsolatos tudományos diskurzusoknak, hogy egyébként egymástól nagyon-nagyon különböző iskolák tagjai is bementek a miniszterekhez és államtitkárokhoz, beültek bizottságokba, és megpróbálták lenyomni a szerencsétlen politikusok torkán azt, amit helyesnek tartottak. És számos esetben ez nagyon hasznos dolog volt, azt gondolom.

NM: Ehhez kiegészítő kérdésem lenne. A tudományos kutatók – most elsősorban a szociológusokról van szó, már csak Kemény István miatt is, de nyilvánvalóan más tudományágak képviselői is – nyugodtan felvethettek volna olyan kérdéseket, amelyek befolyásolni tudják a romákkal kapcsolatos politizálást. Ilyen lehetne például mondjuk a rasszizmus kérdése, az antidiszkrimináció kérdése. Van-e arról valamilyen gondolatotok, hogy a szociális helyzet, ami szerintem is az egyik legsúlyosabb problémája a magyarországi roma társadalomnak, és ennek a különböző területeken megnyilvánuló hatásai, az egyenlőtlenségek: miért vált ez a problémakör a roma politizálás fő témájává, legalább is eleinte? Igaz-e ez egyáltalán?

ZJ: Hát nyilván azért, mert ezek erőteljesen egyenlőség-egyenlőtlenség központú megközelítések voltak. Kár, hogy Szalai Juli nem vesz részt ebben a körben, de akkor én elmesélném: emlékszem Julinak egy gyűjteményes kötetére és az előszavára, amiben sok mindenről szó esett, '80-as évekről, reformkorszakról, rendszerváltásról, pontosan erről, hogy a tudós megközelíti a politikust és jobbnál jobb tanácsokat ad neki, szerencsés vagy szerencsétlen esetben a politikus ezeket a tanácsokat végre is hajtja, és például így jöttek létre a társadalombiztosítási önkormányzatok. Pont, új bekezdés Juli előszavában: kevés ilyen kártékony tévedésem volt az életben. Pont. Most ne menjünk bele a TB önkormányzatokba, mert az nyilván egy külön vita. Juli ezt nyilván abból a pozícióból mondta, hogy ő utána visszavonult, otthagyta a politikusokat, államtitkárokat, parlamenti képviselőket a saját levükben főni. Tulajdonképpen ha nem is szabadon lebegő, de hát felelőtlenségben lebegő pozícióban van mindenki, aki úgy gondolja, hogy a saját felhalmozott tudását megpróbálja a politikusoknak leadni. Ez egy fontos példa.

MB: Ha most visszamegyünk a rendszerváltás idejére, a politikus–tudós szembeállítására, ez a jelenlegi helyzet visszavetítése. Az SZDSZ vezetése gyakorlatilag csupa társadalomtudósból állt. Hát nézzük meg az elnökeit sorban: Kis János,

Tölgyessy Péter, Pető Iván. Kuncze (aki nem), jómagam, Demszky. És itt befejeződik a történet. De így is egészen sokáig tehát társadalomtudósokból állt. Ha magának az SZDSZ frakciójának egy 20–30 fős része lekanyarítható lett volna a kilencvenvalahány főből, egy egyetemi szenátusnak is megfelelt volna. Fölvethető a másik kérdés, hogy milyen módon konvertálható egyáltalán a tudósi magatartás, átváltható-e politikai cselekvésre, és ennek milyen normális transzferei vannak vagy lehetnek. Tehát nem ez volt önmagában a kérdés, hogy a politikusok a társadalomtudósok észrevételeit, felvetéseit meghallották-e, hanem szerintem egy egészen más probléma van, ami végigvonul egészen a rendszerváltástól napjainkig, és az SZDSZ-en és egyéb politikán is: a közpolitikai gondolkodás hiánya. De ennek nincs semmilyen történelmi előzménye. Nincs közpolitikai gondolkodás a kommunista, a szocialista időszakban, korábban szintén nem volt közpolitika. Ráadásul, mondjuk az SZDSZ-ben, ahol együtt ül a közgazdász vonal a szociológus vonallal, a közgazdász vonalnak az volt az elképzelése, hogy intézményi reformok kellenek önmagukban, és a piaci mechanizmusok megoldják ezeket a dolgokat, de a közpolitikában mindig attól féltek, hogy lényegében az állami intervenció éled újra ebből. Így beindultak a védekező reflexek, hogy ezt elkerüljék, és ez egyszerűen zárójelbe tette azt a kérdést, hogy a közpolitikák márpedig mehetnek. Beérkeztünk az uniós források idejére, ami *par excellence* közpolitikákról szól, és hirtelen megjelenik az, hogy hatalmas pénz érkezik, aminek a felhasználásáról eleve egy kormánynak elképzeléssel kellene rendelkeznie. De nincsen elképzelése. És akkor itt jön az, hogy valójában ezek a források mennyire szolgálták társadalmi problémák megoldását, és kialakultak-e vagy nem közpolitikai programok a társadalmi problémák megoldására.

JT: Szerintem nagyon érdekes dolog, hogy a szociológia tudományának és a társadalomtudományok önreflexiójának a folyamata itt elkezdődik egy beszélgetésben, és gyönyörű, hogy ráadásul egy olyan beszélgetésben, ami a roma mozgalomnak az önreflexiójáról és a geneológiájáról, fejlődéstörténetéről szól. Szerintem nagyon fontos, hogy ez a mozgalom, ez a fejlődéstörténet a közös munkának, az interakcióknak, az együttműködéseknek a sikereiről és nagy bukásairól szól. Ezenkívül pedig szerintem a paradigmaváltás nemcsak a közpolitikáknak a megjelenése mentén zajlik, hanem pont annak mentén, amit Magyar Bálint is említett, hogy hogyan lehet ezeket tettekké, politikákká, valós cselekvésekké alakítani. Szerintem ez azzal a paradigmaváltással jelenik meg, amit a roma szereplők hoznak a tudományba. Először a naiv tudományos hangok, és utána a valóban tudományos hangok. Kóczé Angélára hivatkozom. Szerinte a korai szociológia, a tudományok, a média mindenfélét esszencializálnak, így a szegénységet, a munkanélküliséget, az egészségügyi problémákat és így tovább, és állítja, hogy nagyon

fontos az a paradigmaváltás, ami szerint ezeket a problémákat már nem a romák kultúrájának esszencializált melléktermékeként látjuk.

WA: Én nem vagyok sem romakutató, sem mozgalmár, de ez egy viszonylag egyszerű kérdés. Ez a vita már lezajlott Kemény kutatásával kapcsolatban, ami arról szólt, hogy most szegénységet kutatunk-e, vagy romákat kutatunk-e, és a legnagyobb baj az volt, amikor ez összecsúszott. És, mondjuk, a mai magyar közbeszédben, amikor a szegényekről beszélnek, akkor romákra gondolnak annak ellenére, hogy a szegényeknek kevesebb mint az egyharmada roma. Az egy más kérdés, hogy a romáknak több, mint kétharmada szegény. De ez tényleg olyan, ami nem egyszerűen szóhasználati probléma, vagy diskurzív fordulat, hanem ténylegesen egy vita volt. Azért volt fontos megkülönböztetni a romát és a szegényt, hogy egyrészt a szegénység elleni küzdelem ne legyen roma kérdéssé leszűkítve, másrészt pedig azért, mert megvolt a kockázata, hogy homogenizálják a romákat – egyrészt nem különböztetik meg a szintiket, a beásokat, az oláh cigányokat meg a romungrókat, de azt sem veszik figyelembe, hogy ez egy önmagában differenciált társadalom. És ez semmilyen közpolitikai koncepció kidolgozásához sem segít hozzá. Csak ennyit az esszencializáláshoz, hogy ez minden oldalról megtörténhetett, és erről volt egy elég érdekes vita a szociológián belül.

NM: Gondoltam, hogy ez a vita is szóba kerül, ez is visszatérő dolog. Most Csabát hallgassuk meg.

DCS: Én, mikor először megfogalmaztam magamnak ennek a panelnek a rövid címét – politika és tudomány, gyakorlatilag így lehetett mondani –, akkor első nekifutásra elméleti szempontból közelítettem meg ezt a kérdést. Tehát az csak az egyik álláspont lehet, a jó öreg pozitivista, hogy szépen elválasztjuk egymástól a tudományt és a piszkos politikát. Egyik oldalon csak a tiszta megismerés van, elfogulatlanul, a tények úgy, ahogy vannak. És a másik oldal az, amikor az ember elkötelezett, mert úgy látja, hogy tűrhetetlen a helyzet, és politikai cselekvésre van szükség. Egyszerűen logikailag következik abból, amit leír. De azt mondom, hogy ez a két lehetséges megközelítés két véglet, és a két véglet között nagyon széles skála van, amelyen nagyon változatos viszonyulások lehetnek Politika és Tudomány között. És ebben a mozgások kétirányúak és nagyon változatosak. Szívathatjuk egymást a politikával, szerethetjük, támogathatjuk egymást, támogatást kérhetünk egymástól, támadhatjuk egymást, negligálhatjuk egymást stb., stb. Ráadásul nincs is olyan, hogy a Tudomány és a Politika, hanem egyénenként, intézményenként, irányzatonként, kulturális projektenként nagyon változatos és időnként teljesen inkonzisztens kombinációk jöhetnek létre. Én azt mondanám, hogy próbáljunk meg általánosságban eltávolodni a politikától, mármint

mi, szociológusok. Ez a Mi csoportom. Viszont ebben a konkrét helyzetben, a mai Magyarországon, ha romákról írunk, akkor ez lehetetlenség. Olyan a helyzet, hogy ha egyszerűen leírjuk a helyzetet úgy, ahogy van, és egy minimális elemzést fűzünk hozzá, akkor csak általatjuk magunkat, ha azt hisszük, hogy ez semleges nézőpont. Ha pusztán leírjuk azt, hogy milyen helyzetben van a mai Magyarországon a romák többsége, sőt, ha a diszkriminációt nézzük, akkor gyakorlatilag valamennyi roma, vagy akit románnak tartanak vagy románnak minősítenek a környezetükben, akkor ez önmagában implikál egyfajta elkötelezettséget. De általánosságban azt mondanám, hogy nagyon kínos, hogyha belemegyünk a politika zsákutcájába, mert egyszerűen más nyelvet beszélnek.

MB: Mi a politikus zsákutcája? Szerintem ez totál értelmetlen.

DCS: Elhangzott, hogy az SZDSZ-nek az volt önképe, hogy ők a szürkeállomány pártja, hogy hatalmas intellektuális potenciál volt mögöttük. De gyakorlatilag, kormányra kerülve, pár éve a kormányon már ők is rájöttek, hogy az igazán ütős üzenet az az, ami átmegy 45 perc alatt a maximum 8 osztályt végzett hallgatóknak. Tehát a legegyszerűbb üzeneteket kell átadni, és semmi differenciálódás. Az legfeljebb elmegy a 'kemény magban', de alapvetően a médiaüzenet, amit át kell vinni, az redukált, szimplifikált.

MB: De ennek nincs köze ahhoz, hogy milyen politikát csinál valaki. Szabadság, egyenlőség, testvériség: ez egy elég szimplifikált üzenet, de elég komplikált cselekvési tervek húzódhatnak meg mögötte. A kettő nem üti egymást.

DCS: Éppen egy olyan politikai erő van most hatalmon, amelyiknek a politikai mondandóiról először azt hittem, hogy tényleg csak egy marketingstratégia, de az arcukra nőtt ez az álarc. De emlékszünk még arra, hogy a kilencvenes években a szakértelem pártja volt a Fidesz? Legalábbis ezzel próbálták magukat eladni. Hogy nem ideologikusak vagyunk, mint a nagy pártok, hanem jövünk a szakértelemmel. Gyakran elhangzik az a vád, hogy a magyar társadalom rasszista, és hogy minden megnyilvánulása arról szól, hogy a romákat diszkriminálni kell. Én ezt iskolapéldának tekintem arra, hogy hogyan redukál a politika. Hogyan szimplifikál. Tudományos szempontból inkább az van a magyar társadalommal, hogy egyrészt a társadalom jelentős része tényleg rasszista vagy előítéletes, és igen erős hajlama van arra, hogy diszkrimináljon, de az igazán tragikus az, hogy azok a mechanizmusok, amelyek nem direkt arról szólnak, hogy a romákat diszkriminálják, azok is a romákat sújtják leginkább. Egy oktatással kapcsolatos példát mondanék. Tegyük fel, hogy nincsenek olyan szándékok, hogy diszkriminálják a romákat, csak úgymond a szakmaiság szempontja alapján szelektáljuk a gyerekeket, annak alapján osztályozzuk le őket, akkor az már megvalósítja a diszkri-

mináció igen jelentős mértékét. Ez az igazán tragikus, hogy ezek a hatások összeadódnak, de ez egy olyan üzenet, amelyet nem lehet a politikában igazán egy az egyben átadni. Hogy mást ne mondjak, 1997-ben jelent meg egy tanulmány, amely azt mutatta ki, hogy az oktatás különböző szintjein hihetetlen esélyegyenlőtlenségek vannak a roma és nem roma diákok között. Vannak olyan szintek, például a középiskolai érettségi megszerzése szempontjából, ahol 30-szoros volt a különbség. Egy szint volt, ahol nem volt különbség, ahol gyakorlatilag egyenlő esélyek voltak: az egyetemi felvételin. Ha egy roma tanuló eljutott odáig – persze, hatalmas akadályfutáson kellett átjutnia, és nagyon-nagyon kevesen jutottak el odáig –, akkor körülbelül ugyanolyan esélye volt már, mint a nem romáknak. És ez pont az az időszak volt, amikor Magyar Bálint miniszterként felvetette egy interjúban a pozitív diszkrimináció lehetőségét egyetemi felvételiknél. Felesleges, teljesen felesleges lett volna. Az óvodában és az általános iskolában kellett volna elkezdeni a pozitív diszkriminációt.

MB: Egy pillanat, akkor most álljunk meg. Énszerintem ezek rossz sablonok, nagyon nem szeretem ezt. Van a tudomány és van a politika, egyik a tisztaság terepe, a másik a szenny. Én miniszerként egyébként elég egyszerű módon próbáltam a magam számára eldönteni, hogy mit tehetek. Két dolgot tartottam szem előtt: hogy semmi olyan intézkedést ne hozzak, ami az esélyegyenlőtlenséget növeli. A másik, hogy ne hozzak olyan döntést, vagy ne javasoljak olyasmit, ami a miniszteri jogköreimet bővíti, és nem csökkenti. Olyan intézkedés nincsen a saját miniszterségemnek összesen hat és fél éve alatt, ami növelte volna a miniszteri jogköreimet mások rovására.

(A hallgatóságból) Bársony János: Csak a romák rovására történt, a felzárkóztatási normatívával.

MB: Akkor most nézzük meg a felelősségeket, beszélgessünk egyszer őszintén erről a dologról. Tehát a felzárkóztatási normatíva abból indult ki, hogy többletmunkát és -ráfordítást igényel az, ha magasabb hozzáadott pedagógiai értéket akarok elérni olyan helyeken, ahol egyébként a szociális hátrányok nagyok, a kulturális tőke meglehetősen alacsony. Lehetőleg próbáljuk útját állni annak, hogy ezekről a helyekről a tanárok eláramlanak pusztán azért, mert ugyanannyit kapnak, mint azokon a helyeken, ahol jó családból származó gyerekekkel tudnak foglalkozni, könnyebb sikereket elérni, és könnyebb ezeket kezelni. Erre lehet, hogy primitív megoldás volt, hogy legyen egy felzárkóztatási normatíva, amit a hátrányos helyzet alapján delegálnak. Ebből nem következne önmagában, ami következett, nevezetesen, hogy ennek alapján elkezdenek szegregálni, hogy amiatt, mert több pénzt kap valaki, hirtelen az osztályból elkezdik kikapni a gyerekeket, átvinni és

elkülöníteni, és így pénzt szerezni. De amikor bevezettük, a tudomány sem figyelmeztetett erre. Ehhez kellett X év, ami alatt rájöttek, hogy ez a mechanizmus így működik. Amikor kiderült, a mértékében háromszoros integrációs normatívával mentünk neki, hogy ezt a folyamatot kivédjük. Itt megint az a kérdés, hogy a tudomány föltárja ezt a helyzetet, és egy politikai döntés arra az álláspontra helyezkedik-e, hogy elkezdi szépen meggyőzni az embereket, a tanári gárdát, hogy milyen csúnya dolog szegregálni, és ne szegregáljanak, vagy pedig 'csúnya módon' pénzügyi ösztönzőket vetek be ezen a helyen, hogy ne legyen kifizetődő szegregálni, ezzel a dologgal szembe lehessen menni. Ezt a korrekciót ugyan megtettük rögtön, amikor bekerültünk 2002-ben újra, és a tárca az SZDSZ-hez került. De visszatérek az első miniszteri időszakra. Amikor arról beszélünk, hogy a romák helyzetét majdnem hogy jobban befolyásolják az általános esélyegyenlőtlenség felszámolására irányuló intézkedések, mint amilyen például az oktatás. Az oktatási rendszer 18 éves korra történő kiterjesztése már előrevetítette azt az expanziót, ami a Kertesiék kutatásából, a '74-es és '94-es születésű gyerekek 10 ezres mintájában felmért roma oktatási arányból látszik. Ide tartozott a 6+4+2-es rendszer bevezetése, ami Kelet-Európában a lengyelekkel együtt, ahol a 6+3+3-as rendszert bevezették, kiugró változás volt. Közölhette volna a tudomány, hogy annak, ha 6 osztályra toljuk ki az alapkompetenciák oktatásának az ütemét, ahol nincs szakrendszerű bontás, milyen hihetetlen hatása van arra, hogy a gyerekeket ne egy verkliben tolják előre ebben a rendszerben. Azt tekintem a Fidesz legnagyobb történelmi bűnének a múltból, hogy ezt '98-ban megszüntette, '99-ben felszámolta. Magyarország máshol tartana, hogyha nem marad fenn a 4+4+4-es rendszer. A második négy évben halnak meg – most ha az óvodát leszámítom – a szegények. Ott fejezik be végleg a történetet. Tehát két ilyen szakasz van: hogy bekerülnek-e az óvodába, a másik pedig, hogy már a felső tagozatból kimaradnak. És utána jön az összes olyan oktatási reformlépés, ami arra irányul, hogy fölszámolod mondjuk a 6 és 8 osztályos iskolákban az egyedi iskolai felvételiket, helyette kompetenciamérést alkalmazol, hogy ne legyen az, hogy a 6 és 8 osztályos elit iskolák igényei alapján oktassák a maradék 95 százalékot, sújtva ezzel leginkább azokat, akik egyébként hátrányos helyzetben vannak. Ez nem egy direkt roma politikai lépés, de hihetetlen mértékben befolyásolná a romák helyzetét, ha ott lennének ezek a standardizált vizsgák. És így tovább, tehát mondhatom végig a rendszer egymásra épülő elemeit. És ezen kívül természetesen voltak a kifejezetten romákat célzó intézkedések. Ezt nem azért mondom, mert politika és tudomány viszonyáról vitatkozunk, de pont az idézőjelbe tett tudomány érdekeinek a következetesebb és durvább bekapcsolását jelentette a politikai mechanizmusba, mondjuk, a vétójoggal rendelkező miniszteri biztosi

pozíció létrehozása, amikor miniszterként egy másfél éves háborút teremtettem az apparátuson belül, mert az apparátus nem akarta tudomásul venni, hogy ezek a szempontok ott érvényesülhetnek.

DCS: Csak egyetlenegy mondat. Én csak azt akartam mondani, elnézést, ha nem sikerült, hogy nyelvi és érdekkülönbségek vannak a tudomány és a politika között. Azt egy percig sem mondtam, hogy morális különbségek vannak. Ilyen illúzióim már nincsenek, ismerem a magyar tudományt. Másrészt meg azt sem mondtam, hogy a tudománynak az előrelátó képessége nagyobb, mint a politikának.

NM: Szeretném, ha tovább tágítanánk a kérdést. Itt nem csak a politika és tudomány viszonyáról van szó, hanem arról is, hogy a romák, akik egyrészt a kutatásoknak az alanyai, de ugyanakkor esetleg a kutatások célkitűzéseinek a meghatározói is, ők maguk hogyan szóltak bele az őket érintő politikai döntésekbe. Én konkrétan emlékszem, hogy az első miniszterséged idején a roma szervezetek tiltakoztak ez ellen az úgynevezett felzárkóztató oktatás ellen. Átadnám a szót azoknak, akik ebben benne voltak.

HA: Szerintem a felzárkóztató oktatás elég jó mintapéldája lehet a tudomány és politika kapcsolatának, mert alapvetően ez a kérdéskör a nemzetiségi oktatás alternatívájaként merült föl akkor is. És az volt az alapkérdés, hogy a cigányok vagy a cigányság problémavilága alapvetően szociális kérdés vagy etnikai kérdés. Akkoriban a szociális vélemény képviselői voltak hangsúlyosabbak, erőteljesebbek az SZDSZ-en belül és a magyar közpolitikán belül is. Tehát Gáborék alapállása az volt a Kemény-féle fölfogás szerint, hogy a cigányság alapvetően egy szociális kisebbség szociális problémákkal, és a szociális hátrányokat kell csökkenteni elsősorban, hogy versenyképesebbek tudjanak lenni a gyerekek az iskolában. Akkoriban éppen az volt az új a kisebbségpolitikában, hogy a nemzetiségi jogok a cigányokra is kiterjedhettek, és a társadalom úgy fogta föl, különösen az iskolaszervezők és az igazgatók, tanárok, hogy akkor ezt a nemzetiségi közösséget a magyar állam a szociális felzárkóztatás címén engedi, hogy úgy mondjam, elkülöníteni. Tehát nem történt más, azt mondták, oké, más nemzetiségeknek nemzetiségi oktatás, akkor számotokra a nemzetiségi oktatás egyenlő a szociális felzárkóztatás módszereivel. Ilyeténképpen el lehet különíteni benneteket, és kis létszámú osztályokban meg lehet teremteni a legális szegregációt a cigány gyerekek számára. Aztán a kétezres évek elejére láttuk, hogy ez hova alakul, és ebből, a szegregációs normatívából lett a deszegregációs normatíva, ahogy Bálint említette, vagyis hogy megpróbálni azért adni pénzt, hogy visszavigyék a normál, vegyes feltételek közé a gyerekeket.

MB: Nem szegregációs normatíva volt, hanem helyben így érvényesítették. Bocsánat,

ez fontos tényező. Semmilyen kormányzati akarat arról nem szólt, hogy aki ilyet kap, azt tessék elkülöníteni és külön oktatni. Sőt, olyannyira nem volt, hogy nem volt egyáltalán anti-diszkriminációs törvény, és 2003-ban, mielőtt még megszületett volna az általános anti-diszkriminációs törvény, a közoktatási részbe valami hat oldalt tettünk be erről, elég kemény harcok árán a kormánnyal. Szerintük ez felesleges, mert majd jön nemsokára az anti-diszkriminációs törvény. Mi pedig azt mondtuk, nem érdekel bennünket, mi ezt bele akarjuk rakni a közoktatási törvénybe. Tehát magyarul: az egész közgondolkodás nem jutott el odáig, hogy a szegregációról tudjon gondolkodni, amíg a dolog egyszerűen nem jelent meg a maga durva valóságában, hogy ez a folyamat így alakult.

HA: Most akkor itt beékelhetjük zárójelben, hogy a Nefelejcs utcában[2] felnőtt roma szakértelmiség, akik bementek akkor a minisztériumba dolgozni, Bernáth Gábor és a többiek, ők írták ezt az anti-diszkriminációs részt a törvénybe.

NM: János régóta szeretett volna hozzászólni – végülis ülhetett volna ő is itt, az asztalnál.

Bársony J: Tudomány és politika kapcsolatáról mondanék példát. Erős Feriék[3] '97-ben a miniszterelnökség megbízásából felmérték a magyar társadalom zsidóellenes és cigányellenes előítéletességét. Bemutatták, hogy a zsidóellenes előítéletek csak olyan 20 százalék körüliek, a romákkal kapcsolatos előítélet-rendszer pedig 80 százalék körüli, tehát erős konszenzus van a magyar lakosság döntő többségében a romákkal kapcsolatos negatív vélekedésekben, illetve indulatokban. Mi következett ebből? Ugye, dilemmában volt a magyar kormányzat a 'Gyurcsány takarodj'–kezdetű társadalmi összefogással kapcsolatban, és mit tesz isten, szabad utat engedtek a romák gyalázásának a mainstream és nem mainstream sajtóban egyaránt. Normál mindennapos bűncselekmények történtek: például a siófoki banda vonulása, vagyis a Cosma gyilkosság, vagy a tanárgyilkosság-ügy, ahol semmiféle egyéb bűnügyi okot nem vizsgáltak, hogy miért történtek ezek a bűncselekmények, elvonatkoztatták az adott cselekményeket attól, ami ténylegesen ezeket meghatározta. Hisztériakampányt csináltak belőlük, és ezzel tényleg elérték, hogy a romákra háruljanak át az indulatok. És ezzel a 'Gyurcsány takarodj' című program lényegesen lehalkult. Nyilvánvaló az összefüggés, és nyilvánvaló, hogy ilyet magyar liberális és magyar baloldali nem engedne egyébként meg magának, csak ilyen válsághelyzetben. Mi szívtuk meg ezt a helyzetet, amit barátunk, Erős Feri kutatott ki, ha nem is ő tehet róla, mert nem ezért csinálta, de ezért bízták meg vele. Tehát én azt mondom, hogy ilyen szintű és ilyen mértékű

2 Alapításuktól kezdve a Roma Polgárjogi Alapítvány (1995) és a Roma Sajtóközpont (1996) Budapest VII. kerületében, a Nefelejcs utca 34. szám alatt működött.

3 Erős Ferenc (1946–) szociálpszichológus, a Pécsi Tudományegyetem tanára.

veszélye lehet a tudományos kutatás politikai felhasználásának.

HA: Ez jó példa, amit János említ, arra, hogy az előítélet-kutatásokat mint a tudomány egyik szeletét hogyan tudja felhasználni a politika a legaljasabb célokra. Nekem is volt néhány ilyen tapasztalatom. Például a 2010-es választások második fordulója előtt mutattak nekem egy fölmérést, ami Ózd környékén és még egy másik városban, talán Tiszavasváriban készült, miszerint a törzs-szocialista szavazóknak a választási hajlandósága, a másodlagos pártpreferenciája Jobbikos volt. Rá egy hétre a szocialista párt meghirdette az új szociálpolitikát, amelynek az volt a címe, hogy meg kell állítani a gyermekvállalási bizniszt. És majdnem szó szerint a Jobbik családpolitikáját hozták elő: 'négy gyermek után már ne járjon családi pótlék' címmel. És egyébként az egész orbáni rendszer erre épül. Azt hiszem, a Századvég mérte föl 2008-ban a magyar társadalom demokráciához és jogegyenlőséghez, az európai értékekhez való hozzáállásának a minőségét, és kiderült belőle, hogy ez egy paternalista, kegykereső, feudális ország, és olyan politikát kell csinálni, amellyel ki tudják elégíteni a magyar embereknek az ilyen típusú igényeit. Szükség van egy erős emberre, szükség van arra, hogy helyettünk döntsenek és így tovább.

ZJ: És ezért ezek a fölvételek a felelősek?

HA: Nem, de azt mondom, hogy a politika föl tudja használni az eredményeiket.

MB: Az EMMI-nél szerintem nem erről van szó, hanem közkeletű ideológiai panelek, közkeletű választói érzések tudományos mezbe öltöztetéséről. Mégcsak nem is mezről van szó, pusztán arra való hivatkozásról, hogy a tudomány szereplői mondják. Anno én azt mondtam az Akadémiára, hogy az nem más, mint egy szekuláris egyház, ami elsősorban hatalom-támogató funkcióval rendelkezik és nem tudományművelő funkcióval, elnézést kérek. Jó, most én fogalmaztam provokatívan. De ami az EMMI-ben meg ezeken a helyeken zajlik, az lényegében erről szól. Itt eljutunk egy olyan vitához is, hogy maga a jelenlegi kormányzat antiszemita vagy rasszista-e. Én azt mondom, hogy nem, mert szerintem ez a kormány nem ideológia-vezérelt. Egyszerűen rendkívül pragmatikusan kiválasztja azt, hogy mik azok a népszerű panelek és mik azok a félelmek, mik azok az előítéletek, indulatok és érzések, amelyekre építhetnek. És ahelyett, hogy adott esetben egy koherens értékrendszer alapján küzdenének ellenük, egyszerűen erre építenek. Tehát, mondjuk, a Jobbik és a Fidesz között én abban látom a különbséget, hogy a Jobbik egy ideológia-vezérelt antiszemita, rasszista párt, a Fidesz pedig úgy találja, hogy itt, ahol él, neki ez egy hasznos dolog. Ha Manhattanben működne, akkor filoszemita lenne, mert Arthur Finkelstein kiszámolná, hogy ott abból lehet valamit profitálni. Ennek megfelelően szerintem ezerszer cini-

kusabbak, mint maga a Jobbik. A Jobbikkal ilyen értelemben könnyebb harcolni, küzdeni ellene.

NM: Most szeretném továbblendíteni a beszélgetést arrafelé, hogy abból a szemszögből nézzük meg tudomány, politika és az érintettek viszonyát, hogy valóban azokkal a témákkal foglalkozunk-e, amelyek a romák számára fontosak. A szociális szemlélet, ami Kemény Istvánhoz és követőihez kötődik, valóban nagyon fontos, de valójában nem az egyetlen olyan téma, ami a romáknak fontos lehet. Arra, hogy mi fontos a romáknak, és ők tudták-e befolyásolni a tudományos kérdésfeltevéseket, egy személyes példát mondanék. Éppen Zsigó Jenő volt az, aki tulajdonképpen a szemünkre vetette, miért nem foglalkozunk azzal, hogy mi van azokkal a gyerekekkel, akik a diszkrimináció áldozataiként nőnek föl, az anyaöltől kezdődően folyamatosan a megkülönböztetést tapasztalják, mindez hogyan hat az identitásukra. Engem ez indított el, amikor elkezdtem a kisebbségi identitás alakulásával foglalkozni. Kérdésem, hogy más is tapasztalt-e a roma mozgalmak vagy roma szervezetek oldaláról olyan elvárást, igényt, hogy mivel kellene foglalkoznia? Ne kötődjünk nagyon a kilencvenes évekhez meg a régmúlthoz, mert ez a dolog folytatódik.

JT: Nagyon fontos az az alapvető agenda vagy célkitűzés, hogy a tudástermelésbe valahogyan beleavatkozzunk. Ennek mindenféle nyomorúságos formái vannak, és vannak persze kiváló képviselői is, a roma szervezetektől egészen az akadémiai pozíciókig. Egy évvel ezelőtt volt egy konferencia, a Nothing about us without us, ami kifejezetten egy roma értelmiségi, nemzetközi konferencia volt, ami arról szólt, hogy hogyan lehet a tudástermelésbe beavatkozni és esetleg részt venni abban a tudományos önreflexióban, ami arra vonatkozik, hogy a tudomány saját módszertanai és elméletképzései mennyire kompromittáltak ebből a szempontból. És ez mit jelent egészen pontosan a romák számára.

NM: Ezt jó lenne, ha kifejtenéd, ez az a téma, amit a legkevésbé ismernek itt a résztvevők, azt hiszem. Mit érzel olyannak, ami kompromitáló a tudomány részéről roma szemszögből, a roma önérvényesítő vagy a saját tudományos nézőpont kifejtése szempontjából?

JT: Hát én művészettörténész vagyok, nem társadalomkutatóktól kölcsönzött példát hozok. Tehát ahogyan például a roma ábrázolás története egy ilyen vakfolt a művészettörténetben, egy nem kutatott anyag, holott az első képek már 1490-ben készültek romákról, a városkapuk előtt álldogáló kizárt roma csoportokról. Ezeket az ábrázolásokat szépen ki lehet szedni a művészet történetéből, és ezekre épülve ki is egészíthetjük egyébként a romákról eddig szóló tudásunkat. De ez csak egy példa. Szerintem az a tevékenység is, ahogy a roma mozgalom egyfajta

önreflexióként konstruálja a saját történetét, és gyűjti ennek a fejlődéstörténetnek a dokumentumait, az archív anyagait, ahogy igyekszik a korszakait meghatározni, tanulni az előző generáció tudásából, az anyagaiból és a kérdéseiből, és valahogyan így kicsit továbblépni vagy túlhaladni a múltat, és valamiféle jövőt konstruálni. Ez is teljes mértékben ennek a tudományos paradigmaváltásnak a következménye.

ZJ: Olvastam egy remek cikket erről a Beszélőben, *A roma test és a festészet* címen arról, hogyan viszonyult a festészet mondjuk a XIX. században a romákhoz.

JT: Talán ez egy jobb példa, amit említesz, mert arról szól, hogy a XIX–XX. századi művészetben a romák hogyan lettek a nyugat-európai, ázsiai és afrikai primitíveknek a megfelelői itt, Közép-Európában. Tehát a művészek hogyan utaztak le a szolnoki meg a többi cigány telepre, és ott találták meg az ő primitívjeiket.

NM: Azt kérdeném, hogy van-e felelőssége a mainstream tudománynak abban, hogy a többségi társadalom sztereotípiákban látja a romákat? Van-e egyáltalán befolyása a tudományos publikációknak arra, esetleg hozzájárulnak-e ahhoz, hogy a romákról alkotott sztereotípikus képek fennmaradjanak?

MB: A szappanoperáknak nagyobb hatása lehet…

WA: …vagy bármi másnak. Ott tartunk, hogy a kutatók egymást sem olvassák, tehát nem tudom elképzelni, hogy ezeknek hatásuk lenne. De hogy fordítva, a különböző sztereotípikus ítéletek vagy mindenféle gyanakvások milyen szerepet játszanak a tudományban, annál meg azért módszertanilag csak fegyelmezettebb egy valamirevaló tudományos kutatás, hogy úgy észrevétlenül belecsússzanak ezek az előfeltevések. Ugye, fölmerült az, hogy ismerünk olyan tudományosnak nevezett teljesítményeket, mint amilyen a pécsi professzoré, vagy a Báthoryé és hasonlóké, ahol az ember joggal azt mondja, hogy ez tudományon kívüli akkor is, hogyha egy egyetemről publikálják. De azt gondolom, hogy mind a mozgalomnak, mind a tudománynak lejáratása, ha azt feltételezzük, hogy ez egy nagyon közvetlen hatás.

DCS: Moldova György *Bűn az élet* című könyvét állítólag több mint 500 ezer példányban adták ki. Ha belegondolunk, szerintem az azóta írt összes, magyar nyelven megjelent tudományos szociológiai elemzést nem adták ki ennyi példányban vagy nem olvasták ennyien. És valóban igaza van Magyar Bálintnak, hogy a szappanoperáknak lenne igazán nagy hatása, tehát ilyeneket kellene esetleg egy anti-diszkriminációs kultúrpolitikának finanszírozni. Idézek egy klasszikust: *„az igazi bátorság abban van, hogy vállaljuk az együttélésből fakadó kockázatokat”*. Honnan idéztem? A Zorró legutolsó rajzfilmfeldolgozásában, a Minimaxon láttam néhány hónapja, a gyerekem válla fölött. És ott egy állítólag félig indián, félig

spanyol ültetvényes lány mondta ezt az őt elrabló indián gerillának. Nem viccelek. Na, ilyen rajzfilmsorozatot kellene csinálni magyar kontextusban, romákkal.

WA: A Walt Disney, *A Notre Dame-i toronyőr*, ahol ott van a cigánylány, ott van a fogyatékos, ott van az idegen stb., és a végén egy áriát adnak elő közösen a másságról és annak dicséretéről. Lehet, hogy nevetséges, de ez hatott. Lehet utálni a politikai korrektséget, de azért nem mindegy, hogy hogyan beszélnek, és ez az, ami most már lassan, 15–20 év alatt ténylegesen átvitte azt a fajta gondolkodást, hogy sokfélék vagyunk.

DCS: Egyébként kicsit komolyra fordítva, én általában a romákkal mostanában leginkább az oktatás terén találkozom, tehát úgy értem, tanítok a témáról, és tipikusan nagy többségében nem roma hallgatóknak, BA hallgatóknak egy egyetemen, akik most már intellektuálisan és mentálisan nem különböznek annyira a középiskolásoktól, mint annak idején. És hát ez egy érdekes terület, nekem már voltak nagy feszültségeim ilyen előadásokon, amikor romákról beszéltem. Érezhetően megáll időnként a kés a levegőben, mert ha az ember komolyan beszél a cigányokról, tehát igazi tényeket mond, akkor ezt úgy fogják fel, mintha ez egy vád lenne ellenünk. És valljuk be őszintén, hogy van ebben valami. Tehát valahogy úgy kellene átvinni ezt az üzenetet, hogy felfogják, hogy ez tényleg az önismeretünkről is szólna, hogy mi az, amit tudunk a romákról, és mi az, amit nem tudunk róluk, és mi az, amiben felelősek vagyunk az ő helyzetükért, mi az, amiben nekünk kell változtatni – de olyan módon, hogy lehetőleg ne dacreakciót váltson ki belőlük. Tehát ez az igazán nagy kihívás, azt hiszem.

JT: Azért Zorrótól meg mindentől függetlenül elmondhatjuk, hogy ez egy nagyonnagyon, halálosan fontos kérdés a roma mozgalomban, hogy hogyan lehet a tudástermelésbe beleavatkozni bármilyen módon, akkor, amikor nincsenek lehetőségek a kiadványok kiadására, az utolsó újság, az Amaro Drom 2010-ben publikálta az utolsó lapszámát, amikor 1825-ben nyílt meg a Magyar Tudományos Akadémia, és az első roma kutatója 2005-ben lett. Az első roma tanszék, a pécsi Romológia '98-ban indult. Szóval ezek megdöbbentő dátumok ahhoz képest, hogy a mozgalom azért a hetvenes években elkezdődött, a kulturális része legalábbis, ami nekem fontos.

DCS: Ugye te mondtad, (Zolnay) Janó, hogy végül is nagyon sokat tudunk most már a cigányokról ahhoz képest, mint mondjuk a kilencvenes években. És annyira deprimáló belegondolni, hogy néha az embernek olyan érzése van, hogy csak hányjuk a borsót a falra.

NM: Mennyire elfogadható ez az állítás, hogy sokat tudunk a cigányokról, azoknak, akik úgy érezhetik, hogy amit ők tudnak, az nem feltétlenül kerül be a tudomá-

nyos diskurzusba, nem jut el a tudományos közösséghez? Arra szeretném irányítani a beszélgetést, hogy volt néhány próbálkozás az elmúlt évtizedekben, amikor romák írták meg, mondjuk, a roma történelmet, romák próbáltak írni a romák egészségi állapotáról és egyebek. Ezek a próbálkozások többnyire heves vitát váltottak ki a nem roma tudósok körében: hogy ez naiv tudomány, ennek így nincs relevanciája, hogy a tudományos megközelítés szabályait nem tartják be, rossz módszerekkel dolgoznak. Rostás-Farkas György könyvét Kolavcsik Katalin és Réger Zita 'naiv tudománynak' nevezte, a naiv festészet analógiájára.

HA: *A tudomány mint naiv művészet*, az volt a címe.

NM: A roma holokauszt kutatással kapcsolatban is folyamatosan létezik ez a vita, mert az a tudományos közösség, amelyik azt gondolja, hogy a holokauszt-kutatásnak ő az egyedüli letéteményese, nem tudja elfogadni azokat a roma kutatási eredményeket, amelyeket az érintettek a saját módszereikkel, a saját nézőpontjukból tártak fel és közöltek. János, a ti (Daróczi) Ágival írt könyveteket is érte olyan kritika, hogy nincs szakszerűen lábjegyezetelve, nem elég tudományos. Gondolom, ez is egy olyan kötet lesz, amelynek azért fognak nekitámadni, mert nem történelemtudósok írták, hanem egy jogász meg egy népművelő. Tehát van-e ilyen, hogy 'naív tudomány' kontra mainstream tudomány? Lehetséges-e konszenzus a kettő között?

WA: Az létező probléma, hogy a befutott és saját pozíciójukat őrző tudósok hogyan igyekeznek megakadályozni azt, hogy új ötletek, innovatív gondolatok, fiatalok valamilyen módon kiszorítsák őket. Ez egy dolog. Egy másik az, hogy maga a tudomány ugyanúgy, mint az esztergályozás egy meghatározott technológiával, meghatározott célokkal, eljárásokkal működő tevékenység. Nemcsak esztergálni lehet. Lehet mást is csinálni, lehet faragni, akármit, de ha valaki esztergál, azt egyféleképpen lehet. Lehet az esztergályozást modernizálni, átalakítani, de nem lehet valami mást csinálni annak címén. Namost az, amit itt naiv tudománynak neveztek, az tényleg olyan, mint a naiv művészet, hogy, mondjuk, az európai művészetnek van egy története, egy konvenció-rendszere, ami állandóan változik, de mindig lehet tudni, hogy mi az, ami odatartozik, és mi az, ami nem. Mondjuk például, amit naiv tudománynak szoktak nevezni a romológiával kapcsolatban, az olyan, hogy lehet teniszezni meg lehet tollaslabdázni. Mind a kettőnek megvan a maga logikája, indoka, működik, szabálya, de nem mehetek oda a teniszlabdámmal a tollaslabdához. De ezt nem jó összekeverni azzal, hogy 'védik a vadászterületüket'. Mert nem ugyanaz.

JT: Ebben nagyon nem értünk egyet. Nemcsak én nem értek egyet, hanem nagyon-nagyon sok roma értelmiségi jelenleg Európában nem ért egyet azzal, hogy nem

lehet a tudományos térben 'tollaslabdázni', nem lehet a tudományos térben részt venni egyenlő szereplőként, akkor is, ha nem az akadémiai szigor által oly jól ismert módszertanokat, technológiákat és elméletképzéseket hozzuk be, hanem teljesen más stratégiákat, és ezek működnek. És az akadémiai szigort és még néhány ilyen idézőjelbe tett fogalmat – a terepmunka szigora, módszertani és elméletképzési metódusok –, bizony a mozgalom jelenleg felülbírál, felülértékel, és nagyon éles kritika alá vet. És van néhány olyan funkció, amelyek már azt bizonyítják, hogy talán meg is haladta a mozgalom ezeket a fogalmakat, és részt tud venni az akadémiai diskurzusban. Ott a CEU nyári egyeteme például, ami most a második évét fogja végigcsinálni, nagyon fontos paradigmaváltást jelent, ahogy a kulturális antropológia, etnográfia és etnológia tudományok mellett megjelenik egy másfajta, nagyon fontos beszédmód, amit elsősorban roma kutatók képviselnek, attól függetlenül, hogy nem ezeket a tradicionális módszertanokat, elméletképzéseket alkalmazzák.

MB: Anna arra gondolhat, hogy vannak műfaji kérdések. Mondjuk, a szociográfia egy műfaj, de az nem egy szociológiai felmérés. A szociográfia nem akar egy reprezentatív mintát imitálni, amikor nem reprezentatív mintáról szól.

NM: Ez igaz, de azért gondoljunk csak arra, hogy az úgynevezett objektív tudomány az ő reprezentatív mintáival napestig tud vitatkozni arról, hogy ki a kutatás alanya, 'ki a cigány'?

WA: Tímea, ezt a dolgot a feminizmus végigjátszotta, és az eredménye az, hogy az ember belekerül egy rezervátumba, megsimogatják a buksiját, hogy igen, ti így csináljátok, és kialakul egy saját diskurzus, kialakul egy saját kánon, kialakul egy saját szempontrendszer, de nem kommunikál azzal, amit különben bármelyik diszciplinában tudománynak neveznek. És ez nem baj. Erre mondtam, hogy ez a tollaslabda vagy a tenisz. Mind a kettő sport, tehát én nem azt mondtam, hogy az tudománytalan, ami a bevett tudományon kívül van, de nem tud vitába szállni vele. Ez a probléma.

JT: Alapvetően egyetértünk, és én is sokáig a feminista tanulmányok területén kerestem a transzformatív átalakulás lehetőségeit, de véleményem szerint figyelnünk kell a kritikai roma tanulmányokat ahhoz, hogy a következő pár évben láthassuk a valós gyakorlatait.

DCS: Szerintem nem annyira az a kritérium, hogy valami tudomány-e vagy sem, hogy most színvonalas-e vagy sem, hanem hogy bírja-e az erről való vitát és kritikát. Én két évig magyar szakos voltam, és hallgattam a 19. század első feléről előadásokat. Ott mesélte egy előadóm, hogy hát Kazinczyék – mint a feministák – mindenkinek megsimogatták a buksiját, ha magyarul írt verset. Jaj, de jó! Végre

valaki magyarul verset írt. Az teljesen mindegy, hogy olvashatatlan és borzalmas az egész, de a reformkorban eljött a tudományos kritikának a kora, amikor már lehetett kőkeményen kritizálni, és nem mindenki élte meg az idők változását. Berzsenyi például évekre halálosan megsértődött, mert Kölcsey megkritizálta az ő verseit. Azt hiszem, a kritikai roma tanulmányok is elértek a reformkorba. Ez nem jelenti, hogy az egészet, úgy ahogy van, elvessük, hanem hogy el kell fogadniuk, hogy kritika alá vannak vetve, és ezek néha olyan kritériumok, amelyeket nem az ő diskurzusuk alapozott meg.

A roma politikai mozgalom történeti korszakváltásai

A kerekasztal-beszélgetés témája:

Az elmúlt fél évszázadot tekintve, milyen korszakai voltak a roma politikai aktivizmusnak, és a hangsúlyváltások hogyan hatottak a különböző szakpolitikákra?

Moderátor: Vajda Róza (VR)

A kerekasztal résztvevői:

Bársony János (BJ), Csongor Anna (CSA), Horváth Aladár (HA), Kállai Ernő (KE), Kovai Cecília (KC)

VR: A most lezárult kutatás keretében több részkutatás foglalkozott a roma politika történetével, és ezen belül a roma politikai aktivizmus egyes korszakait elemeztük végig különböző szempontok szerint. Önmagában talán nem újdonság, de kirajzolódott a történetnek egy olyan íve, hogy míg induláskor inkább egy átideologizált mozgalmi tevékenyég volt a jellemző, néhány politikailag elkötelezett személy köré szerveződő, erős közösségi identitásokat életre hívó alapból indult a politizálás, addig később – ez részben generációváltáshoz is köthető – inkább a szakpolitikai irányultságú tevékenységekbe terelődött a roma politikai aktivizmus, illetve a romák érdekeinek érvényesítésével foglalkozók tevékenysége. Az volna hozzátok a kérdésem, hogy egyetértetek-e egyáltalán ezzel a felvetéssel, illetve hogyan értékelitek ezt a változást? Mit jelent ez a változás a romaügy képviselete szempontjából? Mik a pozitívumai, mik a negatívumai?

BJ: Kicsit zavarban vagyok, mert én nem gondolom azt, hogy a szakpolitikák ügyében történt volna valami az általános roma mozgalmi gondolkodás kapcsán. Sajnos az a helyzet, hogy szakpolitikai ügyekben ideológiai tevékenység nagyon ritkán található. Amikor ritkán található, és a mozgalmon belül megvitatásra kerülnek

ideológiai kérdések, még akkor sem érik el a megvitatott kérdések sem a sajtó, sem a tudomány ingerküszöbét. Én, amikor bejöttem ide, megkérdeztem, hogy ki ismeri itt a jelenlévők közül az utóbbi 25 év legfontosabb ideológiai, politikai dokumentumát, és senki nem jelentkezett. Ez a RIT-nek az állásfoglalása 2008-ból arról, amiről épp itt vitatkozunk. Tehát a Roma Integrációs Tanácsnak, amely kvótarendszert követelt, olyan konkrét esélyegyenlőségi intézkedéseket követelt, amelyeket azóta sem látunk sehol, és ultimátumot adott a kormányzatnak, hogy ha nem hajlandó konkrét lépéseket tenni, akkor megszakítják a roma szervezetek velük a kapcsolatot. Mert felelőtlenség abban a helyzetben a kormánnyal tovább kapcsolatot tartani, és ezzel tulajdonképpen hátteret adni a kormánynak ahhoz a lépéséhez, ami nyilvánvalóan a romák ellen irányul. Azt mondom, hogy miközben sajtótájékoztatók is voltak róla, egy ilyen dokumentum nem érte el azt az ingerküszöböt, hogy akár az ellenzéki, akár a kormányzati sajtóban valaki is lényegileg megírja. És azt mondom, hogy egy ilyen süket helyzetben, ami akkor volt, és ma is van, nagyon nehéz azt mondani, hogy a szakpolitikák vagy az általános roma politika kérdései átütik akár a roma, akár a magyar társadalmi közvélemény ingerküszöbét. Nincsenek lapjaink. Egyetlen lap van, Farkas Gyuriék csinálják, itt van a legutóbbi száma, Közös út a neve. Benne Báthory János *A nagy migráció hatása az európai kisebbségek helyzetére* című cikke. Ebben az állambiztonsági gondolatnak, 'a romák mint állambiztonsági veszély'-ügynek a bajnoka elemzi, hogy a magyar nacionalizmus szempontjából miért volt, van és lesz veszélyes a romák léte. Tehát én azt mondom, hogy ilyen helyzetben nagyon nehéz ilyen kérdésekre ténylegesen válaszolni, ezek inkább néhány szakértőnek a feltételezései lehetnek.

VR: Lehet, hogy kicsit félreérthető volt a kérdésem. Igazából én a roma politika szereplőire gondoltam, és arra, hogy a fiatalabb generációk – a már professzionalizálódott fiatalokra gondolok – egyre inkább olyan állásokba mennek, olyan módon vesznek részt a romákat érintő politikában, ami nem köthető egyértelműen a mozgalmi tevékenységhez.

BJ: Hogy a cigányok csinálnak hivatalokban ezt-azt-amazt, attól az még nem a roma mozgalom. Tehát ha vannak kapcsolataik, kötődéseik a mozgalommal, akkor lehet ilyenről szó. De vagy vannak, vagy nincsenek, vagy benne vannak és csinálják, tehát ezek nagyon ad hoc dolgok. A roma mozgalom próbálkozott azzal, hogy képezzen embereket. Ezek közül néhány megélhetéshez jutott az államapparátusban. Nagyon sokan nem jutnak egyáltalán megélhetéshez.

VR: Lényegében az az állításod, hogy nem jól fogja meg a helyzetet az a leírás, hogy a roma mozgalmiság hanyatlott volna vagy gyengült volna, hanem inkább azt lehet mondani, hogy a mozgalom nem tört át egy ingerküszöböt, inkább elszigetelődött.

BJ: Így gondolom, hogy elszigetelődött. Hát ezt mutatja, hogy itt vagyunk a Roma Parlament Tavaszmező utcai székházában, és ez az utolsó intézmény is megszűnik létezni a hó végén mint közösségi tér.

VR: Kérdezném a többieket. Ti is úgy gondoljátok, hogy ilyen értelemben van remény, tehát van mozgalmi tevékenység? Illetve a jelenben milyen tartalmai vannak ennek, és van-e olyan kohéziós szövete, mint amit annak idején a klubmozgalom jelentett? Milyen módon tud szerveződni a roma mozgalom?

HA: Szabad egy kicsit hozzászólni ahhoz, amit János mondott? Mert, ha jól értem, az a kérdés, hogy a roma mozgalomnak volt-e hatása a szakpolitikákra, ugye?

VR: Az az alapkérdés. Igen.

HA: Én szeretnék emlékeztetni a Phralipe megalakulására és a Phralipe alapító dokumentumaira, a politikai tézisekre és arra a programra, amit megfogalmazott a liberális roma és nem roma értelmiségi közösség. Én azt gondolom, hogy ennek a dokumentumnak komoly hatása volt a roma politika alapkérdéseire az új rendszer alapjainak lerakásakor. Tehát mi javasoltuk – éppen (Bársony) János írta – az alkotmánymódosítást, hogy a kisebbségeknek joguk van helyi és országos önkormányzatokat létrehozni. Egy másik kérdés, hogy mi lett ebből, és hogyan torzult, hogyan változott ez meg, hogyan lett egy új kolonialista rendszernek az eszköze, de akkor komoly befolyást gyakorolt a magyar politikai közéletre, hogy igen, a romák számára alkotmányos kisebbségi jogokat követelünk. Zsigó Jenő a petícióban egész pontosan megfogalmazta, hogy mi az az öt jog, amelyet a romák számára természetes módon követel az új roma politikai elit. Mi írtuk az első kisebbségi törvényjavaslatot, én kezdeményeztem a Kisebbségi Kerekasztal létrehívását, és mégiscsak elkészítettünk egy tervet, akkor is, ha ezt kicserélte a kormányzat. Ilyen szempontból volt hatása annak az induló mozgalmi közösségnek az új rendszer roma politikai alapvetéseinek kialakításakor, szerintem.

De később is voltak fontos időszakok. Gyurcsány szövegeiben ott volt az a liberális szabaddemokrata alapvetésű roma politikai filozófia. *„Egy országban, romák és gádzsók közös országa”,* kezdte a parlamenti beszédét romanesz. Ezek lényeges dolgok, szerintem.

BJ: Nagyon szép dolgok is, mondhatnám. De a másik oldalon ott van az, hogy a romakérdést a kormányzat a kezdetektől végig, tehát a mai napig egyfolytában nemzetbiztonsági kérdésnek tekintette, és a ’88-ban meghirdetett Báthory-doktrína szerint ha a roma mozgalom valamit lép, valamivel előbbre jut, valami forrás-lehetősége van, akkor lehetőleg az ellenoldalnak háromszor annyit kell gyorsan megadni, hogy ellehetetlenítsék ezt a mozgalmi tevékenységet, lehetőséget. És ez azóta is szépen és boldogan zajlik. Tehát ha mi kérünk valamit, legutóbb

pédául, hogy legyen országos művelődési központ, akkor az történik, hogy elveszik a még meglévő utolsó helyet. Ezen a címen természetesen.

VR: Ezen a tendencián túl, azaz, hogy a mindenkori kormányzat – főleg programbeszédekben – szívesen zászlajára tűzte a roma ügyet, és meghallgatott roma aktivistákat, szakértőket, és mindeközben notóriusan igyekezett visszafogni a roma mozgalmat, az is egy korszakokon átívelő dilemma, hogy milyen módon közelítsük a romaügy képviseletét és a roma érdekképviseletet. A mindenkori kormányzat egy nagyon erős, asszimilációs nyomásba torkolló, néha pozitív integrációs politikákat is fölmutató gyakorlatot képvisel, és ezzel szemben létezik egy másik vonulat, amelyik a romaügy képviseletét inkább célzott programokkal képzeli el állami szinten, illetve a roma aktivisták körében már kezdetekben is megfogalmazódott, de egyre erősebb tendencia a roma érdekek külön képviselete. Tehát az együtt-kezelés és külön-kezelés dilemmája átível a korszakokon. Azt szeretném kérdezni tőletek, hogy a saját területeteken érezhető-e ez a két pólus, ez a kétfajta törekvés? Hogyan fogalmazódik meg az univerzalisztikus megközelítés, az együtt-kezelés, szemben a romaügy külön képviseletével? És milyen események, fordulópontok köthetők ehhez a dilemmához?

KE: Én azt gondolom, hogy mi abban az illúzióban ringatjuk magunkat, hogy valami hatalmas nagy mozgalom meg nyomásgyakorlás, meg nem tudom mik voltak és vannak roma politika ügyben, miközben szerintem azért ez nem igaz. Ha nagyon őszinték akarunk lenni, főleg a kilencvenes évek elejétől, meg még a kétezres évek elején is volt egy ilyen rövid felfutás, amikor azt hittük, én is azt hittem, hogy majd esetleg valami elindul, de soha nem lett úgy definiálva ez az egész történet, hogy értenénk egyáltalán azt, hogy mi az, hogy politika. Tehát a politika nem arról szól – és ezt nem nekem kell kimondani, ehhez én kicsi fiú vagyok –, nem abból áll, hogy összeülünk, tárgyalunk, mondjuk a magunkét, és ha nem úgy történik, akkor mi kivonulunk és hú. Ha nem áll mögöttünk nyomásgyakorló csoport, akkor mi a jó istennek mondunk mi ilyeneket? Én jelen pillanatban nem látok sem mozgalmakat, sem politizálást, sem szakpolitizálást. Lassan minden erodálódott, minden visszaszorult arra a pici kis szintre, vagy még visszább, mint ahol volt. Lett egy új generáció, akik szerintem nem politizálnak, nem is nagyon akarnak, és ennek ezer oka van. Minden területen visszaszorult ez, a tudományos életben, mindenütt annyira peremre szorult nemcsak a roma-kérdés, hanem az emberek is, akik ezzel foglalkoznak, különösen akkor, ha ők maguk is romák. Most már épp csak mutatóban van egy-kettő néha valahol, véletlenül még. Tehát akiket se lenyelni, se kiköpni nem tudnak, azok vannak még valahol. De mivel ebben már nincs komoly pénz sem, néha egy-egy ilyen kutatás vagy valami van, de komoly pénz már nincs benne, tehát nem éri már meg olyan nagyon kapálózni

se utána, hogy valami nagyot dobjunk. Azok a kicsi pénzforrások, amik vannak, mindenki tudja, hogy hova lehet fordulni érte, mindenki elrohan az OSI-hoz vagy a Norvég Alaphoz vagy nem tudom, hova, és ez önmagában tematizálja ezt az egész történetet. Mert ha ők azt mondják, hogy közösségfejlesztés, akkor mindenki orrba-szájba közösséget fejleszt, vagy úgy tesz, mintha azt csinálná. És azt gondoljuk, hogy van roma politizálás meg roma mozgalom, miközben hát annyira azért nincs.

VR: És látsz-e elvi lehetőséget valós közösségfejlesztésre? Illetve, hogy az mi köré tudna most szerveződni?

KE: Azt nem nekem kell tudni, hanem azoknak, akik terepen dolgoznak, mint mondjuk Csongor Anna, akik ilyesmivel foglalkoznak, és pályázataik útján tematizálják a helyi közösségfejlesztést. Vannak jobb, vannak rosszabb minták, vannak ilyen idomítás-jellegű példák. Főleg vidéken még vannak olyan elvetemültek is, akik próbálnak azzal, hogy valamit csináljanak, ahol éhen akarnak halni az emberek, valamit még beletenni a dologba, de egyébként én olyan nagy dolgokat nem látok. Tehát látok vidéki példákat, vannak, akik egész sikeresek. De ha éppen most gombatermesztésre van pályázati kiírás, akkor gombát termesztünk, tehát akkor épp ezt nevezzük közösségfejlesztésnek.

VR: Anna, te hogy látod, az ilyen ad hoc, az éppen aktuális forrás elérését szolgáló közösségfejlesztésen túl van-e más lehetőség?

CSA: Ha azt kérdezitek tőlem, hogy mi jellemzi a roma mozgalmat, akkor én azt tudom mondani, hogy a roma mozgalom az, ami látszik, és hogy ha én nem látom, akkor az én számomra nincs. És bocsánat azoktól, akik szerint van, mert szerintük van, az ő számukra van, de ennek láthatóvá kéne válnia. Én ebben a pillanatban nem látom. És lehet, hogy az én perspektívám vagy szemüvegem rossz, vagy nem figyelek, de lehet, hogy az van, hogy nem üti át az ingerküszöböt. Valami van valahol, de az nem jön át. Hogy miért nem jön át, azt majd elmondjátok. Ez az egyik. Másrészt, ami a pályázati pénzeket illeti, hát erről túl sok fogalmam nincs, mert az egyetemen, ahol dolgozom, a Közösségi és Civil Tanulmányok szakon, nem osztunk semmifajta pénzeket. Mint Autonómia Alapítvány, osztottunk. Én körülbelül azt látom, és még mindig azt gondolom, de valószínűleg ezzel úgy maradtam a kilencvenes évek óta, hogy az van, ami helyben van. Tehát, ha helyben van valami, akkor ott van valami. A közösségfejlesztés számomra, legalábbis én így tanítom, arról szól, hogy adott helyen az emberek hosszú-hosszú ideig azon gatyáznak, hogy vajon mi is kéne, és aztán egy idő után rájönnek, hogy mi kéne, és azt megcsinálják. Ez egy nagyon avíttas nézet, én ezt tudom, ez nem egy gyors dolog, és semmiféle mozgalmi jellege nincs, de mégiscsak arról

szól – nyilván ez egy illúzió –, hogy az embereknek van valami beleszólásuk abba, hogy mi történik. Erre vannak mostanában újabb technikák, ezt most úgy hívják, hogy közösségszervezés, és erre lehet pályázni. Nem tudom, hogy ez hova fut ki, lehet, hogy működni fog, de ez nem a mozgalomról szól. Ez arról szól, hogy helyben az emberek miket gondolnak és miket csinálnak.

VR: Végül is a kérdésem is erre vonatkozott, hogy ezen túlmenően láttok-e arra elvi lehetőséget, hogy politikai érdekérvényesítésnek a szándékával is történjen valami.

CSA: Akkor tényleg definiáljuk, hogy mi a politika. Szóval most már ne csak azt, hogy mi a mozgalom, hanem hogy mi a politika.

KC: Tehát a roma aktivizmusnak meg a roma mozgalomnak – Nicolae Gheorghe[1] is leírta, nekem ott volt legjobban összefoglalva – tényleg van egy alapvető problémája, hogy azok, akik bekerülnek esetlegesen egy ilyen aktivista körbe, vagy van erőforrásuk ahhoz, hogy ilyen tevékenységet folytassanak, azok elszakadnak azoktól a közösségektől, amikből jöttek, vagy esetleg ők már nem is abból jöttek. Tehát hogy van egy alapvető ellentmondás a mozgalom, aktivizmus és azok között a közösségek között, amiket elvileg képviselnek. Én azt látom, hogy azoknak a közösségeknek, amelyeket képviselni kellene, végülis – strukturális helyzetükből adódóan, merthogy nagy a szegénység az ehhez kialakított adaptációs stratégiáik nem mindig kompatibilisek egy olyan habitussal, amit a mozgalmárság vagy aktivizmus követel. Én mint egy ilyen közösségfejlesztő tevékenységet folytató ember ezzel folyamatosan szembesülök, hogy igen, végülis úgy lehet embereket aktívvá tenni ezekben a közösségekben, hogy ahhoz bizonyos erőforrásokat rendelünk. Ha erőforrásokat rendelünk, akkor az már egy hatalmi pozíció is: éppen az erőforrásokat biztosító, ideológiai, gazdasági háttérrel rendelkező apparátus kerül hatalmi pozícióba. És akkor erre persze rácsatlakozhatnak azok az emberek, akik csinálják, úgymond, ezt a közösségfejlesztést vagy mozgalmat, de arról nem szabad megfeledkezni, hogy emögött ott van egy hatalmi viszony. Tehát a legnagyobb probléma szerintem az, és ezen lehet keseregni, de lehet, hogy jobban meg kellene érteni, hogy azok a közösségek, amelyeknek a képviseletéről beszélünk, sokszor egyszerűen strukturális helyzetükből adódóan egészen más ellenállási stratégiákat alakítanak ki. Ezek lehet, hogy a mi szempontunkból nézve sokszor inkább destruktívak, de ezt egy osztály jellegű problémának látom. Az aktivista, mozgalmi tevékenység – lehet, hogy ez nem pontos – valahogy középosztálybeli tevékenység, míg az a közeg, amit képviselni kellene legerőteljesebben, az meg egy erősen nem középosztálybeli közeg.

1 Nicolae Gheorghe (1946–2013) romániai roma emberjogi aktivista.

HA: Szabad ehhez hozzáfűzni valamit? Ahhoz, hogy nem látható a mozgalom, és nincs roma politika. Tehát, ha nem látjuk a mozgalmat meg a roma politikát, akkor az nyilvánvalóan a mi közös kudarcunk. Az elmúlt huszon-egynéhány évnek a közös kudarca. Nyilván eltérő mértékben vagyunk felelősek azért, hogy nincsen mozgalom, és nincsen roma politikai befolyás. Valószínűleg leginkább az a Magyarország felelős érte, amelyiknek nincsen demokratikus története, nincsen demokratikus kultúrája, hanem van helyette valamilyen feudális, paternalista, megalázkodni képes kultúrája, benne a cigányokkal, természetesen. És hogyha megnézzük azt, hogy honnan indultunk és hova jutottunk, akkor nyilvánvalóan csomó mindent meg lehet állapítani arról, hogy miféle körülmények játszottak szerepet abban, hogy folytatódott egy ilyen feudális, kommunista, nem tudom milyen kisebbségpolitikai és általános magyar politikai kultúra. Tehát azért mégiscsak van itt Lungo Drom, ha most cinikus akarnék lenni, van itt mozgalom, van 314 ezer roma, aki magát annak tekinti. Van Országos Roma Önkormányzat, milliárdokat fektetnek bele. Azért mégiscsak van 1,6 milliárd, még ha keresik is, hogy hol van éppen. És egy éve nem találják. Tehát látszik, hogy elkezdtünk valamit. Emlékeztek rá, a Beszélőben Havas Gábor megírta annak a történetét, hogy hogyan tették gajra a Phralipét, milyen problémák voltak a Roma Parlament életre hívása kapcsán. De hogy alapvetően ki volt az, aki támogatta a független demokratikus roma mozgalmat? Mennyiben támogatta például Soros? Vagy mennyiben volt hatékony az a fajta pénzpolitika vagy szervezési és háttérpolitika, amit képviseltek a cigány önszerveződés, vagy jogvédelem, vagy közösségi házak, vagy túlélési programok területén, éppen mi volt terítéken? Mint ahogy az Autonómia Alapítványnál is nem volt a policy része az, hogy a roma mozgalmat, a roma politikai érdekképviseleti, civil önszerveződési struktúrákat támogassa, hanem a túlélési programokat támogatta. Ahogy Zsigó Jenő fogalmazta akkoriban, a 'krumplibogár tenyésztő programokat' finanszírozták elsősorban. Most pedig föltehetjük a kérdést, hogy hol van a mozgalom. Hát természetesen nem lehet sehol, hogyha a civil liberális világ sem állt mögénk, és nem mondták azt, hogy fontos az, hogy legyenek helyi, komoly emberek, ne 'cserdi csodák', akit most körbecsókol a liberális elit is. Hanem tényleg fazonok. Hát miért nem lehetett megerősíteni például egy Kállai Lacit, mondjuk Jászladányban? Az én felbukkanásom is éppen annak volt köszönhető, hogy a rendszerváltáskor volt egy liberális értelmiség, amelyik azt mondta, hogy ez a tehetséges miskolci tanítócska talán alkalmas arra, hogy a cigányokat képviselje ebben az országban. És miért nem tudtuk ezt tovább csinálni? És most szörnyülködünk azon, hogy milyen szomorú dolog, hogy nincsen roma mozgalom, és nincsen roma politika. Ez a baloldali liberális elit legalább annyira felelős azért, hogy nincsen, mint ahogy a jobboldali,

konzervatív, neonáci. Legalább annyira felelős.

VR: Aladártól szeretném kérdezni, hogy miben látja leginkább a liberális elit felelősségét? Abban-e, hogy bizonyos ígéretes személyeket lehetett volna megerősíteni a pozíciójukban? Vagy többet fordítani olyan struktúrák építésére, amelyek segítik a politikai önszerveződést? Mennyire szerepelt a mindenkori napirendeden a politikai jogok kivívása, amire egy elbukott kísérlet volt a CKÖ rendszer, amelyik nem tudta megoldani a politikai érdekképviseletet?

HA: Szerintem az a társaság, amelyiket mi képviseltünk roma politika címen, elsősorban Zsigó Jenővel, Daróczi Ágival, folyamatosan napirenden tartotta a politikai jogok érvényesülését. Ahogy elkezdtük az egész önszerveződő munkát, hiszen magát a kulturális jogok kivívását is a politikai jogok részének tekintettük. A Phralipében, a Roma Parlamentben szintén folyamatosan azt képviseltük, hogy menjenek szavazni a romák. Minden egyes kampányban, minden egyes választás előtt tudatosítottuk, hogy nincsen más a kezedben, mint az az egy darab szavazat. És próbáltunk külön és próbáltunk együtt, főleg együtt haladni a demokratikusnak tartott pártokkal, majd a végén, amikor teljesen becsődölni láttunk mindent, akkor tettünk még egy rosszabb lépést, hogy akkor külön. Tehát mindent kipróbáltunk. És azt hiszem, hogy minden le volt írva, gyönyörűen meg volt fogalmazva. Tehát a nyolcvanas évek végétől kezdve nagyon komoly dokumentumok voltak a kezünkben. Hadd említsek egyet. Kilencvenkettőben, a parlamenti képviselőségem alatt Révész Sándor írt egy dolgozatot *A roma problémavilág* címmel. Mindmáig a legzseniálisabb alkotás arról, hogy hogyan függnek össze a különböző nagy rendszerek, hogyan hatnak egymásra roma ügyben a szociális ügyek és más dolgok. És ezeket megjelentettük. Volt lapunk. Tehát az, hogy a Phralipe újságban vagy az Amaro Drom-ban folyamatosan jöttek a hírek, elemzések, az nagyon fontos dolog volt. Az egy másik kérdés, hogy miért nem vették a romák, miért nem olvasták. Miért nem volt 1000 cigány ebben az országban, aki megveszi 29,50-ért ezt az újságot? Nem lehet érteni ezeket. Nem lehet érteni.

VR: Megnyitnám a beszélgetést a közönség számára. Szóljatok hozzá, kérdezzetek.

Szalai Júlia: Nagyon szeretnék visszamenni ahhoz, amit (Kovai) Cili mondott, hogy ha a mozgalomról beszélünk – talán nem is mindig mozgalomról, inkább involváltságról, beágyazottságról érdemes beszélni –, akkor kikerülhetetlenül ott van egy hatalmi mozzanat, hiszen az egész egy redisztribúciós kérdés. Nem jártuk kellően körbe, pedig kikerülhetetlenül fontos egy olyan metszet, ami az egész beszélgetés alatt foglalkoztatott engem. Hogy attól, hogy roma mozgalomról, roma politikatörténetről beszélünk, én nagyon elkerülendőnek tartom, hogy ezt önmagába zártan kezeljük. Tehát például az a dolog, amit Cili felvetett, teljesen

igaz az egész hazai civil világra is. Ha nem roma szervezetekről beszélünk, akkor ugyanezzel a konstrukcióval találkozunk. Nagyon izgalmas kérdés, hogy van-e abban különbség, ahogy erre a kikerülhetetlen hatalmi mozzanatra a roma mozgalom reagál, szemben más társadalmi szerveződésekkel. Kicsit élezve a kérdést, úgy látjuk-e, hogy az egész hazai civil társadalom komoly dilemmáiról, megfeneklésérő́l, bezártságáról és fogságba eséséről van szó, vagy úgy látjuk, hogy ez specifikusan a roma helyzetből következik? És ha specifikusan a roma helyzetből, akkor vajon miből? Tehát mi annak az oka, hogy – ha már így neveztem – a roma civil mozgalom hatalmi fogsága különlegesebben igaz, mint bármi más civil szervezet esetében?

KE: Hadd mondjak én erre valamit. Szerintem nincs is rendes civil mozgalom Magyarországon. Magyarországon állami civil szervezetek vannak. Amikor valaki valamelyik oldalhoz jól tud dörgölőzni, és kap valami támogatást, és akkor nagyon menő civil mozgalmat tud csinálni belőle, de egyébként nincs. A civil mozgalom nem így működik, nem így alakul ki, ahhoz évtizedek, évszázadok szükségesek a felelős polgári magatartástól kezdve mindenféle másig. Ehhez képest van még ez alatt a roma valami, a roma önszerveződés, mozgalom, nem tudom micsoda, és persze, hogy – Aladárral egyetértek – olyan, mint a társadalom általában. Hát mitől lenne másmilyen? Csak ez még hatványozottabban jelenik meg, beleragad valamiféle sérelmi politizálásba. Hogy minket mindig itt hagynak az út szélén, meg hogy nem támogatnak. Nyilvánvaló, hogy a liberális értelmiség támogatta egy csomó ideig, de tudnunk kell, hogy erre az EU-s csatlakozás miatt volt szükség. Tehát a koppenhágai kritériumoktól kezdve minden ilyesmi fontos volt. Abban a pillanatban, amikor Magyarország csatlakozott az EU-hoz, megszűntek ezek a dolgok, ezek a nagy egymásnak borulások. Akkor nehéz volt ezt észrevenni, utólag persze könnyű már meglátni ezt a dolgot, de vége. Azért nem üti át a társadalom ingerküszöbét, mert nem érdekli, és nincs tömegmozgalom. Az, hogy azt mondja egy roma politikus, hogy mert ha nem csináljátok ezt vagy azt, akkor… akkor mi lesz? Ki tud valaki vinni az utcára mondjuk 2–300 ezer embert? Hát legfeljebb a focidrukkerek mennek ki annyian az utcára. A magyar társadalmat két dolog mozgatja: egyrészt a nacionalizmus, a másik meg az evés. Tehát ha öt százalék lesz a tojás áfája, az oké, ha fölemelik, akkor kimennek az utcára, lásd internetadó. Az, hogy emberek döglenek meg a kórházban, az senkit nem érdekel, mert ami közvetlenül nem érinti az embert, az nem érdekes. Vegyük már tudomásul, hogy ha valamilyen szinten mi magunknak nem csináljuk meg, senki soha nem fogja megcsinálni. Senki nem támogatja. Lehet sérelmi politizálni, lehet bármi mást csinálni, nem fog működni.

KC: Én úgy értettem, hogy nem civil mozgalomról beszélt (Szalai) Juli, vagy én sem,

hanem a civil szervezetekről, és az azokhoz kapcsolódó helyi emberekről, akik abból nyernek forrást, hogy saját közösségükbe valamit visszaforgassanak közösségfejlesztés vagy bármilyen címen. Tehát itt nem mozgalomról van szó, hanem inkább szervezetekről. A másik meg, hogy én nem mennék el ebbe az irányba, hogy milyen a magyar, meg nem tudom, hanem inkább azt kellene megnézni, amit Juli is említett, hogy mi ennek a távolságnak az oka mondjuk a civil szervezetek, és akit kéne képviselniük, a közegük között. Miért nincs meg az egymásra kattanás, és a roma kérdésben ennek mi a specialitása? Kutatóként számomra az az érdekes, hogy ez miért van így. Amit próbáltam mondani, hogy egyrészt ez mindig egy hatalmi viszony, a másik meg, amit a roma kérdés specialitásában látok, hogy ez valamennyire egy osztály- és habitus kérdés. Tehát az, hogy valaki megvegyen egy lapot nem tudom hány forintért, és abból tájékozódjon, ahhoz egy olyan osztályhabitus kell, ami a roma tömegek nagy részénél nem volt meg. Szóval számomra ez nem kérdés, hogy miért nem vették tömegek azt a lapot. Én a roma kérdésben azt látom – ahogy már mondtam –, hogy azoknak a közösségeknek, amelyeket ezek a szervezetek képviselnének, strukturális helyzetükből adódóan mások a fennmaradási stratégiáik, esetleg az ellenállási stratégiáik. És ennek is megvannak a történelmi és strukturális okai, hogy mondjuk egy patrónus–kliens viszony miért kifizetődőbb egy adott strukturális helyzetben, mint elkezdeni mozgalmat szervezni úgy, hogy nincs mögöttem az OSI, aki kifizeti azt a nem tudom mennyi pénzt, amiből fönntartom magam. Akkor az összes erőforrásomat elvesztem, mert az én adott strukturális helyzetemben egyszerűen nem az a kifizetődő, hogy ilyen módon védjem a saját érdekeimet. Hanem az a kifizetődő, hogy találok egy erőforrásokkal rendelkező helyi embert, aki adott helyzetben megvéd, adott helyzetben biztosítja, hogy a gyerekeimnek legyen gyógyszere. Itt végülis a gazdasági-szociális és a kisebbségi érdek képviselete került vagy ellentmondásba, vagy nincs összeegyeztetve. Az a kérdés, hogy igazából gazdasági-szociális jogokat vagy kisebbségi jogokat kellene-e képviselni?

VR: Annát szeretném megkérdezni, hogy az Autonómia Alapítvány ténykedésében mennyire lehetett belenyúlni ezekbe a struktúrákba, amelyekről most Cili beszélt? Mennyire lehetett kívülről ráhatni, hogy a hozzáállás változzon és valamennyire a primér érdekeken túl, tehát a közvetlen gazdasági érdekeken túl egy távlati gondolkodás is gyökeret verjen az önrendelkezést támogató irányban?

CSA: Ez a kérdés az Autonómia esetében állandóan fölmerül, minthogyha mi lettünk volna mindennek az elrontói. Tegnap este, amikor készültem, hogy idejövök, elővettem azt a listát, hogy ki mindenkit támogattunk annak idején. Van rajta sokezer név és település, és őszintén szólva nem találtam benne rendszert. Semmi olyasmit nem találtam, hogy akár ilyen, akár olyan oldali kapott támogatást.

Amit találtam, hogy azok az emberek, akik ebben részt vettek, ma a lehető legkülönbözőbb szinteken ott vannak a magyar közéletben. És azért mondom, hogy a magyar közéletben és nem a roma közéletben, mert cigányként most különböző szerepekben ott vannak, és ez valószínűleg nem csak arról szól, hogy mi őket támogattuk, hanem hogy volt valamilyen stratégiájuk, ami támogatási lehetőséget talált. Tehát, amikor van egy ilyen megfelelés, akkor az emberek nekilódulnak, és használják vagy nem használják az alkalmat. És nyilván nem arról van szó, hogy ha mi adtunk pénzt, támogatást, vagy adtunk képzést, akkor mi történt, hanem arról van szó, hogy ez egy sorozat, ez egy élet, ez egy stratégia, amibe ez akár egyénileg, akár államilag, akár helyileg beilleszkedik. Tehát ez az egyik rész. A másik rész az, hogy itt folyton úgy beszélünk a civilekről, mintha azok csak a szervezett civilek lennének. A civilek mi vagyunk, az emberek. Miért gondoljuk, hogy a roma civilség más, mint a másmilyen civilség? Tehát ha egy ember azt gondolja, hogy neki része van valaminek az eldöntésében, akkor megy és csinálja, keresi a társait, és így tovább. Nyilván nem vagyok naiv, nehezített körülmények vannak, és vannak ilyen-olyan meghatározottságok, de azért ez elsősorban attól függ, hogy az egyén a maga környezetében mire tud rezonálni. Ha tud rezonálni, ha van perspektíva, akkor megy, ha nem, akkor nem megy. És abszolút igaza van Cilinek, hogy én, a Szociális Munka tanszék oktatója, igen nehezen magyarázom meg a szociális munkás hallgatóimnak, hogy mi köze a roma mozgalomnak azokhoz az esetekhez, amelyekkel ők foglalkoznak, mert nem látják a kapcsolatot. Szóval ez egy nagyon nehéz történet.

(a közönségből) Zsigó Jenő: Az Autonómia kapcsán lenne egy kérdésem. Kell valami jelzőrendszernek lennie. Anna, úgy fogalmazott, hogy nem talált rendszert a támogatottak, címzettek között. Az a kérdésem, hogy mi volt a rendszere az Autonómiának? Ha romaként, roma közéleti szereplőként ránézek az elmúlt 25 évre, akkor nagyon hamar látok egy jogfosztó cigány érdekképviseleti, államosító kisebbségi törvényt. Látok egy színvak állami politikát, pillanatok alatt. Nem sorolom. Akkor ez az én számomra egy jelzőrendszer az új demokratikus Magyarország történelmében. És attól függ, hogy ki és mit lát, kinek mi a jelzőrendszeres stratégiája, mit akar meglátni, értelmezni, valamilyen módon válaszolni rá. Mit tett ezek ismeretében az Autonómia? Mi volt az az útmutató, az az erkölcsi, morális, politikai és egyéb rendszer, amire az Autonómia a maga kuratóriumával ránéz, hogy mit, hogyan, milyen mértékben, mennyi ideig támogat vagy nem támogat?

CSA: Nem hiszem, hogy ez az a fórum, ahol át lehetne tekinteni az Autonómia elmúlt 25 évét. Lehet, hogy rossz szót használtam. Azt akartam mondani, hogy áttekintve a támogatottak listáját, nem találtam benne semmi olyan típusú rendszert,

ami arról szólt volna, hogy x-eket vagy y-okat támogattunk volna. Az biztos – és ez most is fönt van a honlapon –, hogy volt egy szisztéma, ami szerint kiírtuk, és ami szerint elbíráltuk a pályázatainkat. Ezt elő lehet venni, el lehet olvasni, lehet kritizálni. Másrészt, kétezer-akárhány óta nincsenek saját programjaink. Szóval nem tudom, miről beszélünk. Mert ha a történelemről beszélünk, ami, remélem, nagyon meghatározó volt: azért csináltuk, mert szerettük csinálni, és azt gondoltuk, hogy igazunk van, és hogy önálló, autonóm embereknek segítünk valamiben. De az utóbbi időkben nem adunk saját pénzeket, mert nincsenek saját pénzeink, hanem uniós források vannak, amiknek a felhasználásában segítünk. Ez egy egész más történet, és erről is megint lehet beszélni, de ebben a két percben, ami itt a rendelkezésemre áll, nem tudok erre választ adni.

BJ.: Akkor még válaszolnék arra, hogy van-e mozgalom vagy nincs, mert ez egy lényeges kérdés. Amikor elkezdtük a roma mozgalmat csinálni, akkor a roma betiltott nép volt, amely nyelvét, kultúráját, egyebét sem használhatta, meg egyébként a megszüntetésére volt párthatározat. Erről indultunk, voltunk öten-hatan, ebből három diplomás volt. Azt kell mondanom, hogy mostanra eljutottunk oda azért, hogy nem betiltott nép, vannak körülbelül 3–4 ezren, akik lógnak a neten és kíváncsiak az információkra ezekről a dologról. Szavaztak 8 ezren a cigány pártra. Ha rendezvény van, akkor kimennek, akár pride-ra, akár megemlékezésre, akármire. Több ezer roma azért megismerkedett a helyi közügyekkel. Iszonyúan gyenge dolog, amire jutottunk az elmúlt 40 év alatt, mert nem 25 évről van szó, hanem 40-ről, iszonyú nehéz sorsok vannak benne, iszonyú nagyok a kiszolgáltatottságok, iszonyú nagyok az árulások, és ennek a figyelembevételével érdemes végiggondolni ezt a dolgot. Tehát én úgy gondolom, hogy most is van mozgalom, most vannak csomóan, akik a roma emancipáció ügyének érdekében próbálnak tenni, szervezkedni és alkotni. Vannak benne életművek. Szóval, én úgy gondolom, hogy attól, hogy a magyar média, magyar közélet nem óhajt tudomást venni ezekről az erőfeszítésekről, ezekről a sorsokról, és el akarja tántorítani ezeket a fiatalokat attól, hogy ezen az úton járni kéne, és megvetendőnek hirdetik, attól mi még esetleg büszkék is lehetünk rá.

KC: Én Jenő előző kérdését egyrészt egy kicsit számonkérőnek éreztem. Én ezt mindenképpen elkerülném. Attól, hogy egy szervezet, ami nyilván több hatalommal rendelkezik, mint azok az emberek, akikhez juttatja a forrásait, nem egy abszolút hatalom, vannak saját strukturális megkötöttségei is. Semmiképp sem kérnék számon ilyen dolgokat. A másik meg, hogy én azt látom – de a ti kutatásotok erre jobban rá tud világítani –, hogy van egy olyan elmozdulás, hogy amíg azok az emberek, akik 20–30 évvel ezelőtt, mondjuk, egy asszimilációs pályát jártak be, és romaként fölszívódtak a többségben, mert egyszerűen ez volt a politikai-

lag és mindenhogy támogatott mobilitási forma, addig ma egyre több az ilyen, az Autonómia Alapítványnak vagy bármi másnak köszönhetően. Egyre több az olyan, nem föltétlenül nagy közéleti, de helyi szinten meghatározó szereplő, aki a saját erőforrásait a közösségének a képviseletére fordítja. Én a saját kutatásaim kapcsán látok egy ilyen tendenciát.

Színtudatos vagy színvak etnikai politika?

A kerekasztal-beszélgetés témája:
Mik az előnyei és mik a hátrányai a színtudatos, illetve a színvak etnikai politikának?

Moderátor: *Szalai Júlia (SZJ)*

A panelbeszélgetés résztvevői:
Daróczi Gábor (DG), Havas Gábor (HG), Szőke Judit (SZőJ), Zolnay János (ZJ), Zsigó Jenő (ZSJ)

SZJ: Ez a panel arról szól, hogy mik az előnyei, vagy mik a veszélyei, hátrányai a színtudatos, illetőleg színvak politikának. Ez a kérdés véleményem szerint nem válaszolható meg könnyen, és nem válaszolható meg általánosságban. Mondanék egy pár koordinátát, amelyek közepette érdemes talán átgondolni ezt a kérdést. Különböző területeken meg kell vizsgálnunk, hogy vajon mi a hatékonyabb, mi a követendő irány: a színvakság, tehát a többi állampolgárral való egyenlőség, a magyar társadalom tagjaiként való működés, az általános elismertség kerete, vagy pedig egy olyan hivatkozás, ami azt mondja, hogy ez a keret hamis, nem létezik, és ezért külön vonatkoztatási pontokra van szükség. Azaz, ez a keret megkonstruálandó, de a megkonstruálás lépései azon keresztül vezetnek, hogy különböző területeken, különböző összefüggésekben nagyon pontosan kimondjuk azt, hogy mi az, ami specifikusan a romákat illeti, amikor tehát nem általában beszélünk az állampolgárokról, hanem kifejezetten a romákról beszélünk. Ez a két irány különböző dilemmákat vet fel.

Három területen szeretnénk végigmenni ezeken a dilemmákon, ahol nap mint nap fölmerülő kérdés. Az oktatás területén, a foglalkoztatás és munkaerő-politika területén, illetőleg a szociálpolitikában. Az én véleményem szerint e három területen különbözőek a válaszok, de én moderátora, és nem hozzászólója vagyok ennek a panelnak. Viszont amit koordinátaként mondanék, az az, hogy egy olyan

közösségnek a megjelenítéséről beszélünk, amelynek a helyzete köztudottan – hogy úgy mondjam – fényévnyi távolságra van a magyar társadalom többségétől. Egy olyan közösségről beszélünk, amelyet rendszeresen, folyamatosan sújt a társadalmi többség elítélése, előítélete, a stigmatizációja, a megkülönböztetés. Egy olyan közösségről beszélünk, amely tulajdonképpen frusztrációról frusztrációra halad a különböző történelmi időszakokon, mondjuk az elmúlt évtizedeken keresztül, akár az egyik, akár a másik vonal megjelenítésében. Tehát egy adott közegben merül föl ma nálunk az a kérdés, hogy színvakság vagy színtudatosság.

Szokták hozni a történelmi példákat Franciaországtól Nagy-Britannián át különböző más országokig, hol a színtudatos, hol pedig a színvak politikára. Általában ezeknek a hivatkozásoknak a legnagyobb hibája az, hogy éppen azt a nagyobb társadalmi kontextust nem veszik figyelembe, amelyre én itt most a partnereimet meghívom.

Kezdjük annál a kérdésnél, hogy mit tudunk a roma társadalomról, mit tudunk a történetéről, mit tudunk ennek a közösségnek a beágyazottságáról a magyar történelemben, a hozzájárulásáról a magyar történelem különböző korszakaihoz. Azaz, van-e külön roma történelem, és kell-e megjeleníteni külön roma történelmet, vagy a követelés az, hogy a magyar történelmet, a nemzet történetét kell újragondolni hangsúlyosan úgy, hogy abból eltűnjenek azok a negációk és eltűnjenek azok a tabuk, amelyek a romákra vonatkoznak. Azaz, hogy a harc ma a társadalmi megismerésért és a romák elismertetéséért a magyar történelem revízióján át vezet-e, vagy pedig egy külön roma történet felmutatásán keresztül. Ez lenne az első kérdésem, amelynek a megvitatásában mindenkinek a megszólalására számítanék.

HG: Mondtál valami ilyet, hogy különböző területeken vagy különböző vonatkozásokban másképp vetődhet fel ez a kérdés. Szerintem a vagylagosság egyik területen sem reális. Tehát amit a problémák történelmi, történettudományi kezelésére kérdeztél: mind a kettőnek megvan a létjogosultsága, a szükségessége. Azon múlik, hogy lesz-e színtudatos, vagyis a cigányság történelmével külön foglalkozó, és annak keretei között bizonyos előítélet-mérséklő hatású kutatás, hogy van-e elég ember, akiben van kellő motiváció, aki kap kellő támogatottságot ahhoz, hogy ilyen témákkal foglalkozzon.

ZJ: Kicsit váratlanul ért a kérdés, mert azt hittem, rögtön a társadalompolitikáról fogunk beszélgetni. Szükség van-e külön roma történeti narratívára? Nem tudom. Végtelen számú történeti narratívát föl lehet építeni. Általában a nemzet mint a történetírás kerete elég erőteljesen visszaszorulóban van. Komoly történészek ma már nem beszélnek nemzeti történelemről, még akkor sem, ha politikatörténetet

írnak. Ugye, mit tudunk a romákról? Sokat tudunk. Ne becsüljük le, nagyon sokat halmozott fel az elmúlt sok-sok évtizedben a szociológia, a közgazdaságtudomány, a néprajz, az antropológia. A magyarországi romákkal kapcsolatos kutatásoknak éppen az az egyik erőssége, hogy sokkal inkább társadalmi kontextusában tárgyalták a romák helyzetét, mint mást történetírás. Én ezt fontos értéknek tartom.

ZSJ: Ha nem tévedek, akkor én vagyok az egyetlenegy ebben a csoportban a meghívottak között, aki elítéli a színvak állami politizálást. És a kérdésfelvetést pedig abból a szempontból tartom kritikusnak, hogy kissé félrevezető, mintha valaha is lett volna választási lehetőség. Szinte olyan, mintha a jó és a még jobb között választhatnánk. Színvak vagy nem színvak? Mind a kettő jó. És ezzel szemben az én meggyőződésem az, hogy a színvak állami politizálás emberiségellenes. Háromszáz éves hagyománya van ennek, és kizárólag csak ennek van a magyar politikatörténetben hagyománya. Ezzel szembehelyezkedhetett volna Magyarország 1990-től, de nem tette meg. Ellenben minden módon, szélsőséges, fajgyűlölő módon megerősítette az elmúlt évszázadok cigánygyűlölő állami magatartását és modelljeit. A cigányok nem-cigánynak tartása Mária Terézia korában kezdődött, és a mai napig ez a modell van érvényben. Minden rendszer kísérletet tett arra, hogy a cigányokat eltüntesse. Az egyetlen látható kisebbség Magyarországon a honos kisebbségeket tekintve, de Mária Terézia korában újmagyarnak, a szocialista rendszerben sajátos helyzetű szociális népcsoportnak nevezték őket. Az új rendszer pedig a hivatalos állami politika rangjára emelte a színvak állami politizálást, ami az én roma értelmezésemben azt jelenti, hogy az állam nemlétezőnek tekinti a cigányságot, nem ismeri el semmilyen jogát a létezéshez, fönnmaradáshoz, a változáshoz, a fejlődéshez, a politikai, a szociális, az oktatási, foglalkoztatási és egyéb területeken sem.

A fejlesztési időszak beköszöntével vált ez végletesen kegyetlenné és elnyomorítóvá, mert egy színvak állam nem láthatja a cigányságot akkor sem, amikor bejön öt vagon euró Magyarországra, hogy a kohéziós programok keretében a szélsőséges társadalmi különbségeket kezelni lehessen. Ezért aztán keresik a pénzt, keresik a források fölhasználhatóságát, lásd az Állami Számvevőszék jelentését, ami egy korszakot lezáró kutatás volt ebből a szempontból. Itt láttuk igazából, hogy milyen kegyetlen következménnyel jár, hogy az állam eltekint attól, hogy lássa, hogy hány roma él Magyarországon, milyen módszerekkel, mechanizmusokon keresztül zárják ki őket az állami kötelező szolgáltatásokból, lásd foglalkoztatási szélső aránytalanságok, szegregáció, stb.

És még egy mondat. Ezt mi a kisebbségi törvény első változatának elfogadása utáni első választáson értettük meg igazából, amikor a választójogi törvényben

8,5 millió magyar szavazásra jogosult ember kapott jogot arra, hogy megválassza a cigányok képviselőit. Ahogy mondtuk akkoriban, az elnyomók jogává tette a magyar állam az elnyomottak képviselőinek megválasztását. Ide vezet a színvak állami politika. Ez egy európai demokratikus államban elfogadhatatlan, egy fajgyűlölő állami politika rendszerét találjuk meg benne.

SZJ: Nagyon karakteresen különböző álláspontok vannak máris az asztalon. Most Daróczi Gábort kérdezném.

DG: Ha a történelemoktatásra gondolok, akkor, sajnos, ugyanazt kell mondanom, amit (Havas) Gábor mond. Én nem vagyok annyira bonyolult ember, hogy tudjak különbséget tenni az ÉS és a VAGY között minden helyzetben. Szerintem szükség van jól megírt roma történelemre, integráltan, a mindenkit oktató tankönyvekben. Ezzel igen rosszul állunk. Nemrég volt több kutatás, ami ezzel foglalkozott, ami azt mondja, hogy ugyan már jelenik meg némi dolog a romák történelméről, de annak a tartalma még mindig elég messzi van attól, amit mi igazándiból szeretnénk. Ugyanúgy, ahogy a célzott vagy mainstream politikával kapcsolatban elhangzott egy másik beszélgetésen, ebben a helyzetben is ugyanezt kell mondjam: nem biztos, hogy én választani tudnék, és nem is akarok. Mert mind a kettőből kellene olyan rendszereket alkotni, amelyek a Jenő által elmondott, 300 éve tendenciózusan mindenből kiszorító rendszerekből valahogy hozzánk is eljuttatja, ami jár. Én most azt látom, hogy sem a mainstream, sem a célirányos politika nem segít, sőt mindkettő kicsit ront minden elképzelhető helyzetet.

SZőJ: Hát én nem tudok nagy okosságokat mondani erről. Én elfogadtam a roma értelmiségnek azt az álláspontját, nem is gondolkodtam rajta, mert oly természetesnek tartottam, hogy van cigány történelem, van cigány sors, kellenek cigány programok, van cigány érdekképviselet. De ez a józan eszemmel is teljesen egybevágott. Utána, amikor programokat valósítottam meg, és nagyon praktikusan kellett gondolkodnom a hatékonyságról, akkor pedig tudatosan választottam a cigány programokat. Rengeteg támadás is ért a cigány tehetségprogram, meg a tanoda – ami cigány program –, meg ilyenek miatt. Én ezekre a kérdésekre már tudok jó szívvel válaszolni. Nem azért döntöttünk így, mert állást akartunk volna foglalni egy alapvető kérdésben, hanem mert azt láttuk, hogy ha nevén nevezzük a dolgokat, és látva, hogy mi a helyzet, akkor egy programban úgy tudunk minél több gyereknek jó hatékonysággal segíteni, ha azt mondjuk, hogy az egy cigány program, ide elsősorban cigányokat várunk. És a cigányok körében létező problémákat és a cigányok körében létező pozitívumokat beépítjük egy programba. Úgyhogy, ha vannak sikereink, akkor én ezt innen eredeztetem.

ZSJ: Elnézést kérek, de ehhez lenne még hozzászólásom. A történelemről akkor kezdene el egy viszonylag reális kép kialakulni, ha szemben azzal a gőgös, dölyfös és hazug többségi mentalitással, amely szerint ők minden korban a legtöbbet és legjobbat akarták a cigányoknak, ellenben ebben a cigányok nem eléggé közreműködők és segítőkészek – ismerjük a kommunista rendszer 'felemeljük, segítjük támogatjuk' jelmondatait –, a roma olvasatban közzétennének három mondatot. A mi történelmünk arról szól, hogy Magyarországon 1944–45-ben a teljes cigány lakosságot igyekeztek összegyűjteni és a náci haláltáborokban elpusztítani, százszázalékos magyar közreműködéssel. És csak az akadályozta meg a magyarországi cigányság kiirtását, hogy a frontvonalak a vártnál gyorsabban közeledtek Kelet-Közép-Európához, Magyarországhoz. Ha pár hónappal csúszik ez a dolog, akkor Magyarország kiirtja a teljes cigány lakosságát. Vagy azt mondani, hogy a cigányoknak nincs kultúrája, nyelve, nincsenek hagyományai, ez a mai napig ugyanúgy előkerül. Korábban Vekerdi József elhíresült tanai révén konfrontálódtunk ezzel a nézettel. Vagy ha a Magyarországon nem látható cigányság 90 százalékát munkanélkülivé teszik, és arra használja fel a színvak állami politika a maga logikáját, hogy ne kelljen látni a cigányok 9–10-szeres, 12-szeres szorzóját a munkanélküli érintettségben. Azt gondolom, hogy nekünk ezt a történelmet kell megírni. Hogy elfogadták '93-ban az elnyomó, jogfosztó, cigányellenes kisebbségi törvényt. Valaki sorolja el az értelmiségiek széles köreinek neveit, akik tiltakoztak a fajgyűlölő kisebbségi törvény elfogadása ellen. Mi tiltakoztunk, a Roma Parlament tiltakozott, és még néhányan értelmiségiek. Elenyészően kevesen. Nekünk ez a történelmünk.

SZJ: Ehhez a ponthoz csak annyit, hogy én nem egészen vagyok abban biztos, hogy a színvak megjelölés a jó. Tehát azt mondom, hogy adott esetben fontosabbnak tekintem az állampolgári jogokat általában, mint a kisebbségi jogokat, és akkor ez egy megvitatható dolog, hogy egyáltalán szembeállítható-e a kettő egymással. Ez egy választás. Azt, amit te, Jenő, leírsz a nagyon cinikus, nagyon tudatlan, nagyon rosszhiszemű politikai vonalról, az teljesen igaz. De nem az a fő választása, hogy nem látja a cigányokat, hanem az a fő választása, hogy bizonyos problémákat, alapvetően olyan problémákat, amelyek a cigányokat érintik elsősorban, elmismásol, nem vállal fel, és nem ad rájuk választ. Csak felvetném, hogy azon érdemes talán egy kicsit gondolkodni, hogy közelebbről hogyan határozzuk meg a színvakságot. Én ezt egy választásnak tartom, univerzalisztikus közelítésnek, és ennek lehetnek nagy hátulütői, nagy problémái, de nem azonos azzal a tényleg rosszindulatú, ugyanakkor cinikus politikával, amelyre te joggal utalsz természetesen.

De szeretnék egy kicsit továbblépni, hogy konkrétan is meg tudjuk nézni a dilemmákat. Térjünk át az oktatás területére, ahol nyilvánvaló a törekvés, amiről

általában beszélni szoktunk, vagyis a roma gyerekek, roma fiatalok integrálása az oktatás rendszerén belül. A kérdés az, hogy ez az integráció vajon olyan programok révén valósítható-e meg, amelyek tudatosan szembenéznek a hátrányokkal, szembenéznek egy előzetes kizárás-történettel, mondjuk a pozitív diszkrimináció révén, ahol ugye meg kell mondanom, hogy kik a pozitív diszkrimináció alanyai. Vagy pedig átfogóan, egy egészen más iskolapolitika vagy oktatáspolitika elképzelésében kellene elhelyezni azt, ami a roma gyerekekkel történik. Ez történik akkor, amikor ugyan a cigány gyerekek hivatalos megnevezése nem valósul meg, de a szegregáció révén napnál világosabban megvalósul romaként történő megjelöltségük és kirekesztettségük, és ezt mindenki, minden iskolaigazgató, minden szülő pontosan tudja.

Azt kérdezném tehát, hogy – ismerve az elmúlt két évtized oktatási integrációért való harcának bizonyos eredményeit – mi a véleményetek, mik lennének azok a színvak vagy/és színtudatos lépések, amelyek ezt a nagyon kevéssé sikerült integrációt egy kicsit előre tudnák mozdítani az oktatás területén. Janó, most téged kérlek először.

ZJ: Én először is meg szeretném érteni ezt a színtudatos, vagy etnotudatos társadalompolitika kifejezést. Először is nagyon köszönöm, hogy részt vehettem ebben a projektben, köszönöm, hogy most itt lehetek, annak ellenére, hogy vannak kritikus gondolataim a színtudatos társadalompolitikával kapcsolatban. Noha nyilván alapvetően szükség lehet erre is, meg arra is. Ez egy átfogó és komplex kérdés. Szegregáció. Az, ugye, nem igaz, hogy semmiféle eredménye nem volt a 2002-2010 közötti esélykiegyenlítő, részben szegregáció ellenes korszaknak. 2006 és 2008 között, 16 év meredek növekedés után, két éven keresztül jelentősen csökkent a városokban a szegregáció, aztán stagnált néhány évig. Most kezd megint növekedésnek indulni. Városokról beszélek, tehát mindenképpen egynél több iskolát fönntartó önkormányzatokról, vagy ma már: egynél több iskolával rendelkező településekről. Másrészt, nagyon-nagyon lényeges és korszakos változás történt az elmúlt években, olyannyira, hogy nem is nagyon lehet összevetni a korábbi időszakkal. Egyszerűen az államosítás, a normatív finanszírozás megszüntetése, a tankötelezettségi korhatár csökkentése nem jelent kevesebbet, mint hogy az állam visszavette azt a jogosítványt, amit 1990-ben kiadott a kezéből, nevezetesen darabszámra ő határozza meg azt, hogy középfokon milyen iskolatípusokba hány embert enged be. És ezt nem véletlenül teszi, hanem azért, hogy drasztikusan csökkentse és becsukja azt a kaput, ami soha a történelemben korábban nem látott módon nyílt ki. Olyan rétegeket engedtek be a középiskolákba, olyan rétegeket engedtek a középiskolák közelébe, és bizonyos értelemben – nyilván jóval kisebb mértékben, de – a felsőoktatásba is, amelyek korábban soha

nem is álmodtak arról, hogy ezeknek az intézményeknek a közelébe juthassanak. Most ennek az ajtónak a meglehetősen drasztikus és egyértelmű bezárásáról van szó.

SZJ: Ez nem egy színtudatos vagy színvak választás mentén történt, ha jól értem, ugye?

ZJ: Mármint a bezárás? Tényleg nem értem az etnotudatos vagy színtudatos választást. Nem értem, mert azt gondolom, hogy ha szegregációról beszélünk, borzasztóan nehéz meghatározni, hogy ki ennek a szegregációnak az alanya. Ki szegregál? Hogy kit szegregál, azt nyilván egyszerűbb megfogalmazni. A magyar iskolarendszer rettenetesen szelektív. Olyannyira szelektív – ezt körülbelül 15–16 éve pontosan tudjuk –, hogy a fejlett világ vagy az OECD országok egyik legszelektívebb iskolarendszere. A szelekciónak meg tudom mondani a mechanizmusát, és meg tudom mondani azt, hogy kik, milyen oktatásirányítók és milyen típusú iskolák és iskolaigazgatók milyen módon szelektálnak. Ami ennek a következménye, a szegregáció, az azonban jórészt tünet, illetve következmény. Ha én a szegregációt akarom megtámadni, ha a szegregációt szeretném csökkenteni, kifejezetten – ha úgy tetszik – színtudatos közpolitikai eszközökkel, akkor ez nem fog sikerülni. Ebben az értelemben nem fog sikerülni, mert hiszen az alapprobléma nem a szegregáció – az egy következmény. Az csupán kimeneti rendszere annak, hogy a magyar közoktatás milyen mérhetetlenül szelektív a szabad iskolaválasztás, a szerkezetváltó iskolák és egyéb dolgok hatás révén. Ha jól értem, a színtudatos politika azt a föltevést jelenti, hogy az általános iskolákban körülbelül 13–14 százaléknyira becsülhető roma gyerek tömegesen lenne hajlandó magát romaként regisztrálni, miközben mindannyian pontosan tudják, hogy az a tény, hogy ők egy stigmatizált, az esetek jelentős részében látható és fölismerhető csoporthoz tartoznak, elképesztő mértékben képes az ő iskolai, továbbtanulási esélyeiket csökkenteni. Miközben, ha nem is szám szerint, de lehet tudni, hogy ma a nyolcadik osztályba járó roma gyerekek körülbelül 60 százaléka olyan tanulócsoportba jár, ahol a többség funkcionális analfabéta. Tehát már réges-régen túl van a dolog azon, hogy bármilyen pedagógus ebben az osztályban képes legyen jelentős mértékben csökkenteni a hátrányokat. Már valamikor korábban eldőlt ezeknek a gyerekeknek a sorsa, ha nem is egyénileg, de statisztikailag mindenképpen. Tehát nem nagyon látom ennek a színtudatos politikának a módszertanát, és nem nagyon látom, hogy hogyan tudná a lényegi szerkezeti kérdéseket ez a dolog érinteni. Hozzátéve azt, hogy bár olyan lenne a helyzet, mint hat évvel ezelőtt, hogy a legnagyobb problémánk a szegregáció lenne. Már régen túl vagyunk ezen. Egészen brutális és drasztikus közoktatási kirekesztésnek vagyunk ma a tanúi.

HG: Kicsit kitágítanám, nem maradnék meg szorosan az oktatás területén. Azt gondolom, hogy minden állam működésének van egy olyan szintje, amit nem is lehet így megközelíteni, hogy színtudatos vagy színvak. Ugye, kell lenni valami társadalompolitikai víziónak, értékrendszernek, amit a politika érvényesíteni akar, és amihez bizonyos hosszú távú célokat is kitűz maga elé. És ha ez a társadalompolitika olyan értékeket preferál, mint a társadalmi egyenlőtlenségek radikális csökkentése, mint az esélyegyenlőség jelentős növelése, mint a mélyszegénység radikális csökkentése, és így tovább, akkor annak egy olyan kisebbségre, mint a cigányok, nyilvánvalóan pozitív hatása lesz akkor is, ha ezen a szinten még nem lép be ez a szempont, hogy színvak vagy színtudatos módon kezeljük-e a kérdést. Arról nem is beszélve, hogy egy ilyen társadalompolitikához nagyobb valószínűséggel társítható a nyitottság ebben a kérdésben. Tehát ott és ahol szükség van rá, megengedi a színtudatos politikákat, programokat, és így tovább. De tudjuk, hogy 2010 óta ezzel ellentétes irányba mennek a dolgok, tehát pontosan az általam előbb felsorolt értékekkel ellentétes értékek mozgatják és határozzák meg a kormány társadalompolitikáját. És ennek olyan pusztító és romboló hatása van, éppen elsősorban a cigányokra nézve, de még sok millió másra nézve is, hogy ilyen körülmények között csinálhat akármilyen színtudatos politikát valaki, alkalmazhat akármilyen pozitív diszkriminációt, az ennek a pusztításnak és rombolásnak a hatását képtelen lesz ellensúlyozni.

SZJ: Hadd emeljek ki abból, amit mondtatok, valami nagyon fontosat. Ha jól értem, akkor mind a ketten, máshogyan és máshonnan, azt mondjátok, hogy nem egyszerűen arról beszélünk, hogy történnek visszásságok és keletkeznek hátrányok, hanem hogy az etnikai különbségtevés olyan mély strukturális eleme a magyar társadalomnak jelen pillanatban, hogy maga az etnikai dimenzió meghatározó a társadalmi pozíciót és lehetőségeket illetően. Azt mondjátok, ezért nem érdemes beszélnünk se színtudatos, se színvak politikáról egészen addig, ameddig ennek a struktúrának a lépéslehetőségeit át nem gondoljuk. Ez nem olyan nagyon kézenfekvő, de fontosnak tartom annak a kimondását, ami a kettőtök mondandójából adódik: hogy az iskolarendszer, a településrendszer, a munkaerő-helyzet kérdésein túl vannak azok a különbségek, amelyek szisztematikusan meghatározzák a romák helyzetét a jelenlegi magyar társadalomban. Nem azon az alapon, hogy szegények, nem azon az alapon, hogy mennyire tanultak, nem elsődlegesen ezen az alapon, hanem pusztán azon az alapon, hogy egy etnikumhoz tartoznak.

ZSJ: Több szempont szerint lehetne megközelíteni ezt a kérdést, de miután itt értelmiségiek, kutatók beszélnek, maradjunk ennek a szigorúbb meghatározásánál. Amiről mi most beszélünk csak az elmúlt 25–30 év vonatkozásában, azt jelenti számomra, hogy az értelmiség morális bukása zajlott le az elmúlt 25 évben,

mert a viszonylag legegyszerűbb kérdések eldöntésére is alkalmatlanságot mutat, ezen a morális pályán végtelenül megbukott erkölcsileg és tudományosan is. Ha csak a tudományterületek különböző nemzetközi eredményeit és a hazai eredményeket is figyelembe vesszük, nincs helye kételkedésnek. Nincs helye olyan mondatoknak, hogy nem is tudom, hogy ki kit szegregál itt, meg hogy kik azok, akiket szegregálnak, mert hát ezeket tudjuk. Ha álmunkból fölkeltenek, akkor is tudjuk, holnap is fogjuk tudni, holnapután is. Nem kérdés. Akkor kérdés, hogyha ezt egy morális és intellektuális bukás övezi, vagy eszerint tekintünk rá. Mert egyébként a szabad iskolaválasztást az előző rendszer nyitotta ki valamikor '85-ben. És utalnék a politika és a nép kapcsolatára. A nép spontán szegregációs hullámokban különválasztotta a fehér bőrű magyar lakosságtól a nem fehér bőrű magyar lakossághoz tartozó gyerekeket. Hogy ilyen körmönfontan fogalmazzak. Ma a fehér Magyarország világosan megfogalmazza, hogy mi számára az etnikai politizálás. És milyen lehetőséget kínál fel ezzel szemben az állam, az értelmiség, hogy az elnyomottak, a fajgyűlölettel célpontba vett cigány lakosság védekezni tudjon a teljes munkanélküliség, az oktatási szegregáció, a lakhatási szegregáció, a fehérek lakta lakóterekből való kitaszítás ellen? Most ezt a folyamatot éljük meg, és ezekre, úgy tűnik, sokan nem találják a választ, a legegyértelműbb válaszokat sem. A fehérek a fehérekkel akarnak tanulni az iskolákban, a felnőtt magyar lakosság a gyerekeit fehér gyerekek osztályaiban akarja tudni.

És itt be kell emelnünk egy új elemet. Mikor vált a politikai elit is immorálissá? Mikor vált a fajgyűlölő fehér lakosság a politika foglyává? Mert már réges-rég ez irányítja politikai erőként a politikai elit döntéseit. Egy iszonyatos erkölcsi és intellektuális bukás szerintem. Megfogalmazható az az elvárás az értelmiségtől – a jövőre nézve különösen fontos, de mindig is fontos volt –, hogy ahogyan az államnak az alkotmányból és a nemzetközi jogokból eredően, az értelmiséginek is kötelessége lenne az elnyomottak, a fajgyűlölettel sújtottak mellé állni. Magyarország nemzeti sorstragédiája a cigány lakosságon keresztül is, hogy az értelmiség nem az elnyomottak, a fajgyűlölettel üldözöttek mellé állt a teljes állami apparátusával, hanem a fajgyűlölők mellé. Mi a RIT és a RIMB1 keretein belül 2009-ben nemzetközi sajtótájékoztatót tartottunk arról, hogy az állam rasszista, mert így láttuk elmondhatónak, mi történt Magyarországon, hol veszett el a magyarországi cigányság legkevesebb öt generációja. Mi nem játszunk, ez az

1 RIMB: Roma Integrációs és Monitoring Bizottság. A RIMB-et a Roma Integrácviós Tanács égisze alatt állították fel, meghívott roma szervezetek részvételével. A szervezet feladata elvileg az lett volna, hogy hiteles roma képviseletként részt vegyen a Roma Integrációs Évtized munkájában. Hamarosan kiderült azonban, hogy a szervezetet nemigen engedik érdemi szerephez, és nem szólhat bele az Évtized munkájába. Ilyen körülmények között állásfoglalások közzétételét és az Évtizedhez kapcsolódó résztvevő kritikai pozíció kialakítását tekintette dolgának.

igazság. A fajgyűlölő nép játszik, és a fajgyűlölő népet kiszolgáló politikai erők küzdelmein belül dől el, ki lesz a nyertes. Aki gyűlöletteljesebb beszédet tesz a politikája középpontjába, az több szavazatot nyer, legalábbis eleget ahhoz, hogy bekerüljön a parlamentbe és ott fejlesztgesse, csiszolgassa a fajgyűlölő politikáját.

Mit választhat ezzel szemben az értelmiség? Egyetlenegy választási lehetősége van: igazat mondani, erkölcsösen gondolkodni, a morális alapjait köteles lenne megerősíteni, és elmondani azokat az alapösszefüggéseket, amelyekre majd talán egy jobb korban egy következő fiatal generáció rá tudja építeni az életét. Nem tudja ráépíteni az életét arra, amit most az értelmiség ezen a téren produkál, kevés és rendkívül tiszteletreméltó kivételtől eltekintve.

SZJ: Összefoglalnám: mintha úgy mennének előre a vitának, a beszélgetésnek a gondolatai, hogy nehéznek látjuk úgynevezett szakpolitikai területeken külön megfogalmazni, hogy színtudatos vagy színvak eljárásoknak adnánk-e preferenciát. Érdekes átgondolni, hogy mi minden oka van annak, hogy ezt a lefordítást mi nem tartjuk igazán megoldhatónak.

DG: Nagyon szeretnék kilépni a színtudatos-színvak kettős világából, és aljas módon egy harmadik fogalmat is behozni, ez az álszínvak, amikor úgy csinálunk, mint hogyha…, de közben az ellenkezőjét csináljuk. Ha valaki a kormány honlapján szokta Kovács Zoltán kormányszóvivő úr írásait olvasni – ajánlom figyelmetekbe, mert kávé helyett is jó –, ő, ugye, azt mondja, hogy a kötelezettségszegési eljárás Magyarország ellen Brüsszel bosszúja, mert nem a migránsokra költjük a pénzt, hanem a romákra. Azt, hogy ez hazugság, most hagyjuk. De a következő felvetése az, hogy Brüsszel honnan tudja, ki a cigány, ki a nem cigány, hiszen ezt nem tartjuk számon, nem tudható, ki a cigány, tehát nincs is faji szegregáció. Na, azért van szerintem három kategória: a színtudatos politika, amelyet nagyjából értünk, amikor akár civil szervezet, akár nemzetközi szervezet, akár adott esetben a kormány roma programokat ír ki és működtet, és most tételezzük föl, hogy ezek jók, ilyet azért már többet is láttunk meg többet ismerünk. A színvak politika nekem például az – és mindjárt mondok egy jó és egy rossz színvak politikára példát –, ami nagyon sokat rontott meg javított, amelyik tényleg nem akarja megnézni, hogy ki a roma, ki a nem roma. És van a harmadik, amiből a legtöbbet látjuk, amikor valamire hivatkozva nem csinálnak semmit. Érdemes itt felidézni az Európai Számvevőszék múlt heti jelentését, amelynek a fő üzenete az, hogy tulajdonképpen minden rendben van, de több erőfeszítést kellene tenni, és az egyik legnagyobb hiba, amin a tagországoknak tovább kellene lépnie, az az adatoknak a hiánya. Mi elmondtuk, hogy az adatok hiánya nem újkeletű, de létező probléma. Ámde ez nem indok arra, sem az EU-nak, sem a nemzeti

kormánynak, sem az EU-s pénzeket költő szervezeteknek, hogy ne olyan programokat működtessenek, amik értelmes dolgokat csinálnak. És a két példa a valódi és érthető színvak politikára: szerintem a legpozitívabb színvak döntés a roma oktatás ügyében 2005-ben történt, amióta az érettségi egyszersmind felvételi is. Egy árva kukkot nem beszélt roma gyerekekről vagy két vagy három H-s gyerekekről, viszont egyetlenegy dolog történt: nemcsak azoknak a családoknak a gyerekei kerültek be egyetemre vagy főiskolára, akik tradicionálisan oda küldik a gyerekeiket, hanem vidéki, vacaknak tartott kis gimnáziumok tanulói is bekerültek orvosnak, jogásznak meg egy csomó olyasminek, amiről tradicionálisan nem gondoltuk volna, hogy a cigány gyerekek be fognak jutni.

SZJ: És ezt minek tulajdonítod?

DG: Hát hogy az érettségi a felvételi. Nem kell bemenni az egyetemre pofavizitre. Nem fogják megkérdezni, hogy kinek a fia-borja vagy, hanem megírsz egy nyomorult tesztet meg megírsz egy érettségit – központi kérdés, központi javítás, aki javítja, azt sem tudja, ki az, aki írta –, és a pontjaid alapján be fogsz jutni, vagy nem fogsz bejutni. És a leginkább negatív, se nem színtudatos, se nem színvak döntés a napjainkból való. Ez a szakiskolák teljes szétverése. A szakiskolák gyakorlatilag tartalmilag kiürülnek, nincsen továbblépés belőlük. És közben a cigány gyerekek jelentős része, sajnos, szakiskolákban van. Ennél színvakabb, aljasabb húzást én nem tudok elképzelni. És ez fog megtörténni. Tehát, hogy ha utcára kéne mennünk valamiért, akkor az a szakmunkásképzés, ami soha nem volt nagyon jó, de most az fog történni, amit tényleg nem tudunk elképzelni.

SZJ: Igen, ez egy tároló rendszer lesz 16 éves korig, és csak a nemtudást fogja rögzíteni egy iskolai végzettséggel, szóval ez egyértelmű.

SZőJ: Én is mondanék egy példát. 2003-ban volt egy nekiveselkedés, hogy a cigány gyerekek oktatási helyzetében legyen változás. Egyébként az is forradalmi gondolat volt akkor, hogy az elkülönítést akartuk megszüntetni. Még egy pár évvel előtte a barátaink is felzárkóztatni akartak, persze, természetesen jó minőségű eszközökkel. Mi az együtt-oktatást tekintettük célunknak, de az a folyamat, ahogy ezt elértük, nagyon jó példa a színtudatos meg színvak politikára. Világos, hogy mi a cigány gyerekek elkülönítése ellen mentünk a minisztériumba, azért akartunk ott, abban a szervezetben harcolni, nyomást gyakorolni, de nem engedték nekünk, hogy a cigány meghatározást használjuk. Azt mondta Magyar Bálint is, hogy azt nem lehet, cigányokat nem fogunk összeszámolni. Az ombudsman is nekünk jött, hogy olyan nincs, hogy cigány, nem lehet ezt a szót használni. Mi tudtuk, hogy nagyjából három évünk van arra, hogy elindítsunk valamit, és az a döntés született a fejünkben, hogy akkor ezt a harcot nem a minisztériumban kell

megvívni. Akkor született meg a halmozottan hátrányos helyzetű kategória, mert muszáj volt, mert ahhoz meg ragaszkodtunk, hogy jogszabályban mondják ki, hogy kit különítenek el kitől, és kiket kell integrálni kikkel. Tehát a célcsoportot meg kellett határozni egy pár paraméterrel. Ha azt nem lehet mondani, hogy cigány, akkor valamit kellett mondani. És ezt a halmozottan hátrányos helyzetű kategóriát úgy próbáltuk meghatározni – én is, bár nem voltam benne, de én is véleményeztem ezt a fogalmat –, hogy a cigányoknak a jelentős százalékát lefedje, bár van benne egy másik réteg is, amelyet szintén sújt az elkülönítés.

Tehát mi jó lelkiismerettel és nagyon praktikusan ezt a halmozottan hátrányos helyzetű kategóriát úgy alakítottuk ki, hogy az szinte a cigányt jelentse. És akkor rögtön beindult a gépezet, abban a másodpercben. Amikor ez a fogalom megszületett, megváltoztatták a közoktatási törvényt, és ezt a kategóriát bele merték rakni. Különben mi szóban végig cigányokról beszéltünk. Mi azt mondtuk, hogy a cigányok elkülönítése nem elfogadható, az iskolákat gyötörtük, a pedagógusokat gyötörtük, hogy szükség van továbbképzésre. Tehát ez egy nagyon erőteljes kompromisszum volt azért, hogy tudjunk valamit csinálni. Persze azt gondoltuk, hogy ez nem ér véget ilyen hamar, mi egy hosszabb távú építkezésben gondolkodtunk, amikor talán majd helyére kerülhettek volna a dolgok. Hát ez volt a sztorija. Praktikus okból döntöttünk így. Ha ezzel károkat okoztunk ott, a minisztériumban, akkor azt mondja meg valaki, indokolja meg, hogy mi mást tehettünk volna. Hogy akkor hagytuk volna az egészet? Egyébként mi folyamatosan mondtuk a roma értelmiségnek, hogy legyenek erősebbek, menjenek az utcára, hogy mi ott bent a minisztériumban csináljuk a saját eszközeinkkel, a szülők pedig hőbörögjenek, hogy márpedig nem hagyják, hogy a gyerekeket elkülönítsék vagy fogyatékossá minősítsék. A szülőket is próbáltuk olyan helyzetbe hozni, hogy alulról jöjjön egy nyomás, mi meg fölülről tesszük, amit lehet, és ettől vártunk valamit. Azt gondolom, hogy akkor nem volt más lehetőségünk. Esetleg a semmittevés.

SZJ: Ez nagyon fontos esettanulmány, amit elmondtál, mert hiszen – ahogy kezdtük a beszélgetést – ezeket a választásokat nem lehet teljesen egyértelműen megérteni az adott kontextus nélkül. Tehát azt, hogy valami miért lesz színtudatos vagy színvak a harci eszközeiben, az adódik a körülményekből, az adott feszültségekből, meg mindenből, ami között megfogalmazódik.

ZSJ: Nem bántásként mondom, de szerintem populista érvelés azt mondani, hogy micsoda haladás történt, mert érettségivel lehet felvételit írni, és kit érdekel, hogy ki cigány, ki nem. Csak az addig vezető úton a cigány fiatalok 98 százaléka elvész. És az a látszat, mintha minden rendben lenne. De egyáltalán nincs minden rend-

ben, mert tudjuk, hogy egy rasszjegyekkel rendelkező kisebbséget törvényszerűen elnyomnak a társadalmi élet, a politikai élet, a hétköznapi élet minden területén. Ez az alap. Csak az ér valamit, ami ezt a megtervezett, politikailag, államilag fölkarolt, támogatott elnyomó rendszert kikezdi, megkérdőjelezi, bebizonyítja, hogy ez egy elnyomó rendszer. De nem ez történik. Ezért gondolom azt, hogy az értelmiségnek az egyik, minimálisnak tűnő, de annál értékesebb célkitűzése lehet az, hogy legalább ne tévedjen, ne tegyen rosszat. Ne jusson rossz következtetésre semmilyen politikai torz akarathoz, ne kössön kompromisszumot, mondja ki azt, amit a legmélyebb moralitás talaján állva kimond.

ZJ: Én Jenőnek nemcsak az indulatát, nemcsak a kétségbeesését, a lelki állapotát értem, hanem azt is értem, hogy vannak olyan problémák, amelyeket valóban hamis dolog feloldani nagyobb társadalmi összefüggésekben. Nyilván a cigánytelepek problémája ilyen. Nyilván az oktatásban az etnikai szegregáció ilyen. De úgy gondolom, hogy alapvetően ezek a problémák és ez az igazi kérdés, erről érdemes vitatkozni – mélységesen be vannak ágyazva a magyar társadalom általános strukturális problémáiba. Én nem azt mondom, hogy bizonyos esetekben nem lehet kifejezetten romákat megnevezni, és nekik célozni dolgokat. A halmozottan hátrányos helyzetű kategória működőképes kategória lett volna, ha nem jön az adatvédelmi ombudsman, aki azt mondta, hogy olyan nincs, hogy megkérdezzék a szülőket a beíratásnál, hogy ugyan, árulják el a legmagasabb iskolai végzettségüket.

ZSJ: De az államnak nemzetközi jogi kötelessége olyan rendszert kialakítani, amiben a szülő lehetőséget kap a gyermek beíratásakor, hogy deklarálhassa: „a gyermekem roma, cigány, és megkövetelek minden olyan jogvédő törvényes eszközt, ami megakadályozza, hogy a gyermekem hátrányba szorítható, kiközösíthető, elkülöníthető legyen". Ez az állam bűne, hogy nem teszi lehetővé, és ehhez nagyon sok roma értelmiségi és nem roma értelmiségi asszisztál.

ZJ: Ez egy másik, nagyon fontos probléma. A halmozottan hátrányos helyzetű kategória megpróbálta szociális és műveltségi kategóriákkal körülírni azt a célcsoportot, amit muszáj körülírni, ha egyszer deszegregációs politikát akar folytatni. Ez a kategória működőképes lett volna, ha korrekt módon alkalmazzák. Legalábbis nincs tudomásunk arról, hogy milyen lett volna, ha korrekt módon alkalmazzák, mert nem alkalmazták korrekt módon. Ennek ellenére a korszak végére kezdett már beállni.

SZJ: Milyen értelemben nem használták korrekt módon?

ZJ: Hát nagyjából a jegyzőtől, az iskolaigazgatótól, a polgármestertől, sok más szereplőtől függött. Amikor pályáztak, akkor más volt az érdekük, amikor a pályá-

zattal elszámoltak, megint más volt az érdekük.

DG: Én is mondanék példát arra, hogy a két és a három H-val hogy éltek vissza. Nem így hívták a gyerekeket az iskolában, hanem 'szülői papiros gyerekeknek', és alkalomadtán annyi papírt gyűjtöttek be, amennyi éppen ahhoz kellett, hogy az iskolának megfelelő haszna legyen belőle.

ZJ: A másik, amit Jenő mond, ha jól értem, hogy a roma szülők tömegesen lennének hajlandóak odamenni az iskolákba és kérni, hogy tartsák nyilván a gyerek etnikai hovatartozását…

ZSJ: Nem tudom mennyien, de most lehetetlen számukra.

ZJ: … hogy egy C betűt vagy R betűt írjanak a gyerekek mellé, amely betű mint etnikai tulajdonság mintegy elkíséri őket végig az iskolai karrierjük során. Itt van egy nagyon fontos vitapont. Nekem szimpatikus a brit rendszer, ahol, ha az ember fölmegy a brit oktatási minisztérium holnapjára, akkor pontosan tudja, hogy a 25 különböző etnikai csoporthoz tartozó gyereknek milyenek az iskolai eredményei, milyen a szociális helyzete, milyen az elvárt és milyen a valóságos eredménye, és lényegesen rokonszenvesebb, mint a francia szisztéma, ahol mindenki francia, más nem fordulhat elő. Bár azt gondolom, hogy ez nem színvak, hanem egész egyszerűen egy állami nacionalista politika. Tehát nekem lényegesen szimpatikusabb lenne a brit rendszer, ha azt feltételeznénk, hogy Magyarországon a romák tömegesen lennének hajlandóak romaságukat deklarálni, miközben pontosan tudják, hogy ez egy rettenetes stigmát jelent a munkaerő-piacon, a közoktatásban, az ingatlanpiacon és mindenütt máshol. Másik választásuk, hogy megpróbálnak elmenekülni ez elől a stigma elől.

ZSJ: Most ez a rendszer nem működik. A cigányok 25 éve munkanélküliek, pedig nincs ez a rendszer, nincs C betű. Honnét tudja ez az ország, hogy a cigányok 90 százalékát hogyan kell elnyomni? Ne kelljen becslésekre hagyatkozni, hanem maguk a cigányok lépjenek fel a kisebbségi jogaik érdekében. Így egymillió roma jogvédő lenne, és mind a maga érdekében tudna gondolkodni és cselekedni. Ez a rendszer a romáktól minden eszközt elvesz valami nem látható, pontosan meg nem fogalmazott eszme jegyében. De az, aki oktatással foglalkozik, és olyan rendszert hoz létre, amely nem teszi lehetővé, hogy a láthatóan cigány gyereket cigányként nevezze meg a tanító, mert ez tiltva van, csak bánjanak vele romaként, az nem számol a gyerek lelkével, az érzékenységével, a személyiségfejlődésével, a kirekesztettség okozta szenvedéssel, a tudathasadásos állapotok tömeges megjelenésével. Ez nem számít, csak az, hogy mi ne lássuk cigánynak a cigányt állami szinten, és ne adjunk védekezési lehetőséget a romák kezébe?

Hozzászóló férfi: Nem vagyok értelmiségi, egyszerű ember vagyok, és csak úgy gondol-

kodom. Zsigó Jenőhöz szeretnék hozzászólni. A nemzetközi és kisebbségi jogok csak a kisebbségeket védik, tehát a halmozottan hátrányos helyzetű megnevezés alapján semmilyen védelmet nem élvezünk, semmilyen külön jog nem véd. Tehát én Jenőnek adok igazat ebben a témakörben teljesen.

ZSJ: Ez volt a soron következő átnevezése a cigányoknak az újmagyar, a sajátos helyzetű szociális népcsoport után, majd '94 után etnikumnak kezdte el az ország nevezni a cigányokat, ezután halmozottan hátrányos helyzetűnek, de soha nem cigánynak.

Bársony J: Elnézést, csak azt akarom mondani, hogy a Zsigó Jenő által említett követelést a roma szervezetek által 2008-ban konszenzussal aláírt RIT dokumentum közzétette. Ez az utóbbi 25 év legfontosabb roma politikai dokumentuma volt. Ebben a foglalkoztatás területén azt fogalmaztuk meg, hogy kvótarendszerre volna szükség az állami foglalkoztatásban. Ez a romák aránya szerint adna lehetőséget azoknak a romáknak, akik foglalkoztatási hátrányban érzik magukat, hogy nyilatkozzanak erről, és kapjanak ez ügyben kvótalehetőséget, hogy az állami foglalkoztatásban őket foglalkoztassák. Mivel a magyar állam mint legnagyobb foglalkoztató abban az időszakban becsléseink szerint a romák 1 százalékát foglalkoztatta, azt követeltük, hogy az üres vagy meghirdetett állásokba a tényleges arányuk szerint alkalmazza őket.

(a közönségből) Kalányos Zsolt: Ha ennyire fontos volt ez a dokumentum – keveset tudok a RIT-ről még jómagam is –, akkor miért nem tudják ezt a helyi vezetők, a megyei vezetők miért nem ismerik? Elnézést, de a szakmai vagy politikai elit morális felelősségét nem lehet kizárni. Én Zsigó Jenő mellé szeretnék állni, és egyetértek vele abban, hogy ezekről a kérdésekről nyíltan beszélni kellene. Nemcsak a köz felelősségéről beszélek, hanem egyéni felelősségről is. Hogy a roma-ügy meghatározó személyiségei – és nem akarok neveket mondani, de nyilván ezt ki kéne bontani egy másik beszélgetés alkalmával – milyen felelősséggel bírtak vagy bírnak az ügyünk szempontjából, mennyire ártanak vagy mennyire használnak a cigányság érdekeit figyelembe véve. Ez a beszélgetés megérne egy következő beszélgetést. És megértem, amit (Szőke) Judit mond, hogy akkoriban ezek voltak a lehetőségek. Hozzáteszem, sokkal jobbak voltak a lehetőségek, mint most. De a törvény – nem tudom, hogy ki mennyire ért ezzel egyet – nem színvak próbált lenni, hanem píszí. Akkor, amikor azt próbálja meghatározni a törvény, hogy ki roma és ki nem roma, azt nem faji elkülönítés vagy fajgyűlölet által vezérelve próbálja meg nem-meghatározni, hanem PC akar lenni. Egyébként nem sok olyan konferencián voltam, ahol ez a kérdés egyáltalán feljött volna. És még csak annyit, hogy azt pedig nem szeretem, amikor a roma közösségekre és a roma

családokra nyomják a felelősséget akkor, amikor mi, úgymond, az elit, hiányoljuk az alulról jövő kezdeményezéseket. Ezt nem tehetjük meg, hiszen tudjuk pontosan, hogy mi uralkodik manapság, mi uralkodott az elmúlt 25 évben vidéken, kistelepüléseken, és nem szeretném kitenni őket célpontnak a tekintetben, hogy őket tennénk felelőssé, hogy nincsen mozgalom, megmozdulás, hogy nincsenek többszázezrek az utcákon. Megkérek szépen minden jelenlevőt, ebbe a hibába ne essünk bele, és ne próbáljuk meg magát a cigányságot hibáztatni.

(a közönségből): Barkóczi Gizella vagyok, az Országos Roma Nővédelmi Szervezet vezetője. Zolnay úrhoz lenne egy felvetésem. Szó esett a szegregációról. Ön hogy látja, mennyire oldhatná a helyzetet az interkulturális párbeszéd roma és nem roma között? Szegregáció volt, meg sajnos lesz is. De kérdés, hogyan kezeljük, pozitív és negatív értelemben. És hogy álljunk például ahhoz, hogy van egy megye és van egy kórház, ahol a kórházban lévő tizenvalahány szobából három elő van készítve, hogy oda csak roma nők, asszonyok mehetnek szülni? Akkor mit mond a társadalom? És mit teszünk mi? A mi roma női szervezetünk azt mondja, hogy nem tudunk közbelépni, mert nincs hozzá forráslehetőségünk, nincs hozzá jó minőségű kameránk, hogy fel tudjuk venni, hogy el tudjunk tölteni ott két napot, és bizonyítékokat keressünk, és nem látjuk azokat a jogvédő irodákat, szervezeteket, amelyeknek a segítségét kérnénk ebben az ügyben. Nagyon röviden tehát, azt gondolom, hogy az interkulturális párbeszéd megerősítése nagyon fontos lenne.

(a közönségből): Rézműves Benjámin vagyok. Politológiát hallgatok a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen. Én azért tudom támogatni, vagy inkább együtt érezni a Jenővel, mert bármilyen politikai konstrukciót ötlenek ki akár bal-, akár jobboldalon, nincs benne interakció. Nincs megkérdezve a másik fél, hogy az az értékrendszer vagy viszonyrendszer, ami működne a konstrukcióban, az esetleg miránk érvényes-e. Én is 3 H-s vagyok. Egy szegregált iskolából jöttem, általános iskolában ott végeztem. 28-ból 25-en voltunk cigányok, és mind az unokatestvéreim voltak. Láttam, hogy a szegregáció miként szüli önmagát. A mi településünkön a tehetősebb nem cigány családok a közeli településekre vitték el a gyerekeiket, a nyírmeggyesi tehetősebb nem cigányok pedig Mátészalkára mentek. Ez egy dominó-elv volt, ami rám is meg a tanulmányaimra is hatással volt. Egyetlen, nagyon személyes példát is hozok. Emelt szintű történelmi érettségire bementem szóbelire, és mivel szép foglalkozásnevem van, a vezetéknevem Rézműves, ezért behívtak. Az előttem lévők 5–10 perc alatt kijöttek. Én bementem, és egy óra hosszat vizsgáztam, pedig halmozottan hátrányos vagyok szociális helyzetemből kifolyólag. Lehetne mondani az érveket, amiket Daróczi úr mondott, hogy mekkora jó ez a 3 H-s rendszer, de szerintem nagyon gáz. Miért ne legyünk inkább

cigányok, és miért ne tudnánk inkább a nemzetközileg is működőképes, nemzetközi jogokból fakadó jogainkra hivatkozva fellépni, mintsem egy olyan kitalált magyar konstrukcióra, aminek sem eleje, sem hátulja nincsen.

SZJ: Megkérdezném a panel részvevőit, hogy tetszés szerint akár a hozzászólásokhoz, akár a korábbiakhoz mondanának-e zárásként valamit.

ZJ: Távirati stílusban… Egy. Az interkulturális párbeszéd ugyan nem oldaná meg a problémát, de nagyon fontos lenne, főleg helyileg. Ha vannak lakossági csoportok, például romák és nem romák, akik félnek egymástól, nem ismerik egymást, akkor nagyon fontos lenne olyan találkozási pontok teremtése, ahol interakcióba léphetnek, ahol meg lehet beszélni dolgokat.

Kettő. Mit lehetne tenni? Azt gondolom, hogy most hagyjuk a szerkezeti problémákat. Bulgáriában nagyon-nagyon lecsökkent a szegregáció, amikor bezártak számtalan szegregált iskolát. Én azt gondolom, hogy meg kellene határoznia bármilyen kormánynak, hogy mit tekint általános iskolának, és azokat az általános iskolákat, amelyek mélységesen alulteljesítik ezt a normát, azokat egész egyszerűen be kéne zárni, és a gyerekeket el kéne valami tisztességes iskolabusz rendszerrel vinni valahova. Igen ám, csakhogy minden esetben, amikor egy lehetetlen iskolát, ami nemcsak szegregált, de ahol egyszerűen nem tartanak már tanórákat – ehhez nem kell Szabolcsba utazni, elég Budapesten fél órát autózni –, be akarnak zárni, akkor a többi iskola összefog kétségbeesve, hogy isten mentsen ennek az iskolának a bezárásától, mert akkor ezek a gyerekek az ő iskolájukba fognak menni. Ez egy típuskonfliktus.

Három. Kistérség Kelet-Magyarországon: 45 százalékos a roma arány, 20 állami, 4 egyházi iskola. Két iskola van – és itt jön a színtudatosra egy kis fricska –, amelyik – nemzetiségi iskolává van nyilvánítva. Kizárólag azért, hogy ne kelljen őket bezárni. Történetesen egyébként magyar cigányok járnak oda. Természetesen azonnal be kellene zárni a két iskolát az eredményei és a programjai alapján, de azonnal. Többek között ezért félek ettől a tudatos dologtól.

ZSJ: Én egy alapvető változásra tennék javaslatot. Ideje lenne az aktív értelmiségnek, a fiatal generációnak egészen más minőségben ráébredni, hogy mi történik ebben az országban, hogy mi történik a cigányokkal, hogy mi lesz az elkövetkezendő száz évben a cigányok megtervezett, determinált sorsa, és ahhoz hogyan kell viszonyulni gondolkodóként. A Roma Parlamentben elkészült a magyarországi cigányság alapjogi dekrétum tervezete, aminek az egyik legfontosabb pontja az, hogy az állam – nem a nép, nem a pártok és nem az őrültek, nem a nácik – köteles gondoskodni arról, hogy a társadalmi javakat és előnyöket egyenlően ossza el a cigány lakosság és a nem cigány lakosság között. Ez azt jelenti, hogy azonos

legyen a foglalkoztatottsági arány, azonos legyen a munkanélküliek aránya a cigányok és nem cigányok között, a cigány gyermekek azonos arányban végezzenek középfokú tanintézményekben, főiskolákon, egyetemeken. Minden más kérdés ezután következik. Hogyan kell erről gondolkodni? Az egészen biztos, hogy nem úgy, ahogyan eddig. Ehhez meg kell szabadulni a pártfüggőségektől, meg kell szabadulni az egzisztenciális zsarolhatóságoktól, sok mindentől. Tulajdonképpen óriási alapokat rakott le az előző generáció, a nem cigány generáció különösen, mint kutató, gondolkodó, de bizonyos pontokon megrekedt, megállt. Olyan ütemben jöttek a csapások, a társadalmi torzulások, amivel szerintem már nem tudták fölvenni a lépést. Sokmindennel időben fölvették, az iskola szerepéről, a szétnyíló ollóról, és így tovább, ezek meghatározó társadalmi felismerések voltak Magyarországon. De merőben új alapokra kell helyezni a magyarországi cigányságról való gondolkodásmódot.

DG: Rövid leszek. Én nagyon szomorú vagyok, hogy 25 év elteltével még mindig azon vitatkozunk, hogy ki a roma, mi alapján, hogyan regisztráljuk, akarunk-e kvótát vagy nem akarunk. Én azt gondolom, hogy kicsit többet beszélgetünk arról, hogy mit kellene csinálni most, amikor minden dől a fejünkre éppen. Egyetlen egy dolgot tudok, 3H, 2H, roma – legyen bármilyen megnevezés, a lényeg az, hogy két éven keresztül egy kicsit csökkent a szegregáció, de abban öt év munka van benne. Most hat éve már az ellenkező irányba megyünk, tehát ha most hirtelenjében megint jó irányba mennének a dolgok, az megint öt év. És én tényleg azon gondolkodom, hogy hogy lehet azt ennél egyszerűbben mondani, hogy az oktatás rendbetétele most nem 2H, 3H meg roma kérdés, mert az egész dől össze, és csak nagyon szűk réteg, amelyik profitál belőle. Ezek jellemzően nagyon gazdag emberek, akik a közpénzből fizettetik meg a minőségi oktatást a gyerekeiknek. És ez alatt mindenki vesztese ennek az oktatási rendszernek. Ilyen egyszerű.

SZőJ: Az világos, hogy nem akartam a cigány szülőkre rányomni ennek a helyzetnek a terhét, de abban hiszek, hogy az ő felvilágosításuk vagy az ő helyzetbe hozásuk mindenképp fontos. Mert hiába kapálózunk itt fönt, hogyha ott nincs rá fogadókészség. A Polgár Alapítvány[2] azért kezdett el foglalkoztatási programokat csinálni, mert azt láttuk, hogy ha már egy kicsivel több a jövedelme a családnak, akkor nagyon hamar a gyerek oktatásában, iskoláztatásában kezd gondolkodni, tehát elkezd magától megoldódni a dolog. Ez a foglalkoztatási programjaink legnagyobb tapasztalata, hogy abban a pillanatban, ha megteheti, kiveszi a gettó-

2 Polgár Alapítvány az Esélyekért: 2007 óta működő alapítvány, amely elsődleges feladatának szegénységben élő roma gyerekek továbbtanulásának támogatását tekinti, de komoly részt vállal a szegény közösségek közösségfejlesztésében is. Az Alapítvány igazgatója Dr. Szőke Judit.

ból a gyerekét, és ő is elviszi máshova. Az lenne jó, ha ez a folyamat elindulna, és akkor nem arról kellene beszélni, hogy mi hogyan erőlködünk, szerencsétlenkedünk a különböző kategóriák közepette, a nagyon beágyazott gettósodás közepette, mert így nem is életszerű az iskolai integráció. Nagyon-nagyon nehéz ügy ez. Én attól várom igazán a változást, hogy ha a cigányok körében a polgárosodás elindul, ez az öntudatosodás, amit Jenő mond, erre kell építeni a cigány mozgalmat. Ez nagyon közel áll a szívemhez. A mi programjainkban ilyen embereket szeretnénk nevelni, akik a cigányságukat vállalják, értelmesek, akik gondolkodnak, akik kockázatot vállalnak. Szerintem addig nem lesz változás az oktatásban, amíg a foglalkoztatásban és alapdolgokban nem történik változás. Én még az előítéletek csökkentését is ettől várom, hogy a cigány családok a munkából több pénzhez jutnak.

SZJ: Köszönöm szépen az összes hozzászólást, minden irányból. Azt hiszem, hogy egy nagyon izgalmas panel résztvevői lehettünk. Kemény dolgok maradtak felvetve és további vitára várva.

A roma politikai szerveződés belső feszültségei

A kerekasztal-beszélgetés témája:

Hogyan manifesztálódtak az ideológiai, gender, generációs és esetleges szub-etnikus (romungro, beás, oláh) feszültségek a roma politikai szerveződés történetében?

Moderátor: *Bogdán Mária (BM)*

A kerekasztal résztvevői:

Csorba Zoltán (CSZ), Forgács István (FI), Kóczé Angéla (KA), Lakatos Szilvia (LSZ)

Bogdán Mária (BM): Ahogy a beszélgetés alcíme is mutatja, legalább négy kérdéskört szeretnénk körüljárni. Bemutatom a panel résztvevőit. Csorba Zoltán, politikai szakértő, Forgács István, független politikai szakértő, Dr. Kóczé Angéla, szociológus és Dr. Lakatos Szilvia, szintén szociológus, és a Kethanipe Egyesület vezetőjeként ül itt. Én pedig Bogdán Mária vagyok. Azért is fontos ez a bemutatkozás, mert mi régóta ismerjük egymást, eléggé fiatal korunk óta. Jónak érzem a résztvevők összetételét, nemcsak azért, mert sok nő szerepel ebben a panelban, hanem azért is, mert mindegyik szubetnikus csoport képviselve van közöttünk. És innen jön az első kérdéskör. Tudjuk, hogy nem homogén csoport a romák csoportja Magyarországon sem, ahogy a világon máshol sem. Különböző közösségek vannak, és ezeknek a tagjai még a mai napig számon tartják egymást és egymás különbözőségét. Ti hogy látjátok, a roma politika önszerveződésében okozott-e ez bármilyen feszültséget? Volt-e ennek bármilyen hatása, következménye, hogy különbözőek is vagyunk?

CSZ: (Köszöntést mond cigányul) Szóval, az volt a cigány nyelvű köszöntés lényege, hogy közel harminc éve a cigány-ügyben nem sikerült elérni, hogy a cigány nyelv elfogadott munkanyelv legyen egy ilyen tanácskozáson. Ez a tanácskozás is tipikus példája az országos játszmáknak, minden értékével együtt, szeretném

hangsúlyozni. Zajlik egy kutatás, ahol meghatározzák a kérdéseket, nyilván nagyon-nagyon fontos kérdések ezek. Aztán ebben a kutatásban részt vesznek olyan emberek is, akik érintettek a témában. Nagyon fontos volt Bársony Jancsi felvetése, hogy mi a kutatói pozíció? Mert hajlamosak vagyunk elfeledkezni az érdekelt megfigyelő szerepéről, aki nem tudja ezen az egész dolgon kívül helyezni magát, hazamegy, éli mindennap az adott kisebbség életét vagy a másságát. És nagyon-nagyon érdekes az, hogy vannak kérdések különböző hangsúlyokkal, de ha jön valaki ebből a csoportból, aki ezt a kérdést kicsit másképp közelíti meg, és – Kenneth B. Clark[1]-tól származik, nem én találtam ki – aki, mondjuk, a kutatók, a többség ingerküszöbét kezdi el feszegetni, akkor pillanatok alatt mindenki rosszul érzi magát. A mesteremnek mondom (Zsigó Jenőnek), hogy negyven év alatt nem tanultad meg, hogy bármi lényegtelenről beszélhetsz, de amikor arról beszélsz, hogy igenis, a cigányság népirtása zajlik, akkor ez olyan feszültségeket gerjeszt, minthogyha nem lenne valós. Tehát nagyon fontos ezzel szembesülnünk, hogy van-e a kutatóknak felelősségük abban, hogy hova helyezik a kérdéseket, hova helyezik a hangsúlyokat. Mert nagyon sok mindenről lehet beszélni, de mi, akik ebben benne vagyunk, és mindennap éljük, hát azért azt engedjétek meg, hogy ezt érezhessük. Röviden elöljáróban ennyi.

BM: A kérdésre nem válaszoltál, de majd visszatérünk rá, jó?

LSZ: Köszönöm a szót. Én nem vagyok politikai szakértő, csak gyakorló képviselő, és a tapasztalataimat tudom megosztani. Én Pécsett és Baranya megyében tevékenykedem a roma közéletben, és az elmúlt időszakban a választás körüli események felerősítették bennem azt, hogy ha szeretnénk egy irányba húzni, akkor képesek vagyunk rá. Ha az országos roma civil szerveződéseket tekintem, akkor ott azt látom, hogy mind a három cigány csoport képviselőjelöltjei megjelentek. Nem volt elkülönülés. Ugyanis egy bizonyos idő után rájövünk, hogy bizony a különböző kérdésekben azonosan kell föllépnünk, és én azt látom, hogy ez már működik, ha nem is tökéletesen, de elkezdődött. Mondhatnám a példákat, de a Lungo Dromot mondom most, ott a beások ugyanúgy képviselőjelöltek voltak, mint az oláh cigányok vagy a romungro cigányok. Helyi szinten viszont gyakran tapasztaltam azt, hogy volt olyan a kampányidőszak alatt, amikor a helyi cigányokat próbálták meg befolyásolni úgy, hogy te beás vagy, miért akarsz az oláh cigány vezetőhöz menni. És fordítva is történt ilyen más településeken, hallottam a visszhangját, hogy bizony próbálunk azért ezzel operálni, próbálunk ezzel befolyást gyakorolni a képviselőjelöltekre, hogy mi az adott cigány közösségnek vagyunk a tagjai, és azt erősítsük. Ugyanakkor, ahogy említettem az imént, én azt látom, hogy ország-

1 Kenneth B. Clark afro-amerikai szociálpszichológus, a faji megkülönböztetés és szegregáció elismert kutatója.

gos szinten viszont össze tudtunk fogni, és akár az MCF[2]-nek, és akár a Lungo Dromnak a listáján is mindhárom cigány csoport képviselői megjelentek.

FI: Én mindenekelőtt azt gondolom, hogy aki ma cigány-ügyben politizál, az félig-meddig egyfajta kényszerpályán mozog. Elnézést, amit mondok, sokan egész egyszerűen azért csinálják, mert nem értenek valami sokkal értelmesebb dologhoz. Ha megnézzük, hogy ma Magyarországon kik azok, akik cigány-ügyben bármiféle politikai feladatot is vállalnak, a politikában próbálnak bármit is tenni, egész egyszerűen azért teszik ezt, mert nincs jobb dolguk, nem értenek máshoz, és gyakorlatilag ilyenné szocializálta őket a rendszerváltás utáni 25 év. Ez szerintem teljesen egyértelmű. Ha ezek az emberek értenének ahhoz, hogy tanítsanak, akkor elmennének tanárnak. Ha értenének ahhoz, hogy kőművesek legyenek, akkor kőművesek lennének. Az teljesen általános, hogy mind a három nagy csoport tele van olyan önjelölt cigány vezetőkkel, akik mindig el tudják hitetni saját közösségükben és a nagy politikai pártokkal, a vezető politikusokkal azt, hogy ők a legalkalmasabbak arra, hogy politizáljanak. Ilyen szempontból nincs különbség sem a beások, sem a romungrók, sem az oláh cigányok között. Lehet, hogy ebben megint nem értetek velem egyet, de ezek az emberek pont azért kötnek szövetséget, hogy ezeket az ici-pici vagy éppen fontos politikai pozíciókat meg tudják szerezni saját maguknak. Sehol nincsen rátermettség, elvétve akad felkészültség, és szinte sehol sincsen felelősség. Gyakorlatilag ez egy olyan pocsolya, amelyben borzasztóan kényelmesen hentereg nagyon sok mindenki, aki cigány politikával foglalkozik, és ebből adódóan nagyon könnyű megvezetni minden négy évben azokat az embereket, akiknek a szavazata fontos lehet. Azt viszont el merem hinni, hogy megyei, települési vagy akár régiós szinten, pont abból adódóan, hogy lehet látni, ez a három nagy csoport hol és hogyan helyezkedik el az országban, alkalmasak lehetnek emberek arra, hogy jól politizáljanak. A Dél-Dunántúlon én rengeteg helyen találkoztam azzal, hogy egymással összefogó, jól együttműködő beás cigányok egész ügyesen csinálják a dolgaikat. Láthatok erre példát romungróktól, láthatok erre példát nagyvárosokban oláh cigányoktól. Viszont ezek pont azt cáfolják meg, hogy egyébként ne lennének alkalmasak a cigányok a politizálásra. Csak akkor van gond, hogyha ezt az országos politika szintjén mindenáron össze kéne egy nagy homogén masszába terelni. Eleve azzal indítottál, Marcsi, hogy a cigányok nem homogén massza. Én évek óta beszélek erről a dologról. Ettől függetlenül bárki, aki azt mondja, hogy én a cigányok élére állok, és kivezetem őket Egyiptomból, szavazzatok rám! – az gyakorlatilag pont ezt a

2 MCF, Magyarországi Cigányok Országos Fóruma: 2002-ben Kolompár Orbán által életre hívott választási szövetség, amelynek jelentős szerepe volt abban, hogy a Farkas Flórián vezette Lungo Drom fölényes győzelmet aratott a következő évtized kisebbségi választásain.

fajta csalást követi el, választ magának egy beás alvezért, egy romungró alvezért, szeretjük egymást, és akkor megyünk, hogy melyik többségi gádzsó pártot lehet egyébként befűzni. És még annyit, hogyan lehetne a cigányok politikai képviseletét elővezetni, ha egyébként a három nagy csoport között meglévő alapvető különbségeket sem merjük ide kitenni az asztalra? Komolyan gondoljunk ebbe bele. Hogyan kínáljon bárki politikai érdekképviseletet akkor, amikor, mondjuk, egy olyan közösség tagja, amelyik különbözik az enyémtől? Fogja ő úgy képviselni az én érdekeimet, tegyük föl, az én kulturális elvárásaimat, mint a sajátját?

BM: Egy fontos gondolat és egy kérdés is elhangzott. Ha politikai képviseletről beszélünk, akkor ezek szerint a különböző roma csoportok közötti vélt vagy alapvető különbségeknek számítaniuk kell?

FI: Mondok egy konkrét példát. Forgács holnaptól parlamenti képviselő. A legelső dolgom az lenne, hogy a másik két csoportot olyan részletesen megismerjem, ahogy arra soha nem volt lehetőségem. Mondják el, hogy ők éntőlem mit várnának mint politikai érdekképviselet, mert nem ismerem érdemben sem a beás közösségeket, sem a romungró közösségeket. Én elolvashatok sokmindent arról, hogy hogyan kell A CIGÁNYOKAT képviselni, 25 éve mindenki ezt teszi, én viszont merném venni a bátorságot arra, hogy kérem szépen, itt többszázezer ember vonatkozásában nekem sem felelősségem, sem tudásom nincs arra, hogy én fel merjem vállalni azt, hogy én őket képviseljem a parlamentben.

LSZ: Én viszont Pécsett képviselő vagyok, és oláh cigányként is helyi szinten ismerem a beás cigányokat, személyes kapcsolatom van velük. Én azt gondolom, hogy egy képviselőnek a helyi cigány származású emberekkel kell, hogy kapcsolata legyen. Egyébként honnan tudnám hitelesen képviselni az ő érdekeiket? Honnan tudnám, hogy milyen problémáik vannak? Miben kellene az ő segítségükre lennem? Helyi szinten tehát, ha szeretnél valóban segítségére lenni a közösségnek, az az igazság, hogy teljesen mindegy, hogy romungró, beás vagy oláh cigány vagy, a nem cigányok felé neked meg kell jeleníteni a helyi cigányság érdekeit. Én azt gondolom, hogy igen, fontos az, hogy tudd, hogy a beások a beás nyelvet beszélik, és folytathatnám. És igen, fontos az, hogy egy önkormányzat, hogyha romani nyelvi tanfolyamot indít, akkor Pécsett például legyen beás nyelvi tanfolyam is. És ez tök természetes. Ez így helyén van. De én azt gondolom, hogy nem teljesen volt helyén az, amit most állítottál.

CSZ: Ez érdekes, amit feszegetsz: én csapatom, te csapatod, mi csapatunk. Nekem ez a hely, ahol vagyunk, úgy érzem, hogy egy templom. Megadta a sors a koromnál fogva már, hogy itt ülhettem, amikor olyan szinergiák csaptak össze, hogy az ország legokosabb cigány emberei itt voltak. És kekik, lilák, drappok, fehérek,

zöldek, minden színű volt köztük. Kövér, sovány, nagyon sokféle ember volt. És olyan alapokat fektettek le – és számomra innentől érdekes a történet –, amelyeket a hatalom nagyon sikeresen szétvert. Én azt a vonalat képviselem, amikor a kisebbség élete minden adott esetben, minden pillanatban, különösen a politikai színtéren a többség akaratától függ. Tehát játszhatunk mi azzal, hogy beás, OC (oláh cigány), MC (magyar cigány), teljesen mindegy, azért nagyon jól tudjuk, hogy amikor ott a vonatra vitték föl a zsidó honfitársainkat – és ugyanaz történik napjainkban, mint az 1930-as években –, akkor piszkosul nem kérdezték, hogy te ortodox vagy, te milyen vagy, egyformán tolták fel őket. És a Jobbikot egyáltalán nem fogja érdekelni, hogy te most oláh cigány vagy, te most kannázni fogsz nekem, te meg közben hegedülsz, miközben belelövünk az árokba. És ezért érdekes, hogy milyen kérdéseket tesznek föl az MTA kutatói, mert nincs ilyen megosztottság a cigány népesség között. Lehet ezen játszmázni, lehet ezt erősíteni, de igazából felértékeljük ezt az egész dolgot. Ha arról beszélünk, hogy vannak az OC-k között is, az MC-k között is olyan cigány emberek, akik abból élnek nagyon jól, hogy cigányok, az nem azért van, mert OC, és nem azért van, mert MC, hanem mert éppen olyan ember, aki ebben látja a megélhetését.

KA: Szerintem nagyon fontos dolgot mondott Zoli. És igazából én nem is nagyon szeretnék abba belemenni, hogy oláh cigányok, romungrók meg beások, kik és hogyan, milyen csoportokba tömörülnek…

(a közönségből) Junghaus Tímea: …és szintik!

KA: Bocsánat. Itt van Junghaus Tímea, az egyetlenegy roma szinti Budapesten. Amit akartam mondani, hogy fontos a percepció, hogy miként látják őket. És, ugye, nagyon sok vita volt arról, hogy Magyarországon a beások tulajdonképpen romák vagy nem romák. Hozzánk tartoznak vagy sem? És ugyanúgy, a nemzetközi diskurzusban is előjön, hogy a koszovói askálik romák vagy nem. Benne lehetnek-e a European Roma Traveller Forum-ban vagy nem. Tehát azt gondolom, hogy ezzel mindig veszélyes vizekre eveznek, ha egy csoport elkezdi meghatározni, hogy ki az igazi és még igazibb és annál is igazibb roma. Ott mindenféle bajok fognak történni. Először az askálikkal, majd utána a romungrókkal, majd utána a nőkkel. Szóval, hogy hogyan látják mások őket. Addig, amíg valaki bemegy a közértbe és a biztonsági őrök követik a szemükkel, mondjuk éppen egy beást, addig azt gondolja, hogy ő is roma. Tehát ez egyfajta sorsközösség, és a diszkrimináció és kirekesztés az, ami összeköt minket.

CSZ: Nem ártana tudni erről, mondjuk, 2016-ban, hogy mik a különbségek ebből a szempontból. De én most azt keresném, hogy mik a közösek bennünk.

KA: Politikai szempontból, ha szolidárisak akarunk lenni és egyfajta együttes politi-

kai fellépést akarunk, akkor keressük azt, hogy melyek a közös pontok, hogyan képviseljük azokat. De akár azt is mondanám, hogy ki is lehet ebből lépni. Én ugyanígy sorsközösséget érzek a zsidókkal, ugyanígy Amerikában a latinokkal. Azokkal a közösségekkel, amelyeket diszkriminálnak. Az egy másik dolog, hogy ennek Magyarországon, Budapesten vagy Kisvárdán mi a lokális kontextusa.

BM: Egy megjegyzést tennék én is a kutatási kérdéseinkről. Pontosan azért vannak ezek a kérdéseink, hogy beszéljünk róluk. Tehát ezek szerint ebben közösen megegyezhetünk, hogy eléggé irreális vagy abszurd a politikai reprezentáció szempontjából különböző csoportok szerint fellépni. És akkor itt talán ugorhatunk a következő kérdésre.

LSZ: Erre azért egy gondolatot szeretnék elmondani. Rendben van, hogy országos szinten, kardinális ügyekben igyekszünk összefogni, bár van még mit fejlődnünk ezen a területen. Ugyanakkor arról is kell beszélni, hogy Pécsett – ahol nem igazán élnek romungrók – az oláh cigányok és a beások között bizony nagyon nagy előítélet van. És ha már kitesszük az asztalra őszintén azt, ami van és létezik, akkor bizony gyakran beszélgetünk arról értelmiségi barátnőmmel, Kalányos Teréziával, hogy vajon miből adódik ez közöttünk, mi az oka, mi a forrása, mi a gyökere annak, hogy Pécsett a két cigány csoport között ilyen fokú ellentét vagy előítéletesség van. Ez ebben a körben esetleg azért érdekes, mert úgy tudom, hogy Budapesten pedig az oláh cigányok és a romungrók között található meg ugyanez a fajta ellentét. És abban az esetben, hogy ha nem cigányok szeretnének velünk dolgozni akár az iskolában, akár más szakterületen, nem értik, hogy az iskolában miért nem akar egymás mellé ülni egy oláh cigány és egy beás cigány gyerek. Nem értik, mert valóban nem tudják a kulturális hátterét. Ebben az esetben szükséges az, hogy nem cigányok is ismerjenek minket, és próbálják meg kezelni, hogy a barátság kialakuljon a gyerekek között. És hát erről nagyon nehéz beszélni, de az én szüleim idején például nem voltak vegyes házasságok. Oláh cigányok és beás cigányok nem keveredtek. Más is van itt, aki bólogat a teremben, úgy látom. Ma már azért ez változik. Látom, hogy a fiatalok, az egyetemisták között ez már nem téma. Tehát én azt látom, hogy a helyi élet kicsit más, mint mondjuk az országos roma közélet. Az országos roma közéletben egyszerűen azt látom, hogy a vezetőink, akiket nem a nagypolitika választ ki, hanem helyi szinten maguk a cigányok választják meg a képviselőiket, azokat, akik megyei szinten szót értenek a helyi cigányokkal, és azokból lesz országos szinten képviselő. De hogy az országos roma közéletben hogy működik ez, hogy a jelenlegi 47 fő hogyan csatározik és hogyan vívja meg a harcát, na ott aztán tényleg mindegy, hogy oláh cigány, romungró vagy beás. Tehát ott a belső csatározásokban ennek nincsen jelentősége.

BM: Akkor hozzád intézném a következő nagyobb kérdést is, mert itt szépen át tudjuk vezetni a beszélgetést a női kérdéskörre. Te Pécsen a Khetanipe civil szervezetet vezeted, és egyébként a kisebbségi önkormányzatban is benne vagy mint politikus, és annak ellenére, hogy a közösségben ellentét van, mondjuk, beások és oláh cigányok között, te mégis politikai reprezentáció szempontjából sikeres vagy, hiszen már évek óta a pécsi közösséget képviseled. Mennyire volt ez neked egyszerű nőként? Ha csak a mikro-szintet nézzük, hogyan látod a roma nő megjelenését a roma politikai önszerveződésben? Mennyire könnyű ez? Volt-e bármilyen külön rákészülésed, volt-e valaki, aki tanácsot adott neked, amikor elkezdted? Észrevette-e egyáltalán valaki, amikor elkezdtél politizálni, hogy te nő vagy, roma nő vagy? És hogy látod, a nagypolitikában megjelenik-e ez a – tudományos értelemben vett – probléma?

LSZ: Érdekes kérdés, hogy hogyan definiáljuk azt, hogy sikeresség. Helyi szinten, azt gondolom, hogy nagyon sok mindenben hatékony és eredményes a képviseletünk, amit ellátunk, hiszen nemcsak belőlem áll a helyi roma nemzetiségi önkormányzat. Gondolom, hogy tisztában vagytok azzal, hogy helyi szinten nagyon sok roma, cigány nő részt vesz a képviseletben. Tehát ez itt nem probléma valóban. Azonban a felsőbb vezetésben azt tapasztalom, és láthatjátok, mert kutatást végeztek, hogy a 47 fő között most is talán négy vagy öt cigány/roma származású asszony dolgozik. És akkor még jön itt a kulturális másság. Hogyha beásokról van szó – én elsősorban beás cigányok támogatását élvezve kerültem be a roma nemzetiségi önkormányzatba –, az elfogadásom egyértelműbb. Viszont hogyha a saját kultúrámat nézem, az oláh cigány kultúrát, akkor azért vannak küzdések. El kell, hogy mondjam, és szerintem ebben a körben mindenki számára világos, hogy azért az országos roma közéletben meg az Országos Roma Önkormányzatban nagy mértékben érzem a hátrányát annak, hogy nő vagyok. És ez a kulturális különbségekből adódik. Szerintem ezt nem kell tovább magyarázni. Érthető, ugye?

BM: Nem értem. Milyen kulturális különbség?

LSZ: A kulturális különbség abból adódik, hogy a mi kultúránkban, az oláh cigányoknál a férfi dominancia meghatározó. Így érthető voltam? A beások sokkal elfogadóbbak. A férfiak sokkal támogatóbbak, nagyobb bizalommal vannak irántam. Az oláh cigányok esetében – és ez tényleg a másságból következik, ahogy megéljük –, konkrétan mondom, mondjuk egy virrasztáson vagyunk. A mi esetünkben még mindig úgy működik, hogy a nők a konyhában vannak, és a női dolgokról beszélnek, a férfiak pedig a szobában. És lehet, hogy ők éppen a roma közéletről beszélnek, és elképzelhető, hogy nem pontos információkkal rendelkeznek az

adott témában, de az én szerepem ebben az esetben nem az, hogy a konyhából átsétálok, és fölvilágosítom az oláh cigány férfiakat arról, hogy éppen mi hogy van, mert nem ez a helye annak, hogy megtegyem. Tehát én tiszteletben tartom a saját kultúránkat. Az egy másik kérdés, hogy ha egy férfi, mert tisztában van azzal, hogy részt veszek a roma közéletben, megszólít és megkérdezi, hogy mi a véleményem, akkor megosztom vele a véleményemet. És megint más az, amikor eljövök egy fórumra, és felállok, és elmondom a gondolataimat. De tiszteletben tartom a saját közösségemnek a szokásait, hagyományait.

BM: Szoktunk beszélgetni arról, hogy milyen sztereotípiák léteznek a roma nőkről. Ebbe biztosan nem fér bele az, hogy egy roma nő tudatos politikus legyen, aki felkészült, aki dialógusra képes a nagypolitikában is. Éreztél-e bármit, tapasztaltál-e bármilyen különbségtételt?

LSZ: Én azt gondolom, hogy a lehetőségek meghatározzák azt, hogy roma/cigány nő milyen szinten tud tevékenykedni. Nagyon fontos az, hogy milyen kapcsolatrendszerrel rendelkezik. Nekem a többségi társadalom tagjaival kialakult egy kommunikáció, egy kapcsolat. Benne voltam a városi önkormányzatunkban '98 és 2002 között, és ott nem volt ennek jelentősége, hogy én roma nő vagyok. Ugyanakkor, ha a testület összetételét tekintem, akkor is a szokásos problémával nézhetünk szembe, hiszen a testületben elsősorban férfiak vannak. A nagypolitikában ennek nincsen jelentősége, hogy roma nő vagy, vagy a többségi társadalom tagjaként végzed nőként a munkádat, de még mindig – és ez már közhely, mindenki tudja – a nők alulreprezentáltak a képviseletben, a képviselői munkában.

FI: Én messzemenőkig egyetértek azzal, amit Szilvi mond. Ugyanakkor annak mindenképpen örülök, hogy ha az elmúlt tíz évet nézzük, számos női politikus, szakpolitikus igazán bebizonyította azt, nemcsak itthon, hanem akár nemzetközi színtéren is, hogy komolyabb pozícióba lehet jutni. Legyen mondjuk európai parlamenti képviselő, vagy legyen éppenséggel az ENSZ-nek kimondottan a kisebbségi ügyekkel foglalkozó munkatársa. Tehát én magam azt gondolom, hogy azok, akik igazán próbálnak tenni érte és van támogató közegük – Szilvi, vagy ti magatok is jó példa vagytok erre –, azok tudnak érvényesülni. Ugyanakkor biztos számos dologgal meg kell küzdeni. Egy szabolcsi kis faluból egy motivált fiatal cigány lánynak, azt gondolom, nagyon sok mindenen át kell mennie, mondjuk, egy budapesti, diploma előtt álló tehetséges cigány lánnyal szemben.

LSZ: Volt egy olyan kérdés, hogy mik motiváltak, mik befolyásolták a gondolkodásmódomat. Én 25 évesen kerültem be a Romeversitasba, és ez egy meghatározó élmény volt. Olyan személyekkel találkozhattam, akik közül egyébként többen itt ülnek a sorainkban, tehát ez a gondolkodásmód fantasztikus lehetőséget adott

arra, hogy az ember tényleg kibontakozzon, és elgondolkodjon akár arról, hogy cigány, és hogy mit tehet a cigányság érdekében. Ez egy olyan szellemi bázis volt valóban – és nem udvariasságból mondom, hanem így is érzem –, amely meghatározta azt, hogy merre induljak el. Ugyanakkor én azt gondolom a mostani roma-keresztény szakkollégiumi rendszerről, vagy akár a pécsi szakkollégiumunkról, hogy ezt a szellemi bázist megadhatja a jelenlegi fiataloknak, és bízom abban, hogy ők is fontosnak tartják majd azt, hogy elinduljanak azon az úton, amelyen gyakorlatilag a mi magyarországi cigányságunk érdekképviseletét magasabb színvonalon el tudják látni.

CSZ: Ezek szerint csak letettünk valamit az asztalra. Csak volt annak a Roma Parlamentnek, a Romaversitasnak – meg még sorolhatnánk egy pár intézményt, akár a Roma Szolgálatot is – érdeme abban, hogy elindítottunk embereket, akik itt ülhetnek, hál'istennek, cigány értelmiségiként. Érdemes lenne ezzel néha szembesülni és vastagon kiemelni, hogy nem most találták föl a spanyolviaszt. Tehát amikor kitalálják azt, hogy legyenek különböző szakkollégiumok, korrepetálások, ösztöndíjak, akkor mi ezt úgy csináltuk a nyolcvanas évek végén, a kilencvenes évek elején, hogy azt sem tudtuk, mi az a multikulti meg interkulturális párbeszéd. Foglalkoztunk a gyerekekkel, bejöttek tanulni, edzeni. Most semmi másból nem áll az egész, csak az interkulturális oktatásból meg a habisztiből. Köszönöm, hogy ezt felhoztad, és így, magadtól hoztad fel. Én éppen a Romaversitasban nem voltam érintett, de azért ezek szerint cigány emberek tettek ebben az országban az asztalra egy-két dolgot.

LSZ: Én nem gondolom, hogy ellentmondás van közöttünk. Én az új generációról beszélek, amelynek, reméljük, lesz lehetősége – bár a mostani helyzet, ami kialakult, akár az Országos Roma Önkormányzat tevékenysége miatt, nem biztos, hogy túl motiváló a fiatalok számára –, hogy a roma közéletben részt vegyen. Én, ha tehetem, akkor Pécsett nagyon fontosnak tartom, hogy a roma/cigány egyetemistákkal beszélgessünk. Nekem hatalmas élmény volt 25 évesen rácsodálkozni arra egy roma szabadegyetemi előadáson a Romaversitasban, hogy én oláh cigány vagyok. Idejöttem Budapestre 25 évesen, szombatonként voltak ezek a szabadegyetemi előadások, és mentem haza, és mondtam az édesanyámnak, hogy hát azt hallottam Pesten, hogy mi oláh cigányok vagyunk. És ebből adódóan én azt gondolom, hogy nagyon fontos az ilyen dolgokra rácsodálkozni, és például az identitás megerősítésében is mennyire fontos volt az, hogy melyik cigány csoportot hogy hívják tudományosan, hogy éljük meg ezt helyi szinten. Én azt gondolom, hogy ezek nagyon fontos kezdeményezések, és lesz belőlük valami.

BM: Tegyük hozzá ehhez a történethez, hogy te tudtad, hogy milyen cigány vagy, csak nem így hívtátok.

LSZ: Kolompár cigány, igen, tudtam, hogy kolompár cigány vagyok, de nem tudtam, hogy oláh cigánynak hívnak minket, és ezzel nem egyedül voltam így.

BM: Említetted az új generációt, és ez egy újabb nagy témaköre a beszélgetésünknek, hiszen mindannyian, akik itt ültök, és a roma politikához valamilyen szinten – akár elemzőként – közötök van, már az új generációt képviselitek. A saját tapasztalataitok szerint mennyire volt jelen, mennyire volt fontos, és most szerintetek létezik-e egyáltalán, és hogyan, az új politikus vagy politikához értő generáció kinevelése a romák között? Szilvi, a saját történeteden keresztül is nagyon jól látni, hogy azért nem olyan rég volt, és még mindig meghatározó a kilencvenes évek végi saját identitásra, illetve a saját szakmaiságra ébredés, hogy miért kezdtél el szociológiát tanulni, hogy miért lettél aztán képviselő. Hogy miért kapcsolódtál Bogdán Jánoshoz? Rólad is sokat lehet hallani, István, hogy meghatározzátok valahogyan az aktuális roma politikai életet. Ti hogy emlékeztek vissza az új generáció kinevelésére? Angéla, ugye, neked is volt ebben a tudatosításban szereped, például a Romaversitas kapcsán? Hogy látjátok, mennyire volt tudatos az új generáció kinevelése, és most mennyire tudatos ez a saját munkáitok során?

KA: Szerintem abszolút tudatos volt. Emlékszem arra a nyári táborra, ami Pécsett volt, és (Horváth) Aladárral, Bogdán Jancsival és még egy pár emberrel összejöttünk, és azon gondolkodtunk, hogyan lehetne egy olyan szellemi közösséget és műhelyt kialakítani, ami a jövő generációját képezi. Én azt gondolom, hogy van egy furcsa elvárás: mindenki azt várja a fiatalabb generációtól, hogy ki lesz majd Zsigó Jenő, ki lesz majd Horváth Aladár, ki lesz majd Daróczi Ági. Nem biztos, hogy ez jó vonal. Szerintem mindenki a saját maga egyéniségét hozza, és a saját maga szempontjából, szakmai területéről próbálja meghatározni vagy befolyásolni a roma politikát. De amit elkezdtünk a Romaversitasszal, és azóta is mindnyájan ott vagyunk a kuratóriumban vagy más szerepkörben, ez is egy tudatos dolog volt. Másrészt pedig a tudomány területén is tudatos, tehát amit én képviselek most. A mi kutatásunk, például ez a nyitott, fókuszcsoportos beszélgetés, ahogy a kutatók hívják, vagy amit három évvel ezelőtt elkezdtünk ugyanitt a Roma Parlamentben egyéni interjúkkal, életút történetekkel, szintén a nyilvánosság előtt, ez egy másfajta módszertannal operál. Azt gondoljuk, hogy a kutatáshoz nemcsak a kutatóknak van joga, hanem mindenkinek. Nektek is hozzáférésetek van, és ugyanúgy kutathatjátok majd ezt az anyagot, hogy azok is bekerülhessenek a kutatói közösségbe, az akadémiai diskurzusba, akikről az akadémiai diskurzus szól. És van egy nagyon tudatos nevelés vagy tudás-átadás is, mert az interjúk és a panelbeszélgetések is bekerülnek A XX. Század Hangja hangarchívumába. Amit én nagyon hiányoltam az előző generációnál: nagyon szerettem volna tudni azokról a buktatókról, csalódásokról, problémákról, amelyeken átmentek. És

igazából nem tanultuk meg ezeket, legalábbis én nem hallottam ezekről, pedig fontos tudás és tapasztalás lett volna ahhoz, hogy a következő nemzedék, a fiatalabb generáció elkerülje azokat. Hogy milyen stratégiákat tudunk alkalmazni. Nagyon fontosnak gondolom, hogy történjen meg a tudás átadása a különböző generációk között.

FI: Szerintem tényleg sokminden megváltozott, és lehet, hogy erre sokan csak nehezen ébrednek rá. A kilencvenes évek végén, szerintem, aki értelmiségiként, akár alulról szerveződve, akár a Romaversitashoz hasonló programoknak köszönhetően, eljutott a diplomáig, vagy eljutott odáig, hogy fiatal cigány értelmiségiként lehessen vele számolni, ők gyakorlatilag egyfajta természetességgel lettek balra tolva. És muszáj egy kicsit erről a bal-jobb dologról beszélnem. Abban az időszakban teljesen normálisnak tűnt, hogy aki cigány értelmiségi, az keresgélje a helyét valahol az SZDSZ környékén, próbálkozzon majd az SZDSZ–MSZP kormány környékén ilyen-olyan feladatokkal, és ha bárki csak ki is kacsintott, mondjuk, a Fidesz irányába, ez nagyon furcsa dolognak tűnt. Ha cigány vagy, akkor balos vagy. A szolidaritás, demokrácia, liberalizmus azon az oldalon van, és bármi, ami kicsit is konzervatívabb, az eltévelyedés. Ekkor jelent meg az, hogy a középosztály szitokszóvá vált, ekkor jelent meg az, hogy a vallásos intézmények cigányellenesek, tehát volt egy ilyen nagyon-nagyon éles kontúr a kilencvenes évek végén, amit én magam egyébként, az OSI-ban dolgozva, abszolút láttam. Viszont azóta eltelt majdnem húsz év, és időközben annyi minden megváltozott, elsősorban vidéken. Ezzel, Angéla, félre ne értsd, egyáltalán nem az akadémiai diskurzust akarom leszólni, de mintha itt Budapesten, a Tavaszmező utcában nem akarnák azt látni, hogy mi a túró van jelen pillanatban Edelényben. Mintha ezekhez a betokosodott, berögzült dolgokhoz próbálna még mindig visszaigazodni, ahelyett, hogy egyébként meglátnánk azt, hogy ezen az előttünk levő politikai palettán nagyon sok helyen lenne tennivaló. Nyilván mindenkinek a saját erkölcsi és morális alapjától függ, hogy ki hol keresi a helyét, a feladatát. Talán mostanra jutunk el oda, hogy merünk gondolkodni abban, hogy a cigányok, akik politizálni akarnak, a közélettel akarnak foglalkozni, azok menjenek bárhova. És ez szerintem így lenne egészséges.

BM: A bárhova, az a bármelyik politikai oldalra?

FI: Szuverén emberek, mindenki oda megy politizálni, ahova akar. Majd a többiek eldöntik, hogy ez jó vagy rossz. A kilencvenes évek végén volt egy fajta nagyon finom irányítás, hogy körülbelül hol kellene megtalálni a helyes irányt. Kitől mit olvassál, milyen cikkeket olvassál, milyen újságba publikáljál. Ez mostanra egyértelműen megváltozott, ami szerintem jó dolog, csak ahhoz azoknak az embe-

reknek – jó párat látok közülük itt is – nem kellene olyan görcsösen ragaszkodni ahhoz, hogy a demokrácia, vagy általában a cigány-ügy csak egy oldalról lenne megközelíthető.

CSZ: Akkor én mondanék egy másik optikát. A legitimáció sok szempontból előjött, és miután itt ülök, megszólítva érzem magam ebben a történetben. Mi nem diplomásként kerültünk bele a történetbe, hanem úgy, hogy ki CIKOBI-sként, ki más területről, elkezdett gondolkodni, elkezdett dolgozni. Majd a legitimációnkat többek között úgy gondoltuk megerősíteni, ha tanulunk. Arra a felvetésre, amit István mondott: én például beléptem a 'Cideszbe', és 2010-ig tagja is voltam ennek a történetnek. De nekünk nem arról szólt a legitimációnk, hogy kiszolgáljuk a hatalmat, hanem akkor is építettük, és a cigányokért dolgoztunk. Ez közhelynek hangzik, de a nyolcadik kerületben hihetetlen intézményi építkezések történtek meg. Tehát, ha valaki elkötelezi magát egyik irányba vagy a másik irányba, ettől még lehet tisztességes ember. Az más kérdés például, hogy az én értékrendemből a Jobbik ki van zárva. Óvatosan bánnék azzal, hogy a történelem fogja eldönteni, ki végzett jó munkát, és ki végzett rossz munkát, mert közben, ahogy te mondtad, Edelényben többezer ember éhen hal, többszázezer embert kirekesztenek a tudásból. Ami régen a koncentrációs tábor volt, azt most az oktatásban látom, tehát gyakorlatilag kirekesztik a gyerekeinket a tudáshoz jutásból, és ez a számomra a közvetlen népirtás kategóriája már.

LSZ: Röviden elmondanám a személyes történetemet. '98-ban, amikor a városi önkormányzatunkba bekerültem a kisebbségi kompenzációs listáról, akkor nagyon zöldfülű voltam. Nem voltam semelyik párt irányába elkötelezett, és gyakorlatilag nem tudtam, hogy merre induljak. És voltak tanácsadóim, igen, Bogdán János, aki nagyon szerette volna, ha az SZDSZ frakcióba ülök be. És volt Dr. Kosztics István[3] is, aki viszont azzal érvelt, hogy ha én cigány-ügyben szeretnék valamit érdemben elérni, akkor a többséghez kell ülnöm. És én nem ideológiák mentén, jobb és bal ideológiai gondolkodás mellett döntöttem, amikor úgy gondoltam, hogy az akkori városvezetéssel együtt dolgozom, hiszen Pécsett '98-ban a baloldal volt erőteljesen jelen. Tehát így én gyakorlatilag valóban baloldalra, a szocialista frakcióba ültem be, de mennyiségi szempontból döntöttem. Nem léptem be a pártba, pedig ha beléptem volna, akkor én már régen parlamenti képviselő lettem volna a baloldalon. Hiszen nő vagyok, roma vagyok, fiatal voltam, diplomás voltam, az akkori kvóta szerint én már rég parlamenti képviselő lehettem volna az MSZP színeiben, de én úgy döntöttem, hogy én elsősorban cigány származású ember vagyok. Úgy gondoltam, és az Országos Roma Ön-

3 Dr. Kosztics István (1962 –) jogász, szociális munkás, 1989-ben hozta létre Pécsett a Cigány Kulturális és Közművelődési Egyesületet.

kormányzatban is így gondolom ma is, hogy én elsősorban a cigányok érdekeit szeretném képviselni. Azt gondolom, hogy cigány vonalon az a fontos, hogy én cigány ember vagyok. És emiatt nagyon sok harcom van, nagyon sokat szoktam vitatkozni, érvelni. Én értem, hogy mindig a mindenkori kormánnyal együtt kell működni, hiszen ha érdemben szeretnénk eljutni, valóban hatékonyan és eredményesen szeretnénk végezni a munkánkat, akkor szükséges az, hogy a többség támogasson bennünket. És helyi szinten, a városi önkormányzatunkban, amikor például arról van szó, hogy használati szerződést kössenek az önkényesekkel, amiben elsősorban cigányok voltak érdekeltek, akkor is egyértelműen szükség volt a többség szavazatára. Tehát ez egy nagyon érdekes és összetett dolog, azt gondolom.

FI: Szerintem pedig az egyik legfontosabb kérdés az, hogy aki az országos politikában a cigányokért fölvállal bármit, azt valójában milyen saját belső indíttatásból teszi. Nekem mindig azzal van problémám, hogy összeterelek 800 ezer cigányt valahova egy mezőre, és azt mondom, hogy én állok az életekre, gyertek utánam! Ez nekem azért visszás, mert ki az, aki fel meri vállalni a felelősségét, hogy meg tudja mondani, mire van szüksége a cigány embernek Sopronban, Békéscsabán vagy Mátészalkán?

BM: Gyakorlatilag ezzel politikai rendszert mint olyat kritizálod, de maradjunk csak a magyar politikai rendszernél. Abban valamennyire konszenzusra juthatunk, hogy a politikusi lét, akár roma politikusi, akár nagypolitikusi lét, ha roma vagy, és ezt a pályát választod, egyszerűen nem lehet az idealizmusodnak a kérdése. Amit Szilvi és István mond, abban az a közös halmaz, hogy ha a romák érdekeit akarom képviselni, akkor a legjobb utat kell választanom, mert, ahogy Zoli is mondja, olyan időket élünk, amikor extrém helyzetekkel, rasszista fenyegetésekkel kell szembesülnünk, és ilyenkor az ember a saját politikai ambícióit vagy idealizmusát félreteszi, és azt mondja, hogy én a romákat akarom képviselni, és szeretném, hogy ez a politikai helyzet változzon.

FI: Azt mondja sok cigány ember, hogy neki a közmunka segít és jó, és azt mondja sok cigány ember, hogy neki a közmunka nem segít, nem jó. Te, mondjuk, egy országos politikus vagy, neked ebben a kérdésben van egy darab véleményed, akár pro, akár kontra. Ebben a helyzetben iszonyatosan nagy a felelősséged abban, hogy a közmunkát jelenlegi állapotában támogatod-e vagy sem. Hisz' van sokszázezer cigány ember, aki azt mondja, hogy neki ez segít és szükséges, és van sokszázezer cigány ember, aki azt mondja, hogy nem. Vagyis megint visszatérünk ugyanoda, hogy nem homogén masszáról beszélünk, amelyben a politikai érdekképviselet is azt jelenti, hogy valahol, valamikor, bizonyos kérdésekben dönteni

kell. Egykulcsos adórendszer? Közmunka? Önkéntes alapú bentlakásos iskolák rendszere? Tehát rengeteg olyan kérdés van, amelyben pro és kontra senki sem vindikálhatja – itt, a teremben sem – magának a jogot, hogy a cigányok ebben a kérdéskörben így gondolják.

CSZ: Szerintem nem is kíváncsi senki a cigányok véleményére. Tehát azért ez legyen tiszta.

FI: Azt én értem, de azért hadd legyek annyira idealista, hogy ha te országos cigány politikus vagy, akkor egy ilyen eldöntendő kérdésben, hogy a közmunka jelen állapotában jó-e vagy rossz, legyen véleményed.

CSZ: Nagyon fontos volt, amit Szilvi mondott, és nagyon sokat lehet belőle tanulni, de azért jó lenne, ha el tudnánk dönteni, hogy a roma politikus honnantól kollaboráns, és meddig együttműködő. Mert mindenki a cigányok érdekében teszi a bizniszt.

KA: Nem biztos, hogy mindenki bizniszként definiálja. Beszéljünk inkább elhivatottságról.

BM: Oda torkollott a beszélgetés, hogy mi is az ideális roma politikai képviselet. A közönséget is kérem, szóljanak hozzá a beszélgetőkhöz.

(a közönségből) Zsigó Jenő: Itt sok olyan állítás hangzott el, különösen Forgács István részéről, ami súlyosan megalapozatlan, tárgyszerűtlen, és nélkülözi a politikai elemzés alapjait is. Van a magyarországi cigányságnak egy képviseleti rendszere, a CKÖ illetve OCÖ rendszer. '94-ben alakultak meg a CKÖ-k, és '95-ben először az Országos Cigány Önkormányzat. És miután István mondanivalójának az egyik üzenete az, hogy a cigányság nem tekintett kellőképpen jobbra, konzervatív és más irányba, ez teljesen megalapozatlan. Ehelyett a valóságos tény az, hogy az OCÖ-t maga az állam – ami több, mint az éppen aktuális kormányzó hatalom vagy párt, ellenben a cigányokkal kapcsolatos alapvető céljait tekintve, ezek összessége –, államosította, az első perctől kezdve. Már évekkel az alakuló közgyűlést megelőzően megszülettek erre a tervek, hogyan államosítsák a cigányok képviseletét. Az országos önkormányzat működését olyan jogi passzusok szabályozták, hogy az egyetlen legitim tárgyaló partner legyen a mindenkori hatalom számára. A civil szférát kiiktatta a képviseleti, illetve a legitim tárgyalási státuszaiból, és létrehozott egy kápó képviseletet a helyi CKÖ-k és az OCÖ-k állami felépítésével. Gyakorlatilag bűnszövetkezetként írhatjuk le az OCÖ működését, a helyi CKÖ-k jelentős részének a működését is. Az első MDF-es, majd az SZDSZ-es-MSZP-s kormányzás után a harmadik ciklus már Fideszes kormányzás volt, majd most újból Fidesz kormányzás van, de már ezt megelőzően, az MSZMP és MSZP istállóiban kinevelt OCÖ képviselők mezt váltottak, és

azóta náluk konzervatívabb, jobboldalibb és nacionalistább és nem tudom milyen cigány képviselők nincsenek is az országban. Tehát '94-től a teljes magyarországi cigány képviselet száz százalékosan működik együtt az elnyomó hatalommal, teljesen mindegy, hogy baloldali vagy jobboldali-e a kormány. Olyan hat éven vagyunk túl, amelyen keresztül a Fidesz megannyi fajgyűlölő törvényt fogadott el, amelyek kivétel nélkül mindegyike büntet, szankcionál, sanyargat, éhségbe, megaláztatásba kényszeríti a cigányságot, magyarán, végrehajtották a tisztán fajgyűlölő Jobbik programját, kétszeres hatékonysággal. István, ezek után, e hat év eseményeinek ismeretében még ezt a szöveget nyomni, az számomra vérlázító. Farkas Flóriánnal, a fejlesztésért felelős miniszterelnöki megbízottal aláírják a megállapodást, majd felsejlik az OCÖ bűnszövetkezetként való működése, ami egyébként 22 éve semmit nem változott. Az OCÖ a mindenkori kormány kiemelt, védett tárgyalópartnere. És igaz, elmennek a romák szavazni, megválasztják a helyi képviselőiket, és rajtuk keresztül választják meg az OCÖ-t. De ez az állam azt is tudta, hogy az első 12 évben a nem cigányokkal válassza meg a cigányok képviselőit. És még mindig úgy beszélsz erről, István, hogy a cigány értelmiségek és a Roma Parlamentben még most sem értik, hogy mi történik? Most már ezentúl ezt fogjuk hallgatni? A rádióadás után tévéadást is kapnak az ilyen gondolkodású romák? Vagy a keresztény szakkollégiumokról beszélsz úgy, mint ahonnan majd jönnek, özönlenek a megváltó seregek a roma közéletbe. Az első roma keresztény szakkollégiumból, Gödöllőről jött ki a cigány párt vezetője, Kamarás István,[4] aki nyolc évig volt a Jobbik tagja, részt vett a Magyar Gárda szervezésében. A másik vezetője Balogh Artúr,[5] aki fanatikus MSZP-s. És ezeket a feladatokat egymás között felosztották. Vagy amikor Balog Zoltán miniszter meghirdeti, hogy elég volt a jogvédő bandákból, majd mi kineveljük a szakkollégiumunkban a hozzánk hű cigány értelmiségieket, akkor te ezeket nem hallod meg? Hogy egy új elnyomó réteget képez ki az elnyomó politikai rendszer?

FI: A lehető legnagyobb tiszteletem mellett hadd válaszoljak arra, amit mondtál, Jenő. Egyáltalán nem hangzott itt el az, hogy én azt kérném számon, hogy a cigányok nem tekintenek jobbra. Az hangzott el, hogy a kilencvenes évek végén – most nyilván könnyű okoskodni – hiba volt, hogy elsősorban a baloldalon próbáltátok meg ti magatok elhelyezni azokat a tehetséges embereket, akik nagyon

4 Kamarás István jobboldali roma politikus, Semjén Zsolt korábbi romaügyi főtanácsadója, az Opre Roma – Cigány Demokrata Néppárt elnöke.

5 Balogh Artúr az MSZP roma tagozatának elnöke. Politikusként amellett érvel, hogy a cigányoknak törvényen kívüliséget kellene élvezniük, ha lopnak, mert erre történelmük és mai szegénységük kényszeríti őket.

sokat köszönhettek nektek. Én máig emlékszem arra, hogy Járóka Líviának[6] ahhoz, hogy Európa Parlament-i képviselő legyen, a Lungo Drom környékén kellett megtalálnia azt a támogatást, amivel ő utána Szájernek és a Fidesznek köszönhetően EP képviselő lett. Hónapokon keresztül kapta ezért a kritikát. Az én gondom az, Jenő, félre ne értsd, hogy a kilencvenes évek végén rengeteg tehetséges cigány ember félig-meddig a baloldalon volt tartva, mert a demokráciát csak ott láttuk.

Zsigó Jenő: Ott volt a rendszerváltó értelmiség színe-java. Az akkori jobboldalhoz kötődött az az ideológia – amiből Csurka, a szélsőjobb, kopasz-mozgalom és minden lett –, amit közvetlen közelről végignéztünk, és amelyben a jobboldal megfogalmazta, hogy a cigányok önszerveződése veszélyezteti a magyarországi nemzeti egységtörekvéseket. Minket, a roma értelmiséget, nyíltan nemzetellenesnek neveztek. Mi azokban az években nemzetiségi jogokat követeltünk a magyarországi cigányságnak, és megtámadtuk a rendőrséget, a belügyminisztériumot a cigány bűnüldözési gyakorlatuk miatt. Az SZDSZ-ben mint rendszerváltó értelmiségben reménykedhettünk, és a FIDESZ-ben mint új liberális erőben, amely majd még frissebb, új gondolatokat, reális gondolatokat hoz be a kisebbségi–többségi politika területeire is. Most úgy gondolom, és már kilencvenkettőben láttuk ennek a jeleit, hogy az SZDSZ nem ezen a területen akar nagyot alkotni, és akkor most rendkívül finoman fogalmaztam. Erre utal az az egyszerű tény, hogy ha megnézed a parlamenti törvényhozói statisztikákat, akkor azt fogod látni, hogy a jobboldal és a baloldal egybehangzóan szavaz, ha a cigányokra nézve káros, negatív vagy akármilyen elnyomó jellegű törvényt kell életbe léptetni. A kisebbségi törvényt, amely alkotmányellenes volt, jogfosztó, cigányellenes, 94 százalékos arányban fogadta el a parlament. Ha az MDF nem szavazza meg, akkor lehet, hogy a roma értelmiség azt mondja, hűha, milyen kitűnő a jobboldali és konzervatív erő, vagy ha az SZDSZ nem szavazza meg, akkor azt mondja, hűha, végre vannak szövetségeseink, vagy ha a Fidesz nem szavazza meg, azt mondjuk: a fiatal értelmiséggel megtalálhatjuk a szövetséges partnereinket. De mind megszavazta az elnyomó törvényt.

BM: Szerintem ez gondolatébresztő párbeszéd volt Jenő és István között. Aladár, mit mondasz ehhez?

(a közönségből) Horváth Aladár: Amikor leültem, az volt az első gondolatom, hogy négyeteknek köze van a Romaversitashoz. És ilyen szempontból azt vizsgálom, hogy húsz év óta, amikor létrehoztuk a Romaversitast néhány barátommal, kine-

6 Járóka Lívia (1974–) antropológus, roma politikus; 2004 és 2014 között Európa Parlamenti képviselő a Fidesz színeiben.

velődtetek, felnőttetek, és most ti reprezentáljátok alapvetően a roma értelmiségi, szakértelmiségi és bizonyos szempontból a politikai közéletet is. És azon gondolkodom, hogy mennyiben haladtatok meg minket, azon gondolkodom, hogy milyen szakmai, értelmiségi színvonal az, amit megüttök. Milyen morális, elvszerű magatartás jellemző rátok ahhoz képest, amit esetleg korábban ismertem tőletek, rólatok, felőletek – 10–20 évvel ezelőtt? És nagyon érdekes és egy kicsit ellentmondásos is a megítélésem. Mert mi azt gondoltuk, hogy egy alapvetően rendszerkritikus szemlélet fog kialakulni a Romaversitasban és körülöttünk. És Szilvit hallgatva például azt érzékelem, hogy egy csodálatos, békés Magyarországon élünk, vannak még kis konfliktusok a különböző roma etnikus csoportok között, meg az OCÖ-n belül is vannak, de azért már nem olyan súlyosak ezek, majd megoldjuk. Szóval, Szilvi olyan akolmeleg, és ez nem túlságosan jó, és nem vagyok túlságosan büszke arra, hogy nálunk tanultad a szociológia és a politika alapjait. És ott van István, akiről most tudtuk meg, hogy ő nem is roma szakértő, csak oláh cigány szakértő, mert oláh cigányként nem ismeri a romungrókat. Nem tudom, hogy tud akkor Ózdon a romungró cigányokról tanácsot adni az ottani újnyilas vezetésnek. És befejezésül mondanék még valamit. Ennek az új generációnak a szókimondásán, a bátorságán és a szakmai alaposságán volna mit fejleszteni.

LSZ: Én is szeretnék egy gondolattal reagálni, azzal kapcsolatban, hogy élem meg, hogy a budapesti roma értelmiség hogyan gondolkodik rólam. Érdekes, hogy Jenő is meg Aladár is mindig azt gondolja rólam, hogy én naiv vagyok, hogy mindig pozitívan látok mindent. Én azt gondolom, hogy különböző egyéniségek vagyunk, és mindenki máshogy próbálja meg az érdekeit és azoknak az embereknek az érdekeit képviselni, akiket felvállal. Nekem ilyen a személyiségem. Én valóban találkozom problémákkal, és azon vagyok, hogy azokat megoldjam. Találkozom kihívásokkal, és igyekszem megoldani őket. Én nem az a személyiség vagyok, aki ki fog állni, mint egy véres szájú hölgy, és a magyarországi cigányok érdekeit azzal a mentalitással képviseli, amit esetleg elvártok tőlem. Én olyan típusú ember vagyok, aki együttműködik, kompromisszumra kész. És azért teszem ezt, mert szeretnék hatékonyan segíteni azoknak az embereknek, akik felém fordulnak segítségkéréssel. Látnod kellene, hogy ez helyi szinten hogyan működik.

CSZ: Az apám nem volt tudományos szakember. Egy hihetetlenül egyszerű, analfabéta ember volt, és ő azt mondta, hogy öt ujjunk van, és az sem egyforma. És lám, milyen igaza volt neki. Ez ismét igazolta az ő hipotézisét. Azért két dolog fennmaradt, és jó lenne, hogy ha a következőkben ezeket továbbvinnénk. Az egyik Angélának az észrevétele, hogy mi, a köztes meg az idősebb generáció mikor fogunk beszélni a hibáinkról? Hogy tanulhassanak belőle, hogy ne essenek bele

azokba a csapdákba, amikbe mi beleestünk. Mert legyünk őszinték, pénteken ünnepelni fogják a világmegváltást a MÜPÁ-ban,[7] tehát lesznek ott más cigány emberek is, nemcsak ebből a generációból, akik gyakorlatilag legitimálják azt a rendezvényt. A másik pedig, ami Jenő gondolata volt, és nyilván nem fogjuk tudni itt lezárni, de nagyon jó lenne, ha beszélnénk arról, mit tehet a tudomány, és van-e a tudománynak kötelessége ebben a történetben, hogy esetleg a tudomány is színt valljon, mert volt erre már példa az életben. Van az a tudományos közeg, ami sok mindenkit segített, engem is – itt van a Havas tanár úr – a kibontakozásban, ahhoz hogy tanulmányaimat folytathassam, ezt el kell ismerni. De az egy másik időszak volt, a viszonylag békés kilencvenes évek. Most meg az abszolút nem békés 2016-os évet írjuk. Tehát képes-e arra a tudomány, illetve ez a közösség, amellyel mindenféle közös gyökereink vannak, hogy markánsan kiálljon, és azt mondja, hogy igen, itt most olyan folyamatok zajlanak, amelyeknek a következménye az lehet, hogy ismét lesz Magyarországon népirtás, ami nem fog megállni a cigányoknál? Vagy csak kipipáljuk, hogy igen, ezt is teljesítettük, és akkor köszönjük a részvételt?

(a közönségből) Molnár Péter: Angélának a Beszélőben írt cikkéhez[8] is kapcsolódóan, az elismerés politikája felől közelítve, úgy tűnik, hogy a roma kisebbségi önkormányzatok egy őrületes csapdává váltak, mert miközben az elismerés politikájának a részeként is lehetett értelmezni őket, valójában az elkülönítés, a kirekesztés intézményeiként, szimbólumaiként is működhetnek. Egyetértetek-e esetleg azzal, hogy nagyon meg kéne gondolni ennek az egésznek a szemétre hajítását?

KA: Ezt már nagyon régóta mondja például Kállai Ernő, Martin Kováts, kimerítően elemezte és ellenezte a kisebbségi törvényt Jenő vagy Aladár.

MP: Arra gondoltam, hogy amikor itt többféleképpen megfogalmazódott, hogy változások vannak, új szereplők vannak, sokan vagytok a roma politikában, lehet, hogy most lenne lehetőség arra, hogy tényleg átfordítani, hogy ez ne csak mondva legyen, hanem meg is történjen.

BM: Én egy mindannyiunk számára nagyon fontos gondolattal szeretném lezárni ezt a beszélgetést, és ez pedig a vendégszeretetről szól. Én nem akartam volna saját témámat behozni ebbe a beszélgetésbe, de nagyon fontos téma Jacques Derrida hospitalité gondolata, és azon keresztül egymás elismerése, egymás tiszteletben tartása vagy befogadása. Ennek a hátulütői azok a csapdák, amelyekbe gyakran

7 *Együtt kezdtük, együtt folytatjuk!* Az Emberi Erőforrások Minisztériumának az európai Roma Keretstratégia és a Magyar Nemzeti Társadalmi Felzárkózási Stratégia elfogadásának ötödik évfordulója alkalmából rendezett nemzetközi konferenciája, Művészetek Palotája, 2016. július 8–9.

8 Kóczé Angéla cikke: http://beszelo.c3.hu/onlinecikk/az-elismeres-politikaja-nemenyi-maria-munkain-keresztul

beleesünk, hogy csak a saját gondolatainkat mondjuk, és nem halljuk meg a másikéit.

Roma politika a hazai és nemzetközi politikai terekben

A kerekasztal-beszélgetés témája:

Hogyan kapcsolódott a magyarországi roma politika a rendszerváltás utáni hazai és transznacionális (európai és globális) politikai trendekhez?

Moderátor: *Kóczé Angéla (KA)*

A kerekasztal résztvevői:

Bari Judit (BaJ), Rácz Béla (RB), Rövid Márton (RM), Szalai Júlia (SZJ)

Kóczé Angéla: Ez a beszélgetés arról szól, hogy a hazai roma politikai civil szerveződések hogyan kapcsolódtak a magyarországi mainstream politikai szerveződésekhez, illetve a transznacionális, európai és globális politikai és civil szerveződésekhez. Szerintem ezt vitassuk meg az első körben, aztán következzen a többi alapkérdés.

SZJ: Én nem szeretnék és nem is tudok egy általános képet festeni, ez nyilvánvalóan meghaladja az ismereteimet. Indításul csak két problémáról szeretnék beszélni. Az egyik, hogy érzékelhetően volt egy fontos periódusa a roma politikának a rendszerváltást megelőző évektől kezdve, talán a kilencvenes évek végéig. Tehát azt mondanám, hogy a nyolcvanas évek elejétől-közepétől durván a kilencvenes évek végéig meghúzhatunk egy vonulatot, amikor fontos jellemzője volt a roma politikának – ez ma többször elő is került –, hogy kereste a helyét az alakuló pártstruktúrában. Tehát fontos volt, hogy vannak-e olyan, a nem roma társadalom valamilyen viszonyait kifejező politikai pártok, amelyekben nem csupán a roma mozgalom vezéralakjai által megfogalmazódott egyes szempontokat lehetett érvényesíteni, hanem be lehetett építeni mindazokat a gondolatokat, azokat a tapasztalatokat és azokat a követeléseket, amelyeket a roma mozgalom képviselt. Maga a roma mozgalom – közelítőleg azt mondanám – ebben az időszakban messze nem volt olyan tagolt, mint ma, és fontos volt, hogy a nagyjából egy-

ségesen megjelenő roma mozgalom hol találja meg a helyét a magyar politikai palettán.

Azokban az interjúkban, amelyeket roma politikusokkal csináltunk, visszatérő dolog volt az a csalatkozás, ami ezt a folyamatot kísérte, tehát az a felismerés, hogy ez a folyamat nem megfelelően, hanem visszaélés-szerűen, vagy más szempontoknak alárendelődően tudott csak menni. Ennek nagyon problematikus következménye lett az, amit máig nyögünk, hogy egyúttal azzal, hogy a pártokban csalatkoztak a roma politika résztvevői, alakítói, visszavonult erről a terepről, legalábbis mint mozgalom. Visszavonult, és megpróbálta a saját külön politikai építkezését végrehajtani, és ebben a folyamatban meggyengült a támogatottsága, mindenféleképpen gyengébb lett a felhajtó ereje.

Én nagyon fontosnak tartom ezt a problémát, amelyről mélyebben is érdemes beszélni: kié a felelősség ezért, és mi is a felelősség? Ugyanis a pártpolitikában való csalatkozás általánosságban is megnőtt a magyar társadalomban. Tehát nem mondható az, hogy csak a romák csalatkoztak vagy csak a romák vezetői csalatkoztak a pártokban, a pártok teljesítményében, hanem lényegében az egész magyar társadalom csalatkozott. Tehát azt akarnám felvetni, hogy a nem roma politika különböző metszeteihez való viszonyulás messze túlnyúlik magán a roma-kérdésen, és nagy kérdés, hogy megszületik-e valaha az a szolidáris felismerés, amelyben a magyar társadalom csalatkozott csoportjai rátalálnak a partnerükre a roma csalatkozott csoportokban. Ez egyelőre nem következett be. Ez az egyik, amit fölvetnék, mert kellene erről beszélni, és ismereteim szerint nem nagyon szoktuk mélyen elemezni ezt a folyamatot.

A másik, talán még trükkösebb folyamat, ami nagyjából ugyanerre az időre esik, vagy talán valamivel korábbi, tehát mondjuk a hetvenes évek óta indult el, és ez pedig a roma mozgalom nemzetköziesedése. Megjelentek figurák és megjelentek szervezetek, amelyek tulajdonképpen arra tették föl az életüket, hogy a roma társadalmat foglalkoztató különböző kérdéseket – a nyelvi kérdést, a kultúra képviseletét, a szociális képviselet bizonyos minimumait – beemeljék az általános európai politikába. Én igazán átfogó globális, átütő szervezetről nem tudok, de az nagyon meglepő és elgondolkoztató dolog, hogy ezek a nemzetközi folyamatok egyáltalán nem kapcsolódtak össze, legalábbis Kelet-Európában nem kapcsolódtak össze a helyi roma folyamatokkal. Tehát míg a magyar társadalom az európai csatlakozástól azt várhatta, hogy bizonyos szükségletek, bizonyos igények megjelennek, és egyszerűen kötelezővé válnak a magyar kormányok és a magyar politikai erők számára, egyszerűen azért, mert az ország tagja az Európai Uniónak, az viszont legjobb ismereteim szerint nem mondható, hogy a

hazai roma mozgalom megtalálta volna a maga kapaszkodóit a nemzetközi roma mozgalomban. Ez egy rettenetesen nagy veszteség, azt hiszem, és tulajdonképpen nagyon felveti a kapcsolódás igényét ezekhez a mozgalmakhoz, mármint az európai szintű mozgalmakhoz és szervezetekhez – különösen azóta, hogy roma stratégiákról beszélünk. Hiszen a roma stratégiák mint nemzeti stratégiák jelennek meg, de nem jelent meg ilyen értelemben egy európai szintű követelmény, amely azt mondja, hogy ezek és ezek az alapjogok mindenütt betartandók, és ezek a romák alapjogai. Tehát van egy potens és önmozgásában nagyon erősnek látszó nemzetközi mozgalom, ami teljesen el van szakadva a nemzeti társadalmaktól, tehát az országokon belüli roma mozgalmaktól. Sem nem onnan meríti az maga problematikáját, tehát amit megjelenít és amiért harcol, sem nem nyújt támogatást a roma mozgalom követeléseinek. Tehát e két metszet kiragadásával tulajdonképpen csak azt szeretném mondani, hogy úgy látom, hogy a roma mozgalom, a magyarországi roma politikai mozgalom többszörösen el van árvulva, és talán el van árulva. Tehát azok az ágensek, amelyeknek ebben dolguk lenne, ha nem is kizárólagos dolguk, nem működnek, hanem diszfunkcionálisak, és ilyen értelemben fölvetik – azt hiszem, nemcsak a magyarországi romák számára, hanem legalábbis Kelet-Európa romái számára –, hogy kik védik az érdekeiket, hol védik, és hol vannak azok a fontos mozgalmak, amelyekre támaszkodni lehet a helyi harcukban és helyi kérdésfeltevéseikben.

KA: Összefoglalnám. Tehát két nagyon erős állításod van. Az egyik, hogy a roma politikai szervezkedés nagyon szervesen kapcsolódik a magyar pártpolitikai struktúrához, és ennek mindenféle változatairól lehet beszélni. És megemlítetted annak a felelősségét, hogy nem alakult ki egyfajta szolidáris felismerés. A másik vonulat pedig az, hogy megjelentek mindenféle európai roma szervezetek vagy mozgalmak, de ez a nemzetköziesedő roma mozgalom nem találja a kapcsolódási pontjait a magyarországi roma politikával. Ehhez szerintem fontos lenne, hogy definiáljuk, mit értünk mozgalmon vagy politikán, hogy ezt szűken vagy tágan értelmezzük-e, belefér-e ebbe mindenfajta politikai aktivitás és ellenállás, vagy pedig kizárólag formális pártpolitikai struktúrákban gondolkodunk. Ti mennyire értetek egyet ezzel a felvetéssel?

BaJ: Szerintem a romák nemzetközi politikai, és mondjuk így, transznacionális szerveződései eléggé erőteljesen gyökereznek a helyi, tehát országos politikában. Abból kifolyólag is, hogy aki nem vesz részt otthon aktívan a hazai politizálásban, nemcsak nem jut lehetőséghez, hanem egyszerűen nincs muníciója arra, hogy a nemzetközi politikában részt vegyen. Ez egy nagyon fontos dolog. Sajnálom, hogy nincs itt Daróczi Ági, hiszen ő nagyon sokat tudna erről mondani, személyes tapasztalatait is megoszthatta volna ezzel kapcsolatban. Én nem tudok ilyen

messzire menni történelmi kitekintésben, nemcsak a koromnál fogva, hanem mert körülbelül 2000-re tehetem azt, amikor bekapcsolódtam a magyarországi roma közéletbe. Én azt tudom mondani, hogy az, hogy a hazai mozgalmak, tehát a cigány politizálás meg az általános nemzeti politizálás általában érdekek mentén találkozik, és mintha nem volna közös érdek, legfeljebb szavazatként gondolnak ránk. Most már nem biztos, hogy hisznek abban, hogy számítani lehet a roma voksokra. A másik pedig a stabilitási kérdés. Én azt gondolom, hogy a romákra mindig akkor gondolnak a nagypolitikában, amikor valamilyen megingás van, és azt gondolják, hogy ezt a romák okozzák, a romák be fogják dönteni, a romák miatt nem fog sikerülni, akkor nagy elánnal elkezdenek valamin dolgozni, szerintem nem külső nyomásra, hanem mindig valamilyen megfontolás alapján.

Hiszen ami egyedüli sikeres külső nyomásnak tekinthető, az kizárólag a csatlakozási folyamat volt. Abban az időszakban tudott a nagypolitika kommunikálni, elhitette a társadalommal, hogy a romák integrációja fontos, mindenkinek jó. És azt gondolom, hogy akkor születtek is olyan mechanizmusok, olyan intézkedések, amelyek alapján el lehetett volna hinni, hogy az állami politika ezek mögé áll, valódi megvalósítási struktúrával is. Mert az a tapasztalatom, hogy attól is vagyunk kicsit sikertelenek, és attól is bicsaklik a kapcsolódás a nagypolitika és a cigány-politika politizálása között, hogy mintha nem értenénk a társadalmat érintő összes kérdéshez, csak a romákat közvetlenül érintő politikai kérdésekhez tudnánk hozzászólni. Azt gondolom, hogy egyrészt ez hiányosságunk, másrészt pedig nem is kíváncsiak ránk, csak ebben a tekintetben. Tehát ez egy kétoldalú dolog. Azt tudom mondani, hogy általánosságban felkészületlenek vagyunk. Hallottam itt az imént, hogy a CKÖ-ket be kellene dönteni. Vannak mellette is meg ellene is érvek. Egyrészt tudok olyan CKÖ-kről, amelyek sok éves működés után sem tudták, hogy a kisebbségi törvény alapján működnek. Másrészről viszont ezeken a struktúrákon keresztül mégiscsak sokan tanultak valami politikai kultúrát, vitakultúrát, valamennyire megtanulták megérteni a közösségük problémáját. Az egy másik dolog, hogy egyébként a többségi pártok hogyan torzították ezt az egészet, meg hogy mi volt a valódi szándék, azt sem szabad elfelejteni. Mert ugye pont attól nem működik úgy, ahogy kellene, mert az eredeti szándék nem az volt, amiért a mai napig valamilyen módon életben tartják a kisebbségi önkormányzatokat.

A kapcsolódási pontokra visszatérve: az említett stabilitás és a szavazatszerzés mellett kapcsolódási pontok jöttek létre azokon a területeken is, amelyeken portfólió politikát folytattak, és ehhez kellettek inputok. Ezért megkeresték a romákat – nem mondom, hogy ez agyelszívás, de nagyon keményen ott van –, beszippantották az elképzeléseinket, ezek bekerültek valamilyen módon a po-

litikai portfóliókba, és előszeretettel használták ezeket további meggyőzésekre, de soha nem jutottunk el oda, nemcsak a pártpolitikai, hanem egyéb fejlesztési kezdeményezésekben sem, hogy valódi változásokat generáljunk. Mondhatnám a Roma Évtized Programot.[1] Ott is alapkérdés volt, hogy a nemzeti kormányok mennyit fognak hozzátenni az ötletekhez. Azért mondom ötletnek, mert valahogy a roma politikai portfóliót mindig gyorsan, mindig instant módon kellett elkészíteni. Nem volt rá idő, nem lehetett megfontolni, nem lehetett kutatási anyagokat elolvasni, hanem néhány embert kikapkodva a roma tömegből kérték, hogy gyorsan csináljátok ezt meg nekünk. Ami szerintem eleve nonszensz, hogy produkáljunk valamit, amivel világmegváltó terveket lehet szőni. Tehát számosszámtalan, tulajdonképpen papíralapú stratégiát hoztunk létre, de nem látok olyan szintű megvalósítást, mint amilyen motivációval meghívtak minket ezekre a helyekre, hogy mondjuk el az elképzeléseinket.

Az Évtizedre visszatérve, ott is az volt a gond, hogy a nemzeti kormányokat kérték, hogy a költségvetés szintjén is gondolkodjanak a fejlesztésekben, de a kormányok odáig már nem voltak hajlandóak eljutni. A sok ország közül egyedül a csehek értették meg – ők nem is akarták aláírni az Évtizeddel kapcsolatos egyezményt. És jött a Világbank, meg jött a Nyílt Társadalom Intézet, akik megpróbáltak módszereket eladni. Persze a kormányok azt hitték, hogy pénzt akarnak adni, és amikor rájöttek arra, hogy ők csak a nem létező módszereiket akarják árulni – bocsánat, hogy ezt mondom, de így van –, akkor már érezhető volt, hogy nem fognak az ügy mellé állni. Bár mindent aláírnak, de valójában nem fognak az ügy mellé állni, és úgy, ahogy addig folyt a gyakorlat, ez a pszeudo-megvalósítás, azt ugyanúgy meg tudták csinálni. Ebben van gyakorlata a mindenkori kormányoknak.

KA: Nekem nagyon az az érzésem, hogy amiről beszélsz, az tulajdonképpen a romák instrumentalizálódása nemzeti és transznacionális szinten is. Ugye? Tehát, eszközként való használás, hogy amit tőletek terepmunkásokként, informátorokként meg lehet tudni, azt besöprik, ahogy te mondtad. Itt van egyfajta analógia az akadémiával kapcsolatosan, ott is általában mint informátorok jelentünk meg, és a politikában pedig úgy, mint akik a szavazatot hozzák, akik kapcsolódnak helyi szinten, és tudják a helyi közösségeket mobilizálni. Ti mit szóltok ehhez?

RB: Rácz Béla vagyok, a Nyílt Társadalom Intézettől. Szerintem nagyon jól felvázoltátok a helyzetet. Alapvetően én is azt gondolom, ha a trendekről beszélünk

1 A Világbank és az Európa Tanács támogatásával a romák helyzetének és társadalmi integráltságának javítására létrejött középtávú program, amely a 2005 és 2015 közötti időszakban koordinálta, monitorozta és tanácsaival ellátta a Programot aláíró 12 ország által a program keretében vállalt fejlesztéseket és kísérleti kezdeményezéseket.

– a politikai pártoktól jövő trendekről, akár a baloldalról, akár a jobboldalról –, gyakorlatilag már egy kidolgozott, már előre megírt forgatókönyv szerint keresték meg a roma közösségeket, a roma politikai képviseleteket. Ha pedig a másik megközelítést is nézzük, tehát azt, hogy a Roma Évtized Program az integráció híveként gyakorlatilag romák és nem romák közös együttműködésében egyfajta program-megvalósítást célzott meg nemzeti, illetve nemzetközi szinten, itt is bizonyos diktálás volt. Akár ha a Nyílt Társadalom Intézetet nézzük, ott volt valamilyen elköteleződés, hogy történjen már valami nemzetközi szinten, illetve nemzeti szinten. Ez a fajta diskurzus roma részről nem volt biztosított. És megintcsak itt volt az a probléma, hogy az integráció mint trend gyakorlatilag egy kívülről vagy felülről ráborított trend volt a roma politikai pártokra, illetve képviseletekre. Én alapvetően azt látom, hogy ami hiányzik ebből az egészből – és a politikai pártokat és a civil mozgalmakat behoznám ebbe a diskurzusba –, az a politikai tőke kiaknázása. Tehát az, hogy bizonyos régiókban, bizonyos településeken erős szavazóbázist tudunk jelenteni, nem tudott olyan hatványozottan kiaknázódni, mint ahogy nagyon sokan szerették volna. És ebből sokfajta probléma származik. Egyrészről az, hogy mi az irány, mit akarunk. Mondjuk 1971-ben azon a nemzetközi találkozón, ahol a romák először összejöttek, volt egy minimum követelés, amit letettek az asztalra. Ott azt mondták, hogy roma zászlót akarunk, roma himnuszt akarunk, volt egy deal, egy megegyezés. Én azt látom az elmúlt évtizedek folyamataiban, hogy a roma civil oldalról, illetve a roma politikai pártok oldaláról nem történt meg a minimum megfogalmazása, illetve ennek a következetes közvetítése, kommunikációja sem a közösség felé, sem pedig a politikai pártok felé.

KA: De ha jól értem, a Roma Parlament pont erre törekedett, nem? Tehát egyfajta minimális konszenzusnak a megteremtését célozták meg különböző roma civil szervezetekkel és politikai szerveződésekkel.

RB: Annyit tennék még hozzá, hogy elindult valahol a Phralipénél ez a dolog. Én nem voltam ott ennél az eseménynél, de hallani lehetett azoktól az emberektől, akik ott voltak, hogy volt egy megegyezés. Megfogalmazták, mik azok a minimumok, mik azok az irányok, amelyeket képviselni akarunk, illetve a Roma Parlamentnél megvolt az a fajta nyitottság, hogy üljünk le, és legyen egy diskurzus. Csak valahol minden egyes politikai párt, minden egyes civil szervezet legitimebbnek gondolja magát a másiknál. Szóval, volt egy ilyen félresiklás, és én azt látom, ebbe saját magamat is egy kicsit beleértve, hogy nem vagyunk eléggé toleránsak egymással, sokkal inkább arra törekszünk, hogy a saját magunk álláspontját vigyük előre minden áron. És gyakorlatilag ez a sebezhetősége a mozgalomnak, hogy nagyon sokat beszélünk erről, de magunk között sem tudunk

közös minimumokat megfogalmazni.

RM: Rövid Márton vagyok, most független kutatóként vagyok itt, de dolgoztam a sokat említett Roma Integráció Évtizede Programban. Én úgy látom a dolgot, hogy durván három fázisról beszélhetük. A hetvenes évektől a roma mozgalmak és a nem romák is különböző intézményjogi struktúrákért szálltak síkra, és hogy ezek hogy váltak elnyomóvá. Béla említette a '71-es Cigány Világkongresszust. Ha jól tudom, Lakatos Menyhért volt ott, és a kisebbségjogi, roma nemzeti paradigma jelent ott meg, és ennek – végülis mondhatjuk azt – az egyik megtestesítője a kisebbségi törvény lett, illetve, hogy a cigányokat elismerjék nemzeti kisebbségnek. Ugye ez Magyarországon bekövetkezett, és erről sokat beszéltünk, hogy hogyan következett be. Itt, a teremben ülők között szinte konszenzus van abban, hogy ez egy elnyomó rezsimmé vált. Érdekes, hogy ez a követelés sok országban még mindig aktuális. Tehát Olaszországban a cigányokat a mai napig nem ismerik el nemzeti kisebbségnek, és ott mind a mai napig azzal fordulnak a többi cigányhoz, hogy hát hogy is kezdenénk bele bármibe, mielőtt minket elismernének nemzeti kisebbségként. És hiába mondják a magyarok, hogy erre ne várjál, mert ez valószínűleg nem a jó út. Szerintem nagyon hasonlóan ment végbe a második fázis, a kilencvenes években. Ez az emberi jogi rezsim, amikor a diszkrimináció, rasszizmus volt az asztalon. És hogy ez hogyan vált elnyomó rezsimmé, ezt szerintem leginkább intézményi szinten lehet tetten érni. Ez egy nagyon érzékeny téma, amiről kevesen írnak, de az emberi jogi szervezeteken belül is megjelenik a rasszizmus és az elnyomás, akár a legnagyobb szervezeteken belül, mint az Amnesty International, az Európai Roma Jogok Központja stb. És a harmadik fázis, amikor megjelenik a szociális inklúzió, a roma integráció felvetése, amikor ezek a szép roma stratégiák kerülnek megvalósításra. Ez Magyarországon már a kilencvenes évek második fele. Utána jött a Roma Integráció Évtizede, 2005–2015, és elméletileg 2012 után minden EU-s országnak kötelező lett volna roma stratégiát lerakni az asztalra. Magyarországon pontosan tudjuk, hogy mit érnek a roma stratégiák, és hogy hova vezetnek: közmunka programhoz, oktatási szegregációhoz stb. Ezek teljesen kompatibilisnek tűnnek a roma stratégiákkal, legalábbis ez így tűnhet Magyarországról nézve. És ugyanakkor ezen a téren is, ha Európát nézzük, van sok ország, ahol nincsen roma stratégia, pl. Angliában, Németországban is a cigány szervezetek az ellen harcoltak, hogy nekik nincsen szükségük roma stratégiára.

Tehát ez érdekes dolog, hogy amiket itt nálunk megvalósítottunk, és láttuk, hogy elnyomó intézményrendszerré fejlődtek ki, ezek más országokban nincsenek, de ugyanúgy ott is van rasszizmus és elnyomás. Tehát én úgy látom, hogy kényszerpályán mozgunk, amely gyakran csapdahelyzetekbe vezet.

BaJ: Talán az önszerveződés az, amit folyton megakadályoznak. Bármikor is kicsírázik, azonnal megpróbálják valamilyen módon eltiporni, lásd Phralipe. Szerintem a Phralipe is annak az áldozata, hogy az önszerveződő roma mozgalmak soha nem üdvösek: amit nem lehet kontroll alatt tartani, az nem kívánatos. Én azt gondolom, hogy hiába van politikai öntudata az egyes személyeknek, ha közösségként nem tudunk politikai öntudatra ébredni. És hiába vannak szellemi vezetőink – ez is kérdés, hogy mi a vezető. Ezen mindig vitázunk, hogy vízválasztó van, vagy inkább egy mesterséges törésvonalat alakítottak ki a hagyományos vezető meg a fiatal generáció között, mintha ez korosztályos különbség lenne, és nem attitűd probléma. És azt látjuk, hogyan fordítanak minket egymás ellen és foglalják le az energiáinkat, ahelyett, hogy ezeket az éveket azzal töltenénk, hogy tényleg ön-megszerveznénk magunkat.

RB: Annyit tennék még ehhez hozzá, hogy alapvetően a civil szervezeteknek, illetve a civil társadalomnak lenne a fő feladata, hogy érdekképviseletet vigyen, nem gondolom, hogy csak a politikai pártok feladata ez. És alapvetően azt látom az elmúlt évtizedekben, főleg az EU-s források megérkezésétől kezdve, hogy a roma civil szervezetek gyakorlatilag projekteket kezdtek el megvalósítani. És szerintem ez minden kormányzatnak az érdeke, hogy egyrészről el legyenek foglalva ezeknek a projekteknek a megvalósításával – amiket hatalmas bürokrácia meg adminisztráció kísér –, illetve a másik pont az, hogy átvállalnak olyan feladatokat az államtól vagy az önkormányzattól, ami nem feltétlenül egy civil szervezetnek lenne a feladata. Azt látom, hogy egy kicsit megfordultak a trendek. A 2004-es vagy 2005-ös év előtt sokkal inkább az volt a trend, hogy a roma szervezetek igenis mozgalmi tevékenységet vittek, érdekképviselettel próbálkoztak, érdekképviseletet akartak megvalósítani. Ezután viszont van egy nagy törés: bejött a sok pénz, bejött a nagy támogatási rendszer, és gyakorlatilag a civil szervezetek elfelejtették az érdekképviseletet, akár helyi szinten nézem, akár országos szinten. Ez egy nagy probléma. Én értem Lakatos Szilvit, amikor azt mondja, hogy helyben segíteni kell az embereket, és ha projekteken keresztül tudjuk ezeket megvalósítani, akkor jó, amit csinálsz, jó, amit hasonló szervezetek csinálnak. Viszont ehhez mindenképpen kell az, amiről akár Jenő vagy Aladár beszél, hogy azt a tapasztalatot, ami ezekből a projektekből jön, vissza kell juttatni akár a helyi, akár kormányzati szinten lévő döntéshozókhoz, akik felelősek azért, hogy jobb programok legyenek, illetve megfelelő intézkedések szülessenek a parlamentben vagy helyi szinten, rendeletek útján.

KA: Nagyon fontos, amiről beszéltél, hogy hogyan váltak a civil szervezetek projektlebonyolítókká. Lehet, hogy egy kicsit hátrébb kéne lépnünk, mert nagyon ráközelítettél a roma mozgalomra, roma civil szervezetekre, de nézzük meg azt is,

hogy ennek az egész folyamatnak milyen a politikai, ideológiai beágyazottsága. Juli arról beszélt, hogy a ’80-as évek végén, ’90-es évek elején volt egy nagyon erős fellendülés, civil mozgalom, ami aztán mindenféle politikai pártstruktúrába transzformálódott. Aztán a ’90-es években megjelent a nagyon erős emberjogi mozgalom, ami főleg civil szervezetekre alapozódott, és bár antidiszkriminációs esetekre fókuszált, de ugyanakkor mégis volt egyfajta mobilizáló hatása a közösségekben. És van egy ilyen utolsó szakasz, amiben most vagyunk, ez a projekt alapú működési forma, ami nyilván nem a roma mozgalomból jön, hanem szintén kapcsolódik valamihez. Tehát azt kérdezném, hogy mik ezek a trendek, milyen politikai és ideológiai tartalmai vannak ezeknek a trendeknek?

SZJ: Két dolgot azért szétválasztanék, mert muszáj szétválasztani Magyarországon, bár békésebb és szerencsésebb társadalmakban ez nem válik így szét. Az egyik az, amit a romák felől nézünk, és a másik, amit a nem romák felől. Ezek az erők eléggé egyenlőtlen küzdelemben, de mindenképpen hatottak egymásra. Én azt hiszem, hogy ez nem elfogultság, és egyáltalán nem kézenfekvő, hogy ennek így kellett történnie, de borzasztóan fontos, hogy az induló években, az induló mozgásban egy baloldali-liberális töltetű mozgalom volt színen. Ennek ereje volt, ebből tanultunk nem romák, tanultak sokan mások, és egy olyan diskurzust vitt ez a mozgalom és a máig nagyhatású figurái, ami egy kész beszédet prezentál. Nem volt rajta tulajdonképpen változtatnivaló. Ez a beszéd egészen könnyen találta meg a hangot a nem roma társadalmat is átható liberalizmussal. Ebben az én emlékeim szerint benne volt az emberjogi mozzanat is. Ez nagyon fontos dolog, hogy egyrészt alapjogokról volt szó, másrészt kielégítendő szükségleti minimumokról volt szó, harmadrészt és legerősebben viszont olyan emberi jogi követelésekről, amelyek újak voltak, mert a szocializmusban, hogy úgy mondjam, rendszer-definíció szerint nem voltak ezek a kérdések fölvethetőek. Én azt hiszem, hogy ez egy elég hosszú kifutást adott a roma mozgalomnak, és ha szerencsésebb ez a világ, akkor ez megerősödött volna, és nem szorult volna egy intellektuális gettóba, ahová végülis került.

Ugyanekkor a nem roma társadalom elég hamar elérkezett ahhoz, hogy először átmenjen egy nem liberális, de baloldali fordulaton. Az volt Horn Gyula megválasztásának a legfőbb háttere, hogy az ismerős baloldal volt jelen Horn figurájával. Igen nehéz elképzelni a ’89-es indulás után, hogy ez hogyan is tudott megtörténni, de előre mutatta azt, ami szerintem ebből a szempontból a nem roma társadalom legfőbb fejleménye volt, hogy nagyon hamar elege lett a liberalizmusból, és tulajdonképpen a nemzeti gondolatból is. Nincs ez a dolog se komolyan véve, hiába beszél most máshogy a Jobbik meg a Fidesz, de maguknak az embereknek ez nem lett valóságosan nyelvük, hanem a nyelvük a nosztalgia

és – sokkal-sokkal előbb, mint a roma mozgalomban – bekövetkezett a csalatkozásuk a liberalizmusban.

Tehát már nagyon korán, a kilencvenes évek közepe tájékán, lényegében a Horn-kormány hatalomra kerülésének idején elvált egymástól a roma politika és mindaz, ami a romák számára akkor fontos volt, és az úgynevezett többségi politika – nem a pártokat mondom, mert azok sokfélék voltak –, és ez nagyon lerövidítette a közös beszéd idejét. És a harmadik fázis, ami tulajdonképpen nem is ideológiai dolog, vagy nem ezt az oldalát emelném ki, hanem egy élet-halál harc, ahol úgy van beállítva, mint hogyha a többségi társadalom nagyon nagy rétegeinek a nem boldogulása vagy rosszul boldogulása, bizonytalansága és rizikója a romák által lenne veszélyeztetve. Tehát nagyon ügyesen ki lett játszva ez a kártya, és ha lehet valamit mondani arról, hogy valami felé lehetne mozdulni, akkor ennek a szétverése és szétbontása egy fontos intellektuális és politikai feladat lenne a következőkben, azt hiszem.

Röviden tehát: én azt hiszem, hogy van arra oka a magyar roma politikának, hogy büszkén nézzen egy elég hosszú időszakra, amelyben koherensen beszélt, és ezt a beszédét tulajdonképpen mind a mai napig nem adta fel. Ahol ez lehetetlenné vált, az – mondom – egyrészt a többségi társadalomnak a nagyon pragmatikus elfordulása az ideológiától és a berohanása egy Kádár-rendszer iránti nosztalgiába, ami mind a mai napig tart. Másrészt pedig az a nagyon ronda politikai játszma, amit a nyomorult és nyomorodó középosztály, a nyomorult nem roma emberek játszottak a roma emberekkel szemben.

RB: Én alapvetően hasonlóképp látom, olyannyira, hogy ha megnézzük a különböző politikai pártokat akár '90-től, minden egyes politikai párt ügyködött azon, hogy megtalálja a saját maga roma szereplőjét, roma szervezetét. Ez gyakorlatilag szétverte azt a fajta közös elgondolást, amiből indultunk. Tehát ahogyan tagozódott a mainstream magyar politikai paletta, úgy tagozódott a roma politikai elit is. És ugyanakkor, ami még szomorúbb, azt látom, hogy a roma civil szervezetek is beálltak ebbe a trendbe, tehát lehet tudni, hogy ezek a jobboldali civil szervezetek, ezek pedig a baloldali civil szervezetek. Sajnos azt kell mondanom, hogy nem tudunk mi önmagunk, mi romák trendet teremteni, azt mondani, hogy mi szeretnénk alakítani a saját magunk életét, és ez az a trend, amit követni szeretnénk. Tehát alapvetően megvan az a függőségi viszony, ami nagyon jól ki van találva, fel van építve, ami jön minden irányból, akár a médiából, akár a nem roma emberektől, de ugyanakkor a romák maguk is mondják és elhiszik azt a gondolatsort, ami akár bal-, akár jobboldalról jön, ebben én nem látok nagy különbséget. Volt erre sok példa, itt is elhangzott ma, hogy a jobbikos retorikát nemcsak a Fidesz hasz-

nálta, hanem az MSZP is. Tehát én nem nagyon tudok különbséget tenni abban, hogy hol is van a helyünk, vagy hol is keressük a mi helyünket akár a trendeket tekintve, akár a politikai pártokat tekintve.

BaJ: Én azt gondolom, hogy elég jól lemásoltuk a többségi politikai aktorok attitűdjeit. Ha például egy nagyon kicsi vidéki faluba akarok menni, ahonnan gyakorlatilag kivonult az állam – most a Cserehátról beszélek, ahol elég régóta dolgozunk a színházzal, ami szintén egy eszköz arra, hogy valamilyen módon a gyerekeket megfogjuk –, azok az emberek, akik ott a szegregátumokban élnek, ugyanazokat a csatákat vívják, mint amiket a többségi politikai kultúrában láttak, holott mindenki cigány az adott településen. Tehát acsarkodnak, törésvonalak keletkeznek, megosztják a faluközösséget. Tulajdonképpen a hatalomvágy előbb jött, mint a politikai érettség, és szerintem iszonyú nagy probléma az, hogy a hatalomvággyal rendelkező embereket könnyebb mozgatni. Hiába volt a csatlakozási folyamat egyik szólama az aktív állampolgárság, nagyon keveset fektetünk abba, hogy az aktív állampolgárokat kineveljük, mindegy, hogy romák vagy nem romák. Egyszerűen ez a fajta gondolkodásmód hiányzik, tehát nem tudom, hogy tulajdonképpen milyen politikai érettséget értünk el ez alatt a huszonegynéhány év alatt. És nekem ez nagyon nagy bánatom, mert tudom, hogy iszonyú sok pénz ment el erre. És ha azt veszem alapul, hogy milyen jó elképzelésekre mennyi pénzt költöttek, de hol vannak azok az emberek, akik ebből profitáltak – akkor nem tudom, mi történt az elmúlt két évtizedben. Akkor tényleg projekt alapú maradt minden? Én úgy látom, hogy most nem onnan kellene kezdenünk a politizálást, ahol az elődeink abbahagyták. Sajnos sokkal korábbról. Tehát mi éretlenebbek vagyunk, mint, mondjuk, a Phralipe idején voltak azok, akik tulajdonképpen a mai napig meghatározó gondolatokkal bírnak a romák helyzetét illetően. Ma már nem vagyunk olyan szinten, és nem akarok neveket hozni, hogy kik a mi politikusaink, akik ezt a színvonalat nem tudják hozni. És ne csodálkozzunk azon, hogyha csak eszközként akarnak minket használni. Mert elmulasztottuk megtanulni vagy átvenni tőlük, és én ezt nagyon sajnálom. Most mindenki egyéni úton próbálja megszerezni a maga tudását a közpolitikáról, a pártokról, és nagyon sokszor láttam olyan embert, aki már pártnak tagja, de tényleg nem tudja, hogy hogyan működik az a mechanizmus. Minisztériumban dolgozik, de nem tudja, milyen döntési lehetőségekkel bír az a hely, ahol ő dolgozik. Tehát tulajdonképpen olyan, mintha csak ki akarná pipálni a rendszer, és bár nincs kvótarendszer, ennek ellenére mégis, a gyakorlatban, mintha kvótáznának. És találkoztam például azzal a problémával is, hogy már nem akarnak alkalmazni cigányokat azokon a helyeken, ahol nincs külön erre programjuk. Nem nézik a kvalitását, nem nézik a végzettségét. Azzal utasítják el, hogy most nincs ilyen programjuk,

mintha ez volna tulajdonképpen a belépő. És nagyon sok képzett roma kényszerül arra, hogy elmenjen. Főleg jogászoktól hallottam ezt a panaszt, hogy csak akkor alkalmazzák őket, ha van erre felhatalmazása az adott szervezetnek, hogy romákat is fölvehetnek. Minthogyha az ő jogi végzettsége magában nem volna elég ahhoz, hogy ő ott legyen.

KA: Az akadémián is vannak roma fiatal kutatók, és hogyha már kicsit túlnőttél azon a szinten, akkor is abban maradsz, mert számukra nincs más státusz.

BaJ: Ez olyan, mintha a megerősítő intézkedések kifejezetten gyengítenék ezeknek a képzett fiataloknak vagy akár nem fiataloknak a pozícióját.

RM: Két rövid megjegyzést tennék csak. Az egyik, hogy ugye, az eredeti kérdés az volt, hogy milyen volt az ideológiai környezet különböző korokban. Én ezt nem tudom, csak egy kicsit benne voltam ebben az OTKA-kutatásban, és sok embert én is meginterjúvoltam. Ott eléggé egyértelműen az volt az álláspont, hogy nincsenek ideológiai viták, törésvonalak, hanem teljesen opportunista módon szerveződik a roma politikai közélet. És ez érdekes volt, szerintem ez a mai napon is előjött, hogy vannak-e viták, vagy hogy csúsznak egybe a különböző vélemények ezen a színvak–színtudatos vonalon. Úgy tűnik, hogy Magyarországon ez nem nagyon van kibeszélve, nincsenek fórumok, nincsenek olyan lehetőségek, hogy ez kibeszélve legyen. A másik pedig, ami többször szóba jött, a támogatók, a pénz, kérdése: ki határozza meg, hogy mivel foglalkozzanak a roma szervezetek. Szerintem igaz az a nagyon egyszerű mondás, hogy aki adja a pénzt, az kéri a nótát. És ez igaz, amikor a Soros Alapítványtól jön a pénz, és igaz akkor is, amikor a kormánytól jön. Abban szerintem van valami, hogy ezer különbség van az afro-amerikai mozgalommal összevetve, de ott mégis belülről termelték ki az erőforrásokat, ott volt egy középosztály, amely ezt ki tudta termelni …

KA: …de hogy lett a középosztály? Úgy, hogy volt a hatvanas években az affirmative *action,* meg az egyházak is segítették a fekete középosztály létrejöttét.

RM: Én azzal egyetértek, amit a többiek mondanak, hogy nálunk most a roma részvétel vagy participáció – leegyszerűsítve – azon múlik, hogy bizonyos projektek, politikák megkeresik a nekik szimpatikus, megfelelő cigányokat.

BaJ: Van ellenkező példa is, hozhatnám a saját példámat. Nem akarom mondani a pártot, bár itt talán nem számít, az LMP-ről beszélek. Tehát ha valamilyen pártot a nulláról kezdünk el építeni, és ennek része vagy, akkor nem számít, hogy cigány vagy-e vagy sem. Megkérdeznek bizonyos témákban, ami a cigányokat is érinti, de egyszerűen azért vagy ott, mert a kvalitásaidat ismerik, elismerik azon a területen, amin az a párt alkotni akar, és együtt dolgozol velük. És amikor eljutsz oda, hogy igazán helyzetbe kerülsz, mert mondjuk fönn vagy egy listán,

vagy mert benne vagy már az adott pártnak a vezetői struktúrájában, onnantól kezdve már nagyon fontossá válik, hogy cigány vagy. Körülbelül hét helyünk van ahhoz, hogy bejussunk, és akkor mégis a 7-ből adjuk oda az egyiket egy cigánynak? Mindaddig, évekig nem számít, hogy cigány vagy. Tehát ez például nagyon erősen elmondja azt, hogy valójában mit gondolnak a cigány politikai aktorokról. Innentől kezdve a fontos az, hogy 'ki a jobb cigány, és hogyan tud a struktúrában cigányként illeszkedni.' Nem számít az, hogy mit csináltál évekig. És ha ezt nem vállalod föl, akkor rajtavesztettél. Nem tudsz egyéni karriert sem befutni cigány politikusként, ha nem vagy durván kompromisszumkész. Ha mondjuk, vitaképes vagy általános politikai témákban is, akkor vagy a legveszélyesebbnek tekintve. És ez nem paranoia, hanem ez egy megélt tapasztalás.

KA: A 'veszélyes nő'?

BaJ: Igen, főleg ha nő. El tudom mondani, hogy például a többségi nők nem értették, hogy miért van szükség a párton belül gender kvótára. Nekem kellett képzéseket tartanom a többségi nőknek arról, hogy ez szükséges. Ők azt gondolták, hogy ugyanúgy akarnak versenyezni a férfiakkal, és nem értették, hogy ez csak egy lehetőség, amit nem is kapnak meg, ha ezen nem mennek keresztül. Tehát tulajdonképpen mi, cigányok is nagyon sokat hozzá tudunk tenni a többségi politikai fejlődéshez mindaddig, amíg nem akarjuk reklámozni – idézőjelben mondom a reklámot –, ha nem viseled magadon, hogy te cigány is vagy. Addig elviselik ezt a dolgot, de azután már nem.

SZJ: Ez az üvegplafon jelenség, amit az oktatásban elég erőteljesen leírtak, de több helyen is igaz. A plafonon túli oktatási vagy foglalkozási emelkedés tulajdonképpen ki van zárva.

KA: Ami a fejekben is, de a struktúrákban is megjelenik.

Most kinyitnám a beszélgetést, várjuk a közönség kérdéseit és hozzászólásait.

(a közönségből) Barabás György vagyok, nem vagyok roma, de érdekel a társadalmi kohézió, és ezért érdekel különösen a roma-kérdés. Egy olyan társadalomban, ahol negyven százalék él a társadalmi minimum alatt, és körülbelül másfél millió ember a tényleges szegénységi szint alatt, ott nagyon nehéz elképzelni, hogy meg lehet győzni a többségi társadalmat, tehát hogy az a 60 százalék komolyan figyelembe vegye a 40 százalékot, illetve ezt a 15 százalékot. Az egyik megoldás az lenne, amit Zsigó Jenő képvisel nagyon harcosan, igazsága tudatában, érzelmileg is elkötelezetten: kivívni, kiküzdeni, kiharcolni. Én nem tudom, hogy ez lehet-e sikeres. Másrészt pedig – mivel politikáról és civilségről volt szó –, azon gondolkodtak-e már, hogy a civil társadalomnak végül is az volna a szerepe, hogy megrendelést adjon a politikának. A politikai pártok nem igazán képesek ellátni

a feladatukat, és ez nemcsak az elvetemültség miatt van, hanem sok egyéb oka is van. Hogy akár egy szegregátumban, akár vidéken foglalkozni kell az egészségügyi helyzettel, például, legyen budi meg legyen víz. Kell foglalkozni az oktatással, de kellenek szociálpolitikusok, akik a helyi programokat képesek vinni. És ott van maga a cigány vagy roma társadalom, amelyik ha nem is szervezett erőként, de mégiscsak ott van ezeken a területeken. Van-e arra valamilyen esély, hogy összefogjanak ezek az erők, és úgy adjanak megrendelést a politikának, vagy szükség esetén ők maguk is politikai erővé váljanak? Tudom a hátrányokat, nehézségeket. Tehát egy civil szervezet vagy ezzel a témával foglalkozó alapítvány nem állhat be, hiszen EU-s vagy kormányzati pénzekről van szó, de a tagjai ismerik, hogy hol és mi van. Ha igaza van Jenőnek, akkor a cigányságnak olyan túl sok veszíteni valója nincsen. Tehát viszonylag felszabadultan tudna hálózatépítésbe fogni együtt a pedagógusokkal, egészségügyisekkel. Nem tudom, hogy ennek van-e valami teteje vagy realitása.

RB: Én azt gondolom, mindenképpen. Tehát a magyarországi cigányság – akár a civileket nézzük, akár a pártokat, de inkább a civil szervezeteket – akkor tudna a jelenlegi helyzetből kijönni, ha megtalálná más mozgalmakkal a közös platformokat. És erre voltak is törekvések, voltak kapcsolódási pontok. Én azt gondolom, hogy ezek mindenképpen felerősíthetik azokat a hangokat, amelyek tőlünk, romáktól, roma közösségektől vagy az érdekképviseleti szervezetektől jönnek. De azt gondolom, hogy ez nem elég. Ha csak Szlovákiára tekintünk, biztosan Önök is tudják, hogy a tavalyi, illetve a négy évvel ezelőtti önkormányzati választásokon nagyon sokan elindultak – ott nincs kisebbségi önkormányzati rendszer – polgármesternek, képviselőnek. Ezek a települések, ezek a helyi közösségek gyakorlatilag önállóan szervezték meg magukat. A közösségi mobilizáció nagyon fontos volt főleg olyan településeken, ahol többségben vannak például a magyarul beszélő romák. De én nem hiszek abban, hogy az elkövetkezendő tíz-húsz éven belül nálunk ez megtörténik. Én ezt egy hosszabb folyamatnak gondolom, amit mindenképp helyi szinten kell elkezdeni. Sokszor megfogalmaztam azt a kötelességünket, hogy nekünk, Pesten élő vagy különböző intézményekben dolgozó roma értelmiségeknek – vagy hívhatjuk bárhogyan magunkat, szakembereknek, képviseleti embereknek – vissza kell térnünk a közösségeinkhez. Tehát alapvetően sem a kormányzat, sem a gádzsók, senki nem fogja helyettünk meglépni azokat a lépéseket, amik helyben a mi közösségeinknél kell, hogy megtörténjenek. Ez egyrészről közösségszervezés, másrészről – amiről Jutka is beszélt – az a fajta tudásátadás, a tudatos gondolkodás átadása, hogy tudjuk, mik a jogaink, mi azok a következetes lépések, amikkel mi saját magunkért tudunk tenni. Én ebben hiszek, és azt gondolom, hogy efelé kell irányítani a civil szervezeteket is,

illetve a roma politikát. Ehhez kicsit a háttérbe utalnám a jelenlegi roma politikai képviseletet, és inkább a civil képviseleteket, szervezeteket hangosítanám ebben a vonatkozásban.

LSz: Ehhez néhány gondolatot szeretnék elmondani. A szlovákiai példádat szeretném megerősíteni, mert helyi szinten már mi is tettünk le eredményeket az asztalra, bár polgármesterünk nem lett, mert sajnos nem nyert. De Baranyajenőn volt már egy ilyen kezdeményezés, amikor a helyi polgármester-jelöltet támogattuk, aki szintén cigány származású volt, és a civil szervezetek és a roma önkormányzat is mellé állt. Tehát vannak már ilyen kezdeményezések, csak fel őket fűzni majd egy szálra. A másik, amit pedzegetsz, hogy a civil szervezetek a politikai érdekképviseletet lássák el. De mondanám, hogy az egyesületek alapszabálya azt mondja ki, hogy nem politizálunk. Amikor választás van, akkor arra az egy alkalomra van lehetőségünk arra, hogy indítsunk jelölteket, szavazzunk, és részt vegyünk a választásban. Tehát ez egy kicsit ellentmondásos. A harmadik, amit szerettem volna mondani, hogy az első időszakban igen, érdekképviseletet ellátó szervezetként próbáltunk tenni, a különböző városi önkormányzati fórumokon részt venni, egyeztetni. És azt vettem észre, hogy a helyi cigányok egy kicsit többet szerettek volna, mert nem látták át ennek a fontosságát, és rögtön eredményeket szerettek volna. Számtalan olyan kéréssel kerestek meg engem – hogy a gyerekemnek arra van szüksége, hogy matektanár segítse az előmenetelét, vagy hogy a lakhatást megoldjuk, hogy nincsen munkám –, amikor azt gondoltam, hogy erre lépni kell, valamit tennem kellett. És akkor elkezd egy civil szervezet intézményesülni, például fönntart egy épületet, ahol azért arra is kell gondolni, hogy van rezsi, villany, stb., bár az utóbbi időben az uniós programoknál például a rezsiköltségre meg menedzsmentre sem lehet igazán pályázni. Elindultunk ezen a folyamaton, amikor valóban főleg projektmegvalósítás van. De az sem igaz, hogy minden cigány civil szervezet meg tud felelni az uniós pályázatokon, hiszen komoly adminisztratív feladatokat kell ellátni, amire nem biztos, hogy mindannyian képesek vagyunk. Amikor az OSI Roma Programjában részt vettünk, pont azzal a szellemiséggel kezdődött el a Kethanipe Egyesület munkája, amit Béla említett. Beköltöztünk a helyi cigánytelepre, ott próbáltunk meg tenni a többiekért, valóban közösségfejlesztésben gondolkodtunk, de egy bizonyos idő után, 2009 körül, az OSI új Roma Program vezetője ezt a fajta gondolkodásmódot átváltotta programmegvalósításra, projektvezetésre. Pedig annyi minden összefügg egymással. Amikor már ott van egy közösségi ház, amibe délutánonként napi szinten odajár 40–50 gyermek tanulni, és aktív szabadidőt próbálsz nekik biztosítani, akkor végig kell gondolni, hogy igen, pályázok a közösségi ház fenntartásáért a többiek érdekében, és akárhogy is, de összeszedem a pénzt arra, hogy

a munkaerőpiaci koordinátor segíteni tudjon akkor, ha a közösség tagjai megkeresnek minket, és munkát és képzést szeretnének. Ezt az egészet így végig kell gondolni, mert nagy a felelőssége valóban egy cigány szervezet vezetőjének, hogy merre irányul, merre indul el. Ugyanakkor, ha szakmai munkát végzel, a városi önkormányzat is megkeres, például a helyi esélyegyenlőségi programban kikérte a véleményünket. Nemcsak a mi civil szervezetünket, hanem a városban működő összes roma civil szervezetet megkeresték, és bekérték írásban a véleményünket, és ha mi nem adjuk, akkor mélyszegénység, cigányság témakörben nem szólaltak volna meg a cigányok.

RB: Hát én az érdekképviseletet és a politizálást szétválasztanám. A civil szervezet úgy is tud érdekképviseleti feladatot ellátni, hogy nem politizál, nem pártpolitizál. A másik pedig az – és nem a te munkádat akarom megkérdőjelezni –, hogy szerintem a civil szervezetek sokkal erősebbek tudnának lenni, ha a legitimációjukat az a közösség adná, ahol dolgoznak, és nem az a projekt, amit megpályáznak, vagy nem az az önkormányzat, amelyik odamegy hozzátok, és azt mondja, hogy „gyere már és nézd már meg ezt a dokumentációt: egyetértesz, nem értesz egyet". Tehát a legitimáció itt kulcskérdés. Tudom, hogy nagyon nehéz feladat, de addig, amíg a közösségeket nem vonjuk be a munkánkba, és civil szervezetként nem dolgozunk velük együtt, és ők nem részesei annak a közös gondolkodásnak, ami majd egy más szinten folytatja a diskurzust a politikai pártokkal vagy a helyi intézményekkel, addig ugyanabban a csapdahelyzetben fog a civil szervezet működni, ugyanúgy projektekről és újabb projektekről fog szólni.

BaJ: Én azt gondolom, hogy nem a még több civil szervezet hiányzik, hiszen akármennyien lennének, akkor sem kapnának több lehetőséget a változtatásra. Nekem az hiányzik, hogy tényleg valami tudatos politizálás folyjon a cigány-ügyek, a cigányok helyzete kapcsán. Mert most olyan, mintha minden csak felülről szerveződne, helyettünk döntik el, hogy kik képviselnek minket, akár az Európa Parlamentben ki képvisel minket. Nem járják végig azokat a létrákat, struktúrákat ezek az emberek, hogy értsék, hogy milyen mechanizmusban vannak benne, hanem odahelyezik őket. Ezért nem is várhatunk tőlük valódi képviseletet, hiszen jönnek egy másik területről, mit tudom én, álmaik vágya, hogy kutatók legyenek, és akkor egyszercsak azt mondják, hogy jó, akkor kell most ide egy cigány Európa Parlamenti képviselő, akkor most te leszel az. Annyira nem tudunk beleszólni a saját sorsunkba sem helyi szinten, sem globális szinten, hogy azt gondolom, nem szabad most már elmulasztanunk vagy megspórolnunk azt a közös tanulási folyamatot, ami nem projekteken keresztül fog megvalósulni, hanem kifejezetten kemény emberi jogi témák oktatásán keresztül, képviseleti kultúra oktatásán keresztül. Hogyan kell beszédet írni, hogyan kell bizonyos problémát

elemezni, és azt néhány mondatban megjeleníteni – sajnos, ilyen technikai dolgokra is gondolok, hiszen ezeknek a skilleknek vagyunk híján ahhoz, hogy ki is tudjuk hangosítani a gondolatainkat ebben az 'endemikus' helyzetben, amiben vagyunk. Így nem tudunk változtatásokat elérni abban az ütemben, mint amilyen ütemben romlik a cigány társadalom helyzete. És hogy ez egy önálló politikai párt legyen, ami etnikus alapon szerveződik vagy valami egyéb, ez is nagy kérdés. Még nem vitatkoztunk eleget arról szerintem, hogy mivel tudunk előrébb jutni. Egy saját párttal, ami tényleg etnikai alapon szerveződik, vagy valamilyen módon rohamozzuk meg csapatostul a többségi pártokat, és akarjunk ott lenni. Akarjunk tagok lenni, akarjunk bennük működni, és a többségi kérdésekben is megszólalni, hiszen azok a többségi kérdések kisebbségi kérdések is. Nem tudom, hogy mi a jó. Szerintem a párhuzamos, tehát hogy egyik ne verje ki a másikat. Sokan nem hisznek abban, hogy roma politikai pártra szükség van. Szerintem szükség van, és léteznek is. Az, hogy most még nem sikeresek, azért van, mert még az elején tart ez a dolog. Lehet, hogy az innen ötödik választás már sokkal sikeresebb lesz. De ha abbahagyjuk, mert valamikor nem sikerült, akkor soha nem fogunk eljutni oda, hogy bebizonyosodjon. Persze ehhez hiányzik a tőke. Tudjuk, hogy a többségi pártokat mecénások támogatják. Nem attól olyan ügyesek, mert kimondták, hogy pártot akarunk, és akkor lett pénzük meg struktúrájuk, hanem vannak mögöttük pénzemberek. És ezt nekünk ugyanúgy meg kellene valósítani, hogy ne csak a motivációnk legyen meg, hanem a muníciónk is. És ezen is párhuzamosan kell dolgozni. Ezért vagyunk lemaradva, ezért vagyunk kimaradva, mert egyszerűen nincs tőkénk. Nincs olyan tőkénk, amivel a pártunkat megerősíthetnénk, és komollyá tehetnénk a politikai palettán.

LSZ: Én úgy látom, hogy két különböző dologról beszélünk. Beszélünk arról, hogy legyenek profi politikusok, akik megfelelő szinten képviselnek minket, és ehhez mindenféle szakmai segítséget kapjanak. Én azt gondolom, hogy valóban nagyon fontos, szükség van erre is. És beszélünk arról, hogy a civil szervezeteknek az érdekérvényesítése hogyan működik, vagy működhet, és hogy a helyi közösségre építve hogyan tudjuk ezt elérni. Én azt gondolom, hogy az uniós projektek sem működnének abban az esetben, hogyha a civil szervezeteknek – például a roma civil szervezeteknek – nem lenne kapcsolata a helyi közösséggel. Hiszen a helyi közösség tagjaiból kerülnek ki, csúnyán szólva, az 'indikátorok'. Tehát, ha nincsen kapcsolatunk a helyi közösséggel, akkor gyakorlatilag nem tudjuk érvényre juttatni, amit szeretnénk, nem tudjuk megvalósítani a projektet. Ha visszagondolok rá, bár nem volt ennyire tudatos, de ahhoz, hogy mi Pécsett a Hősök terén tanodát és a komplex programot is megvalósítsuk, nagyon szoros kapcsolatban kellett állnunk a helyiekkel. Ennek köszönhetően a többségi települési önkormányzati

választáson abban az egy választókörzetben, ahol azok a cigányok éltek, akikkel napi szinten együtt dolgoztam, én kaptam a legtöbb szavazatot.

BJ: Azt nem várhatjuk el, hogy minden egyes közösségnek legyen egy Szilviája.

LSZ: Miért nem? Minden közösségnek lehetne.

BaJ: Lehetne, de nem biztos, hogy bizonyos helyeken ez az üdvözítő út. Azt gondolom, hogy a cigányok életéből egyszerűen kivonult az állam. És az, hogy a civil szervezetek próbálják ezt így-úgy, projekteken keresztül pótolni, az nem fog a cigányok az össztársadalmi helyzetén segíteni.

(a közönségből) Rézműves Benjámin: Én egy nagyon meredek állítást szeretnék tenni, ami mellett teljes mellszélességgel kiállok: ma a roma politika halott. Nincs roma politika. És beszélünk itt pártokról, többségi pártokról, etnikai alapú politizálásról, holott nincs hozzá sem struktúránk, sem pedig szellemi vagy morális keretünk. Itt bárki bármit belegondolhat a keret fogalmába, tehát hogy politizáljunk vagy ne politizáljunk, etnikai politizálás legyen vagy hogy ne legyenek megkülönböztetve a cigányok és nem cigányok. Hiányoznak az alapok, amelyekre építeni lehetne, az elmúlt huszonöt év sajnos nem adott semmilyen választ, hogy milyen alapokra tudnánk építeni. Most, a tízes években projektekben gondolkozunk, ami engem a tervutasításos módszerre emlékeztet, csak a szocializmusban három- meg öt éves tervek voltak, most pedig van egy projekt-idő, ami alatt egy bizonyos összeget el kell költeni. Nem látom ennek semmiféle társadalmi pozitívumát a romák körében. Az én településemen például annyi intézménye van a romáknak, hogy a két kezemen tudnám megszámolni, mind az egyháznak, mind pedig magánszemélyeknek, de nincsenek kihasználva. Én azért beszélek ilyen élesen ezekről a szervezetekről, mert nem függök egyiktől sem, sem anyagilag, sem bármilyen formában. És én nem hiszek az alulról jövő építkezésben, mert nincs civil szféra a cigányság körében. A nem cigány társadalomban, a többségi társadalomban sincsen civil szféra, nincsen ingerküszöb sem morálisan, sem politikailag, akkor nálunk, romáknál miért legyen? A legfőbb kérdést ott látom, hogy politikai kompromisszumokra, fifikás, professzionális politikára lenne szükség, hogy a politikai elitet rá lehessen venni arra, hogy cigány értelmiségi káder-képzéseket folytasson, amiből majd központilag, centralizáltan, országos lefedettségű hálózatot lehetne létrehozni, de ez nem fog rapid gyorsasággal működni, öt-tíz-tizenöt év kellene hozzá.

KA: Értjük a pesszimizmusodat.

(a közönségből) Zsigó Jenő: Én sokmindennek örülök, amit elmondtatok, mert még nem találkoztam ilyen önkritikával ennek a generációnak a képviselőitől. Mindez azok után hangzott el, hogy Szalai Júlia az elemzését azzal zárta, hogy a cigány

közélet, a cigány értelmiség jelentős dolgokat hozott létre, alkotott és hagy örökül, ha van kire. Az önkritika pedig azt mutatja, hogy lehet, hogy van kire, illetve tudom egészen biztosan, hogy vannak egészen kiváló örökösök, akik nemcsak számtalan ponton, többek között a nemzetközi kapcsolódást tekintve – ez volt a beszélgetés egyik témája – meghaladták és újrafogalmazzák a magyarországi cigány-ügy bizonyos elemeit is. Ezt nagyon jó volt hallgatni. Közben pedig arra gondoltam, hogy valószínűleg, amit mi tudnánk átadni értelmezéseken, dokumentumok, politikai események részletes elemzésén keresztül, az már valószínűleg nem fog megtörténni, mert elég tekintélyes idő állt rendelkezésre, és nulla érdeklődés mutatkozott mindeddig ez iránt. Pedig hát kordokumentumokat tudunk elemezni, illetve személyesen érintettek vagyunk. Elhangzott például a Roma Integrációs Tanács története. Mi abban sok éven keresztül dolgoztunk, de amivel az előkészítettség szintjén találkoztunk, az katasztrofális volt, majd a politikai megvalósítás területein mindennaposak voltak a legsúlyosabb konfliktusaink a kormány képviselőivel – illetve a kormány képviseletében Ürmös Andor cigány értelmiségivel,[2] akinek mint roma tanulónak a gimnáziumi tanulmányaitól az egyetemi diplomáig az én intézményem ösztöndíjat adott. Nem személyeskedni akarok, de egészen kritikus és alantas kormányzati manipulációkon keresztül ott bénították meg a romák akaratát minden ponton. Ez egy rendkívül sikeres időszak volt a roma közéleti szereplők számára. Mi, roma RIT-tagok, minden kormányülés előtt egy-két napos, 8–10–12 órás elemzésekre ültünk le, aminek az lett az eredménye, hogy ez a kilenc ember minden pontban egyhangúan, együtt szavazott. Visszautasítottuk a kormánybeszámolókat, kimutattuk a csalásokat a statisztikákban, követeltük a kormánytól a színvak állami stratégia vagy ideológia felszámolását. A kormány megszervezett egy erről szóló tanácskozást, és a kormány ideológiáját egy tudós ember képviselte, Ladányi János. Nem nyilatkozott soha a színvak állam lényegéről, hogy mi húzódik az állam magatartásában, amikor színvakként működik. Amikor megkérdeztük tőle, hogy miért áll a színvak politizálás mellett, annak ellenére, hogy a teljes roma közösség tiltakozott a színvak állami gyakorlat ellen, hosszú oldalakon, tanulmányokon keresztül érveltünk ellene, nem fejtette ki az álláspontját. Ezek egészen szélsőséges politikai ütközetek, és ezt csak azért mesélem el, mert azokban az években – és az azt megelőző években is – elképesztően nagy szüksége lett volna például ennek a tömörülésnek is a fiatal generáció támogatására. És most, ha beszélgetünk, most is ugyanazt látom, hogy amiért mi harcoltunk, aminek a következtében aztán nemzetközi sajtótájékoztatón kiültünk az asztalhoz és azt mondtuk, hogy az állam rasszista,

2 Ürmös Andor orvos, közgazdász, 2004–2010 között az Esélyegyenlőségi Kormányhivatal Roma Integrációs Igazgatóságának vezetője.

ezzel mi a fiatal generáció számára elvileg megjelöltünk egy főirányt. Ha lényeges dolgokat akarnak megérteni, akkor azzal foglalkozzanak, hogy amit az állam hozott létre a cigányokkal való kapcsolatában, az kivétel nélkül mind elnyomó, jogfosztó, nyomorba taszító és erőszakosan ott tartó állami politizálás. Eljutottunk odáig, hogy a Roma Parlament megfogalmazta, hogy az állammal szemben kell újrapozicionálni magát a cigányságnak, illetve az erre önmagát kijelölő, mert elkötelezettséget, tehetséget érző fiatal értelmiségi generációnak. És itt megint nem jelent meg senki, egyetlenegy ember sem. Sokmindent még nem látok át, de látom ezt a folyamatot, és ezért például kellő malíciával figyelem azokat az erőfeszítéseket, amelyek egy tanoda vezetéséhez, egy gyerekklub vezetéséhez, egy gyerektábor szervezéséhez szükségesek, amik rendkívül tiszteletre méltóak, csak sok esetben ezt olyan fiatalok teszik, akiknek sokkal-sokkal előrébb kellene tartaniuk. Végezhetnék ezt a munkát szeretetből, lelkesedésből, de az igazi intellektuális lényüknek ennél magasabb szinten kellene politizálnia. Vannak bizonyos korok, amikor a legmerészebb és legmaradandóbb alkotás, hogy helyes gondolatokat fogalmazunk meg, és helyes gondolatokat közlünk a roma emberekkel. Bizonyos időszakokban az is érték, hogy ha életben maradnak, maradunk, és azon belül pedig a legnagyobb értékválasztás, hogy semmilyen gondolati kompromisszumkötés ne történjen meg, és a romáknak minden esetben mondjunk igazat. De meg kell tanulni, hogy mit jelent a színvak állam, mit jelent a statisztikai diszkrimináció, mit jelent a képviseleti bűncselekmények elkövetése. Óriási különbség van aközött, ha azt mondjuk, hogy az ORÖ-ben bűncselekmények folynak, vagy ha azt mondjuk, hogy a megválasztott roma képviselők képviseleti bűncselekményt követnek el a romák ellen. Az egyikben mi magunkat letapossuk és bűnözőnek nevezzük, pedig hát odateszik eléjük a pénzt, hogy lopják el, és zsarolható, fenyegethető figurákból építették fel az ORÖ-t. De a kisebbségi törvény kritikája már nem érdekel senkit, pedig aki nem érteti meg a roma közösségekkel, hogy a kisebbségi törvény elnyomó, jogfosztó, az nagy mulasztást követ el. Tehát nagyon erőteljesen meg kellene ismerni előbb azt a koordinátarendszert, amin belül a következő generációk fölépíthetik magukat, és ehhez nagyon masszív morális elvekkel, eszményekkel, gondolatokkal kell felvértezve lenni. Tehát meg kellene tanulni a fiatal generációknak érdemben beszélgetni és alakítani a cigány közéletet. És minden korábbi sablont nyugodtan el lehet vetni, mert értelmezhetjük úgy, hogy amit most tudatosan fölkínálnak a roma közéleti szereplőknek, azok csapdahelyzetek. Nincs benne a saját döntés szabadsága, és nincs benne a szabadulás követelményének a felismerése, hogy szabadulnom kell ettől a rendszertől ahhoz, hogy tisztán tudjak gondolkodni, hogy saját felelősségű döntéseket tudjak hozni, és sokaknak ezt el tudjam mondani. De ezért volt nagy öröm hallgatni a

beszélgetéseteket végig, mert ez megjelent, és én most találkozom ezzel először.

KA: Kérlek titeket, ha gondoljátok, mondjátok még el záró gondolataitokat.

BaJ: Nem akarok negatív zárszót, de azt mondanám, hogy mindaddig, amíg harmadik világbeli léptéket képzelnek el nekünk, addig ezt nekünk kötelezettségünk visszautasítani. Nemcsak magunknak, hanem a társainknak is. Mert hajlamosak vagyunk azt hinni, vagy úgy viselkedni, hogy magunkat kivesszük ebből az úgynevezett roma masszából, és csak azokra gondolunk, akik messze vannak, akik vidéken vannak, akik gettóban élnek. És nekik mi is el tudjuk képzelni a harmadik világbeli léptéket. Azt hiszem, ez az egyik legnagyobb hibánk… az önkolonizáció.

RB: Igazából összegeztük már, és konkrétan megfogalmaztuk, miben hiszünk – vagyis hogy mindenképpen közösségekkel kezdjünk el dolgozni. Alakítsunk erősebb képviseletet, ami civil alapokon áll akár helyi, akár nemzeti szinten. Ezen vitatkozhatunk, hogy mik azok a szintek, ahol ezt el kell kezdeni. Illetve egy személyes visszacsatolás Jenő felé: én azt gondolom, hogy ez az utolsó beszélgetés nemcsak attól más, mert a jelenlevők megközelítése kicsit eltért az előzőekétől. Szerintem az előző témák sokkal érzékenyebb témák voltak, és a moderátoroknak nehéz dolguk volt emiatt. A másik pedig az – és ebben egyetértek Judittal –, hogy nem feltétlenül generációkról kellene beszélni, tehát hogy ti, az öregek, és mi, a fiatalabbak meg még a nálunk is fiatalabbak, hanem egy másfajta viszonyrendszerről, ami nem feltétlenül a korról szól, hanem inkább a megközelítésről, és egymás tiszteletéről szól. És szerintem akkor már előrébb leszünk, ha ezzel a megközelítéssel tudunk egymáshoz fordulni.

A Roma Polgárjogi Kerekasztal záróbeszélgetése

A beszélgetést vezette: *Neményi Mária (NM)*

Résztvevők:
Bernáth Gábor (BG), Csongor Anna (CSA), Derdák Tibor (DT), Havas Gábor (HG), Pánczél Márta (PM), Szuhay Péter (SZP).

NM: Mindenkit szeretettel köszöntök a Roma Polgárjogi Esték záró eseményén. Arra gondoltunk, hogy közös megbeszélésre hívunk olyan nem roma közéleti szereplőket, szakértőket, tudósokat, különböző civil szervezetek vagy mozgalmak aktivistáit, akik az elmúlt 20–25 évben akár mindvégig, akár bizonyos időszakokban szerepet játszottak a magyarországi roma politika intézményesülésében, alakításában. Először néhány általános kérdést tennék fel mindenkinek, majd megpróbálunk olyan kérdéseket is sorra venni, amelyek megválaszolását elsősorban a leginkább érintettektől várnánk. Először a kerekasztal körül ülőket szólaltatnánk meg, majd megkérnénk a jelenlévőket is, hogy kapcsolódjanak be a beszélgetésbe.

Az első, eléggé banális kérésem az lenne, hogy mintegy bemutatkozásképpen mindenki mondja el, személy szerint mikor, milyen indíttatásból került kapcsolatba a roma közélettel, roma politikával. Mehetünk talán sorban is.

SZP: Szerintem a historikus sort kövessük, kezdje Gábor.

HG: Havas Gábornak hívnak, nyugdíjas szociológus vagyok. Részt vettem a Kemény István-féle 1971-es cigány vizsgálatban, és ott már megismerkedtem néhány cigány értelmiségivel. Kemény István igyekezett bevonni azt a néhány embert, akit el tudott érni ilyen minőségben. Mert persze cigány értelmiségiek sokkal többen voltak, mint amennyi látszott belőlük, de a döntő többsége azoknak a cigányoknak, akik értelmiségivé váltak, inkább menekült ettől a cigány státusztól vagy cigány identitástól, próbáltak föloldódni a többségi társadalomban. Ki se derült róluk, vagy legalábbis a szélesebb nyilvánosság számára nem volt tudott, hogy ők cigány származásúak. Részt vett a kutatásban például Lakatos Menyhért, akinek

nem sokkal előtte jelent meg a *Füstös képek* című könyve, ami egy cigány író egyértelmű híradása volt a cigányok világáról. Nekem fontos élmény volt a vele való személyes találkozás.

Anekdotikusan elmesélhetem, hogy ez a vizsgálat úgy folyt, hogy minden héten összejöttünk a Szociológiai Intézetben, fönn a Várban, ahol nemcsak a kutatással kapcsolatos gyakorlati kérdéseket beszéltük meg, hanem mindenféle elméleti dolgokról is beszélgettünk. Az volt a kutatás szisztémája, hogy mindenki egy megyét csinált, annak volt teljes mértékig a felelőse. Kemény azután arra kérte az embereket, hogy az átadott kutatási anyag, tehát a kitöltött kérdőívek, interjúk, megfigyelési jegyzőkönyvek, feljegyzések mellett mindenki a maga megyéjéről mondja el azt, amit a benyomásai alapján különösen fontosnak tart. Baranya, ahol én dolgoztam, egy aprófalvas megye, mint köztudomású – és én már a terepmunka során érzékeltem annak a folyamatnak a megindulását, ami aztán később brutális módon kiteljesedett. Tehát, hogy a cigányokat különösen erősen sújtja az a településpolitika, amely hosszabb távon a magyar települések felét, az ezer fő alatti kistelepüléseket halálra ítélte. Mikor rám került a sor, azt mondtam el, hogy a kutatásban nagyon erősen érzékelem, hogy a cigányoknak sokkal nagyobb esélye van arra, hogy egy ilyen faluban ott ragadjanak, mert már akkor lehetett látni, hogy aki tehette, az menekült onnan. Ez a településpolitika olyan helyzetbe hozta a kistelepüléseket, hogy ott csak nagyon nagy hátrányokat vállalva lehetett maradni. Másfelől pedig bizonyos szociálpolitikai eszközök is – mint például a házvásárlási kölcsön – ahhoz járultak hozzá, hogy ezekre a településekre a nem ott élő cigányok közül is sokan költözzenek, ami abban a pillanatban természetesen jelentős előrelépésnek volt tekinthető, mert mondjuk egy erdei telep putrijához képest egy kertes parasztházba költöznek, ahol lényegesen jobb körülmények között élhetnek, mint addig. De miközben ők ezt egy előrelépési lehetőségnek tekintik, ezekben a falvakban a településpolitika következményeinek hatására az életkörülmények egyre rosszabbá válnak. Ettől kezdve nekem ezzel a témával végig, egész eddigi életem folyamán kapcsolatom volt.

Most ugrok egy nagyot előre, a Kemény-féle kutatás után több cigány témájú kutatást is végeztem. A Népművelési Intézetben dolgoztam szociológusként, és a hetvenes évek végén ismertem meg Daróczi Ágit, aki akkor frissen végzett az egyetemen, és odakerült cigányügyi referensnek. A Népművelési Intézet munkatársainak nagy része kulturális ügyekben utazott, tehát a különböző művészetek amatőr mozgalmait pátyolgatta. Neki az lett a dolga, hogy cigány ügyekben próbáljon ezt-azt, kulturális jellegű dolgokat csinálni. És alighogy odakerült, elkezdte szervezni a cigány autodidakta képzőművészet első országos kiállítását, és én velük jártam végig azokat a cigány képzőművészeket, akiket ismert,

többször elmentem vele ezekre az utakra. Ez is elementáris élmény volt. Arra is emlékszem, hogy szintén nem sokkal az Intézetbe kerülése után együtt mentünk Prágába. Ez egy hivatalos út volt, de mi a fő célnak azt tekintettük, hogy találkozzunk egy Hübschmannová nevű, igen kiváló csehszlovákiai cigány kutatóval, aki a kárpáti nyelvjárást beszélte. Ági egy más nyelvet beszél, de ennek ellenére ezen az úton rengeteg időt töltöttünk vele, és ők nagyon gyakran cigányul beszéltek egymással. Persze, hogy Ági beszélt magyarul is, de mégis láttam, hogy lubickol abban a lehetőségben, hogy végre az anyanyelvén beszélhet, hogy nyílik ki, hogy változik meg teljesen, hogy jön ki ebből, hogy érzi ebben szuper jól magát, és nincsen benne semmi görcs. Ez volt az egyik tanulság ebből. A másik tanulság az volt, hogy itt két különböző nyelvjárásról volt szó, és mint tudjuk, a 61-es párthatározat kifejezetten tiltotta a cigány nyelv fejlesztését és más efféle téves, retrográd nézetek érvényesülését. Azt mondta, hogy a cigány nyelv nem alkalmas arra, hogy komoly nyelvként kezeljék, hogy ezen a nyelven oktatás folyjon, és így tovább. Kifejezetten hátráltatták vagy akadályozták, hogy ebben az időben bármely pozitív dolog történjen, és az egyik érv például az volt, hogy ez a cigány nyelv eleve nem alkalmas bonyolultabb gondolatok kifejtésére, kicsi a szókincse is, és amellett rengeteg nyelvjárásból áll, és ezeknek a nyelvjárásoknak a képviselői nem is értik egymást. És akkor ott volt az élő példa, hogy Ági és Hübschmannová tökéletesen megértették egymást, noha két különböző nyelvjárást tanultak meg, meg beszéltek.

NM: Ha már kronológiai rendben haladunk, akkor Derdák Tibor legyen a következő, aki talán kapcsolódik az aprófalvak és a nyelv témájához is. És közeledjünk ahhoz a korszakhoz, elsősorban a személyes viszony alapján, ami az alakuló roma politikát érinti.

DT: Egy másik nyelvről beszélek, mert én meg ugye franciatanár vagyok, és az a falu, ahol elkezdtem dolgozni – Baranyában vagyunk továbbra is –, az Gilvánfa volt, aztán Alsószentmártonban is nagyon sokat dolgoztam. Mind a két falu arról híres, hogy románul beszélnek benne az emberek, ezt a románt ők úgy mondják, hogy beás, sőt úgy is szokták mondani, hogy 'cigányul beszélünk'. De ez már nem nyelvjárási különbség, ez nyilván egy másik nyelv. És ezt a kérdést fölvetettem azoknak a nagyon kedves megyei tisztviselő elvtársaknak, akik engem segítettek abban, hogy megtaláljam az állásomat ott, a magyarmecskei iskolában, és így Gilvánfán, ők pedig megrémültek, hogy mi lesz ebből, hogyha ez kipattan. Nem elég ugye a Trianon, még a románok, még itt is, szóval, ez egy izgalmas élmény volt, hogy rám pisszegtek, hogy én erről lehetőleg ne beszéljek.

NM: Megkérdezhetem, hogy miért mentél oda tanítani, franciatanárként?

DT: Volt bennem egy nyelvészeti érdeklődés is, de valóban azért a szociológiai érdeklődés még erősebb volt. A nyelvészeti érdeklődést egyébként Tálos Endre tanár úrnak köszönhetem. Akkor még nem volt divat ez az egész cigány dolog, és volt egy kis egzotikum keresés is ebben. Amikor először elkezdtünk szervezkedni közéleti értelemben, akkor ennek a formáját úgy hívták Gilvánfán, hogy népfőiskola. Ez még a rendszerváltás előtti egy-két évben volt, akkor már volt valamiféle országos cigányszerveződés, már nem emlékszem konkrét szervezeti nevekre, de őket is meghívtuk erre a népfőiskolára, és meghívtuk Gyuláról a Magyarországi Románok Demokratikus Szövetségétől az elnököt, a titkárt. Nagyon izgalmas találkozás volt ott Gilvánfán, ahogy ízlelgették, hogy igen, végül is ők egy anyanyelvhez tartoznak, de nyilvánvaló volt, hogy ezen az úton nem fogunk továbbmenni.

NM: Anna, te vagy a következő.

CSA: Megpróbálom röviden, de muszáj elmondanom, hogy én meg angol szakos tanár vagyok, és tanítani mentem egyetem után egy kis faluba, ahol túl sok minden nem történt. Úgyhogy hamar el is jöttem onnan. Ez még '74-ben volt, amikor Solt Ottiliának volt egy cigány gyerekkutatása, aminek én vittem az erzsébeti vonalát. Tehát, ahogy Gábor arról beszélt az előbb, hogy voltak megyefelelősök, ebben a kutatásban én voltam a Pesterzsébet-felelős. Onnan kezdődik, és mind a mai napig tart a részvételem ebben a dologban, a találkozásaim ott kezdődtek. Erzsébeten találkoztam mondjuk Rostás Farkas Gyurival mint cigány értelmiségivel, aztán Ottiliáéknál Daróczi Ágival, rajta keresztül Bársony Jánossal, aki akkor a Fővárosi Tanácsnál dolgozott. Aztán egy kicsit később valahogy belekerültünk egy úgynevezett kompenzáló iskolai kísérletbe, ami arról szólt, hogy a hátrányos helyzetű gyerekekkel – akkor ezt úgy hívták – valamit kéne csinálni, Ottiliáék vezették ezt a kísérletet. Ebben találkoztam Cholival, találkoztam Vajda Imrével és valószínűleg sok mindenkivel. A kutatásból nagyon hamar 'csinálás' lett. Szóval kiderült, hogy itt van valami probléma. Van egy csomó cigány gyerek, és ezek a cigány gyerekek nem nagyon kerülnek be a megfelelő oktatási intézményekbe, és ha bekerülnek, akkor is valahogy a kommunikáció nem jó velük. Ezzel foglalkoztam körülbelül tíz éven keresztül Erzsébeten, a Nevelési Tanácsadóban, és ennek során aztán nagyon sok mindenkivel találkoztam, akiktől nagyon sokat tanultam.

NM: Következzen most Pánczél Márta.

PM: Szerintem nálam ez a dolog már gyerekkorban dőlt el. Egy román határ menti kis faluból származom, ahol vegyesen voltak cigányok és nem cigányok. És anélkül, hogy ennek akkor vagy később különösebb jelentőséget tulajdonítottam

volna, őriztem és a felnőtt koromig hoztam magammal különböző olyan emlékeket, amelyek valószínűleg meghatározták azt, hogy amikor ennek realitása nyílt, akkor én bekerültem ebbe a szakmai körbe. Mondok jó és rossz emlékképeket is. Az egyik nagyon mélyen belém ivódó kép az volt, hogy láttam a túlkoros cigány lány osztálytársaimnak az arcát, amikor kopaszra nyírták a fejüket, és másnap jöttek iskolába. Aztán jó egy hétre az esemény után néhányan kiszöktünk a cigánytelepre, és ott láttuk, hogy pusztult ki ott mindenféle fű és egyéb növény azon a részen, ahol fürdették, meg lenyírták a hajukat. Egészen fiatalon, 5–6 éves koromtól emlékszem arra a családra, amelyben a férfiak muzsikáltak, és minden húsvétkor vagy pünkösdkor eljöttek hozzánk, anyámat megtisztelni, és eljátszani a kislánynak – ez voltam én – a *Szárnya, szárnya, szárnya a madárnak* című nótáját. Egyébként egészen a cigányokéhoz hasonló barna bőrű voltam, és valószínű ennek is szólhatott ez a külön gesztus. Én olyan emelkedettséget meg szépséget láttam ezeknek az egyszerű embereknek az arcán, a lényén, ahogy integettek ott nekünk, hogy ez is egy ilyen élmény volt, amit folyamatosan megőriztem és hoztam magammal.

Aztán én jogász lettem, majd később bekerültem Ferge Zsuzsa szociológus szociálpolitikus képzésére, sőt, másodéves koromban, némi erőszak hatására el is kezdtem tanítani. Az első évfolyamban, akiket tanítottam, a hallgatók között ott volt Zsigó Jenő is, ott ismerkedtünk meg. És mindjárt az első óra után fel is kért engem, hogy menjek a CSZMMK-ba dolgozni. Én oda nem mentem, de folyamatosan beszélgettünk mindenféle szakmai kérdésekről, és aztán, amikor a legkisebb gyerekemmel gyesen voltam, akkor teljesen logikus és hétköznapi dolog volt, hogy én ide (a Roma Parlament székházába) bejártam és önkéntesként dolgoztam, és hogy nem mentem utána vissza az Adóhivatal főosztályvezetői székébe, hanem ott ragadtam, és elkezdtem dolgozni. Ez tartott egészen 2009 szeptember elsejéig.

NM: Most Szuhay Péter következzen.

SZP: Ez egy furcsa dolog, mert most, hogy így beszélgetünk, rájöttem, hogy tulajdonképpen, amit én leírtam a *Sosem lesz cigányország*-ban,[1] annál van egy korábbi állomása ennek a kapcsolódási történetnek, nevezetesen a Toldi Gimnáziumban, Szegő László[2] tanított egy fél évig minket, amikor már egy kicsit bolond volt, de még nem volt teljesen bolond. Ő arról híres, hogy a kínai és vietnámi mellett cigányul is írt, fordított, és a cigány bölcsődalt is, meg más műveket kiadott. És részt vett ugyanabban a kutatásban, amiben Gábor is, Kemény István '71-es

1 Szuhay Péter: *Sosemlesz Cigányország,* Osiris, Budapest, 2012.

2 Szegő László sinológus, romológus.

vizsgálatában. Tehát az első impulzusok, élmények itt voltak, és rögtön Neményi Mari a következő szereplő, aki '72-ben Kardos Ferenccel egy dokumentumfilm-sorozatot készített *Társadalmi előítéletek* címmel, és mi, az említett Toldi gimnazista önképző körösök voltunk a cigányokról szóló filmben, ha úgy tetszik, a pozitív példa. Aztán '74–'75-ben, amikor még folkloristának készültem, akkor Babocsán – ez Somogy megye – egy Babos Pista bácsi nevű bácsival, aki volt 70 éves, én voltam huszon-egynéhány, kerültem barátságba. és aztán évekkel később a *Három muzsikus cigány* című kötet az ő meséjével megjelent. De még ekkor se készültem arra, ami végül is tulajdonképpen véletlenül lettem. Amit még el tudok mesélni, a nyolcvanas évek közepén Besenyőteleken végeztünk egy történelem-szociológiai kutatást, amelybe az addigi etnográfiai gyakorlattal ellentétben a falu teljes népessége, a 10 százaléknyi, magát cigánynak, románok mondó népesség is belekerült. Ezek a tapogatózások, az ismerkedések pillanatai voltak. Egyébként ebben a kutatásban Demszky Gábor[3] még akkor Hodosán Róza[4] álnéven vett részt a kutatásban.

1988-ban a Néprajzi Múzeumot megkereste Hans Gusztáv Edőcs, a Győr-Sopron-Ebenfurti vasút eisenstadti és kismartoni részlegének területi igazgatója, aki mint amatőr fényképész sok-sok felvételt készített közép-európai cigányokról, romákról, aminek az volt elméletileg a mondanivalója, hogy mindannyian egyformák vagyunk, és az arcunkba van írva valójában a történetünk, a sorsunk. És én akkor, '88-ban, azt kértem a múzeum akkori főigazgatójától, Hoffman Tamástól, hogy hadd legyek én a kiállítás hazai felelőse, és mert akkor már elég jól ismertem a múzeum fotóanyagát, azt is javasoltam, hogy csináljunk egy etnográfiai kiállítást, ami azt mondja, hogy miközben egyformák vagyunk, valamiben mégiscsak különbözőek vagyunk, vagy megkülönböztetettek vagyunk. És így lett a Néprajzi Múzeum első roma kiállítása, *A társadalom peremén*, amelyet Zsigó Jenővel végül is együtt készítettünk, illetve egy szép kis, 103 képet tartalmazó albumocskát adtunk ki, aminek közös kiadója volt az akkori Fővárosi Cigány Szociális Módszertani és Művelődési Központ és a Néprajzi Múzeum. Zsigó Jenővel innen datálódik az én – nem tudom, merjem-e azt mondani, hogy – barátságom, aminek voltak hullámvölgyei.

Nagyjából ezzel egy időben még a Bíró András-történet[5] fontos ebben a szálban, aki egy kutatást szeretett volna indítani. Akkor volt a miskolci gettó-ellenes bi-

3 Demszky Gábor (1952–), szociológus; 1990 és 2010 között Budapest főpolgármestere.

4 Hodosán Róza (1954–), tanár, szociológus; 1990 és 1998 között az SzDSz országgyűlési képviselője.

5 Bíró András (1925–) alternatív Nobel-díjas polgárjogi aktivista, az Autonómia Alapítvány létrehozója.

zottság fénykora, Horváth Aladár akkor vált ismertté mint tanító fiatalember, aki a miskolci részről vitte az ügyeket, és Bíró András hármunkat próbált meggyőzni. Egyik volt Juhász Pali[6], akinek egy agrár szegényközösségben, Györgytarlón kellett volna egy kutatást végezni, Aladár Miskolcon, a Béke szállón, én pedig Tökön, illetve Zsámbékon, az akkori Füstcső otthonban. Ebből a munkakapcsolatból nőtt ki aztán az Autonómia Alapítvány fölötti bábáskodás. És valójában egy embert hagytunk ki, bocsánat, és szégyellem magam érte, Matolay Magda,[7] mozgalmi nevén Kuksit, akitől valójában először tudtam a '71-es kutatásról, az egész magyarországi cigányság történetéről. És akkor még egy mondat: volt az a '89-es kiállítás, és onnantól kezdve képzeljünk el egy nagy ipari porszívót, ami egy szippantással beszívta az életemet, a közéleti, múzeumi, tudományos munkámat alapvetően ez a feladat határozta meg.

De azt még nem mondtam el, hogy miért gondoltam, hogy kiállítást kéne csinálni erről. Az volt érzékelhető a nyolcvanas évek vége felé, hogy a magyar társadalomban egyre erősödnek azok az előítéletes érzelmek, tendenciák, amelyeket már nagyon finoman lehetett látni a készített '72-es filmben is. Vagyis, hogy a '85-ös évvel kezdődő, ha úgy tetszik, gazdasági racionalizáció, a nehézipar egy részének leépítése, a bányászat leépítése, első menetben a segéd- és betanított munkások nagy részének elbocsátása, ami főleg a cigány munkavállalókat érintette, gyakorlatilag már egy érzékelhető társadalmi megítélésbeli változást jelentett. Azt gondoltam, mint aki alkatilag a kortárs társadalommal szeret foglalkozni, hogy nekem mint etnográfusnak vagy szociológusnak valamilyen módon a muzeológia eszközeivel hozzá kell szólnom ehhez a kérdéshez. Ezért próbáltam ebben a kiállításban bemutatni a magyarországi cigányság '45-ig tartó foglalkozási, életmód megjelenési módjait.

NM: Bernáth Gábor következzen, a legfiatalabb résztvevőnk.

BG: Péter '88-at említette utoljára, én akkor húsz éves voltam, és elsős egyetemista Pécsett, esztétika szakon egyébként. A roma közélettel '93-ban mozisként találkoztam először. A Cirko Gejzir mozit csináltuk többen, és hogy mennyire más volt már a világ, az teljesen természetes volt, hogy ha valaki egy érdekes témára meg kisebbségi témákra is koncentráló mozit akart csinálni, akkor kell, hogy csináljon cigány filmet. Többet is szerveztünk ilyet, úgyhogy az első ilyen személyes kapcsolataim Daróczi Ágival, Aladárral pontosan innen datálhatók. Ez a téma, '93-ban úgy tűnt, nektek is hála, megkerülhetetlen kérdés lett, legalábbis kulturálisan. A meglehetősen torz, kurta-furcsa magyar multikulti budapesti életnek ez

6 Juhász Pál (1944–) szociológus, agrárközgazdász, 1990-1998 között az SZDSZ parlamenti képviselője.

7 Matolay Magda (1945–1982) szociológus a SZETA egyik alapítója volt.

egy színfoltja lehetett. De közben az első munkahelyem a Szabad Demokraták Szövetségének a sajtóirodája volt '93-ban, ahova teljesen véletlenül, egy ismerős révén kerültem. A kampányidőszakban dolgoztunk együtt, és a kampány után egy évig a Művelődési és Közoktatási Minisztériumnak lettem a sajtófőnöke. Szerintem nagy is volt nekem az a kabát, nem is nagyon élveztem, és közben indult el Horváth Aladárral egy beszélgetés arról, hogy ő egy roma sajtóközpontot akart csinálni, ami alapvetően egy monitorozó, elemző sajtóközpont lett volna. Én meg azt javasoltam, hogy mi lenne, ha inkább aktivista alapon közelítenénk ezt meg, és nem elemeznénk a sajtót, hanem megpróbálnánk csinálni. Azután nagyon sok iteráción keresztül nagyon sokan kapcsolódtak hozzánk, Surányi Andrástól[8] Dési Jánoson[9] keresztül a kezdő csapatig, Csalog Zsolt,[10] Hell István,[11] Kerényi Gyuri,[12] ők voltak az első szerkesztők. Egy hírügynökséget próbáltunk csinálni, de akkor nem nagyon voltak még napilapos típushoz szokott roma újságírók, egyedül Daróczi Joci, később Daróczi Dávid[13] volt ilyen. Ő a Népszavánál volt újságíró, és bár nagyon-nagyon könyörögtünk neki, de nem akarta ezt elvállalni. Úgyhogy aztán egy olyan csapattal indultunk neki, amiben minden egyes munkatárs roma volt. Többségük érettségizett fiatal, és abban bíztunk, hogy hamarosan át lehet adni ezt a dolgot, és ki lehet nevelni az újságírók olyan új generációját, aki ezt tovább tudja csinálni. Mára látszik, hogy nem ez lett végül a helyzet, roma sajtóközpont éppen nincsen, és én is inkább elemzem a sajtót, mintsem csinálom. Egészen 2003-ig a Roma Sajtóközpontban dolgoztam. Ezt az ipari porszívó metaforát én is örömmel használnám, engem is magába szívott ez a történet. 2003-tól pedig az Oktatási Minisztériumban a hátrányos helyzetű és roma gyerekek integrációs politikáját próbáltuk megcsinálni, ami egy eléggé 'zöldmezős beruházás' volt, erről majd biztos lesz még később szó.

NM: Köszönöm szépen. A személyes történetekből is kitűnt, hogy az itt ülő idősebbek többsége nagyon szorosan kapcsolódik egyrészt a valamikori demokratikus ellenzékhez, másrészt, részben rajtuk keresztül az induló civil szervezetekhez, így a roma civil önszerveződéshez, és mindez tulajdonképpen az SZDSZ körül összpontosult. Itt ketten is SZDSZ-es képviselők voltak annak idején, az első magyar szabadon választott parlamentben. Horváth Aladár volt a harmadik, aki ennek

8 Surányi András (1952–) filmrendező.

9 Dési János (1964–) újságíró.

10 Csalog Zsolt (1935–1997) szociográfus, író.

11 Hell István újságíró (1951–).

12 Kerényi György (1963–) újságíró, 1997 és 2003 között az Amaro Drom főszerkesztője, a Tilos Rádió és a Rádió C egyik alapítója.

13 Daróczi Dávid (1972–2010) újságíró; 2007–2009 között a második Gyurcsány kormány szóvivője.

a beszélgetés-sorozatnak korábban szintén résztvevője volt. Hogy is volt ez a történet? Az SZDSZ egyik első választás előtti plakátja úgy szólt, hogy 'Szabadság, Egyenlőség, Phralipe.' Ugyanis nem sokkal előtte alakult a Phralipe, az első független civil cigányszervezet, és választási szövetséget kötött az SZDSZ-szel. Miért pont az SZDSZ-szel? Mi volt a demokratikus ellenzék szerepe a Phralipe létrejöttében?

HG: Onnan kezdeném, hogy picit kiigazítanám a képet. Nem tudom, mindenki tudja-e, miről van szó, ezért nagyon röviden annyit, hogy a miskolci tanács elhatározta, hogy létrehoz Miskolc területén kívül, a Sajó parton – egyébként természeti, addig mezőgazdasági művelésre használt területen – egy úgynevezett alacsony komfortfokozatú lakótelepet, ahova kitelepítik Miskolc belvárosából a cigányokat. Hogy miért akkor és miért így határozták el ezt, erről is nagyon sok mindent lehetne mondani, de ez nagyon messzire vezetne. Mindenesetre erről a tervről többek között Túrós András, aki akkor Borsod megyei rendőrkapitány volt, a miskolci tévében megemlékezett, illetve ott, a tévében elővezette, hogy milyen nagyszerű lesz, megszűnnek a cigányokkal kapcsolatos problémák, kirakjuk oda őket. Na, most ezt véletlenül vagy nem véletlenül nézte az Aladár, aki akkor Miskolcon volt fiatal tanító, és hát azonnal fölbőszült. Elkezdett utánajárni a dolognak, szépen kiderítette, hogy mi is készül itten, és elkezdett szövetségeseket keresni, mert azt gondolta, hogy ezt nem szabad hagyni megvalósulni, mindenáron, minden eszközzel meg kell akadályozni. És többek között betoppant egy cigányügyi konferenciára, nem is tudom pontosan, hogy eredetileg ennek az összejövetelnek mi volt a célja. A Szerb utcában[14] volt, azt tudom. Megjelent Aladár, akit nem ismertem, fölállt, és csillogó okossággal és bizonyos nagy belső emóciókkal elmondta, hogy van ez az ügy. Ő ezt nem hagyja, és ehhez segítséget kér. Olyan embereket, akik hajlandók közreműködni abban, hogy ezt meg lehessen akadályozni. Tehát ő volt alapvetően az egész dolog kezdeményezője. Én akkor már 20 éve így-úgy kapcsolatban álltam a cigányokkal, és ez nekem megint egy elementáris élmény volt. Mert álmomban ilyet képzeltem el, hogy egyszercsak megjelennek a cigány fiatalok, akik világosan fölismerik, hogy mik a problémák, és akik cselekvő módon, megszakítva azokat a hagyományokat, amelyek az értelmiségi cigányokat arra kényszerítették, hogy a hatalomnak gazsuláljanak – akiket Zsigó Jenő dísz-cigánynak nevezett –, szóval, ezt a hagyományt megtagadva, igenis öntudatosan, ténylegesen a cigányok érdekében akarnak fellépni, a cigányok érdekében akarnak tenni. Úgyhogy ott többen akkor lelkesen eleget tettünk az ő kérésének, és így szerveződött meg a miskolci gettó-ügy.

14 Szerb utca: az ELTE BTK épülete, az Esztétika tanszék adott otthont több, roma tárgyú megbeszélésnek és a roma önszerveződés eseményének 1989–90-ben.

Hogy miért pont az SZDSZ-szel jött létre ez a kapcsolat? Ez teljesen magától értődő volt. Személyes kapcsolatokon nyugodott, többek között például Horváth Aladárral, illetve akkor már évek óta jól ismertem Zsigó Jenőt, pontosan ismertem azokat az erőfeszítéseket, amelyeket ők, Daróczi Ági, Osztojkán Béla, Bari Károly[15] tettek a nyolcvanas évek közepén, amikor a hatalom úgy gondolta, hogy valamifajta látszat-cigányszervezeteket kellene létrehozni taktikai okokból. Először létrehozták a Hazafias Népfront Országos Cigány Tanácsát, majd elkezdték szervezni a Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetségét. Ők ott elsők voltak, akik radikális ifjakként megpróbáltak ebbe a folyamatba beavatkozni, és visszautasítani azt a törekvést, hogy megint egy ilyen manipulatív szervezet jöjjön létre. Azzal a követeléssel álltak elő, hogy egy országos szintű cigányszervezetet kell létrehozni nemzetiségi alapon, amelynek választott és visszahívható vezetői kell, hogy legyenek. Vagyis tulajdonképpen az érdekvédelmet tűzték a zászlajukra, és amikor különböző, szintén a hatalom részéről agyonmanipulált megbeszéléseken próbálták kialakítani ennek a szervezetnek a kereteit, akkor ők ezt a követelést többször, nagyon hangsúlyosan elővezették. Ennek az összes részletét, finomságát nem érdemes most elmondani, mert nagyon messzire vezetne, de mindenesetre már ők is ugyanazt példázták, amit később Aladár. Noha akkori erőfeszítéseik természetesen megbuktak, mert a politikai helyzet, hogy úgy mondjam, még nem volt érett arra, hogy bármit is keresztül tudjanak verni, de megmutatták, hogy létezik egy másik út. És hát ők szinte mind részt vettek a Phralipe alapításában.

NM: A demokratikus ellenzékhez a te személyeden vagy Solt Otília személyén keresztül kapcsolódtak?

HG: Is-is. Mindkettő. Például erről a magyarországi kulturális szövetségek szervezési folyamatáról én a Beszélőben írtam egy cikket, *Politikai stílusgyakorlatok kezdőknek* címen, ahol nagyon nagy mértékben arra támaszkodtam, amit az érintettek elmeséltek a fejleményekről. Másrészt Jenő nagyon bölcsen és szorgosan gyűjtött minden olyan dokumentumot, ami ide tartozott, a Hazafias Népfront cigányügyekkel foglalkozó embereinek a különböző helyeken elmondott beszédeit, illetve írásait, és ezeket ennek a cikknek a megírásához is föl tudtam használni. Többen részt vettünk már a Phralipe előkészítésében is. Rendszeresen összegyűltek az érintettek. Még egy nevet fontos megemlíteni, Balogh Attiláét, aki részt vett az alapító nyilatkozat megalkotásában is. Az egy feledhetetlen élmény nekem. Most, utólag visszanézve azt gondolom, hogy tele voltunk illúziókkal, de akkor tényleg azt hittem, hogy ha itt demokratizálódnak a viszonyok, akkor ott

15 Bari Károly (1952–) költő.

áll, készen áll egy – ha nem is túl nagy létszámú, de – igencsak felkészült társaság, cigányok, akik itt nagyon komoly dolgokat tudnak majd csinálni. És ennek a szellemében zajlottak ezek az előkészületek, készültek el az alapdokumentumok, és az alakuló közgyűlésen ebből a körből többeket beválasztottak a vezetőségbe. Engem is. Otília azt mondta, hogy ő nem vállalja, neki annyi egyéb dolga van, felelőtlenség lenne vállalni, de lélekben abszolút. És maga ez az alakuló ülés is nagyon emelkedett pillanat volt. És ebből logikusan következett az is, hogy a Phralipe létrejött, és természetesen az SZDSZ-szel kötött választási szövetséget. Ennek volt köszönhető, hogy a Phralipe két vezetője is tagja lett a képviselőcsoportnak, Horváth Aladáron kívül Hága Antónia. Hozzáteszem, hogy Daróczi Ági a budapesti listán szerepelt, de ő az utolsó pillanatban visszalépett, és csak ezért nem lett ő is a képviselőcsoportnak a tagja.

NM: Tibor, te hogyan lettél SZDSZ-es képviselő, és volt-e szerepe ebben annak, hogy te is rendelkeztél tapasztalatokkal roma/cigány ügyben.

DT: Azt mondja Gábor, hogy magától értődő volt ez, hogy az SZDSZ-nél kötött ki először ez az egész civil szerveződés. Személyes elhivatottságokról beszél, és hát valóban, nyilván mindannyiunknak – ez legfőképpen Solt Otíliát jelenti, Iványi Gábort, de akár a főpolgármester úr[16] is akkoriban ezen a területen nagyon aktív volt (nem a mostani főpolgármesterről beszélek). Tehát, személyes példákat fölidézve, mondjam azt, hogy magától értődő volt, de azért ennek természetesen van egy ideológiai oka, az tudniillik, amit itt Mari mondott, hogy a szabadság, egyenlőség és a testvériség, ez a hármas jelszó a magyar politikában az SZDSZ-nek volt az ideológiai esszenciája. Más politikai erők nem e köré szervezték magukat. Tulajdonképpen az, ami a nyugat-európai társadalmakat, vagy mondjuk az amerikait, vagy más demokráciákat a világon, Indiától Dél-Afrikáig bárhol megszervezi, ez a bizonyos felvilágosodás, szabadság, egyenlőség, testvériség, a magyar társadalomban azért egy szigetszerű ideológiai jelenség, és akkoriban ezt úgy hívták, hogy SZDSZ. És hát akkoriban ez tényleg olyan nagyon szép volt, ahogy visszaemlékszünk. Persze, fiatalabbak is voltunk, már csak azért is szép volt, de tényleg sokat reméltünk ettől.

De úgy gondolom, hogy azért arról is beszélnünk kell, hogy amiatt, hogy ez egy személyes elkötelezettség volt, egy társadalmi csoport szigetszerű vállalása volt, attól maradt aztán ilyen torzóban. Tehát végülis az SZDSZ nem alakított ki ebből egy olyanfajta mozgalmat, vagy az SZDSZ körül nem jött létre egy olyanfajta tartós és jól szervezett mozgalom, mint ami mondjuk Amerikában a feketék mozgalma, vagy az indiai barátaink példája, akik szintén maguk mögött

16 Demszky Gáborról van szó.

tudhatnak egy nagyon jól szervezett, nagyon tömeges, nagyon komoly tradíciókra és szimbólumokra építő mozgalmat. Hát ilyenről sajnos itt nem tudunk beszámolni. Ezügyben most már hadd legyek ünneprontó, annyi sok szépet gondoltunk végig, idéztünk föl a múltunkból, de azért az a megközelítés, amit én az SZDSZ-ben nagyon sokat hallottam, hogy hát ezt mi nem a szavazatokért csináljuk, tudjuk, hogy ebből csak veszíteni tud egy politikai erő, szavazatokat ez nem hoz. Na, ez az abszurditás, ahol a dolog megfordult, mert ilyet egy politikai erő nem mondhat. Ilyet mondhat személyes elkötelezettségből bárki, aki ezt szépnek és fontosnak találja. Mondhat egy ideológiai szervezkedéssel foglalkozó értelmiségi csoport, de egy párt nem. Egy párt a szavazatokból él, és ez az, ami végül is elmaradt, az erre való alapozás az SZDSZ-ben.

NM: Most ne ezen a vonalon menjünk tovább. Az SZDSZ színeváltozásáról és a ti attól való elfordulásotokról szerintem itt most nem kellene beszélni, hanem maradjunk a roma politika történeténél. Beszéljünk arról, hogy a rendszerváltozás utáni helyzetben, amikor már léteztek független meg pártokhoz kapcsolódó roma szervezetek is, léteztek egyéb civil szervezetek, és ott volt az állam, ami egy demokratikus állam volt, és amely meghozta az első parlamenti ciklusban a kisebbségi törvényt, ami azért elég jelentősen meghatározta és befolyásolta a későbbiekben a civil és nem civil roma politizálást. Márta, akarsz erről beszélni? Bizonyos értelemben te voltál legközelebb ahhoz, hogy értsd és tudjad, hogyan jött létre a kisebbségi törvény, hogyan viszonyultak hozzá azok, akik addig együttműködtek ezekkel a bontakozó és már viszonylag megerősödött roma önszerveződő csoportokkal. Hogy látod, milyen hatást tudott gyakorolni a roma önszerveződés arra, hogy az állam milyen kisebbségi törvényt alkosson?

PM: A kisebbségi kerekasztalnak jó néhány ülésén részt vettem a Roma Parlament szakértőjeként, sőt, egy konkrét tervezetet is készítettünk a Roma Parlamentben, és egészen addig, amíg ott fel nem álltunk úgy az asztaltól, hogy született egy konszenzusos törvény, amiben a kisebbségek is meg a kormány képviselői is egyetértettek, úgy nézett ki, hogy itt valami jó fog kialakulni. Mert (Zsigó) Jenő azt ajánlotta a kerekasztalban lévő kisebbségeknek, hogy olyan törvénytervezetet próbáljanak meg a kormánnyal folytatott alkupozícióban elérni, amelyik jó a romáknak, mert biztos, hogy akkor ez az összes többi kisebbségnek is jó. És Doncsev Tosónak[17], aki a bolgárok részéről volt a kerekasztal elnöke, szimpatikus volt ez a javaslat, de az összes többiek is elfogadták, és valahogy egy ilyen roma szemüvegen keresztül nézték a kisebbségek a kormány javaslatait, ennek megfelelően alakult ott ki a végére egy elfogadható konszenzus. Az egyik lé-

17 Doncsev Tosó (1944–) tanár, politikus; az Országos Bolgár Önkormányzat vezetője.

nyeges és sokat vitatott pont az volt, hogy a kisebbségi képviselőknek milyen legitimitással kell rendelkezni. Mi természetesen ahhoz ragaszkodtunk, hogy egy népesebb számú csoport legyen a kisebbségi képviselők mögött, akiket nem lehet már egy család tagjaiból összeállítani, akikkel már meg kell állapodni egy programban, valamilyen ajánlatot kell tenni, tehát, hogy legyen önszerveződés a kisebbségi képviselő-jelöltség mögött. Ebben voltak jelentősebb vitáink, merthogy a kis létszámú kisebbségek természetesen nem ragaszkodtak ehhez, de a lényeg az, hogy egy elfogadható törvénytervezetet sikerült ott összehozni. És hát igen nagy volt a megdöbbenés, amikor kiderült, hogy a parlament 98 százalékos aránnyal végül is nem ezt fogadta el. És még ami elfogadhatónak maradt meg a törvényből, azt is feje tetejére állította a választójogi szabályozással, ami teljesen kivette a legitimitást a kisebbségi képviselők mögül, mert a többség kezébe adta a választás lehetőségét. Úgyhogy mi akkor ketten teleírtunk egy Phralipe számot azzal, hogy megjelent a valódi szándék, és ilyeneket írtunk le, hogy a cigány kisebbségi önkormányzat nem cigány, nem kisebbségi, és nem önkormányzat. Sajnos igazunk lett, merthogy legitimitás nélkül jöttek létre ezek a képviseletek. És ami nagyon érdekes, és talán az ittlévőkhöz is kapcsolódik, biztosan van erről valamilyen véleményük, hogy mi akkor itt, a Roma Parlamentben elkezdtünk kanosszát járni a rendszerváltó értelmiséghez, hogy legyenek partnereink abban, hogy kiderüljön, hogy itt politikai jogfosztás történt tulajdonképpen a kisebbségi törvény megalkotásában, és nem találtunk fogadókészséget. Teljesen saját magunkra maradtunk.

NM: Mindenesetre ez a törvény és a létrejövő kisebbségi önkormányzatok rendszere jelentősen meghatározta a további évek civil szerveződését is, vagyis kvázi megfojtotta, legalábbis megnehezítette a működésüket. Mindamellett voltak olyan nagy szervezetek, nemzetközi szervezetek, alapítványok – volt a Soros Alapítvány és volt, mondjuk, az Autonómia Alapítvány –, amelyek szintén a maguk sajátos módján befolyást gyakoroltak arra, hogy milyen irányba fejlődjenek a dolgok – azáltal, hogy milyen mozgalmakat, milyen civil szerveződéseket támogattak. A Soros Alapítványnak, ha jól tudom, közületek többen is kurátorai voltatok különböző időszakokban. Azt kérdezném, mikor lett az alapítványnak roma programja, a roma programokon belül milyen típusú tevékenységeket tartott fontosnak, mit támogatott? Kik döntöttek és hogyan arról, hogy mi legyen az a támogatandó tevékenység, amit ez az alapítvány fölvállal? De beszélhetünk a Soros és az Autonómia alapítványról párhuzamosan is, mindenki mondja el az ő érintettsége szerint, hogyan látja, ezek az alapítványok hogyan tudták kiegyensúlyozni, kipótolni, vagy helyettesíteni az államot?

SZP: Azt gondolom, a Soros Alapítvány alapvetően az oktatási programban és különböző képzési programokban, a cigány gyerekek ösztöndíjának programjában volt élenjáró, az Autonómia pedig az önfoglalkoztatás, megélhetési programok tekintetében. És mind a két alapítvány valójában valamiféle állami felelősségvállalást kezdett piszkálni és generálni, és a közismert néven, MACIKA néven elhíresült Magyarországi Cigány Közalapítvány valójában ennek a két alapprogramnak a filozófiájából kezdett el korábban táplálkozni. Az egy más kérdés, hogy hová futott, hová fajult, de komolyan azt gondolom, hogy mind a két alapítvány, az Autonómia és a Soros is hosszú időn keresztül valójában meghatározta a magyarországi cigányokkal/romákkal kapcsolatos kormányzati intézkedéseket. Jóllehet a magyarországi Soros 2000-ben elkezdett kivonulni, de gyakorlatilag az OSI átvette a Soros szerepét, és különösen a 2000-es évek közepétől nagy jelentősége volt a roma kultúra, művészet finanszírozásában, fejlődésében, belső fejlesztésében. A 2007-es Lost Paradise, a velencei biennálé magyar, illetve roma pavilonja, és számtalan olyan dolog van, ami valójában a Soros Alapítvány filozófiájából következik, de az OSI végrehajtásában jelenik már meg. De lényegében ezt az egész belső beszédet, identitást, belső vállalást, öntudatot erősíti, itt már nem annyira a civil társadalom, hanem a roma civil társadalom és öntevékenység megerősítésében érdekelt, és ebben jó lett.

NM: Említetted az oktatás, az önfoglalkoztatás, elsősorban mezőgazdasági munka és a kultúra támogatását. De kik határozták meg, hogy mik az égető a problémák, hogy hol kell segíteni, hol kell támogatást adni? Volt-e valakinek közületek szerepe abban, hogy éppen azt támogatták, amit? Mennyire hatott rátok, mondjuk, a roma oldalról érkező igény, hogy mit kéne támogatni? A felsorolásból nekem hiányzik az emberi jogi kérdéskör, pedig valószínűleg volt, akinek ez lett volna a legfontosabb. Azért is kérdezem ezt, mert most már lassan a problémák felé is szeretném, ha eljutnánk, és ahhoz is, hogy milyen szerepe volt a kutatóknak, tanácsadóknak abban, hogy a döntéshozók számára a problémákat megfogalmazzák.

BG: '98-tól 2000-ig, 2001-ig Havas Gáborral, Bogdán Jancsival,[18] Vajda Imrével együtt voltunk mi egy Soros-kuratórium. Nem emlékszem arra, hogy lettek volna nagyon meghatározó prioritások, de nagyjából konszenzus volt ezzel kapcsolatban. Azt hangsúlyoznám, hogy az összes emberi jogi munkát a Soros Alapítvány tartotta akkor életben. Ennek nagyon nagy jelentősége volt sokmindenben, abban is például, hogy a nyilvánosságban egy óriási nagy áttematizálódás ment végbe. Megjelent a magyar nyilvánosságban a romákkal szembeni diszkrimináció

18 Bogdán János (1963–1999), tanár, a Gandhi Gimnázium és a Roma Polgárjogi Alapítvány egyik alapítója, a Soros Alapítvány Roma Programjának kurátora.

ció kérdése, és nem utolsó sorban egyébként a Soros Alapítvány volt az, amelyik a független médiát és a független roma médiát is életben tartotta. Volt ugyan a Magyarországi Nemzeti és Etnikai Kisebbségekért Közalapítvány, ahol mindig megpróbálták az országos önkormányzatok meghekkelni a támogatásokat, és saját maguknak kihozni a pénzt. Felépült egy ilyen lojalitás-próba elé állított kisebbségi önkormányzat, illetve a kisebbségi törvény alapján volt önkormányzat, amelyik pénzt adott egyébként arra is, hogy a kisebbségi média megjelenhessen, de egyedül a romáknál volt ilyen támogatás. (Zsigó) Jenő jól el tudná mondani, hogy az Amaro Drom például állandóan kihívások előtt állt, hogy a (Farkas) Flóriék fognak-e pénzt adni vagy nem fognak, hogyan lehet megegyezni. A Soros volt az, amelyik egyébként ezeket az országos médiumokat – és nemcsak az országos médiumokat, hanem egy csomó helyi, vidéki nyilvánosság-projektet is – támogatott, aminek szerintem nagy, elég nagy jelentősége van. Oktatásügyben meg az ösztöndíjprogramok mellett azért az is egy fontos dolog, hogy volt az úgynevezett hálófeszítés program, amire később az oktatási integrációs program nagyon nagymértékben támaszkodott.

PM: '93-ra, a kisebbségi törvény elfogadásának évére egészen konkrétan látszott, hogy a rendszerváltás után ellentétes folyamatok indultak el a többségi társadalomban és a roma kisebbség körében, szabályozás szintjén egészen biztosan, és nyilván ez a gyakorlatot is vonta maga után. Én jogászként azt gondoltam, hogy a jogszabály arra való, hogy szabályozzanak vele, és nyilván először a nagy társadalomban, majd aztán az alrendszerekben is megszületnek azok a jogszabályok, amelyek jó irányba, demokratikus struktúrák kialakítása felé viszik majd a folyamatokat. Megtörtént a rendszerváltás jogszabálya, bevezetődött a többpártrendszer, a piacgazdaság, de a cigány közéletben vagy a cigány társadalomban ezzel ellentétes folyamat zajlott. A jogi szabályozás itt az egypártrendszert vezette be egyrészt azzal, hogy legitimitás és finanszírozás nélkül, a települési önkormányzatok csatlósaként vagy kiszolgáltatottjaként jöttek létre a kisebbségi önkormányzatok. És ráadásul az országos önkormányzat nem olyan módon szerveződött, ahogyan a parlament, hogy a pártok a választási nyertességi arányuknak megfelelő összetételben szerepeltek a parlamentben, hanem, mondjuk, volt három jelölő szervezet, az egyik elért 40 százalékot, a másik kettő meg 30-30-at, akkor a 40 százalék tagjai adták a teljes önkormányzatot. Tehát egy egypártrendszer jött létre a kisebbségi önkormányzati rendszer csúcsán. Az összes többi kisebbség esetében is, de nyilván nem azonos helyzetben voltak a kisebbségek a romákhoz képest. És ennek a jelenségnek az ismeretében kerestük mi a kapcsolatot a támogató szervezetekkel, a Soros Alapítvánnyal is, meg az Autonómia Alapítvánnyal is, és azt mondtuk, hogy egyszerűen nincsen más lehetőség abban a helyzetben, ebben

az országban arra, hogy demokratikus struktúrák vagy folyamatok induljanak el a cigány társadalomban is. Tehát azt vártuk, hogy az önszerveződést támogassák ezek a támogató szervezetek, merthogy valamivel ellensúlyozni kell mindazt, amit az új kormányok a szabályozáson keresztül kialakítottak. Egyik támogató sem volt erre fogékony, akármilyen módon kerestük az együttműködést, hanem kis szeleteket és mozaikokat támogatott, a kultúrát, az oktatást, a jogvédő irodákat például, de rendszerszinten hiába próbáltunk erre inspirálni támogatókat, ez egyszerűen nem talált fogadókészségre. Olyannyira, hogy azt hiszem, mondhatom is, hogy a Roma Parlament nem kívánatos lett ezeken a területeken is.

NM: Szerintem itt senki nincs abban a helyzetben, hogy megvédje ezeket az alapítványokat, de azért jó lenne, ha megpróbálnánk ezen gondolkozni, és választ adni arra, hogy miért lehetett ez így. Hogy miért volt az, hogy a kis helyi civil kezdeményezéseket nem rendszerszerűen, hanem mozaikszerűen próbálták ezek az alapítványok támogatni, de ez nyilván nagyon távol állt attól, amit most Márta igényként megfogalmazott. Mit gondoltok erről?

CSA: Jó, hát akkor itt most mosom magam, ezzel kezdődik majd a dolog. Ott hagytam abba, hogy én szociális munkás voltam 10 évig, erzsébeti cigány családok körében, és utána oktatáskutatással foglalkoztam, a cigány gyerekek oktatási helyzetét próbáltam vizsgálni. És egyszer csak ennek vége lett. Vége lett, '92-ben, ha jól emlékszem, és akkor ott álltam, 42 éves voltam, és kerestem valamit, hogy akkor most mi lesz ebben a nagy munkanélküliségben. És akkor azt mondta Szuhay Péter, hogy ott van Bíró András, és embert keres, menj oda. Bíró András embert keresett valóban, 40 éves korig, és azt hiszem, hogy férfit, de mindegy, lehet, hogy csak gonosz vagyok. Egy idő után odamentem, és ott találtam magamat egy alapítványban, amit aztán '95 óta vezettem, és körülbelül 3 hónap múlva ott fogok hagyni. Az utóbbi időben elég rendesen volt alkalmam arra, hogy átgondoljam, mi is történt ez alatt a 20 év alatt, és azt tudom mondani, hogy minden ilyen szerveződés esetében úgy kezdődik a dolog, hogy van egy ember, akinek van valamilyen víziója. És aztán úgy folytatódik, hogy egy darabig megy a víziós működés. Ez egy nagyon vonzó és nagyon izgalmas szakasz, egy csomó embert vonz maga köré, nagyon sok barátságot köt, gyakorlatilag politikai szereplővé válik, és utána valamibe be kell állni a rendszernek, merthogy ez a dolog így nem mehet tovább. Tehát a dolog úgy nem működhet, hogy valakibe beleszeretünk, valakitől várunk valamit, megadja, nem adja, aztán összeveszünk vele. Körülbelül ez egy ilyen 2–3 év után kifújt. Én pontosan egy olyan szakaszban érkeztem, amikor Bíró András, már maga köré gyűjtött nagyon sok potenciális támogatottat és nagyon sok ellenséget is. És azt sikerült tapasztalnom, hogy két perc alatt a világ, amelyik viszonylag barátságos volt velem addig, úgy viselkedik velem szemben,

mint aki egy nagy adag pénzen ül, az ő pénzükön, és ezt az ő pénzüket adjam oda nekik most, azonnal. Ez az én percepcióm erről a helyzetről, amibe '93-ban bekerültem, és ez csak erősödött '95-ig. De az igazi kérdés az volt, hogy ki döntötte el, hogy mi a történet. Az a történet az úgy dőlt el, hogy Bíró Andrásnak az volt a víziója, hogy itt Magyarországon beindult egy parlamenti demokrácia, de azok a bizonyos demokratikus gyakorlatok, azok a technikák, vagy azok az életmódban gyökerező dolgok, amik lehetővé tennék, hogy ez fönntartható legyen, nincsenek meg. Tehát ez volt az egyik bogara, hogy akkor ezeket kéne valahogy támogatni. A másik bogara meg az volt, hogy valószínűleg a gazdasági projekteken keresztül kell ezt a dolgot megfogni, mert addig, amíg az embereknek nincs mit enni, amíg nincs munkájuk, addig csak azt lehet csinálni, hogy fölkínálni nekik a lehetőséget arra, hogy találjanak ki valamit, ami esetleg hasznot hoz. És a harmadik bogara meg az volt, hogy ezt a dolgot egy kölcsön és a romák kombinációjával kell megcsinálni, mert nem lehet olyan dolgokat támogatni, amik nem hoznak annyi hasznot, hogy valamennyit vissza lehessen téríteni belőle. Gyűjtött ehhez egy kuratóriumot tudósokból, szociálpolitikusokból és különböző emberekből, akik ezt többé-kevésbé támogatták. Minden egyes kuratóriumi ülésen folyt valamifajta vita, de valószínűleg a lényegről nem nagyon tértek el a vélemények. Az első pillanattól kezdve világos volt, hogy helyi szervezeteket támogatunk, és nem nagyon, vagy ritkán, csak egyes esetekben támogatunk nagy szervezeteket. Arra a kérdésedre, hogy miért nem támogatott az Alapítvány egy olyan szervezetet, mint a Roma Parlament, azt tudom mondani, hogy egyrészt nem volt benne a politikában…

PM: Félreértettél engem. Szó sem volt arról, hogy a Roma Parlamentnek kértünk támogatást, csak azt mondtuk, hogy az önszerveződést támogassák azok, akiknek már van olyan forrásuk, hogy ezen a szinten tudnak támogatni. Egyik támogatónál sem a Roma Parlamentért folyt ez a polémia.

CSA: Igen, hát most visszamegyek a kilencvenes évekbeli kezdő vitákhoz, amelyek arról szóltak, hogy mi tulajdonképpen mit is támogatunk. Arról folyt a vita, de majd (Havas) Gábor segít, ha rosszul emlékszem, mert ő ott volt a kuratóriumban, hogy ezek a helyi csoportok legyenek-e ilyen-olyan-amolyan országos szervezeteknek a fiókszervezetei, vagy legyenek önállóak, akikkel nekünk foglalkozni kell. Tehát ilyen értelemben azt gondolom, hogy valóban az önszerveződést támogattuk. Világos, hogy egy forrásvezérelt támogatás problematikus. Tehát, ha pénzt adsz azért, hogy ők önszerveződjenek, ez nem biztos, hogy jóra vezet. Tehát ez nem egy spontán önszerveződés, nem egy olyan típusú dolog, hogy az emberek valamit kitalálnak, és aztán jelentkeznek, hogy ehhez kérnek támogatást. Hanem van egy forrás, ami nekik elérhető, és ezért, vagy nagy részben ezért szerveződnek

meg, és az is valószínű, ami miatt minket annak idején sok kritika ért, hogy ezek helyben hagyományos erőviszonyokra épülnek, tehát nem új emberek, nem új erők, hanem azok az erők, akik már amúgy is ott léteztek. Még egy picit mondanék valamit hozzá. Azért mi ezt fölismertük, vagy András fölismerte, és azt hiszem, én is fölismertem, és próbáltunk valamit csinálni. Egyrészt különböző – mondjuk azt – vezetőképző tanfolyamokat vagy összejöveteleket szerveztünk, ahol olyan emberek jöttek össze, akik még nem voltak részei a status quo-nak. Aztán a későbbiekben jött a fiatalokkal való foglalkozás egész kérdése, amikor azt gondoltuk, hogy talán nem ártana megtámogatni egyfajta generációs váltást a roma önszerveződésben vagy a roma értelmiségben, és azért minden évben volt egy téma, ami szerint a kuratórium megítélt támogatásokat. Így például egyik évben létrejött a Nemzeti és Kisebbségi Jogvédő Iroda[19] '93-ban, akkor még nem voltam ott. Megindult a Roma Rádió,[20] arra szereztünk pénzt, és számos ilyen történet volt, ami az egész gazdasági oldalt – hogy is hívta Jenő annak idején? –, a 'krumplibogár projekteket' megpróbálta ellensúlyozni. Ez valószínűleg egy külön beszélgetés témája lehetne, hogy én magam mekkora felelősséget érzek és miben, és nem is fogok ebbe belemenni, de az biztos, hogy végig úgy éreztem, hogy egy dolog vezérelhet, hogy bajt ne csináljunk. Merthogy a pénz az bajt okozhat, és sok esetben okozott is bajt, de valahogy próbáljuk meg ezt úgy megoldani, hogy ami ebből a támogatásból születik, azoknak az embereknek a hasznára van, és ilyen értelemben az ő önszerveződésüknek is a hasznára van.

DT: Igen. Én 1995-től voltam a Soros valamelyik oktatással foglalkozó kuratóriumában kurátor, és meg tudom erősíteni, hogy igen, az bizony előképe volt annak, amit aztán az államban volt alkalmunk sokkal később megpróbálni. De nyilván szerények is vagyunk, meg elégedetlenek is vagyunk az eredményeinkkel. De azért, hogyha elmegyünk csak Szlovákiába, amit ott látunk, hogy minden várostól egy picit távolabb, valahol kint a francban, általában az erdő vagy a mező közepén van ezer vagy kétezer ember, egészen lehetetlen körülmények között, ahol aztán végképp senki nem törődik velük. Ugyanez a tragikus látvány fogad bennünket Romániában meg Bulgáriában, és ha kimegyünk nyugatra, akkor is azt tapasztaljuk, hogy akik az utcán koldulnak, azok vagy szlovákiai, vagy romániai, vagy bulgáriai cigányok. És azért magyarországi cigányokkal nem találkozunk. Ez a helyzet, és ha a magyar városokban körülnézünk, sok bajt látunk, és sok elégedetlenségre van okunk, de azért: hát ég és föld. És azért ebben ezeknek a támogató struktúráknak biztos, hogy volt szerepük. Ahogy abban is volt szere-

19 NEKI – A Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Jogvédő Irodát (NEKI) 1993-ban a Másság Alapítvány hozta létre. Első igazgatója Furmann Imre (1951–2010) emberi jogi jogvédő volt.

20 Rádió C, Magyarország első roma rádiója 2001-ben kezdte működését Budapesten

pük, hogy a magyar közoktatásban (lehet, hogy elégedetlen vagy, én is az vagyok) azért mégiscsak sikerült elhinteni azt a gondolatot tömegesen, tanárok fejében, hogy az elkülönítés nem helyeselhető. Még a FIDESZ frakcióvezetője is így gondolja, ami azért tényleg meglepő, különösen annak fényében, amit egyébként FIDESZ vezetőktől helyben látunk. Tehát, jó-jó, szigetszerű, meg igen rossz érzése lehet az embernek, hogy a pénzzel csak bajt csinálok, meg mindenki haragszik rám, sok-sok érzést kavarunk. De azért az tény, hogy annak a mozgalomnak, amit itt a beszélgetés elején az SZDSZ-hez, a SZETÁ-hoz kötöttünk, de persze annál szélesebb dologról van szó, és Soros György, meg mindazok, akik ebbe lassanként beszálltak, mert most már nem egyedül van ő, megteremtették az anyagi motorját is. És azért erre igenis legyünk büszkék.

NM: Többen utaltatok rá, hogy ezek az alapítványok is bizonyos területeken hatottak az állami politikára, tulajdonképpen állami szinten folytatták azt, amit korábban, valamilyen jó példaként, egy-egy alapítvány elkezdett. De hogyan látjátok az állami politika szerepének hatását a roma önszerveződésre, hogyan befolyásolják a kisebbségi önkormányzatokon kívüli roma közéletet és politikát? Zsigó Jenő szavaival élve, az elnyomó állami politika milyen módon hat a romák saját politizálására? Az állam különböző kormányzati periódusokban különböző irányzatokhoz, különböző politikai pártokhoz is köthető. Ezeknek olykor ti tanácsadói vagy szereplői voltatok. Tehát az állami politikában, amit most ilyen egységesként fogalmazunk meg, de valójában azért eléggé különböző irányzatokhoz kötődő politikákat jelent, volt-e nektek szerepetek? Hogyan látjátok, hogy a ti szerepeteken keresztül vagy anélkül az állam hogyan befolyásolja azt a folyamatot, amiről mi itten most beszélni szeretnénk?

HG: Van egy hagyomány, ami rámutat a nyolcvanas évek közepi időszakra, amikor az állam felismerte, hogy az a cigánypolitika, amit a '61-es párthatározatban meghirdetett, tökéletes csődöt mondott, azok a célkitűzések belátható időn belül nem is megvalósíthatók, és akkor próbált ilyen látszatszervezeteket kreálni, amelyeknek valóban legfőbb célja az volt, hogy megakadályozzák a helyzet elmérgesedését, vagy lefojtsák a cigányokban felgyűlő indulatokat, meg lefojtsák az esetleges önszerveződési próbálkozásokat is. És ez a politika alapvetően arra a hagyományra épített, hogy az állam a cigányságnak azokkal a helyi képviselőivel kerül patrónusi viszonyba, akik egy picit feljebb tudtak lépni az adott helyi közösségben, ők pedig a végsőkig lojálisak voltak pártfogóikhoz, hogy azt a pozíciót, amelyet ily módon megszereztek, ne vehessék tőlük el. Emlékszünk, hogy a Kádár-rendszer idején több olyan településen, ahol viszonylag nagy számban éltek cigányok, voltak tanácstagok, és ezek a tanácstagok mindig engedelmesen bólogattak a helyi vezetésnek, és mindig azonosultak a helyi vezetés esetleges

cigányellenes alapállásával, és ők is úgy gondolták, hogy a cigányokat meg kell rendszabályozni. Ugyanezt próbálták országos szintre emelni annak idején azok, akik akkor elsősorban meghatározták a cigánypolitikát, mint Vass Csaba,[21] Báthory János,[22] és így tovább. Amikor megalakult a Hazafias Népfront Országos Cigánytanácsa, akkor az első fontos dolog az volt, hogy kiépítsék a kapcsolatot a rendőrökkel, és a rendőrséggel együttműködve igyekezzenek a 'cigánybűnözést' csökkenteni. Ebben már magában benne van, hogy akik akkor cigányként vezető szerepet kaptak vagy ahhoz jutottak, azok egyetértettek a 'cigánybűnözés' fogalmával, egyetértettek azzal, hogy a rendőrségen külön cigányvonal van a cigányok kezelésére és megrendszabályozására. Ez a vonal személyeken keresztül is, de eszmeiségében is tovább élt. Elhoztam azt a Beszélő-cikket, amit az előbb említettem, ahol Vass Csaba '85-ben elhangzott beszédének egy részletét beidéztem. Ha most fölolvasnám, érzékelnék, hogy teljesen ugyanazok az alapelvek határozzák meg, amelyek ma is meghatározzák a hivatalos cigánypolitikát. Most azt gondolom, hogy alapvetően, legalábbis kezdetben egész biztosan, az SZDSZ koncepciója ettől tényleg eltért, alapelvek szintjén annyira mást képviselt, hogy arra sokkal jobban passzol egy polgárjogi szemlélet, mint másokéhoz. De ugye '90-ben nem az SZDSZ jutott hatalomra, hanem a jobboldal, és annak vezető ereje az MDF, amely az első perctől kezdve pénzügyi és egyéb eszközökkel is a leggátlástalanabb módon próbálta manipulálni a cigány szerveződéseket, ennek az egész folyamatnak az alakulását. Zsigó Jenő annak idején lobogtatta Báthory Jánosnak azt a titkos, de általa mégis megszerzett tanulmányát, amiben leírta, hogy isten őrizz, hogy itt öntudatra ébredjenek a cigányok. Ő persze úgy fogalmazta meg, hogy a legnagyobb veszély a cigány nacionalizmus, mert majd külön cigány országot akarnak, és igenis, nekünk kell meghatározni, ha itt létrejönnek szervezetek, hogy milyenek legyenek, és kik legyenek a vezetői. A későbbiekben ahhoz tartotta magát, amit leírt, és lelkesen szervezte azokat az ál-szervezeteket, amelyeknek tagjai nem nagyon voltak, de voltak vezetői, akik ebből hasznot húztak. És az sem véletlen, hogy olyan figurákat választott ezekre a szerepekre, akik tökéletesen alkalmatlanok voltak erre minden szempontból, és akik csak arra voltak jók, hogy a nyilvános szerepléseiken leégessék a cigányokat, vagy erősítsék azt

21 Vass Csaba (1948–) társadalomkutató, 1982-től Pozsgay Imre munkatársaként a Hazafias Népfront igazgatási, majd társadalompolitikai osztályának vezetője.

22 Báthory János (1949–) az MSZMP cigány-ügyekért felelős keményvonalas munkatársa, majd MDF-szakértőként 1995-ig a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal elnöke volt. A rendszerváltás előtti években több, felülről létrehozott, az államhoz lojális roma szervezet megalakításában is részt vett, melyekből jórészt kimaradtak a pártállami kisebbségpolitikával egyet nem értő roma vezetők. A Báthory által 1985-ben életre hívott Országos Cigány Tanács korábbi tagjai később az Országos Cigány Önkormányzat kulcsfigurái lettek.

a közvélekedést, hogy a cigányok nem alkalmasak, nem érettek a demokráciára. Mindaz pedig, amit a Phralipe alakulásáról elmondtam, ezzel pont szembe ment, és ott volt az a fókusz, amiből elindulhatott volna egy tényleges, ha úgy tetszik polgárjogi alapon álló, önszerveződés. Éppen ezért első perctől kezdve a hatalom szemében a Phralipe szálka volt, és sokmindent tett annak érdekében, hogy ne tudjon kibontakozni. Ezt aztán később már a legális hetilap Beszélőbe írtuk meg, hogy például a cigányszervezeteknek nyújtott támogatást hogyan osztották el úgy, hogy azoknak jusson elsősorban, akik az ő elképzeléseiknek megfelelően politizáltak, és azoknak ne jusson, akik ezzel szembe mennek, vagy önállóan, saját elképzelésük alapján akarnak politizálni. Volt egy évtized, amikor voltak szabályok, nagyon részletesen kimutattuk, hogy milyen alapon kellene elosztani a pénzt, és például egy fontos szempont volt, hogy melyik szervezetnek hány tagszervezete van. És így tovább. Még egy csomó ilyen, amit úgy önmagában el lehetett volna fogadni. Ehhez képest kiderült, hogy abszolút nem eszerint osztották el a pénzt, és semmit nem lehetett ez ellen tenni. Messze a Phralipének volt a legtöbb tagszervezete, és mégis a Lungo Drom lett a fő kedvezményezett, amelyet megint csak a hatalom támogatásával hoztak létre, miután a Magyarországi Cigányok Demokratikus Szövetsége végül is csődbe ment. Farkas Flórián[23] egész pályája tökéletesen példázza ezt a politikát, ő ennek a megtestesülése. Az első perctől kezdődően benne volt a Hazafias Népfront Országos Cigány Tanácsában '85-ben, és most is benne van. És nem véletlen, hogy tulajdonképpen mindazok közül, akik a cigány közéletben feltűntek és politikai szerepet vállaltak, az ő pályája a legegyenesebb, a legtöretlenebb.

De azért itt most én bedobnék egy provokatív vitatémát. Azt gondolom, hogy a Phralipe a tragikai vétséget akkor követte el, amikor létrehozta a Roma Parlamentet. Egy korábbi alkalommal Pánczél Márta elmondta, hogy azért hozták létre, mert a hatalom azt mondta, hogy egy egységes, az egész cigányságot képviselő tárgyalópartnert akar, és ti azt gondoltátok, hogy a Roma Parlament lehetne az az ernyőszervezet, amelynek az égisze alatt ez létrejöhetne. De ismeritek a partnereket. A bajt hoztátok magatokra, a hatalom a Roma Parlamenten keresztül, a hozzá lojális embereken keresztül manipulálta ezt az egész folyamatot, és közben, mert ez rengeteg energiát fölemésztett és elszívott, bizonyos értelemben elhanyagoltátok magát a Phralipét. Ugye a Phralipének elég sok tagszervezete jött létre rögtön a megalakulása után, mert akkor tényleg szisztematikusan folyt a toborzó munka, és például egy olyan alapítványi kezdeményezésünk volt, amely

23 Farkas Flórián (1957–) roma politikus. 1991 óta a Lungo Drom vezetője. 1995–2003, majd 2011–2014 között az Országos Roma Önkormányzat (ORÖ) elnöke. 2002 óta a Fidesz országgyűlési képviselője, 2014-ig parlamenti frakciójának helyettes vezetője

a Phralipe helyi szervezeteire kiválóan alkalmazható lett volna. És akkor sokkal rendszerszerűbb lett volna a dolog. Szóval ahelyett, hogy tovább építettétek volna ezt a bázist, ami teljes mértékben összhangban lett volna azzal, amit Zsigó Jenő a nyolcvanas évek közepén lefektetett, hogy választható és visszahívható emberekkel – ami nyilvánvalóan úgy lehetséges, ha ismerjük azokat, akikre szavazunk, országos szintű vezetők esetében is – működni tudott volna, így viszont szétforgácsolódott az egész. Most az más kérdés, hogy persze a hatalom manipulációi is szerepet játszottak abban, hogy egy adott pillanatban Osztojkán Béla kilépett a Phralipe nagyobbik felével a Roma Parlamentből, létrejött ez a tragikus szakítás, ami elsősorban amiatt volt, hogy Osztojkán megunta azt, hogy a pénzek elosztásánál az a logika működik, amit elmondtam, és hát ebben az értelemben igaza volt. Bebizonyosodott, hogy mihelyt kivitte a Phralipe nagyobbik felét a Roma Parlamentből, abban a pillanatban ezt honorálták is neki, és kapott egy nagyobb összegű állami támogatást az ő szervezete. Szóval azt gondolom, hogy ha nem törődtök ezekkel a lehetetlen figurákkal, vagy minden erővel azon dolgoztok, hogy a Phralipe erősödjön meg úgy, hogy tényleg egy polgárjogi mozgalomként lehessen értelmezni, akkor messzebbre jutottatok volna. Majd elmondjátok, hogy ti erről mit gondoltok.

NM: Akarsz erre reagálni, Márta?

PM: Egyrészről, abban a társadalmi-történeti kontextusban, amikor a Phralipe megalakult, gombamód alakultak meg alulról egyéb civil szervezetek is, amelyek együttműködést kerestek egymással. Ezért valóban az egyik igény az állam oldaláról fogalmazódott meg, mégpedig úgy, hogy a Phralipét nem támogatja, és senkit nem támogat, merthogy lehetetlen 150 szervezettel tárgyalni, kell valamilyen egységes tárgyaló partner. Másrészről pedig a Phralipe is úgy gondolkodott, hogy semmilyen módon sem előnyös atomizáltan külön hagyni ezeket a szervezeteket. Itt, Budapesten is elsőként alakult meg a Phralipe, tehát volt valamilyen külön presztízse a többi cigány szervezethez képest. Az egymással kapcsolatot kereső cigány szervezetek élére állt a Roma Parlament, politikai stratégia-alkotással és egyben egy 'Roma akadémiának' nevezett, mindenféle komplex eszközöket felvonultató programsorozattal felelt erre az igényre. Itt időnként tömegekben gyűltek össze a különböző cigány szervetek tagjai, és hallgattak meg előadásokat – én például folyamatosan mindenféle jogi előadásokat tartottam –, de leginkább a párbeszéd volt a fontos, aminek aztán mindenféle dokumentuma van, meg döntéssorozatokban csúcsosodtak ki az eredményei, de ez nem irányult sohasem a Phralipe ellen. Ráadásul '90-ben alakult meg a Roma Parlament, '91-ben kezdte meg a működését, és '93-ban már – akkor, ha jól tudom, Fodor Gábor volt az Országgyűlés Kisebbségi Bizottságának a vezetője, az a Fodor

Gábor, akivel ellenzékiként nagyon jó kapcsolata volt itt a Roma Parlamentnek, a Phralipe vezetőinek – Fodor Gábor elnöklete alatt olyan döntést hozott a Kisebbségi Bizottság, hogy ernyőszervezeteket márpedig nem támogatnak. Akkor megint visszatértek a civil szervezetek támogatására, tehát a Roma Parlament két év után abszolút támogatás nélkül maradt. Ha a súlyát vagy a jelentőségét veszítette, akkor ezért veszíthette volna, de nem veszítette, mert akkorára itt egy olyan civil szervezeti mozgalom alakult ki, ami még bő két évig, három évig fenntartotta saját magát. Viszont azokban az időkben a Phralipét támogatta anélkül a Kisebbségi Bizottság, hogy a Roma Parlamentnek bármilyen befolyása lett volna erre. Tehát én abszolút nem látom azt a folyamatot, amit te mondasz, Gábor, a Phralipe és a Roma Parlament között. Az tény, hogy '93-'94-'95-re olyan helyzetbe került, miután Horváth Aladár – elsősorban SZDSZ-es képviselőktől – bátorítást kapott arra, hogy vissza fog állni az eredeti rendszer, és a Roma Parlamentben a képviselők meg az aktivisták dolgozzanak tovább. És dolgoztak is tovább, de aztán mindenféle járulék- és nem tudom, milyen tartozások keletkeztek, merthogy amit ígértek, aztán soha nem lett beváltva. Ez pontosan nem az a helyzet volt, amikor a Roma Parlament le tudta volna győzni vagy nyomni a Phralipét. És ezek tények, nem benyomások, amikről én beszélek. Én azt a folyamatot nem láttam, nem tapasztaltam, amiről te beszélsz. Hogy a Phralipének miért alakult úgy a sorsa, arról pedig azt gondolom, hogy '95-től volt egy nem túlságosan hosszú időszak, amikor valóban ezek az általam atomizáltnak nevezett támogatások fenntartottak szervezeteket. A Roma Parlament és a jogvédő irodái meg a művészeti programjai folyamatosan kaptak támogatást. De, ahogy megírtuk a Phralipében annak idején, a kisebbségi önkormányzati rendszer nagyon gyorsan elsorvasztotta a civil szervezeteket, minket is, meg a Phralipét is. Ha csökkent a szervezetek jelentősége, akkor ez inkább ennek az állami politikának volt a következménye, és nem a Roma Parlament és a Phralipe viszonyának.

És ha már az állami politikát kérdezted, erről mondanék egy mondatot. Folyamatosan azt láttuk, hogy a pártok mégiscsak a választók foglyai, és ha a választók előítéletesek, akkor nem annyira fogják szeretni azokat a pártokat, amelyek támogatják azokat, akikkel szemben a választóik előítéletesek. Hogy akármilyen színű kormány van hatalmon, vagy volt eddig hatalmon, végülis a kormány és a választók együttműködésére épülő, kollektív korrupció zajlik, amiben vélt előnyök vagy manipulált előnyök céljából elsősorban az állami intézményi struktúrán keresztül zajlik a kirekesztés, a szegregáció. És akármilyen közbenső pozitív intézkedések vagy előnyben részesítések vannak, ha egyáltalán vannak, néha vannak, akkor is ez az alapkonstrukció, ami működik az állami politikában.

NM: Említetted az előnyben részesítést vagy pozitív diszkriminációt, ami előhoz egy kérdést, amit ebben a roma politikusokkal folytatott beszélgetés-sorozatban nagyon sokszor fölvetettünk. Ezzel kapcsolatban is megkérdezném a jelenlévők véleményét: ez az úgynevezett színvak vagy színtudatos politika kérdése. Amikor a civil támogató szervezetek, amelyeknek egyértelműen volt roma programjuk, romákat támogattak, az egy színtudatos politika volt. Az állami politika azért többnyire nem ilyen volt. Közületek szinte mindenki több szerepben is részt vett ebben az egész folyamatban. Civilként, tanácsadóként, néha politikusként, tehát a legkülönbözőbb szerepekben, és ebben is szavatok lehetett, vagy mindenképpen véleményetek arról, hogy mi a jó: ha a romák célzott támogatása azon az alapon történik, hogy egy bizonyos kisebbségi etnikai csoporthoz tartoznak, vagy inkább szociális téren kell különböző támogatásokat nyújtani, programokat csinálni, és az elér mindenkit, jó esetben a romákat is. Mit gondoltok erről a kérdésről?

BG: Egy pillanatra visszatérnék az előző kérdésre. Nagyon nehéz azt mondani, hogy az állami politika egyértelműen ezt fogja eredményezni, azt fogja csinálni, és ezek a szándékok mozgatják, mert ezek az állami politikák egymásnak is ellentmondtak és szektorálisan is nagyon különböző dolgokat csináltak. Csak hogy érzékeltessük, mondok egy adatot. A Soros Alapítvány még a legszebb korszakában sem nagyon tudott több tanodát támogatni, mint tízet, viszont 70 tanoda volt az oktatási integráció utolsó éveiben támogatva, elég hosszú időn keresztül. Nyilván arról is lehet beszélni, hogy ezek közül a tanodák közül sok helyi kezdeményezés volt. Nyilván voltak olyanok is, amelyek nem. Azt is tudom, hogy az összes uniós forrás egy támogató rendszeren keresztül ment le ezekhez a civil szervezetekhez, és ez közülük jó néhánynak hihetetlen nehézségeket okozott. Mindezt tudom, de mégis, ennek ellenére is, azt a pár milliárd forintot, ami tanodákra ment, igyekeztünk minél inkább színtudatos módon kiosztani. Azt gondolom, hogy a színtudatos vagy színvak kérdést nem lehet ilyen egyszerűen megvitatni, megbeszélni, mert a különböző területeken nagyon különböző dolgot jelent. Én azt biztosan gondolom, hogy mondjuk, az antidiszkriminációs területen nagyon színtudatosnak kell lenni, de az pontosan látszik, hogy ezügyben soha nem volt igazán komoly politikai elköteleződés, meg ahhoz kellenek intézmények is, és ha valamit Magyarország nem tudott megcsinálni, az az, hogy az efölött őrködő intézmények normálisan működjenek. Nincsen ezeknek az intézményeknek normális ethoszuk. Látjuk azt, hogy mondjuk, a sajóbábonyi ítélet[24] mit hozott fel a magyarországi bírói karral kapcsolatban, de mondhatjuk a Médiatanácsnak a

24 2009-ben Sajóbábonyban a gárdisták fenyegető magatartása nyomán a helyi romák rátámadtak a Jobbik szimpatiánsaira, ezért a bíróság őket közösség elleni erőszak és rongálás miatt ítélte el.

döntéseit is, de a másik oldalról pedig vannak olyan területek, ahol nem is biztos, hogy érdemes erőltetni a színtudatosságot. Ahol forszíroztak színtudatos oktatáspolitikát, az éppen a romológia, romapedagógia-történet volt, ami mindenütt a szegregáció erősödéséhez vezetett. Ennek eredményeképpen létrejöttek a jó kis cigányiskolák. Azt próbálom megmutatni, hogy ahhoz, hogy egy ilyen kérdést megbeszéljünk, még a kérdésünk sem biztos, hogy jó, de az biztos, hogy ennek a kérdésnek a kontextusa nagyon sokféle a különböző területeken. Mi magunk azt választottuk, hogy beburkoljuk ezt az oktatási integrációt, miközben tudtuk, hogy nem szegény osztályok és szegény iskolák vannak a magyar oktatási rendszerben, hanem cigány osztályok és cigány iskolák. De ha az oktatás-integrációt beburkoljuk ebbe a halmozottan hátrányos helyzet meghatározásba, az remélhetőleg ugyanolyan jól fogja célozni a roma tanulókat, ellenben könnyebb lesz elfogadtatni a rendszerrel. De az is látszik már, hogy a politikának még ez is túl sok volt az utolsó két évben. Ahogy a szocialista kormány kihátrált ebből, azért azt is megmutatta, hogy még ez is túlzás volt.

DT: Igen, azért az szerintem egy maradandó eredmény, és van benne némi részem, nyilván Mohácsi Viktóriáé az érdem mindenekelőtt, és azoké a kutatóké, akik az alapkategóriákat kigondolták, és az adatokat megszámolták és végiggondolták, de azért, miután ebben dolgoztam, hadd legyek erre is büszke. Én azt gondolom, hogy az az intézkedés, ami 2002–03-ban kezdett el igazán életbe lépni – úgy hívták a rendeletet, hogy 39/D§ –, ebben adtunk egy olyan definíciót, amiben nem volt leírva az a szó, hogy cigány. Tehát látszólag színvak definíció volt, de mégis a szülő iskolázottságán és anyagi helyzetén keresztül a definíció megragadta azt a társadalmi kört, amit köznapi néven cigánynak vagy faluszéli telepen élő, mélyszegénységben élő cigánynak hív a magyar nyelv. Tehát ha ezek a szellemi energiák összpontosulnak, és van politikai akarat is, akkor lehet olyan eszközöket az államigazgatásnak a kezébe adni, amik egyfelől illeszkednek arra, hogy kikről van szó, de másfelől nem locsognak túl sokat arról, hogy ki milyen színű, mert nem is olyan színűek föltétlenül. Egy csomó szőke gyerek van, akik azért nagyon is beleesnek ebbe a kategóriába. Tehát azt gondolom, hogy ezügyben van büszkeségre okunk, Magyarország valamit meg tud mutatni, és azért nem is olyan nagyon kevés évig működött. Tulajdonképpen nyomokban még most is azt mondhatjuk, hogy létezik. Ez egy tartós eredmény, és ha akarom, színvak, ha akarom, színtudatos, mert rendesen végig lett gondolva, és nem egy ember, és nem két ember dolgozott rajta.

PM: Biztosan nagyon egyszerűen fogalmazok, de ameddig a romákat azért érik a hátrányok, mert romák, addig azt gondolom, hogy színtudatosnak kell lenni, tehát a romaságuk kapcsán kell, hogy elérjék őket a kompenzációk is, meg az előnyök

is. Másrészt minden elismerésem a tanodáké, és ezt nagyon komolyan mondom, de mégiscsak azt gondolom, hogy pótcselekvés. Mert a romáknak és mindenkinek a közoktatásban kellene hozzájutnia a minőségi oktatáshoz, és nem ennek a rendszernek kiszolgáltatva egy megkettőzött struktúrában, egy esetleges pályázati rendszerben, amikor nem tudni, hogy meddig tartanak a támogatások. Ezzel együtt a tanodák terén az erőfeszítéseket elismerem, és becsülöm is. Ugyanígy mindazt, ami Magyar Bálint második minisztersége alatt történt a minisztériumban. Nem véletlen, hogy az oktatási törvény tartalmazza a három H-s definíciót, és nem a szociális, holott ott lenne a helye, de az oktatási tárca járt elöl ezen a területen is. Ez is nagyon fontos, és nagyon jó, hogy így volt. De valahogy a színtudatossággal meg a nem színtudatossággal ugyanúgy vagyunk, mint a közösség tagja elleni támadással. Ahogyan a kisebbségekkel szembeni atrocitások büntethetőségére épül be ez a Büntető Törvénykönyvbe, és azóta kizárólag romákkal szemben alkalmazzák az igen nagy büntetési tételeket a magyar bíróság tagjai. Az adatvédelmi törvény is – ha jól emlékszem, talán 2002 óta – nem azt mondja, hogy nem lehet etnikai adatot kezelni, hanem azt mondja meg, hogy miután ez egy szenzitív adat, hogyan lehet etnikai adatot kezelni. Semmi nem akadályozza meg a magyar állami statisztikai rendszert, uram bocsá' a magyar közigazgatási rendszert abban, hogy lehetővé tegye az etnikai származás kinyilvánítását. Miért tartottuk mindezt fontosnak? Csak két indokot mondok el. Az egyik az, hogy mindaddig, amíg az állami statisztikai rendszer részeként statisztikailag érvényes adatok nincsenek, mondjuk, a romák jövedelmi viszonyairól, az egészségi viszonyairól, és egyáltalán bármiről, amit mérni lehet, addig bárki bármikor a zászlajára tűzheti, és a demagógiára igen fogékony középosztály elé tárhatja, hogy 'cigánybűnözés' van, hogy hogy élnek, és nem sorolom tovább. A másik indok pedig, hogy mindaddig, amíg a romákkal szemben nem vagyunk színtudatosak, addig ugyanúgy ki fognak maradni a fejlesztési forrásoknál a hozzájutásból, ahogy kimaradtak a privatizációból, és kimaradtak a földosztásból is. Ez a két érvem van pillanatnyilag mellette.

SZP Ha én jól emlékszem vissza a kilencvenes évek második felére, többek között a Soros Alapítvány ösztöndíj támogatására, volt egy nagyon éles vita arról, hogy adható-e, érdemes-e roma alapon ösztöndíjat adni, vagy pedig azt mondani, hogy valójában a gyerekek szüleinek társadalmi státuszát, iskolai végzettségét nézzük. Vagyis abban a pillanatban, hogy roma jogon, roma alapon adnak, az ugyanaz, mint a színtudatos támogatás, de közben mégiscsak egy etnikai csoportot vagy nemzetiségi csoportot valamilyen módon leszorít, és egységes képet sugall, ugyanúgy, mint a szociofotó. Van egy egységes 'cigányképem', valójában nem egy osztálykultúrának, nem egy tagolt társadalom részének tekinti a külön-

böző cigány közösségeket, csoportokat, hanem azt mondja, hogy ami cigány, az eredendően elmaradott, eredendően támogatásra méltó. De voltak azért olyan törekvések – ugye elmondható, hogy itt hárman ülünk, akik a Józsefvárosi Tanoda Alapítványt csináltuk –, ahol ugyanezek a problémák szintén előfordultak. A Tanoda Alapítvány pedig a legitimitását tulajdonképpen azáltal nyerte, hogy mégiscsak talált 50 roma gyereket, függetlenül attól, hogy inkább magas társadalmi státuszú, magasan kvalifikált szülők gyermekei voltak. Emlékszem az angol tanfolyamra, oda olyan gyerekek jártak, akiknek a szülei a tanodát működtetők saját ismerősi köréből kerültek ki. Végülis két dolgot kell megkülönböztetni. A lakóhelyi, foglalkoztatási, iskolai támogatásban a társadalmi helyzetet kell nézni, a kulturális támogatásban pedig nem vagyunk színvakok, ott valóban azt kell nézni, hogy minden cigány, minden roma gyerek jusson hozzá ahhoz az alapjoghoz, hogy a saját anyanyelvén is tanulhasson. Azt a kulturális közösséget vagy stílust tanulhassa meg és élhessen benne, ami mint cigányt/romát illeti meg. Azt gondolom, hogy érdemes élesen különválasztani ezt a két dolgot. Arról nem beszélve, hogy azt élem meg, azt gondolom, hogy abban a pillanatban, hogy valaki alanyi jogon romaként, tehát tulajdonképpen 'színes' alapon jut egy támogatáshoz, a társadalom egészében, a helyi közösségekben, kulturális közösségekben ez olyan társadalmi feszültséget képes kelteni, ami hosszú távon nem jó. Valamikor, még Gáborral együtt, Ürmös Andorral dolgoztunk, amikor volt a telep-felszámolási program, és többek között pontosan az volt az egyik javaslat, hogy nem lehet különbséget tenni egy telepen élő két család között azon az alapon, hogy az egyik roma, a másik nem roma, hanem az életkörülményeket kell tekinteni, és azt mondani, hogy azon a bizonyos telepen élni borzasztó mind a két embernek, mind a két családnak. Tehát én a mai napig azt mondom, hogy különválasztom, bizonyos dolgokban színsemleges-, bizonyos dolgokban pedig színes-párti vagyok.

BG: A tanodákban, amikből mi jó sokat próbáltunk csinálni, és külön támogatni őket uniós forrásból, az érvrendszer az az volt, hogy mi nem egy párhuzamos oktatási rendszerben adtunk oktatást a tanodás gyerekeknek, hanem kiegészítő tevékenységet folytatunk. Mert bármilyen is az oktatási rendszer, mi sem mutatja jobban a hiányosságait, hogy mi mindannyian, vagy mondjuk a középosztály, mekkora összeget költünk el a másodlagos oktatási piacon, nyelvórával, korrepetitorral stb., stb., és ha valamit, akkor ezt a romák nem fogják tudni megfinanszírozni nagy számban. Ezért az érvelésünk ez volt a tanodák támogatására, legalábbis a mi időszakunkban. Nem is nagyon lehetett volna más. Ugyanebben az időszakban a Romaversitas támogatását egy-másfél évig fektette el a rendszer, mondván, hogy miután nem lehet megmondani, hogy ki roma és ki nem roma, azt pedig

nem akarják, hogy nyilatkoztassuk a hallgatókat, ezért nem lettek országszerte romaversitasok. De a tanodák támogatásához egy külön program-elem létezett, amire külön pályázni kellett, és külön pénzt lehetett kapni. Úgy neveztük, hogy kulturális programokat és csoportkohéziós programokat csináljanak – ezt a program-elemet egyébként a Józsefvárosi Tanodában kísérleteztük ki –, amit azzal a céllal lehet megfinanszírozni, hogy a gyerekek összejöjjenek, együtt csináljanak valamilyen közösségi programot stb. Akkor most a tanodát milyennek tekintsük? Ezért nehéz erre a kérdésre így választ adni. És ugyanez volt egyébként az oktatási integrációs támogatásokban. Ott is nagyon ösztönözve volt és külön program-elem volt a különböző roma kulturális programok támogatása, amit hát az iskolák úgy csináltak meg, ahogy megcsináltak. Volt, ahol volt élő kapcsolat a helyi roma közösséggel, és volt, ahol meg aztán a legszörnyűbb dolgok jöttek ki ebből.

NM: Nagyjából letelt az az idő, amit az első körre szántunk. Megpróbáltuk végigkövetni azokat a fő kérdéseket, amelyek a korábbi beszélgetéseinkben fontosnak minősültek. Most azt szeretném megkérdezni, van-e valakinek megjegyzése, kérdése, hozzászólása a panel valamelyik résztvevőjéhez. Jenő, láttam, hogy végig jegyzeteltél, biztosan sok kérdésed van, véleményed, amiről úgy érzed, hogy újra el kell itt hangoznia.

Zsigó Jenő: Van egy prekoncepcióm, hogy az ismert életutak és teljesítmények után, és egy kicsit közeledve a pályafutások végéhez, mire ad lehetőséget egy ilyen alkalom. '90 óta közel negyedszázad telt el, és azt gondolom, ez a negyedszázad arra való, hogy úgy tudjunk beszélni az életünkről, a szakmai teljesítményeinkről, a döntéseinkről, az értékek melletti döntésekben elkövetett hibáinkról, hogy az az utókor számára, sőt a magunk számára is rendkívül hasznos és értékes legyen. Merthogy ennek többünk esetében már végképp nincs semmiféle akadálya. Tehát egészen biztos, hogy kell valami szigorú logikai rendet kialakítani, amikor megítéljük a cselekedeteinket, illetve a döntéseinket. És ebben nem látok senkinél egyenes vonalat, mert attól kezdve, hogy elhangzik, hogy '92-ben, '93-ban hogy fogadták el a kisebbségi törvényt, amely minden elemében – kijelentem – alkotmányellenes, jogfosztó volt, ezt a törvényt megszavazta például az SZDSZ, egy kivétellel, őt úgy hívják, hogy Horváth Aladár. Hát innentől kezdve az alkotmányellenes, jogfosztó kisebbségi törvény hatálya alatt élő cigányságnak vajon milyen pályafutása lehet egy adott országban, amely már az első parlamenti ciklusban kemény nacionalista hangot ütött meg? De ott van az SZDSZ a második ciklusban, az MSZP-vel szövetséges, kétharmados parlamenti többség birtokában, tehát mondhatom azt, nem az a probléma, hogy megszavazta a kisebbségi törvényt, hanem az a tragédia, hogy a kétharmados parlamenti több-

ség birtokában még csak nem is kezdeményezte az alkotmányellenes kisebbségi törvény megváltoztatását. Mi az, hogy a többség joga megválasztani a cigányok képviselőit? Hát ez abszurd! A világ leggyalázatosabb kisebbségi törvénye lépett érvénybe Magyarországon. És utána miről beszélünk? A színvak államról, meg különböző helyzetekben való megítélésekről? Ami számomra abszurd, hogy sok évi foglalatosság után sincs kellő bátorság és merészség szembenézni azzal, hogy mit csinál Magyarország a cigányokkal. Mit mond azzal, hogy az állam színvak bizonyos helyzetében? Mi ennek a szimbolikus üzenete? Hát ez szimpla, közvetett népirtó gyakorlat. A szimbolikus üzenete az, ha sehol nem beszélek rólad cigányként, mert átokfajzat vagy, mert szégyellni való vagy, mocskos vagy, és csak akkor tekinthetlek embernek, hogyha nem hozod szóba azt, hogy cigány vagy, ami az életed legelemibb együttjárója, az emberi méltóságod lényege abban találtatik meg. Ezt egy ország elveszi a cigányoktól, és a kisgyerek nem tudja, hogy miért nem tud beszélni vele úgy senki, hogy ő cigány. Mivel ő tudja, hogy cigány, de senki nem meri kiejteni azt, hogy ő cigány, a legnagyobb megaláztatások, pszichés terror áldozatává válik minden gyerek, aki ezt átéli. Miért? Hogy lehet ezt, hogy veheti ezt el egy állam? Olyan nehéz kérdés ezt eldönteni? 10 év, 20 év, 30 év, többszáz év gyakorlata után? Nem nehéz eldönteni. A legelemibb emberi jog, hogy az lehessek, aminek születtem. A cigányok fejében semmilyen stigma nem kötődik a cigány származásukhoz. Tisztesség, becsület, kitartás, igyekezet, ez van a cigány emberek fejében. Leszámítva ugyanazokat az arányokat, mint minden más nép esetében, a cigányok között is van 2 százalék bűnöző, mint a nem cigányok között, és ugyanolyan az arányuk a fogyatékosok között is, ha az állam nem intézkedik róla, hogy a szintén 2 százalékból legyen 40 százalék a fogyatékosok iskolájában. Ez megintcsak közvetett népirtás. Ott sincs kiírva, hogy cigánnyal tesszük. Ezt gondolom egyébként a legfontosabb pusztításnak a demokratikus fordulat ideje óta, hogy ugyanazt örökli és viszi tovább, amit az elmúlt évszázadok ráhagytak, és öntudatlanul is alkalmazza ezeket a megkülönböztető társadalmi gyakorlatokat. És azt tekinti jónak, hogyha úgy alázza meg a cigányokat, hogy nem nevezi cigánynak őket. De ha hozzávesszük azt, hogy a cigányok önszerveződését a nemzeti egységet veszélyeztető ideológiai elemként tárgyalták ‘85 és ‘90 között, és ez az ideológia az állami ideológia részévé vált, akkor már érthető, hogy ütni, vágni kell a cigányokat, a cigány önszerveződés nemzetbiztonsági kérdés, mert ennek a nemzetnek más tervei vannak magával. És egészen más tervei vannak a cigányokkal.

Azzal kezdtem, hogy a saját döntéseink, hibáink belátása, vagy az arról való beszéd képessége mennyire fontos lenne. Nincs az elhangzottak között olyan mondat, amihez ne kötődne személyes élményem. Azok a cigány emberek, akik

tagjai politizáló cigány szervezetnek – a politizáló cigány szervezeten én magát a demokráciát értem –, autonóm lények. Aki nem képes szerveződni, nem képes a közös sorshelyzeteiben a közös érdekeit képviselni, az törvényszerűen rabszolgává válik. Az Autonómia Alapítvány ezt a gyakorlatot folytatta. Ahhoz, hogy a romák támogatáshoz jussanak, ki kellett lépniük a politizáló cigány szervezetből, mert amit Bíró András hozott létre, az egy 'civil' alapítvány; ő léptette érvénybe ezt a gyakorlatot. Ugyanis a nemzetközi gyakorlatban közismert és köztudott, hogy ha van egy rizikófaktort hordozó népcsoport, kisebbség bármely országban, oda olyan segélyakciókat szerveznek, amelyekkel lefoglalják azokat, akiknek lázadni kellene, akiknek önszerveződni kellene, akiknek pártot kellene létrehozni, akiknek meg kellene tanulni a politikai jogaikat, az eszközöket, hogy a demokratikus jogaikkal élhessenek. Nem? Az éhhalál elleni fellépés jegyében adunk nekik malacot, ültethet ő krumplit és egyebeket. És kiléptetjük őket a demokráciából. Ezt neveztük 'krumplibogár akciónak'. Mint ahogy a jogvédő irodák többsége sem kifogásolta, nem támadták meg soha ezt a rendszert, de sok aprósággal foglalkoztak emellett. Ezért nevezzük sok esetben ezeket látszat-tevékenységeknek, mert csak az alapelnyomás állami intézményrendszerét nem kérdőjelezik meg.

Havas Gábornak mondom a Phralipe és Roma Parlament váltással kapcsolatban. Nekünk ez régi vitatémánk. Szerintem az történt, hogy a cigány közéletet mielőttünk kizárólag a pártok instruálták, vásárolták meg, tették zsebre, és mi ebbe a folyamatba léptünk bele. Tehát a nyolcvanas évektől láttuk, hogy hogyan építi fel az akkori MSZMP a hithű kommunista cigány párttagokból a cigányok elnyomó intézményrendszerét. Ez aztán több változáson ment keresztül, volt MCKSZ, MCDSZ és Lungo Drom, és így tovább. Ebben az időben több olyan értelmiségi jelent meg, akiktől politológiai, társadalomtudományi, szociológia ismereteket szereztünk, és ennek hatására úgy gondoltuk a cigány közéletről, hogy nem az MSZMP-nek kell hatást gyakorolni, befolyásolni, zsarolni, megvásárolni a cigány közéleti szereplőket, hanem nyitni kell egy másik utat. De a Phralipe nem volt elégséges ehhez. Első lépésnek jó volt, de a Phralipének ugyanez lett volna a vége, elsősorban azért, mert valamennyien olvashattátok például Osztojkán Bélától már '92-től, hogy nyíltan azt írta: *„jogom van a mindenkori kormánnyal jóban lenni"*. Ez a mindenkori kormány akkor kisebbségi területen Báthory Jánost jelentette. Szóval, nincs joga, gondoltuk mi, nincs joga jóban lenni azzal a kormánnyal, amelyik egy jogfosztó, alkotmányellenes kisebbségi törvényt fogad el. És innentől kezdve a mi viszonyunk is megváltozott. Ma is azt gondolom, hogy az SZDSZ, amelyik elindult a radikális ellenzéktől, a szamizdat-mozgalomtól, a SZETA-tól, a Szabad Kezdeményezések Hálózatán keresztül, majd párttá alakult, bekerült az első parlamentbe, a második ciklusban 73 százalékos

koalíciós többséggel kormányzott, a rendszerváltozás eddig eltelt idejéből a kilépéséig számítva talán tíz és fél évet hatalomban töltött. Az SZDSZ abszolút meghatározó a cigányok területén is, de a Phralipe és a Roma Parlament közötti döntés helyességéről vagy helytelenségéről beszélgetünk, miközben az SZDSZ megszavaz egy alkotmányellenes kisebbségi törvényt.

Elmondok egy esetet. Elmentünk '92-ben többek között Horváth Aladárral az SZDSZ vezérkarához, és jeleztük nekik, hogy az állam aktív belépése miatt olyan aránytalanság kezd kialakulni a cigány közéletben, aminek helyrehozhatatlan következményei lehetnek. Láttuk, hogy a Lungo Dromot hogy építi fel az állam mint saját képviseletet. Kértük, hogy az SZDSZ gondolja ezt végig, és legyen segítségünkre abban, hogy ez ne váljon egyoldalúvá. Most már 24 éve totális Lungo Drom hatalomról beszélhetünk, illetve másodikként kiépítették ugyanabból az istállóból a Kolompár[25] által vezetett MCF különítményt, amelyet akkor már teljes egészében birtokolt az MSZP. És Kóródi Mária, már nem tudom, milyen tisztsége volt akkor, ő kérte ki magának a leghangosabban, hogy mit képzelünk mi, hogy az SZDSZ bele fog szólni a cigány civil mozgalom és önszerveződés ügyébe. Soha! Hát gyakorlatilag két lábbal kirúgtak minket. Pető Iván később elmondta, hogy érti és mindenben igazat ad nekünk, de nem tudják keresztülvinni a tagságukon. Majdnem szó szerint ugyanazt mondta, mint Szabó Iván az MDF-ről, a szörnyű tagságról, amin nem megy át a törvény. És ezek az igazi tragédiák az én szememben.

Ezért kezdtem azzal, hogy azt látnám helyesnek, ha tudnánk a téves döntéseinkről beszélni. Lehet színvakként élni egy államnak, mikor spontán szegregáció szintjén kiszorítják a cigány tanulók nagyon jelentős részét a közös oktatási rendszerből, majd erre ráerősít az állam, amikor Magyar Bálint az 50 százalékos tananyaggal történő felzárkóztatás kormányprogramját elfogadja? Nem is zárkóztattak föl senkit, de a pedagógustársadalom egy részét duplán megfizették gyakorlatilag azért, hogy jó lelkiismerettel vegyen részt a cigány gyerekek állam által megfizetett, megrendelt szegregálásában. Most az a helyzet, hogy az állam törvényesíti a cigány tanulók szegregációját, és átkereszteli felzárkóztatásnak. A ti becsületekre is legyen mondva, én is azt gondolom, hogy ez alatt a negyedszázad alatt a ti programotok ment a leginkább előre, súlyos tévedések és mulasztások után, de mégiscsak előrement. Azért beszéltem pszichés terrorról, mert ez a legnehezebben megérthető dolog. Azt kell feldolgozni, hogy a többségi társadalom politikai módszerekkel, erőszakosan kényszeríti a cigányokat a származásuk elhagyására, menekülésre kényszeríti őket, szégyenben, megaláztatásban kény-

25 Kolompár Orbán (1963–) roma politikus, 2003 és 2011 között az Országos Cigány (Roma) Önkormányzat elnöke.

szeríti leélni az életüket. És ti ezt mind tudjátok, tudjátok, hogy így van, de nem mondjátok azt, hogy ez kegyetlenség. Arról kellene beszélni, hogy súlyos hibákat követett el az SZDSZ, mert függetlenül attól, hogy létezik itt cigány értelmiség, alkalmatlan cigány vezetőket választ maga a hatalom a cigány képviseletek élére, Farkas Flórián és Kolompár Orbán személyében, és a helyi képviseletek szintje sem számít, ha nem tudjuk, hogy intézményekre van szükségük ahhoz, hogy fejlődjenek, hogy az értelmiségieket szocializálni tudják. Egyetlenegy párt egyetlenegy kormányzási idő alatt erre nem volt képes. Csak egy picit kellene odébbállni és megvonni a mérleget. Mindenki küszködött, mindenki dolgozott, rengeteget, sokat, áldozatokat hozott, szívvel-lélekkel, de egy idő után más összefüggések szintjén kell mérlegre tenni azt, hogy mi történt. Milyen pártot szolgáltam ki? Milyen kormányt szolgáltam ki?

A cigány interjúalanyok is így beszélnek, hogy mindennel elégedett vagyok, én elégedett vagyok a munkámmal, de odaállnak az elnyomó rendszer mellé. Ürmös Andor például az EU itteni delegációja előtt zajlott beszélgetésen azt mondta, ne féljenek a cigányok, mert a horizontális és a vertikális hozzáférés biztosítva van, a cigányok hozzá fognak jutni az EU-s fejlesztési forrásokhoz. Mondtuk neki, ez nonszensz, ez elképzelhetetlen. Ha Ürmös Andornak lett volna igaza, akkor az EU-s fejlesztési források kimutathatóan eljutottak volna a cigányokhoz, színvak állami magatartás mellett is. De nem jutottak el, írja a másik állami intézmény, az Állami Számvevőszék kutatóintézeti jelentése. Szóval, itt magasan képzett, óriási élettapasztalattal bíró, jó lelki, érzelmi meg mindenféle kondíciókkal bíró emberek ülnek, és mégsem beszéltek arról, hogy a mostani állapotért milyen döntéseitekkel járultatok hozzá. Mit nem lenne ma szabad elkövetni. Az elvégzett munka értéke ugyanaz marad, az odaadás ugyanaz marad, de van egy végeredmény. Az az ország mai állapota. Akkor nem kellene másként gondolkodnunk, beszélnünk erről, hogy mi hogy vettünk részt ebben?

NM: Nem gondolom, hogy itt most lehetőség lenne nyilvános önbírálatra. Ez egy vita, amiben te, Jenő, egy nagyon markáns álláspontot képviselsz, de valószínűleg nem az egyetlen lehetséges álláspont.

ZsJ: Az állam dönt a cigányokról, mert nem akar minket látni. Nincs ennél nagyobb megalázás. Pedig, ha Romániában például a magyarokat kényszerítik, hogy ne legyenek magyarok, a magyar állam bőröndökkel küldi a százmilliókat, hogy maradhassanak magyarok. Ha a magyarokat megverik, mondjuk, Temerinben, akkor az Európa Parlamentben felszólal a magyar képviselő, hogy Szerbiában engedjék magyarnak lenni a magyarokat. De a fehérbőrű magyar elbújhat, ha akar, a cigányok többségének viszont nincs meg ez a lehetősége, hogy elbújhas-

son a magyarok közé. Rég elbújtak volna, mint hogy ennyit szenvedjenek.

BG: Sokan el is bújtak, Jenő. Ezt te is pontosan tudod, és ez például nekünk nagyon komoly dilemmát okozott, amikor terveztük az oktatási integrációs programot. Ezek után 150 ezer cigányra terjedt volna ki az oktatási integrációs program, ez volt a szám, ami az éppen aktuális KSH adatok alapján volt Magyarországon. Egyetértek veled az ügyben, hogy a kisebbségi törvény megengedhetetlen lejtőre tette az egész roma szerveződést. Azzal is egyetértek, hogy az egy nagyon súlyos hátrány, hogy az Európai Unió még mindig nemzetállami alapon működik. Ugyanakkor valószínűleg ezen nem segített volna az, amiben meg nincsen igazad, hogy ennyire színvak lett volna a roma oktatáspolitika. Már csak egy dolgot hadd mondjak el. Mohácsi Vicának másfél évig írtam a beszédeit, és minden egyes beszédében cigányként aposztrofálta magát. És minden egyes beszédében cigányként beszélt. És minden egyes esetben a cigány gyerekek integrációjáról beszélt. Ez visszakövethető. Az oktatási integrációs politika ebben az értelemben nem volt színvak. Játsszunk el a gondolattal, hogy hogyan lehetett volna az oktatási integrációs politikát etnikai alapon csinálni.

ZsJ: Ahogyan Márta beszélt a statisztikai diszkriminációról. Az oktatási rendszerben, a statisztikai nyilvántartásban, az önkéntes adatszolgáltatás szintjén. Ha a cigány szülő bemegy egy iskolába, joga legyen a statisztikai nyilvántartásban cigányként megnevezni magát, cigánynak megnevezni a gyermekét. Ebben az esetben a cigány szülő él az európai uniós alkotmányos jogával, a magyar állam kisebbségvédelmi jogával, a nemzetközi kisebbségi jogok mindegyikével, mert a gyermeke a jogvédelem hatálya alá eshet. De nincs ilyen rubrika az oktatási rendszerben, hogy a szülő azt mondja, „én cigány vagyok, meg akarom védeni a gyermekemet, írja be, legyen szíves, hogy a gyermekem cigány".

BG: Jenő, nagyjából a negyedik héten nyomtuk át a 4-es paragrafust a közoktatási törvényben, ami a szegregációt tiltotta. Természetesen lehetett volna jobban dolgozni azon, hogy az állam építsen ki egy olyan intézményrendszert, ahova a cigányok tömegesen mehettek volna azt mondani, hogy „én cigány vagyok".

ZsJ: Ne a jogvédő irodák védjék meg a cigányokat, mert ha az állam jogává teszik ezt, az állam miszlikre aprítja a cigányokat mint elnyomó gépezet. A jogvédők soha közelébe nem tudnak jutni a kívánt teljesítményeknek. Az egyetlen esély, ha maguk az emberek védhetik meg magukat. Mi ezt látjuk az egyik lehetséges eszköznek. Lehetővé tenni, hogy egészséges, cigány származású magyar állampolgár legyen. Egészséges mentalitással, tudattal élje meg az életét, és a gyermekét is így vigye be az iskolába. Ebben az esetben több százezer emberrel, tudatosan gondolkodó emberrel kell az államnak megharcolni.

BG: Azt nem tudom, hogy ez a logika utólag maga alá gyűri-e azt, amit mi csináltunk. Az a szcenário, amit mondasz, lehet, hogy 15–20 év múlva bevált volna, és addig kidobunk egy generációt az ablakon. Azoknak a cigány embereknek lehet, hogy kicsit nagyobb problémájuk volt azzal, hogy a gyerekük, mondjuk, az iskola hátsó nyári konyhájában kaphat alkoholtól bűzlő, képesítés nélküli tanároktól oktatást. Ha azt mondtuk volna, hogy kezdjünk el azzal foglalkozni, hogy majd 15 év múlva felkel a közösség, és kikövetel magának valamit. Mi azért voltunk ott, hogy azt intézzük el, hogy ne lehessen a képesítés nélküli tanárt odarakni az egy csoportba rakott cigány gyerekekhez.

ZsJ: Nem egy szintről beszélünk. Abszolút szabadságjogról beszélünk és emberi méltóságról, de nem a hazai lejáratott és bemocskolt gyakorlat szintjén. Az emberi méltóság az, hogy a cigány ember, akár szegény, nélkülözik, vagy nyomorog, de cigányként tartással élhessen. Ha minden pillanatban azt éli meg, hogy a közmunka során, meg az iskolában megalázzák, akkor ő nem emberi lény. Az a logika, hogy a cigány embereknek a személyes szabadságjoga el van véve, oda vezetett mára, hogy az állam átveszi a több százezer cigány tanulót, és azt mondja, hogy majd én nevellek 15 éves korodig, utána semmilyen közismereti tantárgyoktatásban nem részesítelek, és így ez az állam a cigánygyerekek 90 százalékából funkcionális analfabétákat, fizikai munkásokat akar képezni. Ez ugyanaz a rendszer, ami a hetvenes években volt, ahol papíron megrendelték a segédmunkásokat.

BG: A statisztikák minket igazolnak, és nem téged. Tehát az a helyzet, hogy a Pisa-jelentés és még jó néhány más jelentés azt mutatja, hogy csökkent a funkcionális analfabéták száma, és a cigány gyerekekre is jó hatással volt az integráció.

ZsJ: Nem biztos, hogy a cigányok többsége felfogta az ő elnyomása mértékét, amikor elkezdődött az integrációs folyamat. Mégis voltak értelmiségiek, akik kidolgozták ezt, elkezdték az államot felülről megváltoztatni, mondod, vannak eredményei is. Most az eredmények fordultak, és átmentek egy államosított, törvényesített szegregációba. A strukturális alapokhoz azért kellene visszatérnünk, mert látható, milyen iszonyatos gyorsasággal mennek pontosan ellenkező irányba a dolgok. És azért tudnak ellenkező irányba haladni, mert nincs olyan tömeg, amelyik a saját jogainak birtokában tudna védekezni. Az állampolgári kisebbségi jogaiban élő, több százezres tömeg tudna csak szembeszállni az állami túlhatalommal.

DT: Én azért mégiscsak szeretnék egy konkrét példát mondani arra, amit Jenő kérni szeretne. Hát a népszámlálás egy példa. A népszámláláskor mégiscsak növekvő számú ember elfogadta ezt a logikát, amit te most mondasz.

ZsJ: Ezekre különböző helyek közel 100 millió forintot fordítottak, amit 9 hónap

alatt használtak föl. Most képzeljétek el, hogy egymilliárd forintot fordít az állam arra, hogy ha valaki cigány és cigány identitását természettől fogva vállalja az oktatásban, a munkaerőpiacon és egyéb helyzetekben, akkor ez megmentheti Magyarországot. Minden presztízsét elveszítette a szülők döntő többsége, de a jogok gyakorlása ismeretén keresztül minden családhoz eljuttatnánk egy füzetet, amiben az áll, hogy ez az európai jog védi a gyermekeket és téged, ez az alkotmányos jog véd téged is, a gyermekedet is, és így tovább, ha ilyen egyenlő bánásmódban részesülsz, ha ilyen megkülönböztetési gyakorlatokkal szemben léphetsz fel, akkor van százezer jogvédő egy év alatt. Három év alatt van háromszázezer jogvédő, nem három jogvédő intézet 12 alkalmazottal. Hát mitől várunk fordulatot? Nem várhatunk semmi mástól fordulatot.

NM: Tehát gyakorlatiasabbra fordítva, ez azt jelentené, hogy iszonyatos mennyiségű anyagi ráfordítással az integrációs forrásokat egyértelműen egy olyanfajta felvilágosító munkára kellene fordítani, ami a cigányok méltóságának elismerését fejezné ki. Ez lenne a legfontosabb prioritás?

ZsJ: Ez egy politikai döntés, tíz fillérbe nem kerül. A statisztikai rendszerre vonatkozó módosítást kellene hozni, hogy a kisebbségekhez tartozók ilyen és ilyen helyzetben regisztrálhassák magukat, szabad akaratukból, minden kényszer nélkül. És a többit rábízzuk az időre.

V.

Dokumentumok a roma politika elmúlt fél évszázados történetéből

Fülöp Endre (F. Havas Gábor)

BESZÉLŐ ONLINE

23. szám (1988/1.)

A ’80-as évek elejére egyértelművé vált, hogy a durván húsz év óta változatlan elvek alapján működő hivatalos „cigánypolitika” teljes csődállapothoz vezetett. Ez a politika, miközben sikerült tökéletesen szétvernie a hagyományos közösségi szervezőerőket, az „asszimiláció”, az „integráció”, a „beilleszkedés” és a „felemelkedés” szépen hangzó és sűrűn hangoztatott célkitűzéseiből gyakorlatilag semmit sem tudott megvalósítani. A magyarországi cigányok túlnyomó többségét ma nagyobb szakadék választja el a nem cigány társadalomtól, mint a probléma megoldását célul kitűző párthatározatok megszületése idején, a ’60-as évek első felében. A mobilitás korábban is rendkívül szűkös csatornái teljesen bedugultak, és a szakadék túloldalán rekedt százezrek a romló gazdasági feltételek közepette kilátástalan helyzetbe kerültek. Ez a több százezres embertömeg katasztrofális állapotok között él, és reménye sincs a kilábalásra. Annál is inkább, mert a súlyosbodó gazdasági és társadalmi válság közepette a társadalom egyre türelmetlenebbül, sőt egyre ellenségesebben reagál a cigányság állapotából és létfeltételeiből eredő válságtünetekre. Számos jel utal arra, hogy a megoldatlan és az adott feltételek között megoldhatatlan problémák feszítőereje működésbe hozza a szokásos bűnbakképző mechanizmusokat, és a cigányság a hivatalos propaganda által mesterségesen gerjesztett indulatok céltáblájává válik.

Az első, tiszavirág-életű Cigány Kulturális Szövetség (1957–61) feloszlatását követően két évtizeden át a lehetősége sem merülhetett fel annak, hogy a legnagyobb létszámú magyarországi kisebbség önálló intézményekkel rendelkezzék. Amikor a legkülönbözőbb párt-, állami és társadalmi szervek tárgyalták a „cigánykérdést”, amikor róluk, de a megkérdezésük, bevonásuk nélkül országos, megyei és helyi határozatok, intézkedési tervek tucatjai születtek, akkor senki sem vitatta, hogy egy jelenvaló, pontosan körülírható, súlyos társadalmi feszültségek forrását képező kisebbségről van szó. De mihelyt a jogok, az önálló intézmények vagy az érdekvédelem problémája felvetődött, azonnal terméketlen definíciós viták kezdődtek arról, hogy a cigányság miért nem elégíti ki a nemzetiség kritériumait, és ami addig nagyon gyakorlatiasan és világosan megragadható volt, az egyszerre képlékennyé, vitathatóvá és ködössé vált. Miközben

a cigányokkal kapcsolatos problémák „kezelése", nemegyszer drasztikus megrendszabályozása egyre jobban intézményesült (cigány vonalvezetői hálózat a rendőrség keretében, cigány bűnügyi nyilvántartás, a cigányügyi koordinációs bizottságok rendszere, cigányiskolák stb.), a politikai vezetés továbbra is megtagadta a cigányoktól azokat a lehetőségeket, amelyek a többi etnikai kisebbségnek rendelkezésére álltak. Jellemző, hogy az 1985-ös „megreformált" parlamenti választások során még azt sem tartották szükségesnek, hogy legalább egy „díszcigányt" szerepeltessenek azon az országos listán, amelyen az összes többi etnikai kisebbség képviselve volt.

De valószínűleg ez volt a korábbi politikai gyakorlat utolsó megnyilvánulása. A teljes csőd felismerése ugyanis stratégiaváltásra kényszerítette a politikai vezetést. Az új stratégia két meghatározó eleme: a rendőri elnyomás fokozása – a kmk[SZJ] szigorítása, illetve a szigorított javító-nevelő munka bevezetése pl. a dolog természeténél fogva elsősorban a cigányokat sújtja –, és az évtizedek alatt „megtermelt" csődtömeg áthárítása a cigányokra. A váltás valamikor 1984-ben kezdődött. Kimunkálásában jelentős szerep jutott a Hazafias Népfrontnak. Ahogy az egyik cigány értelmiségi megfogalmazta: „a Népfront belovagolt a cigányok életébe". A koncepcióváltás egyik első terméke „A Hazafias Népfront szerepe a cigány lakosság segítésében" című 1984-ben született írásos anyag. Ebben az írásban már nyoma sincs a korábbi hasonló dokumentumokat jellemző lelkes optimizmusnak, a gondviselő állam csodatevő erejébe vetett hitnek, hiszen – mint írva vagyon –:

> *„A cigányság civilizációs és társadalmi-kulturális felzárkóztatásának programja ellentmondásos program. Ennek az ellentmondásnak része, hogy a cigányság életmódja történelmileg alakult ki, megváltoztatása egy-két nemzedék alatt nem végrehajtható. Ennek következtében másságuk még hosszabb időszakon át fennmarad. (...) abban az esetben, ha iskoláztatásuk nem javul meg lényegesen, a cigányság betagozódása a mai társadalmi struktúrába úgy mehet végbe, hogy a struktúra legalsó szintjén, leszakadva a nem cigányság jelentős részétől történik meg (...) Felzárkózásukat azonban, amely költségigényes folyamat, korlátozza nehéz gazdasági helyzetünk (...) aminek következtében a cigányságot mint az új közmegegyezés létrehozásában fontos szerepet játszó népcsoportot kell figyelembe vennünk."*

A lényeg némi fáradsággal még ezekből a páratlan nyakatekertséggel megfogalmazott, homályos mondatokból is kihámozható: a hatalom lemondott korábban sűrűn hangoztatott cigánymegváltó terveiről, nem hajlandó tovább bíbelődni ezzel a csődtömeggel, tudomásul kell venni, hogy a lényegi változtatás belátható időn belül nem is lehet cél, ergo jöjjön a közmegegyezés, vagyis egyék meg a cigányok, amit a politikai vezetés az elmúlt évtizedekben főzött. Nem csoda hát, ha az imént idézett dokumentum olyan húrokat kezd pengetni, amelyek eddig igencsak sértették a hatalom fülét:

„Egy etnikumot alkotó jelenségek együttes befolyása az etnikum kulturális arculatát alapvetően meghatározó társadalmi jelenségben, az etnikai öntudatban vagy identitásban jut kifejezésre (...) kiegyensúlyozott társadalmi környezetben az identitásalakulás sokfélesége természetes folyamat, egyik formájának erőltetése egyik fél részéről sem fér össze a humanitás eszméjével, ellenkezik a nemzetközileg elfogadott szabadságjogokkal." A fogalmazásmód persze megint szimptomatikus. Hiába, nehéz úgy fogalmazni, hogy a kecske is jóllakjon és a káposzta is megmaradjon. Márpedig a „nemzetközileg elismert szabadságjogok" gyakorlásában azért kellő mérsékletet kell gyakorolni, annál is inkább, mert mint a dokumentumban írva áll:

„Az érdekkifejezésre felkészültek a cigányságnak ma még kis részét alkotják, alacsony számukból következően nem is láthatják el az etnikum tényleges képviseletét a mindennapi ügyekben."

Miután a Hazafias Népfront a pártvezetés intenciói alapján ily módon lerakta az új stratégia ideológiai alapjait, haladéktalanul hozzálátott a cigányok bevonására épülő új közmegegyezés gyakorlati kimunkálásához. Első lépésként javasolta, hogy a HNF keretében hozzák létre az Országos Cigány Tanácsot (továbbiakban OCT), egyúttal tervezetet dolgozott ki, amely vázolta a létrehozandó OCT feladataival és működésével kapcsolatos elképzeléseket. A tervezet a fentebb idézett elvi állásfoglaláshoz hasonló kétértelműséggel fogalmazódott. Az első mondat szerint

„a Tanács célkitűzése a magyarországi cigány etnikum politikai érdekképviseletének biztosítása a HNF mozgalmi keretein belül".

A második mondatban viszont ez áll:

„A Tanács az MSZMP politikája alapján más állami szervekkel és az egyházakkal (?) együtt látja el feladatát."

A tervezetet írásban véleményezte a cigány értelmiség öt képviselője, az ún. munkabizottság. Joggal állapították meg, hogy „a megfogalmazás többértelmű". Értelmezhető úgy is, hogy a HNF keretein belül

„szükség van a cigányság sajátos érdekeinek az érvényre juttatására",

de úgy is, hogy

„a HNF a magyar társadalom előtt fölvállalja a cigányok érdekképviseletét és erre a célra hozza létre a bizottságot. Ha el akarjuk kerülni az illúziókat, ezt a kérdést el kellene dönteni".

Nos, a munkabizottságnak – noha ők is igyekeztek taktikusan fogalmazni – a mézesmadzagnak szánt bombasztikus félmondatok mögött meghúzódó igazi szándékokat illetően nem volt különösebb illúziója:

„A javaslat némely pontja sejteti, hogy az érdekvédelemnél pontosabb megfogalmazás-

ként érdekegyeztető tevékenység kezdeményezése az elsődleges cél. (...) Ugyanakkor ez a feladat felveti a kérdést (...), hogyan és hol artikulálódnak a cigányság sajátos helyzetéből adódó érdekek, nézetek, amelyek az érdekegyeztetés során kapcsolódnak vagy ütköznek az állami és társadalmi szervek képviselőinek véleményével és elvárásával. Véleményünk szerint az érdekek artikulálódása, vélemény kialakítása és ezek egyeztetése más szervek elvárásával egy bizottság szervezeti és működési lehetőségeit meghaladja. Nem tud a Tanács egyszerre a cigányok szószólója és az elfogadható kompromisszumok együttműködés kimunkálásának színtere lenni."

Az írásos vélemény megfogalmazói tehát megpróbálták világossá tenni azt, amit a tervezet szerzői igyekeztek homályban hagyni. A HNF funkcionáriusai által gyártott tervezet pl. azt javasolta, hogy a létrehozandó OCT egy kötött létszámú (35 fős) testület legyen, amelyben a megyék többsége egy, a „legcigányosabb" megyék és Budapest két fővel képviseltetné magát. Ezen kívül részt venne a Tanács munkájában a leginkább érdekelt állami szervek egy-egy képviselője, és néhány „a témával foglalkozó szakértő". Majd a javaslat leszögezte, hogy

„a Tanács tagjai az etnikum képviseletében vesznek részt a Tanács közös munkájában".

A véleményezők úgy ítélték meg, hogy egy ily módon létrejövő testület egyrészt a tisztázatlan és erősen korlátozott hatáskör, másrészt a tagok kiválasztási mechanizmusa miatt semmiképpen sem tekintheti magát a cigányok képviseleti szervének. Mondjuk az Egyházügyi Hivatal vagy más állami szerv OCT-be delegált munkatársa eleve nem tölthet be képviseleti szerepet.

De erős kétségek merülnek fel a „területi elv" alapján bekerülő tagokkal szemben is. Mert – mint írják – *„a Tárcaközi Koordinációs Bizottságnak sok rossz tapasztalata van a megyék által küldött cigány »képviselők« munkájáról, mivel a szükséges információk hiányában, illetve alkalmatlanság miatt gyakran személyes ügyeik képviseletében és a cigányok szidalmazásában merült ki tevékenységük".* E félelmek már csak azért is jogosak voltak, mert a HNF javaslatában egyetlen szó sem szerepelt kiválasztásuk módjáról és felelősségük tartalmáról (kijelölés, beszámoltatás, visszahívhatóság). Mint ahogy a tervekben szereplő OCT-vezetőség, megyei és helyi testületek megválasztásának módjáról, az OCT összehívásával kapcsolatos jogkörökről és számos más „részletkérdésről" sem kívántak említést tenni a tervezet készítői.

A cigány értelmiségiekből álló munkacsoport „levelét megírta", de érveiket és szempontjaikat senki sem vette komolyan. Az OCT sorsa a HNF illetékes funkcionáriusa, Vass Csaba és a pártközpont közötti egyeztető tárgyalásokon dőlt el. 1985 tavaszán – lényegében az eredeti javaslatban szereplő feltételekkel – megalakult az új testület. Elnöke a cigány értelmiséget reprezentáló Daróczi József, titkára pedig a HNF egyik funkcionáriusa, Szigeti László lett. A tagok kiválasztása teljes mértékig igazolta az „5 fős munkacsoport" borúlátó jóslatait. A területi „küldöttek" a megyei vezetésnek elkö-

telezett, ugyanakkor teljesen felkészületlen, önálló kezdeményezésre alkalmatlan embereknek bizonyultak. A későbbiekben megyei vajdának nevezték őket, és a föntről lefelé építkező logika alapján rájuk bízták a megyei cigánytanácsok megszervezését. A „vajda" titulust szimbolikusnak kell tekintenünk. A fogalomhoz ugyanis mindenféle romantikus képzetek tapadnak. Sokan azt képzelik, hogy a vajdák valamikor a cigány közösségek választott vezetői voltak, s a funkciót ennek megfelelően a cigány hagyományokban gyökeredző autentikus cigány intézmények tartják. A valóság ezzel szemben az, hogy a vajdaság a nem cigány társadalom találmánya. Vajda csak abból lehetett, aki élvezte a hatóság bizalmát, hiszen neki kellett közvetítenie a hatóságok akaratát a cigányok felé. A cigányvajda a legjobb esetben is csak a kompromisszumok embere lehetett, de gyakran előfordult az is, hogy vamzerként funkcionált. Teljesen indokoltnak tűnik tehát a fogalom és vele együtt a funkció feleleventése. Az OCT egyik tagja például, amikor megbízták a megyei cigány tanács megszervezésével, a megyei első titkártól, tanácselnöktől és rendőrkapitánytól kért tanácsot, kiket is vegyen maga mellé a testületbe.

Nem sokkal az OCT megalakulása után az illetékesek újabb cigány intézmény létrehozását kezdeményezték. Azoknak a cigány értelmiségieknek, akiket a szervezőmunkába kívántak bevonni, az alábbi szövegű meghívót kézbesítette a posta:

Kedves ... Elvtárs!

Az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Bizottságának a magyarországi cigány lakosság helyzetével és időszerű feladataival foglalkozó, 1984. október 2-án kelt határozata értelmében megkezdtük – a Hazafias Népfront Országos Titkárságával és a Minisztertanács Tanácsi Hivatalával együttműködve – a „Magyarországi Cigány Művelődési Közösségek Egyesülete" létrehozásával kapcsolatos előkészítő munkálatokat.

Az Egyesület megalakulását szeretnénk segíteni az Előkészítő Bizottság összehívásával, melynek alakuló ülésére – 1985. július 19-én 10 órára – ezúton meghívom.

Az ülés helye: a Művelődési Minisztérium (Budapest V., Szalay u. 10–14.) III. em. 12–13. sz. tanácsterme.

Egyúttal mellékeljük az Egyesület alapszabály-tervezetét. Megjelenésére és aktív közreműködésére számítunk.

Budapest, 1985. június 6.

Elvtársi üdvözlettel:

Dr. Kormos Sándor főosztályvezető

A mellékelt tervezet a többek között a következőkben határozza meg az Egyesület célját és jogállását (?):

- tevékenységével járuljon hozzá a cigány lakosságot érintő párt- és állami határozatokban megfogalmazott oktatási-kulturális célkitűzések megvalósításához;
- kulturális szervező, felvilágosító-nevelő munkával segítse a cigány lakosságot társadalmi beilleszkedési gondjainak csökkentésében;
- segítse a művelődési hátrányok fölszámolását;
- az Egyesület céljának elérése érdekében a Magyar Szocialista Munkáspárt politikája alapján az állami és társadalmi szervekkel együttműködve látja el feladatát;
- az Egyesület, valamint az állami, illetőleg a társadalmi szervek kapcsolatainak tartalmát, formáit és módszereit a mindenkori feladatok jellege határozza meg;
- az Egyesület a magyarországi cigány lakosságot érintő művelődési döntések előkészítése és végrehajtása során az állami és társadalmi szervek felkérésére vagy saját kezdeményezésből véleményt nyilvánít, illetve azoknál intézkedést kezdeményezhet és javaslatot tehet.

Az Előkészítő Bizottság alakuló ülésén 17-en vettek részt. Bevezetőjében Kormos Sándor igyekezett kész tények elé állítani a megjelenteket. Hangsúlyozta, hogy a „szövetség" elnevezés ne tévesszen meg senkit, a létrehozandó intézmény kulturális egyesületként fog működni. Közölte továbbá, hogy az Egyesület támogatására évi 3 millió Ft-ot szánnak.

Ezt követően azonban a megbeszélés váratlan fordulatot vett. A jelenlévő cigány értelmiségiek közül hárman (Bari Károly, Daróczi Ágnes és Zsigó Jenő) félresöpörték a felsőbbség által kimunkált koncepciót és radikálisan új elképzelésekkel álltak elő. Kijelentették, hogy a többféle és erősen korlátozott jogkörű testület (OCT, Kulturális Szövetség) helyett egyetlen megfelelő súlyú, jog- és érdekvédelmi feladatokat is ellátó, képviseleti elvek alapján működő szervezetre lenne szükség. Egy ilyen szervezet létrehozásának alapfeltétele, hogy a cigányságot ismerjék el nemzetiségnek, és ennek megfelelően biztosítsák számára a nemzetiségi jogokat. E jogok meghatározásakor nem a Magyarországon aktuálisan létező nemzetiségi jogokból kell kiindulni, hanem a nemzetközileg elismert kisebbségi jogokat kell alapul venni. A létrehozandó szervezet státusát e jogok alapján kell meghatározni. A szövetség tagjai választott képviselők, akik a cigányoknak tartoznak felelősséggel, és ezen az alapon bármikor visszahívhatók. Gondoskodni kell arról, hogy a magyarországi cigányok különböző csoportjai a számarányuknak megfelelő képviselethez jussanak. Az ily módon létrejövő testület delegálna azután tagokat minden olyan fórumra – pl. a Cigányügyi Koordinációs Bizottságokba –, ahol cigányokat érintő döntések születnek. A hárommilliós költségvetés elfogadhatatlan. Manapság közepes méretű művelődési házak működnek ennyivel. Először azt kell eldönteni, hogy milyen feladatokat lásson el az új szervezet, mert csak a tennivalók-

ból kiindulva lehet – szakértők bevonásával – kiszámítani a reális költségigényeket. A szövetség létrehozását egy előkészítő kongresszus összehívásának kellene megelőznie. Megfelelő országos hírveréssel a szükséges létszámot biztosítani lehetne, sőt esély volna arra is, hogy eddig ismeretlen, új arcok tűnjenek fel, és megszűnjön végre a „díszcigány" státus.

A három javaslattevő arra kérte Kormos Sándort, hogy közvetítse a felsőbb szervek felé álláspontjukat, mert ők csak ilyen feltételekkel hajlandók tárgyalni. A megbeszélés irányítói (Kormos Sándor és Vass Csaba) szavazásra bocsátották a kérdést: az Előkészítő Bizottság megbízza-e Kormost az ismertetett álláspont képviseletével. A résztvevők 12:5 arányban igennel szavaztak. (Kormos, Vass Csaba és Göndör Péter – utóbbi a KB-t képviselve – természetesen a javaslat ellen szavazott.)

Néhány héttel később Kozák Istvánné, az Országos Cigány Koordinációs Bizottság főállású titkára megkérte Zsigó Jenőt, hogy keresse meg őt a munkahelyén, a Minisztertanács Tanácsi Hivatalában. Zsigó eleget tett a kérésnek. Kozákné kifejtette, hogy mennyire szeretnék, ha Zsigó funkciót vállalna a majdani Cigány Szövetségben. Zsigó közölte, hogy a hivatalos tervezetekben szereplő feltételek mellett erre nem hajlandó. Kozákné sajnálatát fejezte ki, hogy éppen azok az emberek nem akarnak együttműködni, akik a legalkalmasabbak lennének a feladat ellátására.

A következő bizottsági ülésre 1985. szeptember 4-én került sor. Itt Kormos a pártközpont intencióinak megfelelően közölte, hogy az előző alkalommal előterjesztett javaslatcsomagot elutasítja. Csak az OCT mellett működő, egyesületi jogállású, kulturális célokat szolgáló intézmény létrehozására van lehetőség. Majd ismét szavazás következett: ilyen feltételekkel ki akarja a Szövetséget? Az arány megfordult, a jelenlevők 13:4 arányban úgy döntöttek, hogy elfogadják a diktált feltételeket. Ezt követően Kormos ultimátumot intézett az ellenszavazatok gazdáihoz: *„Aki ezzel nem ért egyet, hagyja el a termet!"* A felszólításnak csak Osztojkán Béla tett eleget. A többiek maradtak, sőt újabb kifogással éltek: *„Ha csak egyesületi jogkörről lehet szó, akkor miért akarják a létrehozandó intézményt Szövetségnek nevezni."* Színpadias külsőségek közepette újabb szavazás következett: a többség úgy határozott, hogy elfogadja a Szövetség elnevezést. Ezek után az alapszabály-tervezet vitája formalitássá degradálódott. Zsigó Jenő és Daróczi Ágnes mindenesetre kijelentették, hogy az előterjesztett változatot elfogadhatatlannak tartják.

A „radikálisok" az ülésen tehát kisebbségbe szorultak, sőt egyértelmű vereséget szenvedtek, de a Bizottságon kívül akadtak azért szövetségeseik. Többek között Lakatos Menyhért, az egyik legismertebb cigány értelmiségi. Lakatost azért nem hívták meg a Bizottságba, mert nem sokkal korábban interjút adott a párizsi Le Monde-nak, és ebben olyasmiket talált mondani, amitől egy időre nemkívánatos személlyé vált. A „radikálisok" tájékoztatták Lakatost a bizottsági ülésekről, Lakatos pedig teljes egyet-

értéséről és szolidaritásáról biztosította őket. A bizottsági kudarcot követően négyen együtt próbáltak új stratégiát kialakítani. Első lépésként levelet írtak Kádár Jánosnak. Ebben röviden ismertették a „cigány intézmények" megszervezése körüli manipulációkat, és némi demagógiával igyekeztek kimutatni a párthatározat szelleme és a gyakorlati megvalósítás között feszülő ellentétet. A mögöttes szándék persze az volt, hogy nyílt színvallásra kényszerítsék a pártközpontot. Abban mindenesetre megállapodtak, hogy csak együtt hajlandók bárkivel tárgyalni. Magára a levélre semmilyen formában nem kaptak választ, ellenben Lakatos Menyhértet – természetesen egyedül – Radics Katalin kisvártatva behívatta a pártközpontba, és fölajánlotta neki a leendő Cigány Szövetség elnöki tisztét. A Radics Katalinnal folytatott tárgyalás után Lakatos kifejtette cserbenhagyott harcostársainak, hogy: *„Gyerekek, értsétek meg, nincs más lehetőség, ezt el kell fogadni!"* Ezzel a csata végérvényesen eldőlt.

A következő hónapok kulisszák mögötti manőverekkel és pozícióharcokkal teltek el. A magára maradt „radikális triász" felkereste Aczél Györgyöt, hogy föltárja a Szövetség szervezése körül uralkodó tarthatatlan állapotokat, és a segítségét kérje ezek fölszámolásához. Aczél megígérte, hogy közvetíti panaszukat az illetékesekhez, de a beszélgetésnek nem lett semmiféle kézzelfogható eredménye. Noha a „presszó-beszélgetések" során a fejleményeket figyelemmel kísérő cigány értelmiségiek közül többen igazat adtak a „radikálisoknak", nyilvánosan egyikük sem merte képviselni ezt az álláspontot. Igaz, ebben az időszakban erre nem is nagyon volt lehetőség. A viták magántársaságokban zajlottak, képtelenebbnél képtelenebb híresztelések keltek szárnyra, és senki nem tudott semmi biztosat. Nem csoda hát, ha a potenciális vezérek, Lakatos Menyhért és Daróczi József között is lappangó ellentét alakult ki. Ők voltak a vezető posztok várományosai, és mindketten egy kicsit a másik rovására igyekeztek megszervezni a maguk táborát. Sőt, Daróczi mint az OCT elnöke, a pozíció kínálta előnyöket kihasználva megpróbált „bankot robbantani": levelet írt Kormos Sándornak, amelyhez 17 támogató aláírást gyűjtött „párthívei" köréből. A levélben az aláírók fölajánlották, hogy készek a Cigány Szövetség azonnali megalakítására. Sietségüket azzal indokolták, hogy nem szeretnék veszni hagyni az elvileg már abban az évben is rendelkezésre álló költségkeretet. A kísérlet nem járt eredménnyel, s kevéssel később Lakatos Menyhért és Daróczi József szervezőként már együtt szignálták azt a meghívót, amely a kulisszák mögötti küzdelmek korszakát lezárva ismét nyilvános megbeszélésre invitálta az érdekelteket.

Az újabb előkészítő tanácskozásra 1986. február 11-én került sor a TIT országos központjának tanácstermében. A meghívó emelkedett hangvétele – *„Ehhez a nagy és a cigányság történelmét formáló munkához kérjük kedves barátunk segítségét..."* – arra enged következtetni, hogy a szervezők átérezték a pillanat felelősségét. De a résztvevők összetétele erre nem nyújtott teljes garanciát. Sokan azok közül, akik korábban szavazataikkal fontos kérdéseket döntöttek el, ide már nem jöttek vagy nem jöhettek el, ugyanakkor

szép számban jelentek meg olyanok, akik most kapcsolódtak be az előkészítő munkába, és fogalmuk sem volt az előzményekről. Az egyik résztvevő ezt utólag úgy fogalmazta meg, hogy többségben voltak a „kibicek", „mazsolák" és „díszcigányok". A „radikálisok" nevében ezúttal Bari Károly olvasott fel egy korábbi álláspontjukra épülő, de írásban előre megszövegezett és minden addiginál kidolgozottabb javaslatot. A többiek azonban *„Mit akarnak ezek, Cigányországot?"* felkiáltással félresöpörték az egész próbálkozást. A jelenlevők túlnyomó többsége, függetlenül attól, hogy korábban mit gondolt vagy gondolt-e egyáltalán valamit, tudomásul vette, hogy a Cigány Szövetség csak a hatalom diktálta keretek között jöhet létre, és ezért teljesen fölöslegesnek tartotta az elvi vitát. Ebben a szituációban Bariék fellépésének kizárólag gesztusértéke lehetett, noha utólag és négyszemközt néhányan igazat adtak nekik, hozzátéve, hogy elképzeléseiknek pillanatnyilag nincs semmi realitása, hiszen egy egyelőre eldöntött játszma folyik. Mégsem szabad kivonulni, egyrészt azért, hogy a még nagyobb „szart" el lehessen kerülni, másrészt, hogy a későbbiekben megpróbálkozhassanak a keretek tágításával. A „radikálisoknak" viszont az volt a véleményük, hogy a tanácskozás résztvevői jámbor birkaként viselkedtek, és felelőtlenül elszalasztották a „történelmi pillanatot", amelyben módjuk lett volna a cigányság tényleges érdekeit képviselni. Egyikük a helyzet jellemzésére még azt a drámai kijelentést is helyénvalónak találta, hogy: *„Innen számítható a magyarországi cigányok tragédiája."* Az ülésen a radikálisok és a többség gyorsan kifulladó vitáját követően Kormos Sándor és Daróczi József jelöltjeit elfogadva megválasztották a Szövetség megalakulását előkészítő szervező bizottságot. Valaki ugyan némi cinizmussal Zsigó Jenőt is javasolta a bizottságba, mondván, hogy *„legyen benne egy ezek közül a tiszta akaratú emberek közül is",* de ezt senki sem vehette komolyan. A megválasztott bizottság – Daróczi József, D. Magyar Imre, Lakatos Menyhért, Nyári László és ifj. Sánta Ferenc – megbízást kapott, hogy haladéktalanul lásson hozzá a követlen előkészületek megszervezéséhez.

Most, hogy a Cigány Szövetség megalakulása kézzelfogható közelségbe került, elérkezettnek látszott az idő arra, hogy a terveket megismertessék a szélesebb cigány közvéleménnyel. A lehetőséget a Cigány Olvasótábor Vezetők Országos Tanácskozása teremtette meg, amelyet ugyancsak 1986 februárjában tartottak meg Gárdonyban. Ide meghívták az OCT tagjait is, akik mint kiderült, mindaddig jóformán semmit sem tudtak a szövetség körüli fejleményekről. A találkozón a tulajdonképpen már befejeződött meccs visszajátszása folyt pszichodrámára emlékeztető teátrális előadásban. Lakatos Menyhért nyíltan és élesen szembefordult korábbi harcostársaival. Kijelentette, hogy a „radikálisok" becsapták, mert szándékosan félretájékoztatták azokról az előkészítő bizottsági ülésekről, amelyeken nem vett részt. *„Egyébként sem ártana utánanézni ezeknek az embereknek, akik itt szembehelyezkednek a hivatalos politikával."* Vass Csaba megdicsérte Lakatos Menyhértet, mert volt ereje szembenézni a hibáival és fölmérni, hogy

a radikális triász milyen sötét játékot játszott vele, amikor meghamisította a tényeket. Ezek az emberek ellenzéki nézeteket képviselnek és a bajkeverés a céljuk. Egyébként is a cigányság sokkal többet nyert a kulturális szövetséggel, mint amennyit a nemzetiségi jogokkal és intézményekkel nyert volna. Zsigó Jenő és Daróczi Ágnes – Bari Károly ezen a találkozón nem vett részt – ugyan itt is megpróbálták kifejteni álláspontjukat, de nem tudták fölvenni a versenyt a lényegesen ismertebb és ennélfogva népszerűbb Lakatos Menyhérttel és Daróczi Józseffel, akik ráadásul nem éppen sportszerű eszközöket is bevetettek a siker érdekében. A gárdonyi találkozó logikus folytatásaként valóságos rágalomhadjárat indult a radikálisok ellen. A rágalmak egy részéről később kiderült, hogy személyesen Vass Csaba terjesztette őket.

1986. június 12-én megtartották a Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetsége alakuló ülését. Ezen az ünnepélyes aktuson több mint százan jelentek meg. Többségükben jóindulatú kívülállók, akiket áhítattal töltött el a tudat, hogy itt cigányok alapítanak intézményt cigányoknak és fogalmuk sem volt az előzményekről. Az ülés az alapszabály-tervezet vitájával kezdődött volna. Az erre az alkalomra ismét átdolgozott tervezetbe a már ismert passzusokon túl fontosnak tartották belevenni, hogy

> *„a Szövetség etnikumán belül végezzen alapos felmérő munkát a cigányság szellemi szintjének emelése ügyében"*,
>
> hogy
>
> *„a Szövetség kötelezettségeiből eredően célkitűzéseit, etnikumának érdekeit a társadalom ideológiájával (...) és a szocialista kultúra érdekeivel egyezteti"*,
>
> hogy
>
> *„a kulturális programok mellett egyenlő értéket kap a munkaerkölcsre és tartós munkaviszonyra való nevelés"*,

stb. Viszont egyetlen szó sem szerepelt arról, hogy hogyan lehet valaki a Szövetség tagja, vagy hogy miként történik a vezetőség megválasztása. De az alapszabályra igazán senki sem figyelt oda. Az az egy-két módosító javaslat, ami elhangzott, inkább gyöngítette, mint erősítette az amúgy is gyenge lábakon álló szöveget. Kormos Sándor kifejtette, hogy a cigány művelődési közösségek legyenek a szocialista normarendszer elsajátításának a terepei, a hozzászólók többsége pedig azzal volt elfoglalva, hogy hűségnyilatkozatot tegyen a KISZ-nek és a Pártnak. Az egyik ilyen hozzászóló Farkas Pál volt, aki jelentős KISZ-funkcionáriusi múltra tekinthetett vissza és akkortájt szabadult az előzetes letartóztatásból. Később ő lett a Szövetség mellett működő havilap, a Romano Nyevipe megbízott főszerkesztője. A hűségnyilatkozatok hosszú sorát csak néha szakította meg egy-egy érdemi hozzászóló.

A radikálisok nevében Daróczi Ágnes olvasott fel egy újabb memorandumot:

A cigányok ma sem tudják, mert nem mondták meg nekik, hogy mit nyerhetnek és mit veszíthetnek e látszatszervezetek létrehozásával. Az OCT „küldöttei" kijelölt emberek, most itt egy egyesület alakul, amit szövetségnek fognak nevezni. A felmérések szerint sokan 300 ezer magyar állampolgár kiirtásában látják a „cigánykérdés" megoldását. Lakatos Menyhért, Péli Tamás és Daróczi József a szőnyeg alá söprik a problémákat. Ki döntötte el így a kérdést, hogy ezek a szervezetek legyenek az „érdek-képviseleti szervek", egyetlen egységes nemzetiségi szervezet helyett. Itt most megbízhatóan féken tartható embereknek adnak egy látszatszervezetet. Ez egy lépés előre, de két lépés hátra. Az erőforrás a cigány emberek öntudata és méltósága legyen! Készüljön új határozat, mely az egyenlőség alapján nemzetiségnek ismeri el a cigányságot. Pillanatnyilag a társadalom közös felelősségvállalása helyett a felelősséget áthárítják a cigányokra. A Kulturális Szövetség azonnali megalakítása helyett válasszunk embereket, akik újabb tárgyalásokat kezdenek! Az itt lévők egyéni felelőssége is, hogy ki hogyan dönt. Én egy egységes nemzetiségi szervezet mellett foglalok állást.

Ne próbáld magad a többség képviselőjének feltüntetni! – kiáltotta Lakatos Menyhért, amikor Daróczi Ágnes befejezte a felolvasást. Majd Daróczi József ragadta magához a szót! *„Ez nagyon szép előadás volt Ági! Kár, hogy ilyen kevés az idő és több hozzászólásra már nincs lehetőség. Utolsónak Vass Csaba kíván szólni."* Vass Csaba kifejtette, hogy a Kulturális Szövetség önmagában nem elég, de ott van az OCT, amely tágabb érdekképviseleti szerepet tölt be, a TIT-nek is van már cigány szakosztálya, hamarosan meglesz a cigányújság és a cigánymúzeum, s ez az öt együtt lényegesen több, mint egy nemzetiségi szövetség. Egyébként ő a maga részéről főhajtással tiszteleg Daróczi Áginak, ennek a bátor asszonynak. Az ügynek sok ilyen elhivatott emberre van szüksége. Vass Csaba hozzászólásával a vitát befejezettnek tekintették, noha még többen szerettek volna beszélni. Az ülés ügyrendje szerint a hozzászólási szándékot írásban előre be kellett jelenteni. A gyakorlatban azonban ezt az elvet nem sikerült következetesen betartani. Többen előzetes bejelentés nélkül is hozzászólhattak, mások viszont azzal együtt sem. Zsigó Jenő például egyáltalán nem kapott szót. Amikor úgy tűnt, hogy nem is fog, fölállt, hogy beszélni szeretne. Az elnökség közölte, hogy erre már nincs lehetőség, mindjárt itt az ebédidő és addig még le kell bonyolítani a szavazást is. De mivel Zsigó továbbra is ragaszkodott a hozzászóláshoz, felborult a rend. Ekkor felpattant Kormos Sándor és közölte, hogy aki a közös megegyezéssel kialakított álláspontot nem fogadja el, az hagyja el a termet. Zsigó azt felelte, hogy az eljárást törvénytelennek tartja, továbbra is hozzá akar szólni, és nem hajlandó engedelmeskedni a felszólításnak. *Akkor rendőrt hívok!* – kiabálta magából kikelve Kormos elvtárs. Elszabadult a pokol. Mindenki mondta a magáét, Kormos föl-alá rohangált, az ülést nem lehetett folytatni. Végül, a negyedórás általános hangzavart és cirkuszt követően Zsigó Jenő és Daróczi Ágnes néhány szimpatizáns kíséretében elhagyta a termet. A többiek megválasztották a 11 tagú elnökséget, s ezzel az alakuló közgyűlés véget ért.

A Kulturális Szövetség tehát megszületett. Megválasztották az elnököt (Lakatos Menyhért), az elnökhelyettest (Péli Tamás) és kinevezték a titkárt (Daróczi József). Csak az nem volt egész világos, hogy kik a tagok. A tagfelvétel módjáról az alapszabály nem rendelkezett, s a gyakorlatban sem sikerült megbízható eljárást kialakítani. Egyesek az alakuló ülés után kifizetett útiköltség ellenében odabiggyesztett aláírást tekintették belépési nyilatkozatnak. Mások ezt nem tartották elfogadható megoldásnak. Néhányan az alakuló ülés után nyújtottak be tagfelvételi kérelmet, ők máig nem kaptak választ. Az elnökség úgy döntött, hogy az 1987. december 12-re meghirdetett első közgyűlésen tiszta vizet önt a pohárba. Ennek érdekében alapszabály-módosító javaslatot készítettek. A javaslat lényege, hogy a tagfelvétel kérdésében az Elnökség dönt. Elutasítás esetén jogorvoslatra nincs lehetőség. Magyarán: az Elnökség tagjainak módjuk van megválogatni azokat, akik a későbbiekben majd eldöntik, hogy meghagyják-e őket tisztségükben, avagy megvonják tőlük a további bizalmat. Nem tudjuk, mi lett a javaslat sorsa, de az tény, hogy a Szövetség történetének első közgyűlésén mindössze 26-an vettek részt. Azt sem tudjuk, hogy milyen alapon és hány embernek küldtek meghívót, a szövegben mindenesetre felhívták a címzettek figyelmét arra, hogy *„a közgyűlésen való részvétel szigorúan meghívóhoz kötött."* Akik mégis megpróbáltak bejutni, azok pórul jártak.

Mint látható, a közmegegyezést a cigányokkal viszonylag rövid idő alatt sikerült nyélbe ütni. Nem csoda hát, hogy Vass Csaba, aki végig ott bábáskodott a cigányintézmények megszületésénél, 1987. november 23-án a Közgazdasági Egyetemen tartott előadásában igen elégedetten nyilatkozott az elért eredményekről:

> *„Az én megítélésem szerint ma a cigányoknak – remélem nem fognak a nemzetiségek, amiatt, amit most mondok, akcióba kezdeni – nagyobb szervezeti lehetőségeik vannak, mint akármelyik nemzetiségnek. Ezt azért tudom felelősen mondani, mert (...) a nemzetiségi kérdéssel a Művelődési, illetve Kulturális Minisztériumban 10 éven keresztül foglalkoztam. A nemzetiségi szövetségek kulturális szövetségek, amelyeknek elsősorban oktatási és folklórral összefüggő tevékenységük van. Ezen a határon jószerével nem léphetnek túl. Ez a magyarországi cigányoknak az MCKSZ-ben és a lappal rendelkezésére áll. De ezen kívül van a cigányoknak az Országos Cigány Tanácsa, amely érdekképviseletre jogosult, nemcsak kulturális kérdésekben, hanem minden kérdésben, így azt tudom mondani, ha elismernék a cigányokat nemzetiségként, akkor lényegében nem változna semmi. A jogai a cigányságnak ettől lényegében nem nőnének meg. A lehetőségei sem nőnének meg igazán!"*

Lakatos Menyhért, az MCKSZ elnöke valószínűleg teljesen egyetért Vass Csabával, hiszen a Nógrád című lap 1987. augusztus 8-i számában azt nyilatkozta, hogy *„A cigányság mint etnikum sem érett. Hátráltatna, ha nemzetiségként kezelnének bennünket."*

És a cigány intézmények jelenlegi tisztségviselői, a magyarországi cigányság hivatalosan elismert „képviselői" valószínűleg abban sem látnak semmi kivetnivalót, amit Vass Csaba a fentebb idézett előadásban a cigányok szociális helyzetéről mondott:

„Az én megítélésem szerint a cigánykérdés megoldása nem szociálpolitikai, hanem politikai kérdés. Szociálpolitikai eszközöket természetesen alkalmazni kell, de a kérdésre sincsen jó hatással. Egyfelől vannak a cigányságnak olyan rétegei, akik kitanulják azt, hogy hogyan lehet a szociálpolitikai kedvezményekhez hozzájutni több forrásból is. Ezek a viszonylag igénytelenebb rétegei a cigányságnak, és ezeket a kisebb összegeket, amelyeket több forrásból rendszeresen tudnak fölvenni, ezeket egyáltalán nem a fölemelkedésre használják. Megint az OCT belső ítéletét mondom: van egy olyan rétege a cigányságnak, amelyik hozzájut ezekhez a szociálpolitikai támogatásokhoz, de elissza ezeket az összegeket. Szeretném hangsúlyozni, hogy nem lehet általánosítani. Nem lehet azt mondani, hogy a cigányoknak ne adjunk pénzt, mert elisszák. Akkor sem lehet ezt mondani, hogy ha a cigányság vezetői közül is vannak, akik ezt mondják. Én voltam az MCKSZ-nek előkészítő ülésén egy olyan alkalommal, amikor majd leestem a székről. Arról volt szó, hogy a Szövetség kap 8 millió forintot (az 1987. évi költségvetési támogatás 4 millió 825 ezer Ft volt. – A szerkesztőség), mire fordítsák ezt? Volt olyan, aki azt mondta, hogy a képzőművészek és írók finanszírozására fordítsuk, mert ha az egyes cigányoknak adjuk, akkor azok el fogják inni. Ezt egy nagyon jeles, vezető személyisége mondta a cigányságnak. Se vele, se azokkal, akik azt mondják, hogy a cigányok elisszák a szociális támogatást, nem értek egyet. Inkább érvényes az, hogy a cigányságon belül tényleg csak azok, akik a legalsó rétegekhez tartoznak, azok mennek el fölvenni a pénzeket. Akik kicsit följebb vannak, azok inkább szegények maradnak, de nem mennek kuncsorogni, kérni. Ez rossz hatást vált ki a másik oldalról is, mert azt mondják a nem cigányok, hogy nem dolgoznak a cigányok, és mégis megfizetjük őket, és mégis kapják a pénzt. Ezzel együtt azt mondom, hogy azoknak, akik valóban rászorulnak, azoknak meg kell kapniuk a szociális támogatást. Kik azok, akik rászorulnak. Nem azok, akik elisszák a pénzt, hanem azoknak a gyerekei. Így megválasztani a formát, ahogy a szociális támogatást kapják, kellene tudni jól. (…) Még a szegények arányára vonatkozóan: attól függ, hogy kit nevezünk szegénynek. Ha a magyarországi viszonyokhoz számítjuk a szegényeket, akkor más arányszám jön ki, mint ha a cigányság belső értékrendje szerint minősítünk. A 380 ezer vagy 500 ezer magyarországi cigányból kb. 30–40 ezren élnek a hagyományos putris viszonyok között. Ez mondjuk 12 százalék, ha 380 ezret számítok, ha 500 ezret, akkor valamivel kevesebb. Ha számításba veszem azt a szegénységnél, amit relatív deprivációnak szoktak nevezni, hát akkor az a cigányságnál nem értelmezhető, mert a relatív depriváció az európai társadalmi, gazdasági, kulturális státuson belüli elhelyezkedéseket jelenti. Ez nem alkalmazható a cigányság jó nagy részénél. Ha a minimális kereseteket veszem figyelembe, azaz a létminimumot számítom – ez olyan 2800–3000 Ft körül van, hogy hol tart most, azt nem tudom pontosan, én inkább olyan 3200-ra becsülöm – akkor alig valamivel magasabb, mint a magyaroknál, ahol megint csak nehéz számokat mondani."

Noha nem teljesen világos, hogy kik isszák el a pénzt és kik nem, továbbá, hogy két ismeretlen szám miért egyenlő többé-kevésbé egymással, azt mindenesetre nyugodtan állíthatjuk, hogy a magyar cigányok jogai végre világos megfogalmazást nyertek. A cigányok etnikai különállása olyannyira polgárjogot nyert, hogy a továbbiakban nem

kell az össztársadalom mércéjét alkalmazni rájuk, elég, ha a maguk belső (értsd ázsiai normáknak megfelelő) mércéjével mérjük őket. Ebben az esetben máról holnapra megszűnik az összes kisebbségi érzésük, és immár büszkén vallhatják magukat a haza egyenrangú polgárainak. E belső értékrend ápolásában Vass Csaba szerint fontos szerep hárul a vajdára, akinek

> *„az a feladata, hogy a (cigány) társadalom belső rendjét, belső szabályozóit tartsa karban. Ez egy elemien közösségi szervezet, nyilvánvaló, hogy a vezetője is a közösség érdekében vezeti a közösséget. Ha a közösség érdekeit veszélyezteti valamelyik csoport vagy valamelyik egyén, akkor, ha mérlegelnie kell, adja-e át azt, aki valamilyen, a külső környezet törvényeibe ütköző cselekedetet követett el, vagy vállalja a közösség veszélyeztetését, talán úgy fog dönteni, hogy átadja az egyént vagy csoportot a külső törvénykezésnek, hogy általa megmenthesse a közösséget. Lehet ezt az értékrendet elítélni, spicliskedésnek is nevezni, mindenesetre a közösség érdekében való önszabályozás is benne van ebben a cselekedetben, és nem biztos, hogy spiciségről van szó. Magát a spiciséget, azt mondanom se kell, minden normális ember elítéli, így tehát létrejön egy olyan szabályozási módja a cigányság életének, amely jól kidolgozott normákra és intézményekre épül rá."*

Minden jel arra mutat, hogy ennek az öntörvényű szabályozási módnak a megszilárdításában számítani lehet az elmúlt években megteremtett cigány intézmények tisztségviselőire. Mezei István, az OCT titkára 1988. január 11-én a Petőfi Rádió Napközben című adásában például a következőket nyilatkozta:

> *„Az Országos Cigány Tanács keretében megalakult a Bűnmegelőzési Csoport. Dr. Báncsik István ennek a tudora, ő maga is rendőr, rendőrtanár. És ennek a munkája az volna, hogy megelőzze a bűnözést. Bízunk abban, hogy megyei szinten is meg tudjuk alakítani a bűnmegelőző csoportokat, és a rendőrséggel karöltve – vagyis a hatóságokkal – dolgozhatunk majd. És a (Cigány) Szövetséggel is együtt akarunk működni ezen a téren, hiszen egy cél érdekében dolgozunk."*

Oláh József, az OCT egyik tagja ehhez még hozzátette:

> *„A csoportoknak bűnmegelőző, felvilágosító szerepe lenne, és megfogalmazódott az a gondolat is, hogy esetleg cigány származásúakból, ahol nagyobb településen vannak, egy önkéntes rendőri csoportot létrehozni."*

Joggal reménykedhetünk abban, hogy a bűnmegelőzési csoportok létrehozásával a cigányság érdekvédelme teljessé válik.

Daróczi Ágnes felszólalása

1986. június 12-én, a Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetsége alakuló ülésén

A Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetségének Lapja

első SZÓ

I. évfolyam 4. szám

Ára: 4,50 Ft

1989. X. 5.

A szociális segély kegyelemkenyér

Szinte csak annyi, hogy egy nagy család egy időre elüsse az éhkoppját

Sajnos ezeknek a családoknak a száma nem kevés, különösen a cigányok között

(10. oldalon)

KEREKASZTAL-BESZÉLGETÉS az MTV szeptember 7-i Napzárta műsorában

Amikor hosszan tartó, konok, heves harc folyik, bizonyos idő elteltével rendszerint kezdenek kikristályosodni azok a központi, alapvető vitás kérdések, amelyeknek eldöntésétől függ a küzdelem végleges kimenetele, és amelyekhez képest a harc valamennyi apró és jelentéktelen epizódja mindinkább háttérbe szorul.

Így van ez a mi belső harcunkkal is, amely immár közel egy éve leköti sok cigány értelmiségi figyelmét, és éppen mert sok olyan apróságot kell érinteni, amelynek alig látszik a fontossága, sok cívódást – szeretném mindjárt kezdetben felhívni a figyelmet két valóban központi, alapvető kérdésre, amelyeknek valóban nagy a fontosságuk és amelyek történelmi jelentőségűek.

Az első ilyen kérdés: mi a politikai jelentősége a cigányságon, a cigány értelmiségen belül tapasztalható megoszlásnak, két-három táborra oszlásának, amely a Cigány Szövetség és a Cigány Tanács megalakulása körüli vitákban jött létre?

A második kérdés: mi az elvi jelentősége az általam is javasolt Cigány Szövetség létrehozásának, amennyiben az a cigányok egyetlen társadalmi tömegszervezete, amely a kisebbség érdekeit képviseli mind politikai, mind kulturális szempontból?

Az első kérdés a belső harcok kiindulópontjára, forrására, okaira, alapvető politikai jellegére vonatkozik.

A második kérdés ennek a harcnak a végső eredményére vonatkozik.

Az első kérdést az egymás között dúló csatározások, és azok okainak elemzése, a másodikat a szövetség új elvi tartalmának elemzése dönti el.

Az elemzésből ki fog derülni, hogy alapvetően két irányzat van; az egyik a *lépegető*, a semminél ez is több elv alapján megalkuvó csoport, míg a másik *átfogó*, valóban lényegi változást követelő, a cigányságot nemzetiségnek elismerő irányzat híve.

Ha a jelenlevők megoszlásából nem tűnik ki ez elég markánsan, az abból adódik, hogy az alakuló ülésre meghívás esetleges, személyes jó kapcsolatokon múlott – és nem volt semmiféle átgondolt, a cigányságot valóban képviselő, arányos meghívás.

Nem közösségek és nem meghatározott lélekszám képviselteti magát – igaz, ez a jelenlegi helyzetben lehetetlen is volna, hiszen a cigányok tömegei még mindig nem tudják, nem mondták meg nekik, hogy valójában mi a tét – mit nyerhetnek és mit veszíthetnek látszatszervezetek létrehozásában.

Válságunk egyik fő oka, hogy a tények és történelmünk elemzése szinte teljesen hiányzik és hiányzott minden fórumon, és hiányzik annak a kapcsolatnak az elemzése is, amely a cigány szervezetet a jelenlegi társadalmi struktúrában helyére illeszti – így sokan könnyen kerülnek üres frázisok és szervezeti klikkek hatalmába.

Hogy csak egyetlen példát mondjak: egy új Cigány Szövetség megalakítóinak legfőbb kötelessége lenne, hogy tanulmányozzák az 1961-ben hatalmi szóval megszüntetett Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetsége munkáját – és levonják a szükséges következtetéseket hibáiból. Ezzel szemben ami történt: a belső használatra 100 példányban kiadott dokumentumokat – amely az 57–61-es szövetség alapszabályát és a megszüntetésekor írott jelentést tartalmazta – éppen az új szövetség szervezőjének, Lakatos Menyhért egyetértésével bevonták, megsemmisítették, kiadója ellen fegyelmit indítottak.

Vagyis éppen a tisztánlátásban akadályozták meg a cigányokat abban, hogy ezekkel az ismeretekkel is gyarapodva, tudatosan dönthessenek saját sorsuk felől.

Divide et impera – Oszd

Daróczi Ágnes felszólalása 1986. június 12-én, a Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetsége alakuló ülésén

meg és uralkodj, ez az az elv, amely érvényesül jelenleg rajtunk.

Egyrészt a HNF létrehozta az OCT-t, kijelölt megyei népfrontküldöttekkel – tényleges érdekképviseleti jogosítványok nélkül – most javaslatot tesz a Művelődési Minisztérium kezdeményezésére egy országos cigányegyesület létrehozására, amit Szövetségnek akarnak nevezni.

De vajon ki, melyik szervezet tesz a cigányfalvak fokozott hátrányának felszámolásáért, a falvakért, amelyek távol vannak munkalehetőségtől, iskolától, bolttól, orvostól? Ki emel szót azokért, akik úgy kerültek börtönbe, hogy visszaütöttek a cigányságukban őket ért sérelemért; ki tesz azért, hogy a jogrend a cigányok védelmére is működjön az előítéletekkel szemben; mikor felmérések bizonyítják, hogy közel

300 000 magyar állampolgár kiirtással oldaná meg a cigánykérdést,

és a magyar lakosság 3/4 része nem ülne cigány mellé a buszon; ki jár utána annak, hogy a cigánygyerekek jelentős részét nem tanítják meg írni, olvasni az iskolában?

Ki jár utána annak, hogy a cigány közösségek érdekeit a településen belül legalább súlyuknak megfelelően érvényesüljenek?

A kérdésfelvetésből is kitűnik, hogy ezekre a lényegi kérdésekre választ egyik szervezet sem képes adni; a szellemi és anyagi erők szétforgácsolódása, a szervezeti háttér hiánya, cselekvésre alkalmat nem adó jogköre miatt, érdekvédelmi, érdek-képviseleti jogkör híján.

Márpedig ezek azok a tényezők, melyek a cigányok sorsát befolyásolják, és amelyek lényegi kérdések, nem fogalmazódtak meg a cigányság szempontjából.

A látszólagos hivatali érdekeknek megnyert (Lakatos Menyhért–Péli Tamás–Choli Daróczi József) vezérjelöltek személyével próbálják meg hitelesíteni a problémák szőnyeg alá söprését, a látszatmegoldásokat. Az ő megalkuvó, állhatatlan bólintgatásuk az oka annak, hogy a jelenlegi helyzet olyan, amilyen.

Mert mit mondanak ők?

1. Agit-prop. bizottsági határozat van arra, hogy a cigányság *nem nemzetiség*, és hogy nem egy, hanem két szervezetre van szükség: egy állítólag politikai érdekképviseletet ellátó szervezetre a népfrontnál és egy kulturálisra a Művelődési Minisztériumnál.

2. Milyen információk alapján és ki döntötte el így a kérdést – kérdezem én?

– Az agit-prop-határozatból kitűnik: meg kell vizsgálni egy kulturális és politikai érdekképviseletet ellátó cigány szervezet létrehozásának szükségességét.

– Készült-e valóban elemzés? Megvizsgálták-e, hogy hazánkban és benne az érintett cigányságnak mik a valós érdekei? Mert szerintem, ha elvégzik ezt az elemzést – amit szerintem nem végeztek el – nem juthatnak olyan következtetésre, hogy látszatszervezetre – szervezetekre van szükség, nem pedig egyetlen, ám de hatékony, felelős, a döntések hozatalánál tényleges partnerként számításba jövő, a cigányok tömegei által választott és azoknak felelős szervezetre.

– De vajon készült-e valóban elemzés a cigányok érdekeiről?

– kérdésem még egyszer?

– Ki vizsgálta meg? – A HNF – és a Műv. Min.?

– Ki tárgyalt cigányok közül a HNF-al, a Műv. Min-mal, a pártközponttal? – Lakatos Menyhért–Choli Daróczi József.

– De vajon hiteles-e ennek a két embernek a politikai tevékenysége százezrek nevében, ha erejükből csak a bólogatásra futotta? És személyük szolgált eszközül látszatszervezetek, intézményárnyékok létrehozására, amik nem elősegítik, de kimondottan akadályozzák a cigányság létproblémáinak megoldását.

– Vajon valós információk jutottak-e el a pártközpontba? És nem csak a „csendet–rendet–nyugalmat" elve volt-e a fő szempont? Nem a minden újtól tartózkodó, a cigányokkal szemben bizalmatlan, gyanakvó álláspont érvényesül-e? De igen!

Itt nem a problémákhoz találtak ki szervezeteket, és nem ehhez keresik a megfelelő embereket – hanem megbízható, megfelelően féken tartható embereknek adnak particuláris cselekvésre esetleg alkalmat adó látszatszervezeteket.

Éppen ezért meggyőződésem, hogy ez 1 lépés előre 2 lépés hátra – jelenleg távolabb állunk a probléma tényleges feltárásától és a megoldásoktól, mint álltunk az OCT és Cigány Szövetség Egyesület előtt, mert meg vagyunk osztva, és egymás tépésével foglalkoznak sokan az előrelépés keresése helyett.

Mert én úgy gondolom: annak ellenére, hogy van pb-határozat – ha feltárjuk a cigányok tömegeinek tényleges érdekeit és rámutatunk arra a semmi mással össze nem hasonlítható erőre, amit az *öntudat* adhat – arra az emberi méltóságra és tartásra, amit a cigányoknak cigányságuk vállalása adhat –, nos úgy gondolom az érveink meghallgatásra találnak, és a mostani pb-határozat helyett születhet új, amely a cigányok egyenrangúságát és egyenértékűségét a nemzetiségként való elismeréssel deklarálja.

Az alapszabály-tervezet is több helyen említi a társadalmi beilleszkedés szükségességét, a munkaerkölcs javítását? – Beilleszkedés a segédmunkás létszintjén? – kérdezem én, hiszen a dolgozó cigányok több mint 75%-a (4-ből 3 ember) segéd- és betanított munkás.

Nem, nem beilleszkedésre mondom én, hanem társadalmi felemelkedésre van szükség arra, hogy a cigányság lélekszámának megfelelő arányban legyenek közöttük szakmunkások, diplomások, orvosok, ügyvédek és vezető politikusok is. Hiszen a „kulturális alultápláltság" ellen és a művelődés mellett vagyunk mi is, választhatná az alapszabály-tervezet készítője. De a feladatot és a felelősséget áthárítja a cigányokra, a családokra – ahelyett, hogy a társadalom közös felelősségét hangsúlyozná, hogy népi kollégiumok és ösztöndíjak szükségességéről beszélne.

De vajon milyen ember →

válhatna abból, akit saját otthonról hozott kultúrájának elhagyására az ún. egyetemes kultúra letéteményesének képzelnek. Pl. Lakatos Menyhért.

A Stúdió 86'-ban elhangzott nyilatkozatában a következőket mondta május 20-án:

„A cigányság kultúrája kevés ahhoz, hogy azzal létezni tudjon. Hogy a cigányság létezni tudjon, ahhoz be kell állnia a sorba, ahol a kultúrát mérik. Szép a népi kultúra – azonban választanom kell nekem is; mert aki látott szegény, éhező embereket, az választ, hogy most melyik lesz a jobb. A nyomor és a népi kultúrának élni nagyon rosszul, vagy lépést tartanunk a fejlődéssel. Nem lehet lecövekelni magunkat egy olyan kultúra mellett, amelyik már nem haladó."

– Nos, ezek Lakatos szavai – ha nem hallottam volna százaktól vissza, magam sem hinném: a nagy cigány fró a cigány népi kultúra ellen szól. Hogyan várhatnánk hát éppen egy ilyen szövetségtől, amelynek vezére hagyományainkat semmibe veszi, lebecsüli, hogy azért fáradozzon, legyen helye és rangja a cigány kultúrának a kulturális közéletben.

Nemcsak a magam nevében, de kétszáz művelődő cigányközösség nevében *visszautasítom* Lakatos szavait. Mert meglehet, neki a cigány kultúrára csak addig volt szüksége, amíg az az ő hírnevét szolgálta, és most,hogy a fénycsóva közepén áll, már lenézi, és a cigány kultúrát a nyomorral azonosítja – mi azonban igenis meg akarjuk őrizni hagyományainkat, népi kultúránkat, nyelvünket és elvárjuk, hogy a Földön létező bármely emberi kultúrát megillető tisztelettel kezeljék. Valljuk, hogy a mi kultúránk nem retrográd.

Mint ahogy házat építeni is csak erős alapokra lehet, hisszük és valljuk, csak a *cigányságunk megőrzésére biztosított* lehetőség útján tudunk a társadalom hasznos tagjai maradni.

Lakatos elhangzott szavait talán elviselnénk, ha nem éppen a létesítendő Cigány Szövetség vezetőjének szájából hangzottak volna el. Így azonban megerősödik az az érzés, hogy egy ilyen szövetséghez a művelődő cigány közösségeknek semmi köze, ez a „nagy asszimilátor" igehirdetése, mi pedig az integráció nehéz, de egyedül lehetséges útját járjuk.

(Az asszimiláció most is, eddig is alkalmat adott egyéneknek, hogy elfeledjék származásukat – az ő kérdésük nem cigánykérdés –, a cigánykérdés az integrációval egyenlő, a cigány közösségek sorsának kérdésével.)

Egy létrehozandó Cigány Szövetség elvi jelentőségéről:

Ahhoz, hogy a *cigányok* érdekei megfogalmazódjanak, arányuknak, a probléma súlyának megfelelően érvényesüljenek ezen érdek a – cigány tömegek által megfogalmazott és szószólóik által képviselt érdekeknek is intézményesülni kell – egyetlen, választott, visszahívható, felelős cigány szervezetben.

Ahhoz, hogy a cigány szó pejoratív, sértő, megalázó tartalma megszűnjön, egyrészt kiváló emberek sorának a nevét kell adnia, hogy a cigány mivolt vállalható legyen; másrészt a társadalom garanciájára van szükség a cigány fogalom rangjának megadásához.

A társadalom garanciája ebben az esetben a cigányság *nemzetiségként* való elismerését jelenti, amely természetesen nem jelenti a cigányság problémáinak megoldását, de a megoldási szándékát nyilvánvalóbbá teszi – mindenki számára.

Ezért javasolom, hogy a cigányok egyenrangúságának és egyenértékűségének deklarálásaként a cigányság nemzetiségi elismeréséért emeljünk szót.

Kiegészítés Daróczi Ágnes felszólalásához az MCKSZ 1986. június 12-én tartott alakuló közgyűlésén

A beszéd elhangzását követően Daróczi Ágnes többek nevében felszólította az alakuló ülésen megjelenteket arra, hogy – mivel az alakulás feltételei igazából nem adottak hatékony szervezet létrehozásához – ne most alakítsuk meg a cigányság egyesületét, hanem a jelenlévők jelöljenek ki egy bizottságot a feltételek újratárgyalására a minisztériummal, illetőleg a pártközponttal.

A feltételeknek tartalmazniuk kell, hogy az alakítandó új szervezet alulról építkező, demokratikus úton jöjjön létre, feladatai, ill. szervezeti és pénzügyi feltételei szakemberekből álló csoport vizsgálja felül, és a szükséges feladatokhoz mért anyagi eszközöket kapja meg az új szervezet, hogy a kitűzött feladatokat ténylegesen el tudja látni. Legyen apparátusa és pénze az érdekképviseletre, a politikai és kulturális szervezőmunkára egyaránt. Ennek hiányában csak névleges látszatszervezet jöhet csak létre.

A jelenlegi szervezést megelőzően létrehozott tényleges eszközökkel a cigányság politikai érdekképviseletére nem rendelkező Országos Cigány Tanács adja vissza a Hazafias Népfrontnak – kijelölő szervének – megbízatását, és a benne részt vevők csatlakozzanak az új, hatékony nemzetiségi képviseleti szervezet előkészítőinek munkájához.

Az alulról építkezést úgy képzelem, hogy az előkészítőknek egy év alatt fel kell keresnie az ország cigány közösségeit, segíteni őket képviselők megválasztásában, és ezek a képviselők alakítanák meg a nekik felelős ténylegesen képviselettel rendelkező cigány szövetséget.

A javaslatot, a demokrácia elemi szabályait megsértve az elnöklő Botos Attila nem bocsátotta szavazásra.

Ehelyett arról szavaztatott, hogy ki kíván létrehozni cigány kulturális egyesületet. Majd szünetet rendelt el. Ezalatt a jelenlévők mintegy fele (zömében vidékiek) közlekedési nehézségek miatt, vélhetően a teremből eltávozott. A levezető elnök ezután rátért az alapszabály megvitatására, nem adva szót a hozzászólásra jelentkezőknek (pl. Zsigó Jenő, Osztojkán Béla, Bársony János).

Daróczi Ágnes tiltakozott az antidemokratikus eljárás ellen, erre kikapcsolták a mikrofonokat, a szervezet eddigi feltételeivel való megalakításában érdekeltek zajongani kezdtek, és a felügyeleti hatóság képviseletében Kormos Sándor minisztériumi főosztályvezető rendőrrel fenyegetőzve kiutasította a teremből Daróczi Ágnest és a vele egyetértőket.

Ilyen módszerekkel veszett el annak a lehetősége, hogy létrejöhessen 1986-ban a cigányság nemzetiségi alapon álló érdekképviselete és kulturális szervezőmunkára alkalmas szervezete, egy tényleges cigány szervezet.

Daróczi Ágnes, Bari Károly, Zsigó Jenő több fórumon (rádió, sajtó) megpróbálta véleményét nyilvánosságra hozni, de ezt hatalmi szóval minden esetben megakadályozták az elkövetkezendő két évben.

Pályázati felhívás olvasótáborok szervezésére

Pályázati felhívás

OLVASÓTÁBOROK szervezésére az
1986. évre

A Hazafias Népfront Országos Olvasótábori Munkacsoportja pályázatot hirdet az 1986. évben megrendezésre kerülő olvasótáborok szervezői részére. A pályázat célja a táborok anyagi támogatásán túl az, hogy a mellékelt módszertani útmutató szellemiségének megfelelő munka folyjon a táborokban.

Pályázni lehet bármilyen életkort illetve társadalmi réteget célzó, bármilyen koncepcióra alapozott programmal,

- ha az megfelel az olvasótábori kritériumoknak, illeszthető az olvasótáborok szervezeti kereteihez:
- ha az erre illetékes fórum előtt "védhetőnek" bizonyul:
- ha a feldolgozására kerülő problémakörök az olvasótábori metodikát követik.

A támogatás elnyerésének feltételei:

- Az olvasótábori koncepciót és ennek feldolgozását célzó programtervezetet legkésőbb 1986. január 15-ig két példányban el kell juttatni a HNF megyei olvasótábori munkabizottságaihoz, akik annak első példányát január 31-ig megküldik az Országos Olvasótábori Munkacsoportjának.
- A táborvezetőnek és /vagy kiscsoportvezető/k/nek részt kell vennie/Uk az illető regionális továbbképzésen, ahol vitában védik meg a koncepciót és a programtervezetet. A részvételnek a továbbképzés teljes időtartamára kell vonatkoznia.
- A végleges koncepciót és programot 1986. április 15-ig - a megyei olvasótábori munkabizottságok útján - kell eljuttatni az Országos Olvasótábori Munkacsoporthoz elbírálás végett.
- A tényleges munkának meg kell felelnie az elfogadott pályázati koncepciónak és programnak. Ezt ellenőrzendő az Országos Olvasótábori Munkacsoport tagjai illetve megbízottai meglátogatják a táborokat működés közben.
- Az olvasótáborok befejezésével tételes elszámolást kell készíteni a teljes pénzfelhasználásról /források felhasználása, maradvány/, valamint önértékelő jelentést a ténylegesen végzett munkáról, amelyet szeptember 15-ig kell megküldeni az Országos Olvasótábori Munkacsoportnak.

A kiegészítő jellegű központi támogatás felhasználható bármilyen célra. Maximális összege lényegesen meghaladhatja az eddigekben szokásos támogatási összegeket. /Nagyságrendje elérheti a szükséges költségek 50%-át./

Az a pályázat, amelyik nem felel meg az olvasótábori kritériumoknak, csak más egyéb táborként bírálható el, vagyis csak az e célra biztosított külön keretekből részesülhet dotációban. E pályázatok ügyében az Országos Olvasótábori Munkacsoport nem dönt, hanem átadja azokat az illető táborokkal foglalkozó bizottság/ok/nak.

Minden pályázónak eredményes munkát, jó táborozást kíván az

ORSZÁGOS OLVASÓTÁBORI
MUNKACSOPORT

8

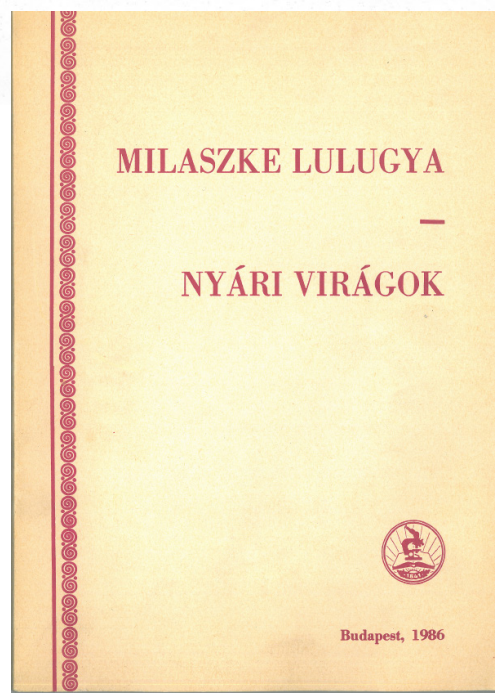

a Phralipe Irodalmi és közéleti folyóirat 1992. évi harmadik évfolyamának Különszámában, 1992. december 14-én

Zsigó Jenő – dr. Pánczél Márta

Megjelent a valódi szándék!

Saját törvényt írt a Kormány

A kisebbségi törvénytervezet további sorsa a mi szempontunkból tragikusan alakul. A Kormány megbízásából a Kisebbségi Kerekasztal és a Kisebbségi Hivatal három hónapos munkája nyomán 1991 szeptemberére elkészült közös törvénytervezetet – amely ott, ahol nem sikerült konszenzust kialakítani, mindkét fél javaslatát tartalmazta – strasbourgi és brüsszeli (ET-EK) kirakatba állítása és az elismerések „bezsebelése" után kodifikációs utómunkálatok címén a színfalak mögött, titokban és a kisebbségek részvétele, informálása nélkül alapjaiban átdolgozták (1992. február 6-i törvény). A *Kormány diszkriminálta a cigányságot, a törvény erejével eldöntve róla, hogy nem nemzetiség, hanem jóval kevesebb és esetlegesebb jogosítványokat kapó – etnikum.* Kisebbségi törvény címén gyakorlatilag a *cigányság jogfosztásáról hozott volna törvényt* a Parlament a demokratikusnak kikiáltott Magyar Köztársaság „demokratikus" kormánya javaslatára. Fájó arculcsapás, félelmet keltő döbbenet. Csend. A Magyar Köztársaság Kormánya – ha cigányokról van szó – (?) – Mária Terézia, Horthy Miklós és az MSZMP-SZKP szintje alá képes süllyedni úgynevezett demokráciában. Megjelent hát a valódi szándék! A Kormány – bár már határozatot hozott saját diszkriminatív (hátrányos faji megkülönböztetést gyakorló) kisebbségi törvénytervezete parlament elé terjesztéséről – döntését visszavonva (1992. április) ismét „egyeztető" tárgyalásokba bocsátkozott. A Kerekasztal a tárgyalási napok számát (4) új konszenzus kialakításához eleve kevésnek tartotta, de a tárgyalások elkezdődtek, s huszonnyolc órán keresztül tartottak. Ez az időtartam csak három fejezet tárgyalására volt elegendő, és kilencre nem, többek között a kisebbségi önkormányzatok, a kulturális autonómia, a garanciák, a finanszírozás kérdésének tárgyalására sem adtak lehetőséget. Új tárgyalási napok helyett a Kerekasztal levelet kapott Nagy Ferenc József tárca nélküli minisztertől, aki biztosította a Kerekasztalt „véleményének maximális figyelembevételéről", illetve utalt a Kerekasztal további részvételi lehetőségére is. Az ígéretek helyett azonban a Kormány szeptemberben a parlament elé terjesztette saját tervezetét. A kisebbségek a tervezet tartalmát csak az előterjesztéssel egyidejűleg ismerhették meg.

Milyen törvényt akar ez a Kormány? Milyen törvényt nem akarunk mi!

1. A nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól szóló törvény Parlament előtti tervezete a kisebbségi jogokat nem a kisebbségi létből származtatja, hanem adományként kezeli. A preambulumban a törvényhozó testület a mögötte álló többség nevében közjogi státussal „megteremti" a kisebbségeket, beemeli tagjait és közösségeit a jogállamiság keretei közé. A kisebbségek tehát a törvény – azaz a többségi akarat – által vannak. A kisebbségi jogok jogi szabályozásával e jogok korlátok közé kerülnek, adagolva, méricskélve vannak a jótékony többség *jogszabályban korlátozott adományai.*

Ezzel szemben a jogszabály ereje ahhoz lenne szükséges, hogy a jogérvényesülést szolgálja
- kötelező erejével,
- kikényszeríthetőségével,
- szankcionálhatóságával,
- garanciáival.

2. A törvénytervezet alapvető rendelkezéseiben, a kisebbségek egyéni és közösségi jogairól szóló fejezetekben megfogalmazott (adományozott?) jogosítványok: deklarációk általánosak, és érvényesülésük garanciális részletszabályai nélkül gyakorlati megvalósulásuk értelmezhetetlen. Ahol mégis van „garanciális" szabály, az szubjektív és nem jogi kategória. (8. par.: a kisebbséghez tartozó személynek joga van a politikai, társadalmi gazdasági és kulturális esélyegyenlőségre, amelyet az állam hatékony intézkedésekkel elősegíteni(?) köteles.) Ahol pedig a részletszabályozás konkrét, ott a jogosítvány beszűkül. (17. par. 3. bek.: a kisebbségi közösségeknek joguk van: anyanyelvű, vagy anyanyelvi óvodai nevelés, alsó-, közép- és felsőfokú oktatás feltételeinek megteremtését *kezdeményezni*) (?) (Évek, évtizedek óta ezt tesszük. Az „eredmény" ismert.)

3. Az alapvető rendelkezések a kisebbségeket államalkotó tényezőknek tekintik. (3. par.) E minőségük kifejeződése a helyi és országos önkormányzatok alakítására vonatkozó alkotmányos jog (5. par.1.bek.), valamint az önkormányzatok testületi jellege. (5. par. 2. bek.) Az önkormányzat a törvény tervezete szerint a *kisebbségi létből adódó esélyegyenlőtlenség kiküszöbölésének eszköze, az érdekvédelem, érdekképviselet, a kisebbségi identitást kifejező kulturális autonómia gyakorlásának köztestülete.*

Az etnikai adatkezeléssel kapcsolatos szakmai dokumentumok és a Magyarországi Roma Parlament javaslatai

Magyarországi Roma Parlament
1084 Budapest Tavaszmező út 6. 1/210 47 98
roma.parlament@chello.hu www.romaparlament.hu
„Roma Érzékenyítő Tréningek"

Összeállította: Magyarországi Roma Parlament
Készült a RIT és a RIMB szakértői számára 2008.

I. A romák helyzetére vonatkozó elemzések a kormányzati dokumentumokban

1. Új Magyarország Fejlesztési Terv (kivonat):

„Olyan fejlesztéseket támogatunk, amelyek csökkentik a hátrányos helyzetű rétegek, mindenekelőtt a romák kirekesztettségét, és biztosítják e csoportok egyenlő hozzáférését a forrásokhoz. Ahhoz, hogy a fejlesztések ténylegesen eljussanak a romákhoz, a hozzáférést segítő célprogramokat, eljárásokat, hálózatokat kell működtetni. Előtérbe kell helyezni azokat a támogatási formákat, amelyek nem általános pályázati úton valósulnak meg. Hatékony koordinációs és monitoring rendszerre van szükség, amely összehangolja e fejlesztéseket, indikátorokat dolgoz ki, és külön vizsgálja a romák részvételét a fejlesztésekben."

2. Magyar Köztársaság területén élő nemzeti és etnikai kisebbségek helyzetéről szóló beszámoló (2005. február – 2007. február) (kivonat)

Az ÚMFT helyzetértékelése megállapítja, hogy a hazai cigány népesség foglalkoztatottsága, átlagos iskolázottsága, életszínvonala, lakhatási körülményei, egészségi állapota lényegesen rosszabb a társadalom egészénél. Az elmúlt évek romákra vonatkozó foglalkoztatási, oktatási, területi-települési adatai együttesen arra utalnak, hogy kialakulóban van egy olyan szegénységben élő réteg, mely minden szempontból tartósan kívül reked a társadalmon, és ezt a helyzetet gyermekei számára is nagy eséllyel átörökíti.

Az elmúlt évtizedben a romák és a nem romák lakhatási elkülönülése drámai mértékben nőtt, és hasonlóvá vált a harminc évvel ezelőtti állapotokhoz. A 2003-ban felmért cigány lakások 6 százaléka telepen, 2 százaléka a településtől távol, de nem telepen, 42 százaléka a település szélén, 22 százaléka a település belsejében, de kizárólag vagy túlnyomórészt cigány környezetben található.

Az oktatás területén nőtt a cigányok és nem cigányok közötti különbség. Ugyanakkor megváltozott a szegregáció mértéke és megnyilvánulási formái: az iskolán belüli szegregáció felől az iskolák közötti elkülönítés irányába tolódott el a folyamat.

A cigányok munkaerő-piaci helyzete a statisztikai felmérések alapján az elmúlt 15 évben nem javult. A 15 és 74 év közötti cigány népesség alig negyede foglalkoztatott. A cigány háztartások 82 százalékának jövedelme nem éri el a KSH által kiszámított létminimumot, és ebből a családok alapvető szükséglete csak részben biztosítható. A lakosság alsó jövedelmi tizedéhez tartozik a cigány háztartások 56 százaléka, e családok táplálkozása sem kielégítő.

II. Roma integrációval kapcsolatos szakpolitikákat elemző és ellenőrző vizsgálatok, tanulmányok, ajánlásokkal.

1. TÁRKI 2007. Az UMFT operatív programjainak ex-ante átvilágítása (kivonat)

- A romák helyzete számos tényező együttes és egymásra való hatásával magyarázható, azonban ennek kezelésére hivatott komplex programot nem találtak az operatív programokban és olyan is csak néhány akad, amelyik felismeri a romák hátrányos helyzetének többdimenziós jellegét.
- Az operatív programok beindulása előtt szükség van célzott adatfelvételekre, hogy a programok lezárása után a kezdeti állapotot rögzítő adatok birtokában lehessen értékelni a fejlesztéspolitika eredményeit. A kiinduló állapotot bemutató adatok ismerete nélkül a legjobban kitalált indikátor sem több egy közönséges adatnál.

Az idézett értékelések azt mutatják, hogy a nemzeti fejlesztési tervek, illetve az ezek alapján kidolgozott operatív programok önmagukban nem voltak alkalmasak arra, hogy a cigányság felemelkedését szolgáló intézkedéseket, a hozzájuk rendelt támogatásokat és az elvárt eredményeket rendszerbe foglalják. Ennek egyik legfontosabb szakmai oka továbbra is az, hogy a programok céljaikban tartalmazzák a cigányság felemelkedésének kiemelt támogatását, azonban a támogatások célzottságának növeléséhez, illetve a célba érés méréséhez szükséges objektív indikátorokat – a korábban említett adatfelvételei tilalmakra való hivatkozással – általában nem alkalmaznak.

2. ÁLLAMI SZÁMVEVŐSZÉK Fejlesztési és Módszertani Intézet

A magyarországi cigányság helyzetének javítására és felemelkedésére a rendszerváltás óta fordított támogatások mértékéről és hatékonyságáról Összegző, helyzetfeltáró tanulmány, 2008. május Részlet.

Az eddigi kormányok romapolitikáinak közös jellemzője, hogy a végrehajtás koordinálására tárcaközi bizottságokat hoztak létre. Ezeknek ugyanakkor jelentősebb közigazgatási hatáskört nem adtak. Következésképpen az érintett minisztériumokra

nem tudtak erős nyomást gyakorolni, ha azok a feladataikat nem, vagy késedelmesen teljesítették, illetve a tervezettnél kisebb forrást használtak fel a roma integráció céljára. Politikai szándék sem látszott az erőteljes nyomásgyakorlásra, a feladatok maradéktalan végrehajtásának megkövetelésére.

A romákra vonatkozó adatok gyűjtésének tilalma, a célcsoport meghatározásának bizonytalanságai lehetetlenné tették mérhető teljesítménykövetelmények rögzítését, és ezekre épített monitoring rendszer létrehozását. A számszerű adatok, indikátorok hiánya nem ad valódi értékelésre lehetőséget.

Akkor érdemes roma-célú programot indítani, ha a romák részvétele a programban legalább közelítő pontossággal megállapítható, és a program teljes időtartama alatt nyomon követhető, azaz a program monitoringjához az indikátorok és az egyéb feltételek megteremthetőek.

Az Állami Számvevőszék javaslatai

- mielőbb meg kell teremteni annak feltételét, hogy a romákról helyzetük felmérése és javítása érdekében hivatalosan adatokat lehessen gyűjteni az európai adatvédelmi normák figyelembevételével;
- elvi döntést szükséges hozni arról, hogy milyen esetekben célszerű a költségvetési támogatások, a felzárkóztató programok célcsoportjaként kifejezetten a cigányságot, vagy annak egyes csoportjait nevesíteni. Ilyen programok esetén meg kell teremteni annak a feltételeit, hogy a cigányság részvétele a programban megbízhatóan mérhető és nyomon követhető legyen;
- olyan tervezési és beszámolási rendszert kell létrehozni, amely – az előző pontban foglaltak figyelembe vételével - nevesíti és nyomon követhetővé teszi a cigányság helyzetének javítására fordított közpénzeket, azok útját és hasznosulását;
- a kormányzati intézkedéscsomagok tervezésének, végrehajtásának és monitoringjának hatékony koordinációja érdekében
- a tárcaközi koordinációt olyan testületre célszerű bízni, amely tényleges döntési jogkörrel is rendelkezik,
- a több tárcát érintő programok megvalósításakor célszerű projektmenedzsmentet alkalmazni,
- meg kell teremteni a programok folyamatos monitoringjának a módszertani és az intézményi feltételeit;
- a pályázati és pályázathasznosítási kompetenciák fejlesztésével, technikai segítségnyújtással esélyegyenlőséget kell biztosítani a cigányságnak a pályázati forrásokért folyó versenyben.

Az etnikai célú adatgyűjtés tilalma a roma integrációt szolgáló pénzek eredményes felhasználásának egyik legkomolyabb akadályát képezi. Magyarországon 1994 óta

semmiféle országos reprezentativitású rendszeres adatgyűjtés nem folyt a roma népesség helyzetéről. Az elmúlt tíz év egyetlen magyar kormányzata sem tartotta fontosnak, hogy rendszeres információk gyűjtésével bizonyosodjon meg a legnagyobb lélekszámú hazai kisebbség helyzetében bekövetkezett változásokról. A hazai statisztikai adatgyűjtés rendszerének továbbra sem része az, hogy miként, milyen rendszerességgel, milyen pénzügyi forrásokból, mely szervezeteknek kell a hazai cigányság helyzetéről adatokat gyűjteni. Erre még tervek sem állnak rendelkezésre. Az a tény, hogy a támogatások mértékét nem lehet még közelítő pontossággal sem megállapítani nem csak a támogatási rendszer átláthatóságát rontja, hanem ilyen körülmények között nincs valódi tervezés és lehetetlen a szigorú számonkérés.

3. A kisebbségi országgyűlési biztos 2005. évi jelentése:

„A dominánsnak mondható álláspont szerint, az etnikai adatok gyűjtése és kezelése elengedhetetlenül szükséges, mind kisebbségvédelmi, mind esélyegyenlőségi szempontból, a valóban hatékony és adekvát kisebbségvédelmi rendszerek, illetve antidiszkriminációs politikák és jogintézmények kidolgozása és megvalósítása megfelelő adatbázisok létrehozása nélkül elképzelhetetlen."

4. Rasszizmus és az Intolerancia Elleni Európai Bizottság (ECRI) 2007. évi magyarországi jelentése.

Az ECRI jelentésében támogatta az etnikai alapú adatgyűjtést. Az ECRI meggyőződése, hogy az etnikai alapú adatgyűjtés és az ilyen adatok nyilvánosságra hozatala véghez vihető az emberi jogok tiszteletben tartása mellett, feltéve, hogy bizonyos követelmények teljesülnek. Az ECRI hangsúlyozza, hogy az ilyen adatok nagyon hasznosak a diszkrimináció azonosításához és a diszkrimináció elleni küzdelemhez.

5. Kivonat a kormány beszámolójából, amelyet a kisebbségek 2005–2007. évi helyzetéről készített és terjesztett elfogadásra az országgyűlés elé

A Roma Integráció Évtizede Program (2005–2015) nemzetközi együttműködés a romák társadalmi integrációja és kirekesztésének megszüntetése érdekében. A hazai hosszú távú Stratégiai terv és kétéves intézkedési tervek biztosítják, hogy a romákat érintő kormányzati intézkedések egy hosszú távú, egymásra épülő intézkedési csomagon keresztül valósuljanak meg. Az intézkedések hatásait előre meghatározott indikátorok ellenőrzik. A kormányzati programban előírt független pénzügyi és szakmai monitoring bizottság által működtetett egységes szakmai és pénzügyi utókövetési rendszer feladata nyomon követni a kormányzati intézkedések végrehajtását, a ráfordított erőforrások hatékonyságát.

III. EU-s szabályozás és gyakorlat

1. Az Európai Parlament a Tanács a személyes adatok feldolgozása vonatkozásában az egyének védelméről és az ilyen adatok szabad áramlásáról szóló 1995. október 24-i 95/46/EK Irányelvének 8. §-a meghatározza, hogy a tagállamok mely esetben nem tilthatják meg az etnikai hovatartozásra vonatkozó adatok feldolgozását. Ezek közül kiemelést érdemel:

- az érintett kifejezett hozzájárulását adta az említett adatok feldolgozásához, kivéve, ha a tagállam joga úgy rendelkezik, hogy a tilalom alól nem engedhető kivétel az érintett hozzájárulásával sem;
- az adatfeldolgozás az adatkezelő kötelezettségei és meghatározott jogai gyakorlása érdekében szükséges a foglalkoztatási jogszabályok területén, amennyiben a megfelelő biztosítékokról rendelkező nemzeti jogszabályok ezt lehetővé teszik;
- az adatfeldolgozás olyan adatokra vonatkozik, amelyeket az érintett egyértelműen nyilvánosságra hozott, vagy amelyek jogi követelések megállapításához, gyakorlásához vagy védelméhez szükségesek.

2. Az állam adatgyűjtési kötelezettsége az etnikai hovatartozásra vonatkozólag

Az ERRC kontra Görögország és az ERRC kontra Olaszország kollektív panaszok ügyében hozott döntéseiben a Szociális Jogok Európai Bizottsága kimondta, hogy amennyiben általánosan elfogadott megítélés szerint egy adott csoport elleni diszkrimináció vagy ennek lehetősége áll fenn, az államnak kötelessége a személyes adatok védelmének biztosítása és az ezzel kapcsolatos visszaélések kizárása mellett adatgyűjtést végezni, ide értve az etnikai hovatartozás és más szempontok alapján diszeggregált adatokat. Az ilyen adatok alapvető fontosságúak a szociális felzárkóztatást megvalósító, racionális politika kialakításához.

3. A Szociális Jogok Európai Bizottsága hangsúlyozta, hogy *„pozitív intézkedésre van szükség a romák társadalomba történő integrációja érdekében, és nyomatékosította, hogy közvetett diszkriminációt eredményezhet, ha nem történnek megfelelő lépések annak biztosítására, hogy az elvben mindenki számára rendelkezésre álló jogokat valóban mindenki gyakorolhassa. Az államot terheli a felelősség a hivatalos politikák megvalósításáért, és azért, nehogy a szóban forgó politika megvalósítása a romák további diszkriminációját, a társadalom peremére szorulását eredményezzék."* (Az ERRC kontra Görögország, ERRC kontra Bulgária (2006) kollektív panasz)

IV. A Magyarországi Roma Parlament javaslatai a kisebbségi adatkezeléshez és jogosultságkövetéshez (Összegző rövidítéssel.)

1. Etnikai adatkezelés a jelenlegi jogszabályi keretek között.

A nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól szóló 1993. évi LXXVII. tv. 7 § (1)-(2) alapján „valamely nemzeti, etnikai csoporthoz tartozás (roma származás) vállalása és kinyilvánítása az egyén kizárólagos és elidegeníthetetlen joga, ezért a kisebbségi csoporthoz tartozás kérdésében nyilatkozatra senki sem kötelezhető, kivétel, amennyiben a törvény vagy a végrehajtására kiadott jogszabály valamely kisebbségi jog gyakorlását az egyén nyilatkozatához köti. A személyes adatok védelméről és a közérdekű adatok nyilvánosságáról szóló 1992. évi LXIII. törvény 3. § (2) bekezdése („Különleges adat akkor kezelhető, ha a) az adatkezeléshez az érintett írásban hozzájárul...") lehetővé teszi az ilyen adatok gyűjtését.

A romákhoz romaként jutó fejlesztési forrásokhoz etnikai adatkezeléssel, az identitásról, származásról kiállított önkéntes nyilatkozat alapján a jelenlegi jogi keretek között is hozzá lehet jutni. A nyilatkozatok a roma közösséghez tartozásról szólnak, ellenőrzésük biztosítására több lehetőség kínálkozik.

- Lehetőség van azok ellenjegyzésére roma civil szervezetek, ckö-k részéről.
- Ugyanennek a körnek lehet ellentmondási joggyakorolást biztosítani.
- Lehetséges eljárás az is, ha a pályázati tartalmak ellenőrzésénél a romák jogosultságkövetésére a monitoring az önkéntes nyilatkozatok ellenőrzésénél szakértőként bevonja a roma civil szervezeteket, illetve ckö-ket.

Az adatkezelés és a nyomon követés a fejlesztési források igénybevétele esetén is megegyezhet a roma ösztöndíjak esetében alkalmazott rendszerrel. Mindenki, aki UMFT fejlesztési programot valósit meg és azokba bevonja a romákat, vagy aki számára kötelező a fejlesztésre vonatkozó előírás szerint a romák bevonása, köteles az itt leírt módon bizonyítani a romák részvételét és nyomon követhetővé tenni azt amellett, hogy vonatkoznak rá az adatvédelmi jogszabályok, nem élhet vissza a tudomására jutott adatokkal, azokat köteles rendeltetésszerűen és célzottan kezelni …. Stb.

Ebben az esetben a fejlesztők feladata és érdeke a romák elérése, hozzájutásuk biztosítása és a hatékonyság eredményessé és ellenőrizhetővé tétele. Míg a legtöbb védett csoport esetében objektív módon látható az ok, (nők, munkanélküliek, fogyaték…), a romák esetében a védettséget a származásról adott önkéntes nyilatkozat dokumentálja.

Ez a módszer a roma származáshoz nem negatív sztereotípiákat társít, hanem pozitív lehetőséget, a roma származás alapján juthatnak fejlesztők és romák egyaránt közös előnyökhöz. A megoldásnak ezért társadalmi tudatformáló hatása is van, fokozza a többségi és kisebbségi interakciókat, a kohéziót.

Ehhez a megoldáshoz a közigazgatási rendszernek „csak" a kisebbségi törvénnyel lehetővé tett identitás vállalás jogának gyakorlását kell biztosítania az adatkezelés rendszerének (digitális, statisztikai) kialakításával.

2. Integráció és esélyegyenlőség a fejlesztéspolitikán keresztül

A cigányság komplex hátrányainak felszámolását a fejlesztéspolitika egészében előnyben részesítésnek kell garantálnia. Valamennyi fejlesztési forrás felhasználásához – különösen a munkahelyteremtő, az oktatást fejlesztő és képzéseket megvalósító, lakhatási körülményeket modernizáló közösségi fejlesztések során – előnyben kell részesíteni a roma identitású állampolgárokat a célcsoportokban mindaddig, amíg hozzájutásuk aránya (vagy résztvevőként, vagy a fejlesztés eredményéből részesülőként) el nem éri a települési lakossági arányoknak megfelelő mértéket. A kisebbségi törvény alapján és az adatvédelemről szóló törvény szerint működtetett etnikai adatkezelő rendszer rögzítse a roma jogosultságokat és mérje az eredményességet. A RIÉP végrehajtásához kapcsolódóan évente tekintse át a RIMB az eredményeket és kezdeményezze a fejlesztéspolitikai rendszerek átalakítását, módosítását az integráció hatékonysága érdekében, amennyiben ez szükséges. A folyamatot kísérő társadalmi kommunikációs tartalmakat a roma közösségeknek kell meghatározniuk. A hatékonyságmérést a kiindulási állapotokat rögzítő célzott adatfelvételnek kell megelőznie, vagy olyan becsült adatsornak, amelynek realitását és legitimációját a helyi roma közösségek és kutatók egyetértően megállapítják.

3. Etnikai adatkezelési rendszer az igazgatási nyilvántartó rendszer részeként

Az etnikai hovatartozás szempontjának érvényesítése a kormányzati és a közigazgatási eljárásban és az intézkedések minden szintjén fennálló kötelezettség a kisebbségi törvény és az adatkezelésre vonatkozó törvény alapján.

Haladéktalanul lehetővé kell tenni az etnikai identitás kifejezésére vonatkozó törvényes jog gyakorlását az igazgatási, szolgáltatási és fejlesztéspolitikai eljárási rendszerekben. Az etnikai adatkezelés során nyert adatokat az állami és önkormányzati statisztikai rendszerek részeként nyilvánossá kell tenni.

A jelenlegi jogszabályi környezetben, azonnali informatikai, eljárásjogi valamint fejlesztéspolitikai intézkedéssel meg lehet oldani, hogy az igazgatási és önkormányzati adatkezelő rendszerek

- a roma integrációt és a társadalmi kohéziót célzó, a horizontális elvet érvényesítő valamennyi fejlesztési forrás felhasználását,
- a munkanélküliségi változásokat, a diszkriminációs érintettséget, az oktatási szolgáltatások igénybevételét és minőségét, a lakhatási állapotokat és azok változását,
- a közfoglalkozási és a köz humánkapacitását jellemző etnikai érintettséget és azok változását,
- mindenféle szegregáció felszámolására irányuló kötelezettség megvalósítását,

- a kormányzati dokumentumokban megfogalmazott célok kormányzati és önkormányzati megvalósítását mérje, arról adatot szolgáltasson.

A gyűlöletbeszéd szabályozását módosítani kell úgy, hogy az ne lehessen alkalmas a cigányság elleni uszító, kirekesztő tartalmak kommunikálására. (A Roma Parlament a gyűlöletbeszéd szabályainak megváltoztatása érdekében kész népszavazási eljárás kezdeményezésére.)

4. A RIMB, a kisebbségi ombudsman és a kormányzat szakértőinek részvételével alakuljon etnikai adatkezeléssel kapcsolatos előkészítő munkacsoport, a kormányzat pályázati eljárásban tegye lehetővé, hogy szakmai műhelyek a témában ajánlásokat, javaslatokat, kutatási programokat, jogszabálytervezetek készíthessenek. (A MAT (87/XII.18.) számú „Roma Nyomonkövetés" program (2007.) tapasztalatainak felhasználásával.)

V. A Magyarországi Roma Parlament kezdeményezése a Roma Integrációs Tanács felé

A RIT kormányzati döntés előkészítő hatáskörében eljárva, a roma közösség társadalmi integrációjáért fennálló felelőssége alapján haladéktalanul tűzze napirendre az etnikai adatkezelés és jogosultságkövetés témakörét és hozzon határozatot,

A Magyarországi Roma Parlament a döntéshozatal előkészítéséhez a fenti szakmai anyagot állította össze a RIT tagjainak informálásához.

Egy működő példa

A Roma Parlament roma munkaerő-piaci programja (OFA tám.) mintaprogram, amelyben az ügyfelek cigány származásuk alapján jutnak szolgáltatásokhoz. Az OFA pályázata ugyan roma munkaerőpiaci szolgáltatásokat támogat, de nem vizsgálja, hogy azokat valóban romák kapják-e. A Roma Parlament mintaprogramja garantálja a romák hozzájutását a romáknak szóló pozitív intézkedésekhez, lehetővé teszi a jogosultság nyomon követését és a roma program roma szempontú hatékonyságmérését. Dokumentációs rendszere tartalmazza az etnikai származás kinyilatkozását. (A személyes adatok védelméről és a közérdekű adatok nyilvánosságáról szóló 1992. évi LXIII. törvény 3. § (2): „Különleges adat akkor kezelhető, ha az adatkezeléshez az érintett írásban hozzájárul…

Az etnikai származás vállalásának és kinyilvánításának jogát a romák számára a kisebbségi törvény biztosítja, azonban 1993. óta az állami statisztikai és közigazgatási rendszer azonban egyetlen szegmenségben sem biztosítja e jog gyakorlásának lehetőségét. *(„Valamely nemzeti, etnikai csoporthoz tartozás vállalása és kinyilvánítása az egyén kizárólagos és elidegeníthetetlen joga"* A nemzeti és etnikai kisebbségek jogairól szóló 1993. évi LXXVII. törvény 7. § (1)-(2)).

Az állami és önkormányzati szakpolitikai vakság, amely nem „látja" a cigányságot, mint statisztikai diszkrimináció, az állami diszkrimináció kirekesztést eredményező egyik formája, amelyet a hazai jogrendszer, az uniós alapjogok és nemzetközi egyezmények egyaránt tiltanak.

Az állami újraelosztó rendszer az ország legnagyobb ellátó- és nyilvántartó rendszere, amely statisztikai adatokat gyűjt. Jelenleg ez a rendszer nem biztosítja az etnikai identitás vállalásához és kinyilvánításához fűződő jog törvényes gyakorlását.

Amennyiben a közigazgatási ellátó rendszer jogszerűvé válik azzal, hogy biztosítja a származás kinyilvánítására irányuló jog gyakorlását, valamint az így keletkezett különleges adatok jogszerű kezelését,

- megteremtődik a roma jogosultságkövetés, láthatóvá válnak a romák,
- szociológia érvényes adatok generálódnak a becsült adatok helyére a foglalkoztatás területén elszenvedett hátrányokról,
- tervezhetővé és irányíthatóvá válnak a források,
- lehetővé válik a hatékonyság mérése és nyilvánvalóvá válnak a szabályozási és programkorrigációs igények
- felismerhetővé válik az adatok elemzésével a nyílt és rejtett diszkrimináció, valamint a nem szándékolt diszkriminációs mechanizmusok is, azaz az adatbázis önmagában egy jelzőrendszer.

A szolgáltató rendszerben nyerhető tényadatok a roma társadalom integrációjában önmagában tervezhetővé és ellenőrizhetővé teszik azoknak a forrásoknak a felhasználását, amelyekkel mind a Roma Integráció Évtizede Programban, mind az Új Magyarország Fejlesztési Tervben megfogalmazott célok és vállalások szerint a közpolitika és igazgatás a romák társadalmi integrációját garantálja, hiszen a romákat valóban elérő, sikeres munkaerő-piaci fejlesztések alapvetően hatnak ki a népcsoport jövedelmi, oktatási, egészségügyi és lakhatási helyzetére is.

2008. május 29.

Zsigó Jenő
Elnök

dr. Pánczél Márta
Civil Szolgáltató Iroda

6/2009. 02.17. SZÁMÚ RIMB HATÁROZAT

A Roma Irányító és Monitoring Bizottság Ügyrendje – Zsigó Jenő kezdeményezésére – a RIT 2008. októberi döntésével kiegészült. A RIMB hatásköre 2008. októbertől a hátrányos helyzetű csoportok helyett a roma közösség társadalmi integrációjára, a RIÉP-ben és a hozzá kapcsolódó kétéves kormányzati akciótervekben szereplő célokon és feladatokon túl annak valamennyi területére kiterjed.

A RIMB 2009. 02. 11-i ülésén ismételten állást foglalt amellett, hogy a fejlesztési források felhasználása a roma integráció érdekében nem tervezhető, a hatása nem mérhető az etnikai adatok kezelése nélkül.

Kezdeményezi ezért a RIT elnökénél, hogy a RIMB döntését terjessze elő a politikai döntéshozatal eljárásrendjében, a döntéshozatalig minden további szakmapolitikai intézkedés felfüggesztésével.

A RIMB kijelenti, hogy az etnikai hovatartozás szempontjának érvényesítése a kormányzati és a közigazgatási eljárásban és az intézkedések minden szintjén fennálló kötelezettség a kisebbségi törvény és az adatkezelésre vonatkozó törvény alapján.

A RIMB felszólítja ezért a kormányzatot és az önkormányzatokat, hogy haladéktalanul tegyék lehetővé az etnikai identitás kifejezésére vonatkozó törvényes jog gyakorlását igazgatási, szolgáltatási és fejlesztéspolitikai eljárási rendszereikben. Az etnikai adatkezelés során nyert adatokat beépítve az állami és önkormányzati statisztikai rendszerekbe, tegyék nyilvánossá.

Tekintettel arra, hogy a jelenlegi jogszabályi környezetben lehetőség és kötelezettség az etnikai adatok kezelése, azonnali fejlesztéspolitikai intézkedéssel meg kell oldani, hogy a roma integrációt és a társadalmi kohéziót célzó, a horizontális elvet érvényesítő valamennyi fejlesztési forráshoz etnikai adatkezeléssel, az identitásról, származásról kiállított önkéntes nyilatkozat alapján lehessen hozzájutni, illetve az ilyen irányú forrásfelhasználást dokumentálni. Minden kedvezményezett köteles legyen MINDEN személyre vonatkozó adatot a roma népcsoporthoz való tartozás szerint is bontva közölni az adatkezelés ismert szabályai szerint. Az adatszolgáltatás vonatkozzon a támogatás kedvezményezettjeire mint foglalkoztatókra, a projektben résztvevő munkatársaikra és a projekt célcsoportjaira.

A RIMB követeli, hogy az igazgatási eljárások és szolgáltatások rendszereiben, valamint a fejlesztéspolitikai intézkedésekben, és a közszféra humánkapacitás bővítése során azonnali hatállyal kvótarendszer garantálja esélyegyenlőségi intézkedésként a cigányság társadalmi hátrányainak kompenzálását. A kvóták mértéke a foglalkoztatásban, az oktatásban, a lakhatásban és az egészségügyben, valamint minden fejlesztési terü-

leten a helyi roma lakosság (szociológiai kutatások becsült, a helyi roma reprezentáció által elfogadott adatai szerint) létszámának 50 %-a a cigányság halmozott hátrányaira, a fejlesztéspolitikában meghirdetett kompenzációs funkciókra tekintettel, és ennek az aránynak az elérését előnyben részesítés kötelezettsége garantálja.

A RIMB felszólítja a kormányzatot és az önkormányzatokat, hogy hatékony, a társadalmi kohéziót erősítő társadalmi és intézményi kommunikációval tudatosítsa a többségi és kisebbségi társadalomban egyaránt, hogy a társadalmi integráció mindannyiunk számára előny, és abból nem zárható ki a társadalom egyetlen csoportja sem.

A RIMB személyi és infrastrukturális feltételek biztosítását kéri ahhoz, hogy a társadalmi kommunikáció rendszereiben meghatározott kvótával a cigányság önigazgatási rendszereinek kommunikációját becsatlakoztathassa.

A RIMB kezdeményezi a gyűlöletbeszéd szabályozásainak módosítását úgy, hogy az ne lehessen alkalmas a cigányság elleni uszító, kirekesztő tartalmak kommunikálására. Ugyanebből a célból, valamint a cigányság alulinformáltságának megszüntetése érdekében tett egyik első lépésként igényli önálló honlap üzemeltetését. (Népszavazás)

A RIMB kezdeményezi, hogy a RIT kormányzati döntés előkészítő hatáskörében eljárva, a roma közösség társadalmi integrációjáért fennálló felelőssége alapján haladéktalanul tűzze napirendre az etnikai adatkezelés és jogosultságkövetés témakörét és hozzon határozatot.

Alakuljon munkacsoport a RIMB, a kormányzat és önkormányzatok képviselőinek, valamint értelmiségi alkotó és kutatócsoportok részvételével a romák társadalmi integrációját szolgáló támogatások célzottságának növeléséhez, illetve a célba érés méréséhez szükséges objektív indikátorok meghatározásához.

A RIMB a Magyarországi Roma Parlament szakmai elemzését a Phralipe javaslatával kiegészítve csatolja határozata alapanyagaként.

Balogh József soros elnök

17/2009 (03.04.) RIMB határozat

A RIMB a társadalmi integráció megteremtése érdekében megfogalmazott programjának nyilvánosságra hozatalához sajtótájékoztatót tart 2009.03.05-én délelőtt 11 órakor az SZMM Honvéd u. 5/a helyszínen.

A RIMB határozatát ügyrendjének megfelelően a hatáskörében eljárva eljuttatja a RIT tagjainak, a miniszereknek, a minisztériumok politikai államtitkárainak. Tájékoztatásul megküldi a parlamenti pártok elnökeinek és frakcióvezetőinek, a kisebbségi bizottság elnökeinek, a kisebbségi ombudsmannak és a nyilvánosság érdekében a roma honlapoknak.

A Roma Irányító és Monitoring Bizottság állásfoglalása

Mi a Roma Integrációs Monitoring Bizottság tagjai, választott és választóinkat képviselő roma vezetők, felelősségünket átérezve a jelenlegi súlyos válsághelyzetben, arra a következtetésre jutottunk, hogy az eddigi formában és tartalmakkal nem vállalhatjuk a továbbiakban az együttműködést a jelenlegi Kormányzat roma politikájával. Nem vállalhatjuk a részvételt a romák szociális, nemzetiségi és emberi jogi elnyomásának leplezését szolgáló látszatcselekvések legitimálásában, és anélkül, hogy a későbbiekben történelmi politikai felelősségünket választóink, megbízóink előtt emelt fővel vállalható cselekvések, eredmények lehetősége mutatkozna.

Munkánk során megtapasztaltuk, hogy a jelenlegi és korábbi kormányzatok nem tekintik komoly célnak a romák társadalmi integrációját. Sem a problémák nagyságrendjéhez mért intézkedéseket, sem pedig forrásokat nem biztosítottak ahhoz, hogy csökkenjen a szociális távolság a roma tömegek nyomora és a társadalom átlaga között. Hogy a romák emberi méltósága állampolgári jogegyenlősége érvényesülhessen társadalmunkban. Hogy magyar és roma kettős identitásunk, történelmi sorsközösségünk a környezetünkkel tudatosításra kerülne az oktatásban, a kultúrában, a médiában, a közbeszédben vagy a politikában. Hogy gyermekeink minőségi oktatással tömegesen jövőhöz, esélyekhez jutnának. Hogy a tisztességes munkából való megélhetés reményére esély teremtődne. Hogy elkerülhessük a válságban a nekünk szánt bűnbak szerepet. Hogy csökkenjen a társadalmi átlagot nyolcszorosan meghaladó munkanélküliség és szélső szegénység a romák között. Hogy ne veszítsük el a még meglévő minimális vesztenivalónkat, a lakhatásunkat, személyi biztonságunk maradékát, önbecsülésünket és a jövő reményét.

A húsz éve tömeges szegénység reménytelen, elborzasztó körülményeket, erkölcsi hanyatlást, emberi tragédiák tömegét okozta nemzetiségünk számára. Ugyanakkor

mára szolidaritás helyett lenézést, gyűlöletet, előítéleteket kell megtapasztalnunk. Sőt, terroristatámadásokkal és bűnbak szereppel is számolhatunk. Romaként bárki következmények nélkül gyalázhat – lassan fenyegethet is – bennünket, apáinkat, anyáinkat, gyermekeinket, minket és családjainkat, közösségeinket.

Ez a helyzet tovább nem tartható. Úgy döntöttünk, hogy megfogalmazzuk azokat az elvárásokat, amelyek mentén a továbbiakban, a kormányzat tényleges cselekvési szándéka esetén – szakítva az eddigi gyakorlattal – esély lehet munkánk folytatására, illetve elvégzésére. Ellenkező esetben, a követeléseink elutasításával, komoly kormányzati változtatás és szándék hiányában nincs módunk arra, hogy felelősséget vállaljunk a kormány roma politikájának ügyeiben.

Miben elkerülhetetlen a változtatás, miben látjuk a közös munka lehetőségét?

1. Mivel nyilvánvalóvá vált, hogy a fejlesztési források felhasználása a roma integráció érdekében nem tervezhető, a hatása nem mérhető az etnikai adatok kezelése nélkül, ezért az etnikai hovatartozás szempontjainak érvényesítése az esélyegyenlőség elérése érdekében, illetve a roma integrációs és nemzetiségi érdekek érvényesítésére a kormányzati és közigazgatási eljárásban és az intézkedések minden szintjén fennálló kötelezettség. Ezt a jogot a kisebbségi törvény és az adatkezelésre vonatkozó törvény is garantálja az adatgazda személyes rendelkezése alapján.

A RIMB felszólítja a Kormányzatot és az önkormányzatokat, hogy haladéktalanul tegyék lehetővé az etnikai identitás kifejezésére vonatkozó törvényes jog gyakorlását a fenti esélykiegyenlítő integrációs és nemzetiségi célokból, igazgatási, szolgáltatási és fejlesztéspolitikai eljárási rendszereikben. Az etnikai adatkezelés során nyert adatokat, mutatókat beépítve az állami és önkormányzati statisztikai rendszerekbe, tegyék nyilvánossá. Ezáltal ellenőrizhetővé, vizsgálhatóvá válik az integrációs célú fejlesztési és egyéb források tervezése, elosztása, felhasználása és monitoringja.

2. Követeljük az uniós és hazai fejlesztési források átcsoportosítását az etnikai hovatartozás miatt a múltban és a jelenben elszenvedett társadalmi méretű hátrányos megkülönböztetés, esélyegyenlőtlenség megszüntetésére, felszámolására.

3. Követeljük a romák körében tapasztalható kirívóan magas munkanélküliség országos átlag szintjére csökkentését, a cigány nyomortelepek haladéktalan felszámolását, az oktatási szegregáció megszüntetését, minőségi oktatás biztosítását a tanuló nemzedéknek, a kulturális autonómia intézmény-rendszerének kiépítését, országos komplex cigány művelődési intézmény felállítását. Követeljük esélykiegyenlítő intézkedésrendszer haladéktalan bevezetését. Ennek érvényesüléséhez, nyomon követéséhez etnikai adatkezelés, kvótarendszer és esélykiegyenlítési szabályok kötelezettségével.

4. Követeljük emberi méltóságunk tiszteletben tartását, a gyűlöletbeszéd szabályainak módosítását úgy, hogy az ne lehessen alkalmas a cigányság ellen uszító, kirekesztő tartalmak kommunikálására.

Felszólítjuk a Kormányzatot és az önkormányzatokat, hogy hatékony, a társadalmi kohéziót erősítő kommunikációval tudatosítsa a többségi és kisebbségi közösségben egyaránt, hogy a társadalmi integráció mindannyiunk számára előny, és abból nem zárható ki a társadalom egyetlen csoportja sem.

5. Mivel mindannyiunk számára köztudott, hogy a politika legfontosabb színtere a közforrások feletti döntés és ezek hatékonyságának ellenőrzése, elengedhetetlennek tartjuk, hogy a Roma Integrációs Tanács munkáját miniszter, vagy politikai államtitkár vezesse, aki érdemben tud állást foglalni a felmerült egyeztetési ügyekben. Elkerülhetetlennek tartjuk, hogy a Tanács határozatai, jegyzőkönyvei a professzionális közigazgatási működés szerint készüljenek a RIT és a RIMB megbízottainak ellenjegyzése mellett az üléseket követő 8 napon belül, a határozatok nyilvánosságra hozatali kötelezettségével és nyilvántartásával. Elengedhetetlennek tartjuk, hogy a RIMB monitoring munkájához megfelelő forrásokat biztosítsanak adatgyűjtésre, szakanyagok kidolgozására, felmérések elvégzésére, internetes interaktív jelzőrendszer működtetésére. Elengedhetetlennek tartjuk, hogy a tárcák roma integrációs célú intézkedési és jogszabálytervezeteit, pályázatait a véleményezéshez megfelelő időben kötelezően eljuttassák a RIMB részére. Követeljük a Roma Integrációs és Monitoring Bizottság hatáskörének kiterjesztését egyetértési joggal, valamennyi roma integrációt érintő fejlesztéspolitikai intézkedésre.

Kezdeményezzük a Roma Integrációs Tanács soron kívüli azonnali összehívását követeléseink megtárgyalására. A RIMB feltételül szabja további működésében követelései elfogadását és teljesítését.

Balogh József: soros elnök MCF sk.

Ruva Pál: Civil Ernyő koordinátor sk.

Daróczi Ágnes: Phralipe alelnök sk.

Zsigó Jenő: Mo-i Roma Parlament elnök sk.

Berényi László: Lungo Drom alelnök sk.

Dógi János CSzOSz elnök sk.

Dr. Bársony János szakértő (Phralipe), dr Pánczél Márta szakértő (Mo-i Roma Parlament), ifj. Bogdán János szakértő (MCF), dr Farkas Gabriella szakértő (Lungo Drom)

Budapest, 2009. 03. 24. *RIMB soros elnök*

1. SZÁMÚ MELLÉKLET

JAVASLATOK AZ ESÉLYKIEGYENLÍTÉS MEGVALÓSÍTÁSÁRA

Hol kezdjük a feladatok megoldását?

Először az államon. A Magyar Köztársaság még mindig az ország legnagyobb munkáltatója, emellett a legnagyobb megrendelője is. Ugyanakkor az állami alkalmazottak között minimális arányban foglalkoztatnak romákat.

Ez különösen szembetűnő azokon a helyeken, ahol a legnagyobb a feszültség, a roma munkanélküliség és a nyomor. Nem tűrhető, hogy diszkriminációs, vagy „kapcsolati tőkehiányos" okokból az állami foglalkoztatási körben arányainál meghatározóan kisebb arányban találhatók romák (állami intézmények, vállalatok, közművek, önkormányzatok és intézményei, állami megrendeléseken dolgozó vállalkozások tartozhatnak ebbe a körbe).

A probléma kezelésére nincs más tényleges lehetőség, mint a kvótarendszer.

Jelen esetben azon a módon, hogy kötelező alkalmazási arányokat kell előírni a válság-sújtotta régiókban, térségekben a foglalkoztatásra. Ez a kvóta, javaslatom szerint a romák szociológiailag feltárt települési arányszámának minimum az 50%-a kell legyen a foglalkoztatóknál. Addig csak kivételesen, a helyi roma képviselet testületi határozatával lehet nem romát alkalmazni ilyen feladatok ellátására új alkalmazottként e területeken, amíg a kvóta be nem telik, vagy az esélykiegyenlítésre jelentkezettek el nem fogynak. (A szociológiai adatfelvétel 1994 óta jórészt készen áll (Kertesi Gábor és Kézdy Gábor : A cigány népesség Magyarországon, socio-typo, 1998). Vita esetén közigazgatási szakértői egyeztetéssel lehet konszenzust találni.

A kisebbségi választási névjegyzékhez hasonlóan fel kell állítani a roma esélykiegyenlítési névjegyzéket. Erre a településen azok jelentkezhetnek regisztrálásra, akik a foglalkoztatás területén roma voltuk miatt hátrányban érzik magukat, és esélykiegyenlítésben kívánnak részesülni, erről írásban nyilatkoznak.

Az így jelentkezőket a helyi kisebbségi testület (önkormányzat, vagy civil szervezet) írásos nyilatkozatával testületileg ajánlja listára venni. A lista a munkáltatók részére nyilvános. Ehhez a jelentkezők nyilatkoznak adataik ilyetén kezeléséről. A jelen jogi környezetben semmi akadálya nincs, hogy a kisebbséghez tartozás adatait így használják.

A munkáltatók a kvótalistán szereplők közül választhatnak munkavállalókat a foglalkoztatásra. Szaktudást igénylő feladatnál a listáról lehet képzésbe irányítani munkavállalókat és a képzés befejezéséig ideiglenesen, meghatározott ideig lehet mást alkalmazni helyette.

Állami kedvezményben részesülő beruházók esetében a kedvezmény feltétele az esélyegyenlőségi terv készítése és a kvóta alkalmazása a foglalkoztatásnál. Ezt az államnak, önkormányzatnak szerződésben kötelező rögzíteni. Hasonlóan a közbeszerzésben résztvevőknél.

Ez lenne az első komoly lépés az esélykiegyenlítés irányába.

A másik feladat az európai uniós komplex fejlesztési források felhasználásánál a kohéziós, esélykiegyenlítő projektek, projektrészek támogatása szintén kvóták segítségével. Itt a kistérségi roma lakossági arány 50%-a lenne a kvótaminimum, amely szerint a forrás ilyen arányban roma integrációs célokra juttatandó. Ezt a kisebbségi testületek és a pályáztatók folyamatosan ellenőriznék a leghátrányosabb térségekben. Projektek hiányában a pályáztató roma települési, településrészi komplex rehabilitációs pályázatot írhatna ki a forrásokra a lebonyolító, tervező szervezetek számára nyitottan, amelyben távlatos megoldást kell kidolgozni és végrehajtani a roma településrész lakás, foglalkoztatási, művelődési, infrastrukturális problémáinak együttes megoldása érdekében.

Oktatási diszkrimináció ellen

Szakmai javaslataink vannak a roma oktatási diszkrimináció felszámolása és minőségének radikális javítása érdekében. Ennek lényege, hogy a kisebbségi szervezet, vagy önkormányzat tanfelügyelői minőségellenőrző szolgáltatást igényelhetne diszkriminációs esetben, ha az iskola nem nyújtja roma diákjainak a minőségi oktatást, illetve a roma fél ezt feltételezi. A minőség-ellenőrzés után minőséghiány észlelése esetén a kisebbségi önkormányzat megállapodna a pedagógussal és a szülővel a felzárkóztatási célról és a következő félév elvárt tudásszintjéről. Ennek eléréséhez esélykiegyenlítési utalványt ad a pedagógusnak a következő eredménymérés sikere esetén. Az utalványt a pedagógus válthatja be, és a költségvetés finanszírozza. Ismételt sikertelen felzárkóztatás esetén viszont a pedagógus köteles szakmai vizsgát tenni a pályán maradása érdekében, illetve előmenetelében visszaminősítik.

Daróczi Ágnes
Phralipe

dr. Bársony János
szakértő, Phralipe

A Romaversitas Alapítvány alapító okiratából

A

Romaversitas

Láthatatlan Kollégium

Alapítvány

Alapító Okirata

Alulírott alapító kinyilvánítja azon elhatározását, hogy az alábbiakban részletezett tartós közérdekű célra

a l a p í t v á n y t

hoz létre, a Ptk. 74/A-74/F. §-ai, továbbá az 1997. évi CLVI. törvény rendelkezései szerint az alábbiak alapján:

I.
AZ ALAPÍTVÁNY ELNEVEZÉSE ÉS SZÉKHELYE

1. **Az alapítvány alapítója:** **Roma Polgárjogi Alapítvány** (1077 Budapest, Dob u. 107.)

2. **Az alapítvány neve:** **Romaversitas Láthatatlan Kollégium Alapítvány**

3. **Az alapítvány székhelye:** 1077 Budapest, Dob u. 107.

4. Az alapítvány felügyeleti szerve a Pest Megyei Főügyészség.

5. **Az alapítói vagyon:** **100.000 Ft,** azaz Egyszázezer forint, amelyet az alapító bocsájt rendelkezésre.

6. Az alapítvány önálló jogi személy.

7. Az alapítvány határozatlan időre létesül.

   Az alapítvány jogi személy, amely a 8.) pontban megjelölt közhasznú célok szolgálata során önállóan gazdálkodik.

II.
AZ ALAPÍTVÁNY CÉLJA

8. **Az alapítvány célja:**

   8. 1. **Az alapítvány küldetése, célja:**

   - A roma származású autonóm értelmiségi réteg megteremtése, ezáltal a roma polgárosodási folyamat felgyorsítása;
   - A felsőoktatásban tanuló, kiemelkedően tehetséges roma hallgatók képzése, tehetséggondozása, anyagi és szellemi támogatása;
   - A felsőoktatásban tanuló roma fiatalok esélyegyenlőségének megteremtése;
   - Értelmiségivé válásuk szakmai és etikai ösztönzése;
   - Olyan roma elit megteremtése, amely felelősséget és elkötelezettséget érez saját népcsoportjának fejlődése iránt.

   8. 2. **Az alapítvány általános tevékenységi köre:**

   Segítséget nyújt
   - az egyetemi tanulmányok sikeres elvégzésében,
   - a hiányzó kompetenciák megszerzésében (nyelvtudás és egyéb készségek),
   - a tutori rendszer működtetésével, a lehető legjobb szakmai tudás megszerzésében,
   - a roma értelmiségévé válás belső és külső konfliktusainak feldolgozásában,
   - a személyiségben rejlő erők felszabadításában és tudatosításában,
   - a hallgatók identitásának megerősítésében.

9. **Az alapítvány tevékenységi területei:**

   9. 1. **Oktatási program:**

a.) **Kötelező képzési programok:**

– **tutorális képzés**

A tutorok kiválasztásának szempontjai: szakterületének elismert szaktekintélye legyen, elméleti vagy gyakorlati tudása alapján. Képes legyen jó munkakapcsolatot kialakítani a hallgatóval.
A tanulmányi szerződés értelmében havi 16 órát dolgozik együtt a diákkal, amelyért havi rendszerességgel ösztöndíjat kap.

A tutor a Romaversitas Láthatatlan Kollégium szempontrendszere alapján minden félév végén értékeli a diákját, közös munkájukat, illetve a diák által készített félévzáró dolgozatról minősítést ad.

– **egy európai nyelv tanulása**

A diákok igényeire vonatkozó felmérés alapján szervezve. Egyéni, csoportos, nyelviskolai keretek között zajló.

– **szabadegyetemi előadások**

Általános célja:

1. A különböző tudományterületeken belül a romákat érintő tudományos ismeretek közvetítése.
2. A tudományos közélet kiemelkedő személyiségeivel való személyes találkozás és eszmecsere.
3. A hallgatók általános műveltségének bővítése, ennek megfelelően a legkülönbözőbb témakörökben hallgathatnak előadásokat a diákok.
4. Közösségfejlesztés.

b.) **Kötelezően választható kurzusok:**

– **roma nyelvoktatás**

Válaszút **Vélemény**

Megpecsételt sors

A cigányok sorsát a fejlesztési időszak megpecsételte. A magyarokét is. Már az EU-val történő egyeztetések idején kibontakozott egy nagyarányú állami ellenállás a fejlesztési források egy „méltányos", „szükséges", „elengedhetetlen" részének a cigányokra fordításával szemben. Elhíreszteltek és útonútfélen hangoztattak, az EU tiltotta meg Magyarországnak a fejlesztési források etnikai alapú, azaz az etnikai hovatartozás miatt elszenvedett tömeges diszkrimináció – többek közt az 1000 százalékkal magasabb munkanélküliség, a 3-400 000 ezer cigány munkanélküli helyzetének kezelését, az embertelen körülményeket konzerváló cigánytelepek, a kb. 1000 telep, gettó, városrész – felszámolását, a kultúra méltó ápolását és fejlesztését, a tudás megszerzésén keresztül történő nagyarányú kitörés támogatását.

Ha ez igaz, akkor az EU rasszista, képmutató és hazug. Ha ez igaz, az EU csak a fehérek társadalmi kohézióját, a fehérek feuntartható fejlődését, a fehérek társadalmi szolidaritását támogatja, és nem a magyar társadalom egészét.

AZ EU, az Európa Tanács, az USA éves jelentéseiben rendre elmarasztalta Magyarországot a cigányok elnyomása, a súlyos faji diszkrimináció, a rendőri túlkapások, törvénysértések, a tömeges munkanélküliségben tartás és a cigány népesség nagyfokú szegregálása miatt. Hogy úgy mondjam, képben voltak.

Majd szemrebbenés nélkül odaadták a fejlesztési forrásokat egy veszettül korrupt, a cigányokkal szembeni fajgyülöletnek korlátlan teret adó és arra rádolgozó politikai és értelmiségi elitnek anélkül, hogy bármilyen óvintézkedést tettek volna a cigány származású magyar és EU-állampolgáraik fejlesztésekből történő kizárásának védelmében. A következmények ismertek, bár nem ugyanabban az olvasatban. Nem olyan egyszerű kizárni kegyetlen következetességgel, pénzéhséggel közel egymillió magyar cigányt a fejlődésből, a felzárkózás lehetőségéből. Azért ez igényel némi utómunkát, ha már meghozták ezt a szégyenteljes döntést.

Azt minden hülye tudja, és tudták már az előző történelmi korokban is, hogy ha a többség elveszi bármely csoport, nép, népcsoport emberi méltóságát, és hamis mítoszokkal övezi, stigmákat rak rá, és ehhez felhasználja a teljes politikai arzenálját, a mindig kész, „elkurvult" tudományos szereplőket és a korlátlan teljesítőképességű médiát, akkor előállítja és maga fölé emeli – átmenetileg és csak a cigányokkal szemben – azt a „népet", amely igazságot akar, igazságot tesz, pogromozni, akasztani, lőni, gyilkolni, ítélkezni, szankcionálni akar, követeli a vezetőitől a népakarat teljes érvényesítését.

És lőn. Az ország vezetői alázatosan és gyalázatos módon teljesítik a nép akaratát, a drága népét, amelyet nem lehet leváltani. Csak a politikusokat. Vigye el a nép a balhét az ösztönei és a szellemi öröksége mélyén rejtőző gyülölködés ily könnyű kibontható-sága, felszínre hozhatósága miatt – gondolja az elit, elfeledtetve és elfedve a politikusok és a demokrácia új mágnásainak háttérbe húzódó valódi szándékait és igencsak cselekvő manipulációit.

Az ország politikai elitje ilyen optimális körülmények között szinte verseng azért, hogy ki mutasson több keménységet, leszámolási hajlandóságot a népnek, a cigányokkal szemben.

A jobb- és baloldal között kialakult politikai fajgyülölet közé szorult cigánysággal szemben a két politikai oldal népfrontos egységbe tömörült, vagy tömörülni kényszerült, feltételezve, hogy egyik sem akarja átadni a másik félnek a cigánygyülöleten keresztül megszerezhető szavazattöbbletet.

A jelek szerint osztoznak.

A cigányokkal az a baj, hogy nem értik a honi fejlesztéspolitika lényegét, ennél fogva nem is tudnak vele azonosulni. Ez az oka, hogy nem akarnak tömegesen éhen halni, pedig sokak szerint, ha igazán szeretnék a hazájukat, ezt a csekély áldozatot meghoznák a haza felemelkedése érdekében. Az új típusú döntések mintha ezt szeretnék megértetni, a szájukba rágni-vágni a cigányoknak.

Pórias észjárással az EU-forrásokból 800-1000 milliárd forintot kellett volna a cigányok társadalmi helyzetének javítására fordítani, kevésbé pórias-sal úgy 2000-et, figyelembe véve az előző évek cigányokra nézve rendkívül kártékony többségi gyakorlatát. Ez a lényeg. Az események egy irányba tendálnak: a cigányokról intenzíven kialakított bűnöző kép segítségével kell feldolgozni, eltüntetni a társadalom bűntudatát, mert kizárta és nyomorba taszította a cigányok 80-90 százalékát, beleértve a következő három generációt is.

Nem értem Magyarországot. Az arisztokratáknak, az értelmiségieknek, a kulákoknak, a parasztoknak, a „munkásosztálynak", a zsidóknak, a németeknek-svábóknak, az egyházak vezetőinek és a hívőknek, a forradalmár 56-osoknak, a besúgásra kényszerülteknek, az íróknak, költőknek csak néhány percet kellene elmélázni a múlton, amikor őket üldözték, őket bélyegezték meg, őket küldték internálótáborba, közmunkára, hadisáncot ásni, őket különítették el, az ő emberi méltóságukat vették el, amikor őket éheztették, zárták börtönbe, az ő gyermekeit vették el, az ő hivatásukat, tehetségüket számolták fel, amikor ők nem mehettek ki az utcára anélkül, hogy megszólnák, leköpnék, megvernék, bűnözőnek neveznék, vagonba zárnák őket visszaútra nem szóló pecséttel Auschwitzba, Szibériába. Ártatlanul.

Nem volt ez olyan rég, hogy ne lehetne rá emlékezni. Arra, hogy bárnikor, bárkivel megtehető újból és újból, mint most, korunkban is.

Amiről szóltam, mind fehérek követték el fehérek ellen, és viszonylag gyorsan visszarendeződtek az üldözöttek normális státuszukba. A cigányokkal sokszor elkövették ezt a fehérek, de az ő státuszuk soha nem rendeződött normális mederbe, egyre rosszabb változatokat és rendszereket alkot a többség.

Az üldöztetés és a kiszorítás új történelmi korszakába lépett az ország. Az Európai Unió mintha nem is lenne. Innét, ahová az ország jutott, pillanatnyilag nincs visszaút. Az állami politika rangjára emelt szankcionáló, büntető, dühödt cigánypolitika nem vezet sehová, csak káoszhoz. A cigánygyülölők hazafivá nemesülnek, a népirtásra buzdítók igazmondóvá, a gyáva politikusok és tudományos közszereplők reálpolitikussá növik ki magukat, a cirkusz kitűnő, a nép erős és együttműködő. Ebben.

A cigányok ketrecben érzik magukat. Évek óta a kollektív bűntudatot sulykolják beléjük. Mára már teljes állami eszközrendszer áll rendelkezésre az „átnevelésük, móresre tanításuk, jogtalan előnyeik visszanyesése" és egyéb fontos többségi véleményigazságok érvényre juttatásában.

Rettegve várom a következő cigány származású magyar állampolgár által elkövetett bűncselekményt követő társadalmi, politikai és médiahisztériát.

Minden őrületben van rendszer vagy érdek. Ebben a történésben a politikai, gazdasági és egyéni érdekek rendszere az őrület.

Nem lehetne egy kicsit becsületesebben?

Zsigó Jenő

Kállai Ernő Parlamenti felszólalása
a romák ellen elkövetett gyilkosságokkal kapcsolatban

2009. 02. 24.

Rendkívüli helyzetben, rendkívüli a mai felszólalásom, de azt hiszem, az sem hétköznapi, hogy egy 5 éves gyereket lőnek agyon Magyarországon. Ezért köszönöm a lehetőséget, és azt, hogy meghallgatnak.

Talán még emlékeznek rá, hogy 2008.

- Szeptember 5. – A hajdúsági Nyíradony-Tamásipusztán lövéseket adtak le arra a házra, amelyben romák aludtak. Személyi sérülés akkor még nem történt. A tettes ismeretlen.
- November 3. – Borsod-Abaúj-Zemplén megyében ismeretlen tettesek Molotov-koktélt dobtak és rálőttek két, egymással szemben lévő nagycsécsi családi házra; a támadásban egy 43 éves roma férfi és egy 40 éves roma nő életét vesztette. A tettes ismeretlen.
- November 18. – Pécsett ismeretlenek kézigránátot dobtak be egy roma család házának ablakán. A szülők meghaltak, három kisgyerekük közül kettőt a mentők sokkos állapotban szállították kórházba. A tettes ismeretlen.
- December 15. – A Borsod-Abaúj-Zemplén megyei Alsózsolca romatelepén egy 19 éves fiatalember fát vágni ment ki az udvarra, amikor kétszer rálőttek. A férfi életveszélyesen megsérült. A tettes ismeretlen.
- Vasárnap éjszaka Tatárszentgyörgyön az égő házból kirohanó 5 éves kisfiút és édesapját agyonlőtték. A tettes ismeretlen.

Csak az utóbbi néhány hónap súlyosabb történéseit soroltam fel. A közös bennük nem csak az, hogy romák sérelmére követték el ezeket a bűncselekményeket, hanem az is, hogy a rendőrség nem tud válaszokat adni. Nincsenek tettesek, ebből következőleg azt sem lehet tudni, milyen motívumok állnak a cselekmények mögött. Ugye nem csodálkoznak, ha roma és nem roma emberek egyaránt azt érzik, hogy az állam nem tudja garantálni biztonságukat és élethez való alkotmányos jogukat?

De egy pillanatig érdemes azon is elgondolkodni, hogyan jutottunk idáig, és egyszer őszintén szembenézni a valósággal is.

Tagadhatatlanul nagy szerepe volt ebben a politikai elit gyakran képmutató és kétértelmű politikai nyilatkozatainak. Hozzájárultak a súlyos társadalmi helyzet kiala-

kulásához az elvtelen hallgatások, a népszerőséget nem veszélyeztető „beszédes csendek" is. Hiába mondjuk már jó ideje, a gyűlöletbeszéd szabadon engedése súlyos következményekkel jár hosszú távon. A gyűlöletbeszédet tulajdonképpen védelembe vevő, a szólásszabadságra hivatkozó álságos elméleti jogászkodás is az ide vezető utat készítette elő.

A roma politikai elit sem mentes a hibáktól. Tehetetlen és erőtlen volt az elmúlt 20 évben arra, hogy visszautasítsa a társadalmi integrációként meghirdetett látszatintézkedéseket, és kikövetelje a tényleges megoldásokat. Erőtlen volt ahhoz, hogy követelje a cigány és nem cigány embereket egyaránt megnyomorító uzsorások és szervezett bűnözői csoportok felszámolását. Tévedtek azok a roma emberek is, akik elhitték, hogy az állam majd minden problémájukat meg fogja oldani, és tévedtek azok a nem romák is, akikkel elhitették, hogy minden baj oka a cigányokban keresendő.

Mindezek összességeként alapvető erkölcsi gátak omlottak le, és ezek táplálják a társadalomban futótűzként terjedő erőszakos jelenségeket. Így a társadalmi gyűlölet szításáért felmentést kapnak azok az emberek, akik sunyi módon, saját céljaik érdekében használják bűnbakként a cigányokat.

Ne felejtsék el: az elit mintaadó, annak összes felelősségével együtt. Nemrég olvashatták, hogy a rászorulókkal való szolidaritás az egyik legkevésbé vallott demokratikus érték a középiskolás diákok között. Egyetlen demokratikus érték van, amit következetesen elutasítanak a diákok, ez pedig a kisebbségi jogok érvényesülése. A megkérdezettek több mint felét zavarná, ha cigány lenne a padtársa. Ha másból nem, ebből előbb-utóbb Önöknek is rá kell jönniük arra, hogy nem csak gazdasági, hanem súlyos társadalmi válság is van Magyarországon. De a gazdasági problémák is kezelhetetlenek, ha a könyvelőkre bízzuk azok megoldását, és nem tudatos társadalompolitikát alakítunk ki. Jelenleg azonban a társadalmi összefogás minimumát sem láthatjuk.

De tévednek azok, akik el akarják hitetni az emberekkel, hogy van jobboldali Magyarország és baloldali Magyarország. Cigány Magyarország és nem cigány Magyarország. Csak egy Magyarország van, és Önöknek, mint a legfőbb politikai döntéshozóknak és mintaadóknak kötelességük, akár még népszerűségvesztés árán is megteremteni az etnikai feszültségektől mentes, élhető Magyarországot.

Nyomatékosan felszólítom Önöket, hogy a társadalom minden érdekelt szereplőjének bevonásával azonnal dolgozzanak ki „etnikai béketervet". Ne semmitmondó nyilatkozatokat, hanem azonnal megvalósítható, az egész társadalom számára érthető, konkrét intézkedési tervet. Ne feledjék: az ország boldogulásáért vagy romlásáért a történelem előtt felelősek.

Horváth Aladár

Romák és a húszéves magyar demokrácia

PUBLICISZTIKA – LVII. évfolyam, 2. szám, 2013. január 11.

Korábbi írásomban *Cigány-országértékelő 2012* címmel elemeztem a Fidesz-kormány cigány- és társadalompolitikáját (Népszabadság, 2012. szeptember 25.)

Jelen dolgozatban a „demokráciánk fénykorát jelentő" korábbi húsz évet igyekszem górcső alá venni. Romaként politikai nézőpontom elsősorban a legszegényebb, a köztársaság margójára vagy azon is kívülre szorított emberek és közösségek (tehát nem csupán a cigányok) perspektívája. Elemzésem szükségképpen nem objektív, mert civil polgárjogi politikusként vagy parlamenti képviselőként, független roma értelmiségiként vagy balliberális kormánytanácsadóként – ha szűk befolyással is a folyamatokra, de – részt vettem az elmúlt negyedszázad történéseiben. Remélem, ha szerepeim látszólag ellentmondásosak is, az általam képviselt elvek és álláspontok hitelesek – de legalább is követhetőek – az olvasó számára.

Cigánynak lenni ritkán volt jó, tán soha – ma pedig különösen rossz. A hazai romák elmúlt negyedszázada az egymásra torlódó gazdasági-társadalmi és politikai válságok története. Öt olyan súlyos válságot szenvedtünk el egy emberöltő alatt, amelyek egyenként is „hanyatt vághatnak" egy népet vagy egy társadalmi réteget, de egymásra rakódva, egymást fölerősítve „szociális és társadalmi cunamiként" pusztítanak. Ezek a válságok felfoghatók úgy is, mint „külső, objektív" jelenségek, amelyek a teljes magyar lakosságot érték, vagyis mindenkinek – ha különböző mértékben is, de – meg kellett szenvednie, túlélnie őket. A kérdés az, milyen mértékben sújtották a leszakadókat ezek a krízisek, és milyen segítséget kaptak a kilábaláshoz, ha a szegény, s milyet, ha ezen belül a cigány szegény réteghez tartozókról beszélünk, – és ha nem jutottak külső támogatáshoz, vajon miért?

Az nem kétséges: emberfeletti erőfeszítéseink árán vagyunk – úgy-ahogy – talpon. Történelmünk továbbra is egy tragikus sorsú nép hősies küzdelme a fennmaradásért.

Melyek voltak az utóbbi 25 év válságai?

1. Rendszerváltozás: 1989–90
2. Nagy gazdasági válság: 1987–1996
3. Európai uniós csatlakozás: 2004–
4. Nemzetközi pénzügyi és gazdasági válság: 2008–
5. A hétköznapi rasszizmustól a fasizálódásig: folyamatosan.

1. A cigány emberek a politikai rendszerváltás „pirkadatát" a miskolci gettóellenes küzdelem kapcsán érzékelhették, 1988 végén. Az „alacsony komfortfokozatú telep" felépítésével szembeni felháborodásunk – az érintett cigány családok és az értük kiállni bátor miskolci értelmiségiek hangja – érzékeny fülekre talált a budapesti ellenzékiként számon tartott roma értelmiségiek és az alakuló Wallenberg Társaság társadalomtudósai körében. 1989. február másodikán nagy sajtónyilvánosság kíséretében megalakítottuk a Gettóellenes Ideiglenes Bizottságot (GIB), majd kerek négy hét alatt térdre kényszerítettük a miskolci városvezetést: ugyanolyan arányban visszavonták a tervet, amilyenben négy héttel korábban megszavazták, egy tartózkodás mellett, egyhangúan. Ösztönös igazságérzetünk fellángolásából, szakszerű tényfeltáró és válságkezelő munkánk, valamint médiakampányunk eredményeként nagy győzelmet arattunk a kommunista fellegvár felett, s ezzel megszületett a magyar polgárjogi mozgalom.

Hozzáláttunk a Phralipe (Testvériség) Független Cigány Szervezet létrehozásához. Április közepén kimondtuk a megalakulását, majd letettük az asztalra az első demokratikus roma szervezet *Politikai Tézisei*-t. Részt kívántunk venni az új rendszer alapjainak a lerakásában. Egyenlő jogokat és esélyeket, az egyetemes emberi, alkotmányos állampolgári és kisebbségi jogok: jogaink tiszteletét és érvényesítését vártuk az új, demokratikus rendszertől. A cigányok szabad jogaként határoztuk meg, hogy családjaink, közösségeink beolvadni kívánnak-e az „anyanemzetbe", vagy nemzetiségként definiálva magukat etnikai közösségként integrálódnak a magyar társadalomba. Akkor még hittünk benne, hogy mindkettőre jogunk és lehetőségünk lesz. Kisebbségi önkormányzatiságot álmodtunk, önállót, szabadot, egyértelmű és hatékony jogosítványokkal, intézményekkel.

Álmodtunk még szolidáris, összetartó társadalmat, amely fölsegíti elesettjeit, támogatást, bizalmat ad a talpra álláshoz. Hittünk abban is, hogy a gazdasági válságot legyőzi az összefogás, a szakértelem, hogy mi, „rendszerváltó roma értelmiségiek" is részt vehetünk a közös dolgaink intézésében: „magyar (társadalom)politikusok" lehetünk. Hamar rá kellett eszméljünk, a bot bot marad a demokráciában is, és mindegy, melyik végével ütnek, jobbal vagy a ballal, az ütés egyformán fáj.

A hazai cigányság érdekei és szempontjai alapvetően kimaradtak a rendszerváltás gazdasági-jogi, politikai kereteinek megtervezéséből, az Ellenzéki Kerekasztalból

ugyanúgy, mint a háromoldalú tárgyalásokból. Ennek következtében (is) elmaradt a cigány és nemcigány magyarok közötti demokratikus társadalmi szerződés lehetősége, ahogyan elmaradt a nemzet, nemzeti identitás, „a kisebbségek államalkotó tényezők" tétel fogalmainak a tisztázása, a köz-társasági tagság, a cigány-magyar sorsközösség lelkekig ható ethoszának kialakulása. Miközben az egyre erősödő munkanélküliség és társadalmi lecsúszás sokkolóan hatott közösségeinkre.

2. A piacgazdaságra való áttérés során a hazai cigányság a majdnem teljes foglalkoztatottságból a majdnem teljes munkanélküliségbe zuhant. Ezt a folyamatot a rendszerváltó pártok, a demokratikus kormányok nemhogy megfékezni, de még lassítani sem próbálták. A nyolcvanas évek végétől a kilencvenes évek közepéig végighúzódó nagy gazdasági válság 60 százalékos tartós roma munkanélküliséget, és ezzel tömeges lecsúszást okozott.

A szocializmus, ami kitermelte a többszázezres cigány segéd- és betanított munkástömegeit, néhány év alatt le is selejtezte azokat. A romák döntő hányada munka és tőke nélkül, az új rendszerbe való beintegrálódás esélye nélkül találkozott a kapitalizmussal.

Kimaradtunk az állami tulajdon magánosításából, pedig a szocializmus alatt cigány munkástömegek kemény, de alacsonyan fizetett munkája is hatalmas vagyoni értéket produkált. Apáink, anyáink tevékenysége ott van a magyar gyárakban, a földekben, az utakban, a házakban, a bányákban, a kórházakban, a nyaralókban és sorolhatnánk. Ezek jó része töredék áron került a régi és új elit „jó időben volt jó helyen"-tagjaihoz. Cigány közösségeink, azok szervezetei még egy saját iskolához, egy úttörőtáborhoz vagy egy művészeti-oktatási centrumhoz sem jutottak. A rendszerváltozásban kimagaslóan haladó szellemiséget képviselő, közösségszervezésben is aktív Phralipe és civil ernyőszervezetünk, a Roma Parlament örülhetett egy kedvezményes albérletnek a nyolcadik kerületben.

Kimaradtunk a kárpótlásból: ahogy 1946-ban, úgy a 90-es évek elején sem kaphattunk földtulajdont, így nem indulhatott el a cigány parasztpolgárosodás folyamata sem. Pedig a romák kétharmada vidéken, mintegy 40 százalékuk a mezőgazdaságból élt.

1992-ben a Roma Parlament Petícióban követelte a romákkal szemben a második világháborús vészkorszak alatt elkövetett bűnök erkölcsi, jogi, politikai rehabilitációját, kollektív kártalanítását – követelésünk súlytalan maradt. Azt kértük, hogy az új, demokratikus rendszer egy önálló kárpótlási alapból finanszírozza a romák kulturális alapintézményeinek felállítását, valamint indítson be egy komplex rehabilitációs-integrációs programot a cigány családok leszakadásának megfékezése érdekében. Nem találtunk szövetségeseket az új rendszerben sem. Mint a Phralipe–Roma Parlament országgyűlési képviselője hangot adtam a Petícióban megfogalmazott követeléseknek,

a költségvetésben kértem önálló sorokat a romák részleges kárpótlására, intézményeink megalapítására, a reintegrációs politika elindításra, azonban a kormányoldal rendre leszavazta ellenzékinek tekintett törvényjavaslataim (az SZDSZ képviselőcsoportjában ültem).

Elindult a lavina. Nevezhetjük úgy is, hogy a „magyar demokrácia szociális cunamija".

– A reformkommunisták 1985-ös sikereként elkönyvelt szabad iskolaválasztás jogának gyakorlati megvalósulása a rendszerváltással – a jövedelmi-társadalmi egyenlőtlenség drasztikus növekedésével – fölgyorsult. Az iskolarendszer faji és szociális alapon szelektálta, különválasztotta a gyerekeinket egymástól. A cigány diákok 20 százaléka az értelmi fogyatékos gyerekek részére felállított kisegítő („speciális") iskolákban, közel felük pedig cigányosztályokba, cigányiskolákba kényszerült.

– Az 1993-as liberális önkormányzati rendszer a helyhatóságok szabad akaratára bízta a „faji-szociális szelekciót", a munkanélkülivé vált cigányok kiebrudalását a települések társadalmából. Elindult a városokból a peremvidékekre történő (vissza)áramlás, melynek következtében százával cigányosodtak el a korábban is legrosszabb gazdaságföldrajzi–infrastrukturális jellemzőkkel bíró magyar falvak. Azok a falvak, ahol a teljes foglalkoztatottság alatt sem voltak munkaalkalmak. A rendszerváltáskor 2–3 cigány többségű faluról beszéltünk, tíz évvel később számuk – Havas Gáborék oktatási adatai szerint – már megközelíti a százat! És további 200–220 községről tudunk, ahol 30 százalék fölött élnek cigányok. Mára e falvak nagy része összefüggő „zónákat", zárványtérségeket alkot.

Hiába lehetnék büszke arra a szegregációellenes, más szóval a cigányok egyenlő lakhatásáért-oktatásáért, törvény előtti egyenlőségéért folytatott munkára, amit a Roma Polgárjogi Alapítványban 1995 óta végeztünk, főleg az önkényes kilakoltatások vagy az erőszakos és különböző praktikákkal kikényszerített kitelepítések, gettósítások megakadályozása érdekében. Mert a sikeres ügyek viszonylag magas száma ellenére sem tudtuk egyedül útját állni a kirekesztő politikáknak. Minden különösebb botrány nélkül – talán a megbilincseltetésünk volt a legdurvább (Budapest, Erzsébetváros, 2001. november) –, mondhatni „lazán" létrejöhetett az apartheid „magyar modellje": hét-nyolcszoros roma munkanélküliség, félezer „gettósodó" vagy már elgettósodott iskola, 1600 fölötti cigánytelep, szegregátum!

– A szabad identitásválasztás szellemében – és a „többség választ" elve alapján – létrejött a „cigány önkormányzati rendszer" – nyilván semmit nem ért, hogy 1993-ban a Parlament 96,7 százalékával szemben ellene szavaztam, éppen azért, mert nem cigány, nem önkormányzat, de közben a politikai kirekesztettségünket intézményesíti. A térbeli, iskolai gettók mellé kaptunk még egyet: a politikait. Olyan struktúrát, ami a cigányok valós szociális, gazdasági problémáit kisebbségpolitikai kérdésként (önhibaként)

különíti el, rábízza a szakértelem, a befolyás és pénz nélküli testületekre, de „cserébe" kaptunk egy gyarmatosított, állami kontroll alá rendelt „autonóm" képviseletet. Olyan vezetőkkel, akiknek személyes erkölcsi, politikusi teljesítményétől hidegrázást kap és a cigány ügy környékéről is elmenekül minden normális életre vágyó ember. Legfeljebb a tehetségtelen karrieristák és a megszállottak maradnak.

2002–2003-ban tettem egy kísérletet ennek a rendszernek a megreformálására: ellenzéki koalíciónk hatalmas győzelmet aratott az akkor 8 éve uralkodó Farkas Flórián és Lungo Dromja felett, azonban senkinek nem volt érdeke, hogy a cigányság ügye kikerüljön a politikai korrupció és parkolópálya karanténjából s helyette a megoldandó feladatok központi kérdésévé váljon. Három hónap után jól megszervezett és államilag is támogatott puccsal eltávolítottak OCÖ-elnöki székemből. *„Egyik oldalnak sem érdeke, hogy alkalmas vezetője legyen a cigányságnak, mert választást dönthettek el, ezért meg kell buknod"* – adta tudtomra az egyik vezető szocialista politikus.

3. Az EU-s csatlakozás azzal a reménnyel indult, hogy a fejlett országok segítségével csökkenni fognak Magyarország területi és társadalmi különbségei. Azonban a roma integrációra szánt százmilliárdos összegek a „roma ipar" bürokráciájára, a pályázatíró és kistérségi irodák menedzsmentjeinek a meggazdagodására szolgáltak. Tanácsadóként ugyan elértem, hogy a Gyurcsány-kormány programjába bekerült a „leghátrányosabb helyzetű kistérségek komplex fejlesztésének" a terve, amely alapján megszületett a 33 „legszegényebb járás" felzárkózatására kiírt „Nem mondunk le senkiről!"-zászlóshajó program. Hamar világossá vált, hogy hibás volt a koncepcióm: a kistérségi központok „elszívták" a támogatásokat az őket körülvevő aprófalvak, vagyis a cigányokkal sűrűn lakott települések elől. Ekkor jelentkeztem a LÉTRA programmal, amely a települések igényeire és együttműködésére építő vállalkozás-, oktatás- és infrastruktúra-fejlesztési, valóban komplex program volt. Bajnai Gordon fejlesztési miniszterként támogatta, hogy keressek 4–5 olyan „településbokrot", ahol a helyi erőforrások alkalmasak a LÉTRA-típusú mintaprogram beindítására. Közel két évig jártam a kiválasztott 20 településre, és szerveztem a romák-önkormányzatok-szakértők-vállalkozások-iskolák „konzorciumát", együtt illesztettük össze a kiváló és egymásra épülő, egymást kiegészítő projektelemeket, míg összeállt a megfelelő szakmaisággal bíró pályázat, melyet benyújtottunk a kistérségi fejlesztési központokba. 2009-re kiderült, az NFÜ számára a „komplex fejlesztés" csak politikai lózung, a cigányok bevonása, a cigány többségű falvak fejlesztése kamu: a fejlesztéspolitika és intézményrendszere elszabotálta a LÉTRA programot. A miniszter gyengének mutatkozott a bürokráciával és a pártklientúra nyomásával szemben, a túlélni, átigazolni akaró EU-s operatív programok igazgatói pedig már „spájzoltak" a Fidesznek. Az eredmény: megvalósulnak a viszonylag jó helyzetben lévő települések presztízsberuházásai, elsősorban falusi ravatalozók és kisvárosi díszburkolatok, dísz- és szökőkutak.

2008-ban a híres borsodi Monokon, ahol megszületett a „Segélyért munkát" program és a szociális kártya ötlete, az EU-s pénzből négy fűtött buszmegállót építhettek, potom 15 millióból, amelyekben internet, telefon, kábeltelevízió, italautomata és mosdó szolgálja az utazók kényelmét. Kollégám ottjártakor, 2009 telén megkérdezte az egyik monoki buszmegálló előtt a hóban várakozó cigány fiatalembert, miért nem veszi igénybe a kényelmes helyiséget. A roma srác azt válaszolta, nem mehet be, mert sáros lesz a megálló…

Az EU-s pénzek, mint ahogy az abszurdisztáni fűtött buszmegálló melege a cigány fiatalembert, meg sem érintették a leghátrányosabb helyzetű térségeket, és az ott élő több százezer cigányt.

4. 2008–2009 nemcsak az EU-s lehetőségek állami einstandolása (kényzsebelése, más szóval zsarvajolása=zsarnokság+tolvajlás) miatt lényeges dátum. Ekkor sújt le a gazdasági világválság, a pénzpiaci összeomlás: még kevesebb munkalehetőség, még nagyobb árak, tömeges eladósodás, még jobban erodálódó állam. Ez a két év a „két leggyászosabb évként" vonul be a magyar cigányok békebeli történetébe is: náci sorozatgyilkosok bizonyítottan tíz helyszínen támadtak cigányokra, hat személyt megöltek, ötöt életveszélyesen megsebesítettek, és több százezer roma lelkében örök sebet ütöttek. Szakértők szerint, ha a magyar nemzetbiztonság és a rendőrség szakszerűen végzi a munkáját, megelőzhető lett volna a vérengzés! Ráadásul e szervek tizenegy hónapig cigány fiatalokat gyanúsítottak a bűnelkövetéssel, valamiért nem a náci gyilkosokra fókuszálták a figyelmüket!

Ekkorra a jogállami demokrácia Magyarországon válságba került, csődöt mondott, helyére egy autokratikus hűbéri rezsim alapjait rakta le Orbán Viktor.

Lehetne ezt azzal magyarázni, hogy az ország történelmi-kulturális okok miatt inkább keletre húz, „turulban születtek a magyarok", és csak néhány évnyi a köztársasági kultúra tapasztalata, továbbá mintegy hatvan esztendeig (a Horthy- és Kádár-rezsimek alatt) a „király nélküli királyság" működött. De ez felmentést adna az elmúlt húsz év alakulásáért felelős magyar politikusi és értelmiségi elit számára. A köztársaság válságához és az ebből született „kétharmados fülkeforradalom"-hoz az elmúlt húsz év politikai stratégiai hibái és mély társadalmi-szociológiai okok is vezettek.

5. A tárgyalt két évtized történelmi periódusa a cigányság szempontjából a hétköznapi rasszizmustól az intézményesült szegregációig, az apartheidig terjed.

Nem szoktuk feltenni a kérdést: hogyan válaszolhat egy jórészt megkülönböztethető rasszhoz tartozó, negatív előítéletekkel körbevett népcsoport az állandó és egyre inkább legitimmé váló rasszista elkülönítésre és elnyomásra?

Nyilván kétféleképpen: vagy elfogadja és beletörődik sorsába, vagy lázad ellene.

A cigányok döntő többsége mindent megtesz a tisztességes, emberi lét megteremtésére, bármennyire is szenvednek a kitörésképtelenség béklyóitól. A gettólét azonban szükségszerűen kriminalizált világ is: a sok betegen, szegényen vegetáló vagy munkanélküliként éhező családok mellett akadnak, akik bűncselekményekből tartják fenn magukat.

Ebben a fölfoghatatlan zártságban és elnyomásban az irracionális ösztönök hajtotta bűncselekmények a legtöbb publicitást és indulatot kiváltó esetek. Ide sorolom azokat az eseteket, amikor nemcsak a kerti fűrészt, esetleg kisállatot vittek el „cigányok", hanem gyalázatos tettet is követtek el öreg, magatehetetlen emberekkel szemben. Ide sorolom az olaszliszkai lincselést is, ahol az autóval elütni vélt gyermek balesete olyan kegyetlen és primitív ösztönöket engedett szabadjára, amelyek pillanatok alatt kizárták az emberi agy kontroll-funkcióit, és őrült, irracionális gyilkolásba sodorta a gettólakók egy csoportját. A józanok megértik, mindez nem cigányügy, ez gettóügy. A gyűlöletben politikai profitot keresők persze cigányügyként láttatják. És a kizsigerelt, csalódott és feszült ország lakóinak többsége számára ez a legkézenfekvőbb magyarázat.

2006 októberétől, az olaszliszkai bűncselekmény után átszakadt egy újabb gát. Gyakran a mértékadó média is a szélsőjobb interpretációját követte: „cigányok öltek magyart".

És amennyire irracionális és ösztönszerű volt az olaszliszkai gyilkosság, olyannyira tudatos és kitervelt a „cigánybűnözés" goebbels-i propagandaháborújára épített szélsőjobb(ik)os médiapolitika. Ez tükröződött az ítéletekben is. Vonáék felmérték, hogy a cigányellenes közhangulatra és a „magára hagyott vidék"-re, a kódolt antiszemitizmusra építő szöveggel komoly szavazói tábort gyűjthetnek maguk köré. Elindították és profi módon megszervezték az internetes uszítás fórumait (cigánybűnözés.com, kurucinfo), gyűlölet-bűncselekményeikkel szemben tökéletesen intakt maradt a szólásszabadság ügyében extrém igazságszolgáltatás, ugyanúgy, mint az ablakából a magyar gárda alakulását – és a jogállam ingatagságát - szemlélő konzervatív államfő vagy a mértékadónak és jobb-meg baloldalinak tartott magyar politika osztály egésze.

Vonáék és seregük szabályszerű pogromhangulatot szított az országban. Gárdájuk nem volt elég radikális a debreceni náci különítmény (Kiss István, Kiss Árpád, Csontos István, Pető Zsolt) számára, ezért ők egyéni terrorakciókba kezdtek. Profi terroristákra jellemző feltérképező-előkészítő munka folyt, ezért bizonyos, hogy a vádlottak padján nem csak a négy feltételezett elkövetőnek kellene ülnie //ciganyvadaszatper.blog.hu/2012/03/23/szazhatvan_tanu_harminc_szakerto_negy_vadlott)

A vádirat szerint a támadóknak „magánhadsereg létrehozása és polgárháború kirobbantása volt a céljuk." Kérdés, csak nekik, vagy a megbízóiknak is?

Ezért 2009 tavaszától tudatosan büntetlen előéletű, illetve törvénytisztelő dolgos családok tagjaira támadtak. Annak érdekében, hogy a cigányok körében lázadás törjön ki, amelyet a felfegyverzett alakulatok – nyilván állami segédlettel – leverhetnek. A cigányok nem lázadtak fel.

A parlamenti eseti tényfeltáró bizottság megállapította, hogy a nyomozás alatt a hatóságok (a rendőrség, az egészségügyi szolgálat, a tűzoltóság, a polgári és a katonai titkosszolgálat) sok szabálytalanságot követtek el, a szolgálatok fontos információkat hallgattak el, tagadtak le a rendőrség előtt.

Az igazi nemzeti tragédia azonban a társadalmi szolidaritás teljes hiánya. Csönd honolt az országban. Kussolt szinte a teljes magyar szellemi és a politikai elit. A szélsőjobb elhitette az országgal, hogy a sorozatgyilkosság válasz volt az olaszliszkai és a veszprémi gyilkosságra. A magyar igazságszolgáltatás ez idő alatt Miskolcon, Sajóbábonyban „magyarellenes rasszizmusért" 50 év börtönt osztott ki 18 cigány között, akik jobbikosokkal kerültek konfliktusba: „így járhat az, aki szembe megy az uralkodó rezsimmel".

Az is világos üzenet: „A cigány áldozatok élete nem ér annyit, mint a magyaroké". A 2010-es választások után az állam önként kárpótolta a 2006-os tűzijáték alatt megsérülteket és a halálos áldozatok hozzátartozóit. Elismerte az állami szervek felelősségét a tragédia bekövetkeztében, és nem pereskedett, hanem fizetett. A cigány pogromok áldozatai és hozzátartozói ügyében nem volt erre politikai akarat.

A magyar nyilasok, nácik pártja a 2010-es választásokon kizárólag a cigányellenességre épített programjával parlamenti frakciót hozhatott létre, amely meghatározó befolyással bír a magyar közbeszédre és a politikai döntésekre is: kimutatható a jobbikos program befogadása a „mérsékelt" jobboldalon, így Magyarországra megint a fasizálódás szégyene vetül.

Bezárultak előttünk a kapuk. A cigányok egyedül maradtak. Nem tudom, mi vár ránk. Robbanás, „rendvédelmi táborok", népirtás? Vagy észhez térünk és egy új rendszerváltásba fogunk, és ezúttal a cigányokkal közösen élhető országot teremtünk?

Horváth Aladár
Polgárjogi Mozgalom

Daróczi Ágnes beszéde a Roma Holokauszt megemlékezésén

Budapest, Nehru park – 2008. augusztus 2.

Augusztus 2-a holocaust roma áldozatainak emléknapja. 1944. augusztus 2.-ról 3.-ra virradó éjszakán Auschwitz-Birkenauban, a II/B, úgynevezett cigánylágerében a nácik legyilkolták a tábor maradékát: 2987 főt. Többnyire nőket, gyerekeket és időseket, betegeket.

Velünk emlékeznek ma Európa országaiban, de az USA és Kanada cigány közösségei is, mert van mire: A Vichy rezsim 1942-től Franciaországban lágerbe zárta a romákat – azokat is, akik korábban a francia seregben szolgáltak. Romániában Transznisztriába deportáltak több mint 25 ezer cigányt, Horvátországban Jasenovác lett a náci idők legnagyobb temetője a romák számára is. Ukrajna, Lettország, Észtország és Oroszország területén egész cigány törzseket irtottak ki, ezért nincsenek ma lallérik.

Csehországban többek között Lety u Piskuban működött cigány láger, áldozatainak ma sem állíthatnak emlékművet, hiszen a területen sertéshízlalda működik. Ausztriában és Németországban legyilkolták a roma népesség 90%-át.

Én mégsem csak a legyilkoltakról szólok ma, hanem emlékezem a lázadókra is.

Mert Auschwitz Birkenau nem csak cigánylágeréről volt híres, de itt volt az egyetlen fogolylázadás.

A nácik ugyanis 1944. május 16-án akarták likvidálni a cigányláger foglyait. Kellett a hely a Magyarországról deportált zsidóknak. De a cigányok fellázadtak május 16-án. Akinek még jártányi ereje volt lázadt: fegyverként használták az ágyak deszkáit, téglát és követ, mindent, ami mozdítható volt – hogy ne hagyják magukat.

Soraikban ott voltak még a férfiak.

Férfiak, akik tudták, mi a katonaság, hiszen sokan közülük leszolgálták katonaidejüket. Amikor még nem számítottak megbízhatatlannak, csak azért, mert cigánynak születtek.

Lázadásuk meghátrálásra késztette hóhéraikat.

A tömeggyilkosságra így csak később, a munkaképesek átszállítása után került sor. 1944. augusztus 2–3-ra virradó éjszaka. Azóta ez a nap a holocaust roma áldozatainak emléknapja.

Ők bátrak voltak kiállni magunkért.

De vajon elég bátrak vagyunk mi, hogy az újra erősödő rasszizmusnak, a gyűlöletkeltésnek nemet mondjunk?

Összefogunk-e, mi, akik tudjuk, mert megtanultuk, hova vezet a bűnbaknak kijelölés. Ha hagyjuk, hogy minden bajért, gazdasági fejlődésbeli lemaradásért, erkölcsi romlásért kipécézzenek és felelőssé tegyenek kisebbségi csoportokat. Nem tudjuk, hogy ma a cigányokat, holnap a zsidókat, holnapután a melegeket, aztán a szemüvegeseket vihetik el…

Van megoldás, tudunk jobbat, a Fővárosi Roma Kulturális Központ megvalósítására

2009. április 28.

Jobb megoldást ajánlanak a roma szervezetek a főváros által a Szentkirályi utcába tervezett Roma Kulturális Központ helyett, és a döntés elnapolását kérik a Fővárosi Közgyűléstől. A civilek szerint a főváros által egyoldalúan kijelölt egykori iskolaépület alkalmatlan arra, hogy a roma kultúra méltó és sokoldalú kulturális székhelye legyen. A roma szervezetek hangsúlyozták, hogy a központ helyszínét a főváros és a kormány önkényesen választotta ki, a roma szervezetek véleményének figyelmen kívül hagyásával.

A Roma Integrációs Monitoring Bizottság képviselői a józsefvárosi Kesztyűgyárban tartott sajtótájékoztatón elmondták, hogy a főváros által felajánlott, jelenleg üresen álló egykori iskolaépülettel ismét beláthatatlan távolságra tolták a kulturális autonómia intézményének megteremtését, mert az épület alkalmatlan egy sokoldalú, Országos Roma Kulturális Központ funkcióinak befogadására.

Sajnálatosnak tartják a helyszínválasztást a roma szervezetek azért is, mert azt önkényesen és egyoldalúan választotta ki a főváros és a kormány, figyelmen kívül hagyva a Roma Integrációs Tanács és a roma szervezetek egyértelmű véleményét az épület ilyen célú alkalmatlanságáról.

A roma civil szervezetek világossá tették, hogy nem fogadják el a főváros Roma Kulturális Központtal kapcsolatos terveit, hosszútávon alkalmas helyszínt, az intézmény számára fenntartható biztos pénzügyi hátteret és kétoldalú döntéshozatalt kérnek a fővárostól.

A szervezetek arra kérik a Fővárosi Közgyűlést, hogy április 30-i ülésén ne vegye napirendre a Roma Kulturális Központ ügyét, és a mindenki számára elfogadható döntés érdekében, a főváros és a kormány képviselői üljenek tárgyalóasztalhoz a roma szervezetekkel. Kérik a képviselőket, hogy döntésüket ne hitelesítsék a fővárosi önkormányzattól finanszírozási függésben álló fővárosi cigány önkormányzattal. A fővárosi cigány önkormányzat oktatási funkciók elhelyezéséről döntött, amely nem azonos a közgyűlési előterjesztés tartalmával.

Mi történt eddig?

A kormány utolsó óráiban a színfalak mögött döntött ismét a romák kisemmizéséről. Az országos roma művészeti központ elodázásával a Roma Integráció Évtizede Program időszaka alatt ismét beláthatatlan időre fosztja meg a hazai legnagyobb ki-

sebbséget a művészeti reprezentáció lehetőségétől. A főváros vezetői tovább rontják a romák esélyeit, mert ebben a helyzetben a legjobb megoldás helyett félmegoldásokat választanak és látszatmegoldást preferálnak, „sebtiben", gyorsan, a romák feje fölött a romák nélkül egy funkcionálisan alkalmatlan helyszín kierőszakolásával.

A fővárosi akarat mögött nincs valódi roma támogatás. A RIT és RIMB elutasította a kulturális célra alkalmatlan iskolaépület, amely átalakítással sem képes roma kulturális autonómia funkciók ellátására, közlekedési környezete sem megfelelő. A roma közélet elutasította a fővárosi tervezetet azért is, mert abban olyan intézményi összevonásokra kerül sor a háttérben, amelyekkel a roma társadalom összességében nem nyer, hanem veszít. A fővárosi akarat a romák számára jelentős visszalépés és nem eredmény.

A főváros a VIII. kerülettel és a józsefvárosi kisebbségi önkormányzattal nem egyeztetett. A kerület a helyszínt nem tartja alkalmasnak, a funkcióváltást nem javasol. A Józsefvárosi Önkormányzat más, alkalmas helyszíneket javasol a kerülethez sok szállal kötődő roma közösségnek.

Javasolja a 2008. ősze folyó, roma, helyi civil és kerületi támogatottságot élvező Tavaszmező–Művészkert kezdeményezést, mint modell és példaértékű közösségi együttműködést, amelynek építész és kertépítész tervei a sajtótájékoztatón megtekinthetőek. Felajánlja a Tavaszmező utca sétáló utcává alakítását és a Tavaszmező 4. alatti önkormányzati ingatlan telek bevonását a fejlesztésbe. Ugyancsak ajánlja a Józsefvárosi Önkormányzat a Köztársaság téri területeit az országos művészeti központ RIT döntésének megfelelő zöldmezős beruházásához.

Hely tehát van. Választhassanak a romák. Számukra és az ország számára is a legjobbat fogják választani. Mert itt akarnak élni. Együtt, békében, megbecsülésben és jól, mint mindannyian.

Mit akarnak a romák.

Örülni, ha 20 éves ígérgetés után a demokrácia döntéshozói valódi társadalmi integrációs döntéseket hoznak.

Demokrácia deficit helyett párbeszédet, látszategyeztetés helyett és érdemit.

Hatalmi arrogancia, állami diszkrimináció helyett esélyt és lehetőséget, hogy eldöntsék és megmondják mit szeretnének és hogyan.

Hogy megmondhassák, mi a legjobb megoldás a fővárosnak, ha romákról van szó.

Legyen a fővárosi roma kulturális intézmény a fővárosi önkormányzat roma és civil közösségi kezdeményezése fővárosi önkormányzati támogatottsággal.

A roma társadalom nem kiskorú. Felnőtt, és meg akarja választani kultúrájának lakóhelyét. A befogadó környezetet. Nem kényszerítheti senki sem alkalmatlan vidékekre, sem lakhatatlan épületekbe.

Nem lehet szétszabdalni az identitást. Méltó helyszínt akarunk a cigányság önreprezentációjához, közös történelmünk bemutatására, a kulturális sokszínűség felvonultatására. Ahová mi is, vendégeink is szívesen jönnek.

A demokrácia húsz éve ígéri a romáknak ezt a lehetőséget. Ne vegyék el tőlünk most a fővárosi önkormányzati képviselők is, éppen a Roma Integráció Évtizede Program időszaka alatt.

Ne vegyék el művészeinktől a pódiumot, a színházunkat, a múzeumot és a kutató központ sem. Ne döntsenek nélkülünk, ne döntsenek helyettünk. Megmondhassuk mi, hol a legjobb és a legcélszerűbb együtt látni, megélni és megmutatni a kultúránkat.

Jobban tudjuk mindenki másnál.

A Roma Integrációs Tanács roma civil oldala
Civil Ernyő
Országos Cigány Önkormányzat (OCÖ)
Cigány Szervezetek Országos Szövetsége (CSZOSZ)
Magyarországi Cigányok Országos Fóruma (MCF)
PHRALIPE Független Cigány Szervezet
Magyarországi Roma Parlament
Lungo Drom Országos Cigány Érdekvédelmi és Polgári Szövetség

A roma test politikája I.

Nincs ártatlan kép

2015.03.12. - 2015.04.03.

Megnyitó: 2015. március 13, 17.00

Megnyitó beszéd: Camilo Antonio, a diaszpora kulturális poétikájának és kulturális politikájának aktivistája, az Urbannomadmixes csoport alapítója

A roma test politikája egy szerteágazó és interkulturális kiállítási és oktatási program, melyet a Gallery8 roma művészek és értelmiségiek részvételével valósít meg. A háromrészes kiállítás a roma test politikájának feltárására vállalkozik a jelenkori Európában, a romák és főként a roma nők ábrázolását és részvételét kutatva a művészetekben, a médiában és a közéletben. A *Nincs ártatlan kép* című kiállítás ennek a programsorozatnak az első eseménye.

A kiállítás megmutatja, hogy a romák alsóbbrendűként való kijelölése történelmi konstrukció, melynek gyökerei egyaránt fellelhetők a rabszolgatartás és a tömegmédia intézményeiben. Vizsgálatának tárgya annak a folyamata, ahogyan a tekintet aktusában a „faj elgondolása" működésbe lép és a testet „a cigány" társadalom által konstruált, sztereotip kategóriájában látja, illetve láttatja. Nyomon követi, ahogyan ez a megfigyelési mód strukturálja a személyközi kapcsolatokat, mivel a nézői szubjektum oly mélyen beágyazódott az európai kollektív tudatba, valamint a populáris medián keresztül összefonódott a kortárs európai kultúra ethoszával.

Déri Miklós pszichoanalitikus fotóportréihoz roma tudósok, diplomaták, közszereplők és értelmiségiek álltak modellt. Sőt arra is vállalkoztak, hogy életre keltenek egy-egy közismert roma sztereotípiát Szakos Kriszta stylist és Kozári Zita sminkmester segítségével. A roma modellek így bújnak a „cigánylány, „a gettólakó", „a gengszter", „a cigányzenész", „a cigánymadonna", „a cigánykirály", „a jósnő", „a vajda", stb. bőrébe.

A résztvevők:

Balogh Rodrigó, a Független Színház rendezője és igazgatója

Bársony Katalin, a Romédia Alapítvány igazgatója

Bogdán Mária, médiakutató, a Magyar Tudományos Akadémia Kisebbségkutató Intézetének kutatója

Daróczi Ágnes, kisebbségkutató, polgárjogi aktivista

Farkas, Clara, producer, gyártásvezető, Magyar Filmalap

Dr. Izsák Rita, az ENSZ kisebbségi ügyekért felelős független szakértője

Jovanovic, Zeljko, programigazgató, Nyílt Társadalom Alapítvány, Roma Kezdeményezések Osztálya

Junghaus Tímea, művészettörténész, a Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Intézetének kutatója

Kállai Bettina, zenei producer

Rostas, Iulius, szociológus, PhD, a Corvinus Egyetem oktatója

Taba, Marius, monitoring and evaluation officer, Roma Oktatási Alap

A roma test politikájának történetiségével és reprezentációjával, a roma test különböző bevéső déseivel azért fontos foglalkozni, mert sokat megmutatnak a beágyazódott idegengyűlölő és rasszista tendenciákról, amelyeket újratermelnek és újraterjesztenek a tömegmediális kulturális gyakorlatok. A kutatáshoz a fotográfián keresztül való kritikai-történeti analízist választottuk, amely áttekinti a jelenség genezisét, feltérképezi

a kortárs párhuzamokat és újra felteszi a régi, jól ismert kérdéseket. Mit látunk és miként láttatjuk a roma testeket? Melyek azok a társadalmi, politikai és kulturális gyakorlatok, amelyek átirjak a roma emberek testképét?

A Gallery8 küldetése a roma test – és ezen keresztül a roma emberek – felszabadítása. A roma testek és élet itt nem tárgyiasítva, átalakítva, vagy eltorzítva szerepelnek, hanem konkrét gyakorlatokként ahhoz, *„hogyan lehet tárggyá re-konfigurálni a diaszporikus tekintetet, hogy aztán nézőként invitálhassuk meg, és hogy hogyan lehet felfedni a belénk vésődött koloniális diskurzust és kiállításokon ábrázolni úgy, hogy kvázi megfosztjuk bűvöletétől, annak érdekében, hogy a nyugati diskurzust mint történelmi legendát leplezhessük le"* [1].

A kiállítás 2015. március 13. és április 3. között tekinthető meg.

Kurátorok: *Kóczé Angéla, Junghaus Tímea, Bak Árpád*

Fotó: *Déri Miklós*

Stylist: *Szakos Kriszta*

Smink: *Kozári Zita*

Külön köszönet:

– *Szuhay Péter* etnográfusnak a tanácsokért,

– a *Nagyházi Galéria* segítőkészségéért a vajdaékszerek tanulmányozásában,

– *Kovács Éva* szociológusnak az inspirációért, melyet a *Fekete testek, fehér testek* (2009) című tanulmányával nyújtott projektünknek.

Kép: *Daróczi Ágnes, Balogh Rodrigó*

Rövid életrajzok

Az alábbiakban a Roma Polgárjogi Esték sorozat keretében, illetve egyéni interjúkban megkérdezettek, valamint a könyvben olvasható kerekasztal-beszélgetésekben részt vevők rövid életrajzát és a roma politikai folyamatokhoz kapcsolódó legfontosabb tevékenységeit foglaltuk össze.

A szerkesztők

Balogh János

Nagyecseden született 1959-ben, oláh cigány családban. Szakmunkás végzettséget szerzett, majd levelező tagozaton érettségizett. Közben Budapesten dolgozott, munkásszállókon élt, itt ismerkedett meg 1977-ben az akkor népművelőként dolgozó Daróczi Ágnessal és más cigány értelmiségiekkel, akiknek hatására bekapcsolódott a roma gyerekek számára szerveződő nyári táboroztatásba. E táborok célja az iskolai hátrányok kompenzálása és a cigány identitás fejlesztése, erősítése volt. Az általa vezetett többszáz táborban, elsősorban a Fővárosi Tanács balatonszemesi táborában roma fiatalok generációit indította útnak, felvértezve őket a roma kultúra értékeivel. 1979-ben Bódi Gusztival megalakították a Nagyecsedi Fekete Szemek Hagyományőrző Együttest, melynek hatására országszerte közösségek, zenekarok és együttesek szerveződtek. Zsigó Jenő mellett szerepet játszott az Ando Drom együttes létrehozásában is. 1986-os alapítása óta vesz részt az Amalipe Cigány Hagyományőrző Egyesület tevékenységében. A rendszerváltás után oktatáspolitikai szakértőként dolgozott az Oktatási Misztériumban, majd az európai parlamenti képviselő, Mohácsi Viktória magyarországi irodáját vezette.

Balogh Ibolya

Nagyecseden született 1958-ben. Általános iskoláit és a gimnáziumot is ott végezte, elsőként szerzett érettségit az ottani cigány lányok között. A nyíregyházi Bessenyei Tanárképző Főiskolán levelező tagozaton óvónői képesítést szerzett, majd Nagyecseden dolgozott óvónőként 26 éves koráig. Férje, Balogh János után Pestre költözve a Fővárosi Cigány Módszertani és Művelődési Központjába került; férje mellett ő is bekapcsolódott a cigány gyerekek táboroztatásába. Később a IX. kerületi Dzsumbujban, majd Csepelen dogozott óvónőként, azután Iványi Gábor Oltalom Alapítványánál lett óvónő. A Hős utcai általános iskolában cigány gyerekeknek roma népismeretet, nyelvet, táncot, kultúrát tanít. Szakmai munkája legfontosabb elemének a cigány identitás kialakítását tekinti kiskortól fogva.

Bari Judit

1973-ban született Sajószentpéteren. 1997-ben került Budapestre, az ELTE biológia szakán tanult. 2000-ben egy nemzetközi program keretében Dániában közösség- és szervezetfejlesztési ismereteket szerzett. Munkái húsz éve három nagy kérdéskörhöz kapcsolódnak: a kisebbségi jogok védelme, a társadalmi nemek esélyegyenlősége és környezeti igazságosság előmozdítása (Magyar Család és Nővédelmi Tudományos Társaság, a nemzetközi szervezet angol nevének rövidítésével: IPPF), Autonómia Alapítvány, Máltai Szeretet Szolgálat). Aktívan segítette, hogy a környezeti igazságosság mozgalom felölelje a roma közösségeket is. A Lehet Más a Politika zöldpárt alapító tagja, 2010-ben a párt országos választmányának tagja. Fontos szerepe volt a nemi kvóta párton belüli bevezetésében, elfogadtatásában. 2012 óta művészeti képzésekben tanult, és az utóbbi években író-dramaturgként aktívan dolgozik független színházi alkotókkal (pl. Utcaszínházi Alkotó Közösség). A civil és politikai aktivitása során tapasztaltakat és a művészetek iránti affinitását ötvözi, irodalmi munkáiban kortárs narratívákat dolgoz fel.

Bársony János

1951-ben született Budapesten. 16 évesen alapító tagja a Monszun együttes nevű újbaloldali művészcsoportnak. 1972-ben a Ki Mit Tud? versenyen találkozik Daróczi Ágnessel, aki máig felesége és alkotótársa. Együtt vettek részt az alakuló roma nemzetiségi értelmiségi mozgalom létrehozásában. Az ELTE jogi karán szerez diplomát 1977-ben. Tanulmányai befejeztével meghívják a létrejövő Fővárosi Cigányügyi Kordinációs Bizottság titkárának: szervezi a cigánytelepek felszámolását, családgondozói hálózatot épít ki, érdekképviseleti munkát végez, szervezi a roma gyermeküdültetést, kezdeményezi egy roma kulturális intézmény létrehozását (Fővárosi Cigány Szociális és Módszertani Központ, később Romano Kher). Részt vesz az Amalipe és Phralipe szervezetek munkájában, javaslatot dolgoz ki a kisebbségi jogrendszer intézményesítésére. A rendszerváltás után a Parlament Kisebbségi Bizottsága, majd a Kisebbségi Kerekasztal szakértője. 1995-től 2004-ig a Roma Polgárjogi Alapítvány szakmai igazgatója, antidiszkriminációs jogi, érdekvédelmi és szociális feladatokat végez. Roma történelmi kutatásokat folytat, szakértője a roma történelem oktatófilm sorozatnak, Daróczi Ágnessel *Pharrajimos* címmel írt közös kötetüket több nyelven kiadták.

Berki Judit

Kisvárdán született 1956-ban. Gyermekkorában Budapestre került, ott végezte általános és középiskolai tanulmányait. Első diplomáját óvónőként szerezte, aamihez később általános szociális munkás és szociálpolitikus végzettség társult. A nyolcvanas évek elején Bátonyterenyére költözött, ott került kapcsolatba a roma politika néhány meghatározó szereplőjével. 1982-ben a Nógrád Megyei Cigány Tanács elnöke lett. 15 éven át nevelőotthont vezetett, állami gondozott gyerekekkel foglalkozott. 2002–2004 között a Miniszterelnöki Hivatal Romaügyi Hivatalának államtitkára, 2004 és 2005 között az Esélyegyenlőségi Koordinációs Iroda vezetője volt. 2008-tól a Gyermekszegénység Elleni Nemzeti Program szécsényi akciókísérletének szakmai koordinátora. Antiszegregációs és esélyegyenlőségi szakértő, a tanoda program egyik vezető képviselője.

Bernáth Gábor

Miskolcon született 1968-ban. A Pécsi Tudományegyetem magyar–művészettudomány szakán szerzett diplomát, jelenleg az ELTE Interdiszciplináris Doktori Iskolájának doktorandusza. 1995-ben egyik alapítója a Roma Sajtóközpontnak, amelynek 1997 és 2003 között igazgatója volt. 2003 és 2010 között az oktatási tárca roma integrációs programjának munkatársa, tanácsadója, az Utolsó Padból program egyik vezetője volt. Szerepet vállalt a kormányzat esélyegyenlőség-elvű támogatáspolitikai programjában, 2009–2010-ben az esélyegyenlőségi szakértők képzését kidolgozó munkacsoport vezetője volt. Számos könyv szerkesztője, társszerzője. Kutatóként 1998-tól több mint tíz roma médiakutatási projektben vett részt, a roma médiakép kapcsán alaphivatkozásként használt elemzéseket publikált. Trénerként és tréningfejlesztőként, kommunikációs konzultánsként több tucatnyi – elsősorban helyi – roma szervezetet segített, ami mellett éveken át oktatott roma médiagyakornokokat. Monitoring munkatársként, értékelőként olyan szervezeteknek dolgozott, mint a Soros Alapítvány, a Svájci Civil Alap és az Európai Bizottság Regiostars programja.

Bogdán Mária

Pécsen született. Felsőfokú tanulmányait a Pécsi Tudományegyetemen és a Színház és Filmművészeti Főiskolán végezte. Tudományos érdeklődését tekintve médiakutatással és rasszizmuskutatással foglalkozik. Doktorjelölt a Budapesti Corvinus Egyetem Társadalmi Kommunikáció Doktori Iskolájában; doktori értekezését a romák médiareprezentációja témában írta. Egyetemi évei alatt és után újságíróként dolgozott a Magyar Televízióban, a Rádió C-ben és a Tilos Rádióban. 2010-ben megkapta a Magyar Köztársaság Ezüst Érdemkeresztjét.

Csongor Anna

1951-ben született Budapesten. Az ELTE magyar–angol, majd pszichológia szakán diplomázott. 1974-ben bekapcsolódott Solt Ottilia cigány gyerekekkel foglalkozó kutatásába. Rajta keresztül ismerkedett meg a roma politikai mozgalom néhány meghatározó személyiségével, és e kör révén szerzett beható ismereteket a cigányokat érintő alapvető problémákról. 1975 és 1980 között családgondozóként a XX. kerületi nevelési tanácsadóban dolgozott, ahol roma családokkal foglalkozott. 1981-től 1992-ig az Oktatáskutató Intézetben a cigány gyermekek oktatási helyzetével kapcsolatos kutatásokat folytatott. 1993-ban az Autonómia Alapítványhoz került. Itt kezdetben programfelelősként dolgozott, majd 1995 és 2013 között az alapítvány igazgatói tisztjét töltötte be. Munkájának köszönhetően az Alapítvány néhány év alatt a cigány foglalkoztatási programok kezdeményezésének, szakértői támogatásának és monitorozásának első számú intézménye lett. 1993 óta az ELTE Társadalomtudományi Karán a Szociális munka tanszék oktatója, habilitált egyetemi docens.

Csorba Zoltán

1964-ben született Budapesten. A rákospalotai Kozák téri iskolában végezte általános iskolai tanulmányait, majd segédmunkásként kezdett dolgozni. Az akkor Rákospalotán cigány koordinációs titkárként működő Zsigó Jenő hatására gimnáziumba iratkozott, majd a Wesley János Lelkészképző Főiskolán levelező tagozaton szociális munkás végzettséget szerzett. Bekapcsolódott az induló Phralipe mozgalomba, három évig a VIII. kerület kisebbségi biztosaként tevékenykedett. A Századvég Alapítványnál politikai szakértői végzettséget szerzett. 1997–2011 között a roma fiatalok felzárkóztatását végző Józsefvárosi Roma Szolgálatot vezette. 2014-től a Türr István Képző és Kutató Intézetnél projektkoordinátorként dolgozott, majd 2016–2017 között az EMMI háttérintézményéhez, a Szociális és Gyermekvédelmi Főigazgatósághoz került. Adjunktusi kinevezéssel a Szent István Egyetem Pedagógiai Kar Roma Kutatóközpontjának vezetője lett. *Több mint két évtized a roma közéletben* címen 2014-ben könyve jelent meg a Gondolat könyvkiadónál.

Daróczi Ágnes

Berettyóújfalun született 1954-ben. 1978-ban szerzett diplomát az ELTÉ-n magyar-népművelő szakon. 1978 és 1993 között, illetve 2000-től a Népművelési Intézet (ma: Magyar Művelődési Intézet) munkatársa. Egyetemi éveiben a Monszun, majd a Romano Glaszo és a Kalyi Jag együttesek tagjaként lép fel versekkel és cigány népköltészettel. 1972-ben a Ki Mit Tud?-on versmondásával díjat nyert. Az Amalipe Cigány Kulturális és Hagyományőrző Egyesület alapítója, 1992-ig elnöke. A Magyar Televízió Patrin Magazinjának alapítója, az MTV munkatársa volt 2000-ig. A Phralipe Független Cigány Szervezet egyik alapítója és ügyvivő testületének tagja, a miskolci Gettóellenes Bizottság egyik alapítója. 1991-től az EUROM nemzetközi cigány szervezet vezetőségi tagja. Alapítója és kurátora a Romédia Alapítványnak. Az Európai Roma/Travellers Fórum egyik alapítója és a közgyűlés egyik alelnöke. Férjével, Bársony Jánossal a roma történelem és a roma Holokauszt kutatója és e tárgyú könyvek szerzője. Számos dokumentumfilm szerkesztője és rendezője.

Daróczi Gábor

1974-ben született Berettyóújfalun. Általános iskoláit Biharkeresztesen kezdte, majd Budapesten folytatta, ott érettségizett 1993-ban. 2000-ben diplomát szerzett a Janus Pannonius Tudományegyetem Felnőttképzési és Emberi Erőforrás Fejlesztési Intézet művelődésszervezői szakán. 2001-től a Világbank és a Ford Alapítvány által finanszírozott PAKIV-program keretében 18 hónapos külföldi tanulmányúton vett részt, ami megalapozta későbbi szakértői munkáit. 1996 és 1999 között a Magyar Soros Alapítványnál dolgozott programvezetői munkakörben. 2000–2003-ig az Országos Egészségfejlesztési Központ munkatársa volt. 2003–2004 között az Esélyegyenlőségi Kormányhivatal (később ICSSZEM) keretében működő Phare Iroda programmenedzsere. 2004-től 2006-ig az Oktatási Minisztérium miniszteri biztosa, az Összetartó társadalom megteremtése program koordinátora. 2009-től Havas Gábort váltja az igazgatói székben, és nyolc éven át vezeti a tehetséges roma fiatalokat támogató Romaversitas Láthatatlan Kollégiumot.

Derdák Tibor

1961-ben született Budapesten. Az ELTE francia és szociológia szakán szerzett diplomával a zsebében 1987-ben Magyarmecskén a helyi iskolában tanárként helyezkedett el. A rendszerváltás után, 1990–1994 között az SZDSZ országgyűlési képviselője volt. Éveken keresztül volt a Soros Alapítvány kurátora, az Amrita tehetséggondozó hálózat szervezője. Részt vett két, a cigányság tanítását vállaló intézmény, a pécsi Gandhi Gimnázium és a mánfai Collegium Martineum megalapításában. 2002-től az oktatási tárcánál dolgozott, majd 2004-ben az alsószentmártoni Kis Tigris Gimnázium létrehozója és igazgatója lett. Az Oktatási Minisztérium felkérésére Borsodban a roma gyerekek iskoláztatásáról végzett felmérést követően Sajókazára költözött, és társával, Orsós Jánossal együtt megalapították a dr. Ámbédkár nevét viselő gimnáziumot és szakiskolát. Tanári tevékenységükön túl, munkájuk fontos része a roma közösségfejlesztés, valamint a helyi roma társadalom érdekérvényesítésének segítése.

Dupcsik Csaba

1964-ben született Tatabányán. 1993-ban diplomázott az ELTE Bölcsészkarán történelem, és Szociológiai Intézetében szociológia szakon. 2000-ben PhD fokozatot szerzett szociológiából. 1999 óta az MTA Szociológiai Intézetének tudományos munkatársa, főként társadalomelméleti és társadalomtörténeti kérdésekkel foglalkozó kutató. 2012-ben az ELTÉ-n habilitált. A Károli Gáspár Református Egyetem docense. A Socio.hu folyóirat alapító főszerkesztője, jelenleg szerkesztője. Kutatói tevékenysége előterében áll a romák/cigányok történelmi és mai helyzetének elemzése. Legfontosabb ilyen tárgyú könyve: *A magyarországi cigányság története. Történelem a cigánykutatások tükrében, 1890–2008*. Budapest: Osiris, 2009 (a második, átdolgozott kiadás megjelenése 2017 második felében várható).

Fátyol Tivadar (1953–2014)

Makón született 1953-ban, híres muzsikus cigány családban. A Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskolán zeneszerzést tanult; a 70-es évek közepén mutatkozott be zeneszerzőként, elsősorban tánckoreográfiákhoz írt munkáival. Első nagy, átfogó munkája 1984-ben a Magyar Televízió megrendelésére, a Lakatos Menyhérttel írt *Átok és Szerelem* című zenés ballada. Az Ariadné Alapítvány keretén belül szervezte és rendezte meg 1995–1996-ban a világon az első Cigány Kulturális Világfesztivált. Szakértő-rendezőként rendszeresen dolgozott külső munkatársként a Magyar Televízió Roma Magazin című műsorában. 2002-től a Rádió C zenei igazgatója és műsorvezetője, majd 2004 októberétől programigazgatója és műsorvezetője, 2006 januárjától pedig ügyvezető igazgatója volt. Vezetőként jelentős szerepe volt a rádió profiljának kialakításában, valamint a romakérdés különböző aspektusairól szóló vitaműsorok életre hívásában. A Rádió C megszűnése után, 2009-ben a Nóta TV programigazgatója lett.

Forgács István

1976-ban született Zalaegerszegen, oláh cigány közösségben. Gimnáziumi érettségi után az Államigazgatási Főiskolán szerzett diplomát. Főiskolás évei alatt a Romano Kher ösztöndíjasa volt. A Gandhi Alapítvány nyári táborában ismerkedett meg Horváth Aladárral és a roma közélet néhány más meghatározó szereplőjével, akiknek hatására felvételizett a Romaversitas Láthatatlan Kollégiumba, és ösztöndíjasa lett. Ugyancsak az ő hatásukra 1998 és 2000 között elvállalta az OSI roma programjának koordinátori tisztjét. Egyik alapítója volt a fiatal roma értelmiségiek számára létrehozott Bronz Klubnak. 2002-től Teleki László romaügyi államtitkár mellett a miniszterelnöki hivatal osztályvezetője lett, ahol részt vett a Roma Integráció Évtizede Program előkészítésében. Cigányügyi ismereteit és a maga számára megfogalmazott világos elköteleződését később Strasbourgban az Európa Tanácsban kamatoztatta. Pályájának több szakaszában dolgozott a közigazgatásban, valamint a for profit szférában is.

Havas Gábor

Londonban született 1944-ben. Az ELTE magyar szakán végzett, később szociológiából kandidátusi fokozatot szerzett. Pályájának kezdetén középiskolai tanárként helyezkedett el, majd érdeklődése a társadalomkutatás felé fordult: bekapcsolódott Kemény István kutatásaiba, köztük az 1971-es cigánykutatásba. 1973-tól a Népművelési Intézet tudományos munkatársa lett, ahol a falusi szegénység, cigányság életmódjával foglalkozott. 1982-től egy ötéves dokumentumfilmes projektben vett részt, és Schiffer Pál rendezővel két cigány témájú, nagy hatású filmet is készített *(Cséplő Gyuri, Fekete vonat)*. A nyolcvanas évek demokratikus ellenzéki szerveződéseinek aktív résztvevője volt, a SZETA egyik alapítója, a szamizdatként majd később hetilapként működő Beszélő egyik szerkesztője, később főszerkesztője. Az első parlamenti ciklusban SZDSZ-es országgyűlési képviselő volt. 1993-ban az MTA Szociológiai Kutatóintézetének munkatársaként a harmadik országos reprezentatív cigánykutatást vezette. Kemény Istvánnal és Liskó Ilonával éveken át a cigány és a halmozottan hátrányos helyzetű gyerekek oktatási helyzetével összefüggő kutatásokat végzett. 2007–2008 között a magyar oktatás megújításával foglalkozó *Zöld Könyv* egyik szerzője. 2001-től egészen 2008-as nyugdíjba vonulásáig a Romaversitas Alapítvány tanulmányi igazgatója volt.

Hága Antónia

1959-ben született Debrecenben. Érettségi után a nyíregyházi Bessenyei György Tanárképző Főiskolán folytatta tanulmányait, 1981-ben dipomázott magyar nyelv és irodalom – ének szakon, majd az előbbi területen 1986-ban középiskolai tanári oklevelet szerzett. 1981–1989 között általános iskolában tanított. Debreceni küldöttként részt vett a Phralipe Független Cigány Szervezet alakuló ülésén, 1992-ig a szervezet ügyvivője volt. Az SZDSZ és a Phralipe választási megállapodása értelmében az SZDSZ országos listáján képviselői mandátumot szerzett. Az 1994. évi országgyűlési választásokon ismét az SZDSZ országos listájáról került be a törvényhozásba. A parlament kulturális és oktatási, valamint az emberi jogi, kisebbségi és vallásügyi állandó bizottságainak tagja volt. A Roma Parlamentben politizáló Phralipe irányultságával nem értett egyet, így eltávolodott a szervezettől. 1992-ben ötletgazdája és szervezője volt a roma gimnáziumot létrehozó Gandhi Alapítványnak. 1994-től az Ariadne Kulturális Alapítvány elnöke. Roma oktatási szaktudását kamatoztatva, dolgozott az Oktatáskutató Intézetben, majd mediációs munkatársként a Partners Hungary Alapítványnál.

Horváth Aladár

Miskolcon született 1964-ben. 1987-ben végzett tanító–népművelőként Sárospatakon. Fiatal korától mindmáig a roma polgárjogi mozgalom vezéralakja. Polgárjogi munkájának nyitányaként 1988–89-ben a miskolci Gettóellenes Ideiglenes Bizottság vezetője. Politika tevékenységének fontos állomása, hogy 1989-től a Phralipe Független Cigány Szervezet miskolci ügyvivője lesz. 1991 és 1994 között, majd 2016-tól ismét a Magyarországi Roma Parlament elnöke, 1995-ben életre hívja a Roma Polgárjogi Alapítványt, amelynek mindmáig elnöke. Az első szabadon választott parlamentben, 1990–94 között országgyűlési képviselő (SZDSZ), 1990–93 között a parlament Emberi Jogi, Kisebbségi és Vallásügyi Bizottságának tagja, 2002-től a Medgyessy-, 2004 és 2006 között a Gyurcsány-kormány szociálpolitikai tanácsadója. 2003-ban rövid ideig az Országos Cigány Önkormányzat elnöke volt. Eközben végig fenntartotta polgárjpogi munkáját. Politikai és szakmai fellépésének köszönhetően sikerült megakadályozni roma emberek kitelepítését és néhány szélsőségesen szegregáló iskolai elkülönítési program véghezvitelét. Munkája egyéb irányokba is kiterjedt: a ’90-es évek közepén a Roma Sajtóközpont, majd a Romaversitas alapítója volt. A romák politikai képviseletének megteremtése érdekében 2013-ban hozzáfogott a Magyarországi Cigány Párt megszervezéséhez.

Izsák Rita

1980-ban született Szekszárdon. 2004-ben jogász végzettséget szerzett a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen. 2007-ben az ENSZ Emberi Jogok Főbiztosságának kisebbségi ügyekkel foglalkozó független szakértője lett. 2008–2009 között Szomáliában egy ifjúsági alapítványt képviselt, 2009–2010 között EBESZ-diplomata volt Bosznia-Hercegovinában. 2010–2011 között a Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium munkatársa. A Közigazgatási és Igazságügyi Minisztérium társadalmi felzárkózásért felelős államtitkárának, Balog Zoltánnak a kabinetfőnökeként dolgozott, és fontos szerepet játszott az Európai Unió romastratégiájának kidolgozásában is. 2011-ben kinevezték a Tom Lantos Intézet vezetőjének. 2011-től az ENSZ Emberi Jogi Tanács független kisebbségügyi szakértője, 2017-ben a CERD (az ENSZ faji diszkrimináció elleni bizottsága) tagjává választották.

Joka Daróczi János

1962-ben született Bedőn. Általános iskolái elvégzése után nővére, Daróczi Ágnes hatására Budapestre került, szakmunkás végzettséget szerzett, és leérettségizett. Szintén nővére révén ismerkedett meg a hetvenes évek roma klubjaival, nyári táboraival. Maga is táborokat vezetett, és ennek révén került kapcsolatba az éledő roma mozgalom szereplőivel. 1984-től a XIV. kerületi tanácsnál dolgozott, majd 1992-től a Magyar Televízió Roma Magazin című műsorának szerkesztője lett, és ugyanitt 1998–2011 között önálló rovatot vezetett. Közben a Wesley János Lelkészképző Főiskolán 1997-ben szociális munkási, majd az ELTÉ-n 2001-ben szociálpolitikusi végzettséget szerzett. 2001–2002-ben a Phare Roma Program szakértőjeként, 2001–2005 között a Miniszterelnöki Hivatal által létrehozott Romaügyi Tanács tagjaként is tevékenykedett. A romák médiabeli megjelenésének hanyatlását és bántó egyoldalúságait észlelve, 2005-ben önállósította magát, létrehozta a Roma Produkciós Irodát, amely mélyfúrásos dokumentumfilmek elkészítésén túl roma gyakornoki programot is működtet.

Junghaus Timea

1975-ben született Budapesten. Az ELTÉ-n szerzett művészettörtész diplomát; doktori tanulmányainak folytatása idején az MTA Művészettörténeti Intézetének ösztöndíjasa volt. A kortárs roma képzőművészet kutatója, kiálltások kurátora. 2002–2004 között a Rmano Kher kortárs roma képzőművészeti gyűjtemény vezetője volt. 2004-ben részt vállalt a Műcsarnok *Az elhallgatott holokauszt* című kiállításának rendezésében. 2006-ban az OSI-tól kutatói ösztöndíjat nyert. Feladatának – mint egyéb megbízatásai során is – a roma képzőművészet társadalmi megismertetését és az általános művészeti kánonba való beemelését tekintette. 2007-ben a Velencei Biennálé Roma Pavilonjának – a roma képzőművészek első komoly nemzetközi bemutatkozó tárlatának – kurátora volt; a kiállító roma művészek, köztük magyarországi roma festők munkásságáról tanulmányt írt. 2017 júniusában kinevezték az Európa Tanács és Soros György Nyílt Társadalom Alapítványa által támogatott, berlini székhelyű Európai Roma Művészeti és Kulturális Intézet igazgatójának.

Kállai Ernő

1969-ben született Budapesten. 1994-ben az Esterházy Károly Tanárképző Főiskolán történelem–ének szakon szerzett diplomát, ami mellé 1998-ban az Eötvös Loránd Tudományegyetemen történelem szakos tanári, 2002-ben pedig jogász diplomája csatlakozott. 1998-ban az MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézetében a Romológia kutatócsoport vezetője lett. 1999 és 2002 között a Miskolci Egyetem Szociológia Tanszékén egyetemi oktató, 2002-től az Apor Vilmos Katolikus Főiskola intézetvezető főiskolai docense. 2008-ban jogászként szerzett PhD fokozatot. 2009-től főiskolai tanári kinevezést kapott. 2016-ban habilitált az ELTE Társadalomtudományi Karán. 2007 és 2013 között, a tisztség megszüntetéséig a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Jogok Országgyűlési Biztosa volt. Jelenleg az MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Kisebbségkutató Intézetében a Roma kutatások osztályát vezeti, ami mellett a Szegedi Tudományegyetemen tanít. Számos publikációja foglalkozik a magyarországi romák társadalmi integrációjának kérdésével.

Kállai László

Jászladányban született, 1973-ban. Az 1994-es kisebbségi önkormányzati választáson CKÖ képviselőnek választották Jászapátiban. A kilencvenes évek folyamán megismerkedett a roma politika és közélet vezető alakjaival, majd Horváth Aladár hatására bekapcsolódott a roma polgárjogi mozgalomba. Politikai munkájának első látványos megnyilvánulása a jászladányi iskolai szegregációs ügy kirobbantása volt 2002-ben, ami országos hírnevet szerzett számára. 2008-tól polgárjogi mozgalmi indíttatású országjáró programot, majd a Gyalogmenetet szervezte, felszólalt tüntetéseken. Jelenleg a politikától visszahúzódva, vállalkozóként dolgozik Jászladányban.

Kóczé Angéla

Fehérgyarmaton született 1970-ben. Szociológus, jelenleg a Közép-európai Egyetem adjunktusa; ezt megelőzően az észak-karolinai Wake Forest University-n volt vendégprofesszor. Kutatási tevékenysége a gender, az etnicitás/faj és a társadalmi osztályok metszéspontján kialakult társadalmi egyenlőtlenségekre koncentrál. Tematikus közpolitikai tanulmányokat írt a társadalmi befogadás, a nemek egyenlősége, a társadalmi igazságosság és a civil társadalom témájában. Számos tudományos cikket, könyvfejezetet publikált olyan nemzetközi kiadóknál, mint a Palgrave Macmillan, az Ashgate és a Central European University Press. Interdiszciplináris kutatási megközelítéséért, amely kombinálja a közösség bevonását és a politikai döntéshozatalban való részvételt a Magyarországon és másutt élő romák helyzetének mélyreható résztvevő kutatásával, 2013-ban Ion Raţiu-demokráciadíjjal tüntették ki a washingtoni Woodrow Wilson Központban. Tudományos karrierjén kívül a magyar kormány közpolitikai tanácsadójaként dolgozott, valamint az Európai Roma Jogok Központja (ERRC) emberi jogi oktatási programját és a brüsszeli székhelyű Európai Roma Információs Irodát is irányította. Alapító igazgatója volt a budapesti Romaversitas programnak, amely ösztöndíjat és mentorálást biztosít hátrányos helyzetű diákoknak.

Kovai Cecília

1977-ben született Budapesten. Az ELTE magyar nyelv és irodalom, valamint kulturális antropológia szakán diplomázott 2005-ben. 2006-ban felvételt nyert a Pécsi Egyetem Irodalomtudományi Doktori Iskolájának Kultúratudományi Doktori Programjára. 2000 és 2010 között több kulturális antropológiai terepmunkát végzett Borsod megyei cigánytelepeken. E kutatások tapasztalataiból írta diplomamunkáját, majd kutatásai kiterjesztésével doktori disszertációját *A cigány–magyar különbségtétel és a rokonság* címmel. Doktori munkáját 2015-ben védte meg. 2015-től az MTA KRTK Regionális Kutatások Intézetének kutatója. Tudományos munkái mellett 2010-től 2017-ig ifjúságsegítőként dolgozott hátrányos helyzetű roma fiatalokkal egy XX. kerületi ifjúsági klubban. Közösségfejlesztői tapasztalatait felhasználva, kutatásait a fejlesztések és roma közösségek viszonya felé irányította. E témában nyert OTKA posztdoktori ösztöndíjat 2016-ban.

Lakatos Szilvia

1970-ben született Pécsen. A Kereskedelmi és Vendéglátóipari Középiskolában szakmunkás végzettséget, majd munka mellett szakközépiskolai érettségit szerzett. 1994-ben részt vett a munkaügyi központ által cigány fiatalok számára szervezett közösségfejlesztő tanfolyamon. Az itt szerzett tapasztalatok inspirálták arra, hogy 1995-ben jelentkezzen a Pécsi Tudományegyetem szociálpolitika szakára, ahol szociális munkás, majd szociológus diplomát szerzett. 1998-ban bekerül a Romaversitas Láthatatlan Kollégium első évfolyamába. 1998–2000 között a Gandhi Gimnáziumban, valamint a PTE Romológia tanszékén romani nyelvet tanít. 2001-ben beiratkozik a Pécsi Tudományegyetem Politológia Doktori Iskolájába, ahol 2012-ben doktori fokozatot szerez. 2015-től egyetemi adjunktus a PTE Bölcsészettudományi Kar Romológia és Nevelésszociológia Tanszékén. 1999-ben belép a Kethanipe Egyesületbe, 2000-től az egyesület elnöke. 2002-től politikai szerepet is vállal: cigány önkormányzati képviselőként dolgozik városi, megyei és országos szinten. 2011 óta az Országos Roma Önkormányzat képviselője.

Magyar Bálint

1952-ben született Budapesten. 1977-ben az ELTÉ-n szerzett tanári és szociológusi diplomát történelem és szociológia szakon; ezzel párhuzamosan két félévet a Közgazdasági Egyetemen is tanult. 1977 és 1981 között az MTA Világgazdasági Kutatóintézetének munkatársa volt. A demokratikus ellenzék egyik meghatározó tagjaként megfosztották állásától, 1981 és 1985 között alkalmi megbízások elvállalása mellett az illegális Beszélőt támogatta munkájával. A rendszerváltásig kutatóként dogozott. Egyike a Szabad Kezdeményezések Hálózata, majd az SZDSZ alapítóinak. Az Ellenzéki Kerekasztal egyik szabaddemokrata képviselője volt. 1990-ben és 1994-ben az SZDSZ országgyűlési választási kampányfőnöke, 1990–2010 országgyűlési képviselője. 1998 júniusától 2000 decemberéig az SZDSZ elnöke, a Liberális Internacionálé alelnöke volt. 1996 januárja és 1998 júliusa között Horn Gyula kormányában művelődési és közoktatási miniszter volt. A Medgyessy-kormányban 2002-től ismét az oktatási miniszteri posztot töltötte be. Oktatási minisztersége mindkét ciklusában politikájában központi szerepet kapott a roma tanulók iskolai integrálásának ügye.

Makai István

1963-ban született Nagykátán, zenész cigány családban. 12 éves korában a család Budapestre költözött. Iskoláit a Hernád utcai általános iskolában, majd a Szinyei Merse Gimnáziumban folytatta. Munkásként dolgozott, majd 26 évesen, a rendszerváltás idején bekapcsolódott a roma politikai életbe. Az általa létrehozott Erzsébetvárosi Cigány Szervezettel belépett a Roma Parlamentbe, ahol elnökhelyettesnek választották. Kilépve a szervezetből, felvette a kapcsolatot a Századvéggel, ahová munkatársaival érettségizett cigány fiatalokat iskoláztak be. A 2000-ben megalakult Roma Polgárjogi Tömörülés vezetőjeként lett először képviselő a 2006-os kisebbségi választások idején. 2007 márciusában a Fővárosi Cigány Önkormányzat vezetőjévé választották.

Mezei István

1947-ben született Gyöngyöspatán, zenész cigány családban. Tehetséges labdarúgóként már 14 éves korában bekerült a gyöngyöspatai felnőtt csapatba. Sportolóként szerepet vállalt a KISZ-ben. 1986-tól a rendszerváltásig a Hazafias Népfront által létrehozott Országos Cigány Tanács főtitkára volt. A '90-es évek elején részt vett az MSZP Cigány Tagozatának létrehozásában, később a tagozat vezetője lett. 1992-től a Honvédelmi Minisztériumban tanácsadóként dolgozott. 1992-ben megalakította az első magyarországi roma focicsapatot, 1995-ben pedig a Magyar Labdarúgó Szövetség keretében életre hívta a Magyar Cigány Labdarúgó Válogatottat. Az MLSZ-ben folytatott tevékenységének köszönhetően alakult meg 1997-ben a Cigány Labdarúgó Bizottság.

Mohácsi Erzsébet

1973-ban született Bedőn. Ott végezte általános iskoláit, majd a hajdúszoboszlói gimnáziumban érettségizett. Már gimnáziumi évei alatt, nyári balatonszemesi táborozások során megismerkedett a fővárosi roma civil mozgalommal. Óvodapedagógusi, majd szociálpedagógiai diplomát szerzett. Főiskolai évei alatt dolgozott Szőke Judit mellett a Józsefvárosi Tanodában, majd az Orsós Éva által alapított Mediátor Alapítványhoz került, amelyet rövid ideig vezetett is. 2004-ben nővére, Mohácsi Viktória – ebben az időben az oktatási tárca roma és hátrányos helyzetű gyermekek integrációjáért felelős miniszteri biztosa – ajánlására az Újlaky András vezette Esélyt a Hátrányos Helyzetű Gyerekeknek Alapítványnál vezető tisztségviselő lesz. Ebben a minőségben egyik kezdeményezője azoknak a fontos pereknek, amelyeket az Alapítvány a roma tanulók kárára kirekesztő gyakorlatot folytató önkormányzatokkal és iskolákkal szemben indított. Sokrétű jogi és tanácsadói munkája révén a roma tanulók iskolai szegregációja elleni küzdelem egyik meghatározó alakja lett.

Náday Gyula

1948-ban született Püspökladányban. Katonai szolgálata után, 20 évesen iratkozott be Budapesten a Közlekedési és Közgazdasági technikumba, később levelező tagozaton elvégezte a Műszaki Egyetemet. Tanulmányai mellett a Fővárosi Buszvállalatnál és a MÁV-nál dolgozott, munkája mellett a későbbi években még több diplomát szerzett. A 70-es években bekapcsolódott a cigányügybe, munkásszállásokon nevelőként tanított cigány fiatalokat. Az 1989-ben megalakult Magyarországi Cigányok Demokratikus Szövetségének elnöke lett, majd a rendszerváltás után részt vett a fővárosi cigány kisebbségi önkormányzat munkájában. 1998 és 2002 között Torgyán József mellett cigányügyi helyettes államtitkárként tevékenykedett.

Neményi Mária

1946-ban született Budapesten. 1970-ben szerzett diplomát az ELTÉ-n magyar és pszichológia szakon. Bölcsészdoktori disszertációját 1978-ban védte meg pszichológiából. A nyolcvanas évektől fogva érdeklődése a szociológia felé fordult. 1981-ben került az MTA Szociológiai Kutatóintézetébe, ahol több mint három évtizeden át kutatóként dolgozott, több hazai és nemzetközi kutatást vezetett. Jelenleg az Intézet professor emeritusa. 1991-ben a szociológia kandidátusa, 2002-ben az MTA doktora címet szerezte meg. Fontosabb kutatásai egyrészt a családszociológia, a társadalmi nemek tudománya különböző kérdéseire irányultak, másrészt szociálpszichológiai nézőpontból vizsgálták az előítéletesség, a diszkrimináció és a társadalmi kirekesztés megnyilvánulásait a társadalmi nemek és a romák szempontjából. A nyolcvanas évek óta kapcsolatban állt a roma mozgalom néhány fontos képviselőjével, szerkesztőként részt vett a Phralipe, az Amaro Drom és a Cigányfúró kisebbségi/roma folyóiratok munkájában.

Orsós Anna

1963-ban született Tengericen, beás cigány családban. Diplomáit a Pécsi Tanárképző Főiskola magyar–orosz szakán és a Pécsi Tudományegyetem pedagógia szakán szerezte. Mindehhez társult a Pécsi Tudományegyetem Neveléstudományi Doktori Iskolájában a beás nyelv megőrzésének témakörében írt disszertációjával 2008-ban elnyert doktori fokozat. Tanári pályája kezdetén magyar–orosz szakos tanárként dolgozott. A Gandhi Gimnázium alapító tanárainak csapatához csatlakozva részt vett az iskola pedagógiai koncepciójának kidolgozásában. Volt a kaposvári Csokonai Vitéz Mihály Tanítóképző Főiskola vendégtanára, részállású munkatársként dolgozott a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézetében, valamint az ELTE Pedagógiai és Pszichológiai Kar, Interkulturális Pszichológiai és Pedagógiai Központjában. 2002-től a PTE Romológia tanszékének munkatársa. Habilitált egyetemi docens, a PTE BTK Neveléstudományi Intézetének (később Romológia és Nevelésszociológia Tanszékének) vezetője. Tudományos tevékenysége a beás nyelv tanításához és a hátrányos helyzetű tanulók oktatásához kapcsolódik. Nevéhez kötődik a beás írásbeliség megteremtése és ezzel a beás nyelv első szakszerű megjelenítése.

Orsós Éva

1954-ben született Budapesten. Első diplomáját az ELTE Tanító- és Óvóképző Főiskolai Karán szerezte1975-ben, a másodikat 1978-ban az ELTE Tanárképző Karán, majd harmadik diplomáját 1978-ban az ELTE Bölcsészettudományi Kar népművelés szakán. 1984 és 1988 között az MSZMP VI. kerületi pártbizottságán dolgozott, Csehák Judit miniszterségе alatt, 1988–1990 között a Szociális és Egészségügyi Minisztérium Tájékoztatási és Lakossági Kapcsolatok Osztályának vezetője volt. 1995–1998 között a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal elnöke. Hivatali ideje alatt elsőrendű feladatának tekintette a független roma képviselet elismertetését, valamint a roma kisebbségi önkormányzatok működőképességének megteremtését. 2002–2003 között helyettes államtitkár a Szociális és Egészségügyi Minisztériumban. 2003-tól 2010-ig a Szerencsejáték Zrt. humán igazgatója volt. 2003 óta az Életet az Éveknek Országos Szövetségnek és a Nyugdíjasok Országos Képviseletének elnöke.

Orsós János

Bonyhádon született 1975-ben. Általános iskoláit befejezve segédmunkás lett a bonyhádi edénygyárban. 1996-ban, 21 éves korában a helyi római katolikus pap hatására szociális gondozó képzésre jelentkezett Pécsen, így került a szociológiát és pedagógiát oktató szakemberek látókörébe, akik segítették, hogy kapcsolatot termtsen a Gandhi Gimnázium környezetébe tartozó Amrita Egyesülettel. 1998-ben Hidason cigány kisebbségi képviselő lett. 2001-ben érettségizett a Belvárosi Tanodában, 2002-től a Tan Kapuja Buddhista Főiskolán tanult, 2006-ban nyelvtanári diplomát szerzett a Waldorf Tanárképzőben. Beás nyelvet és buddhista hittant tanított cigány fiataloknak Mánfán, majd Alsószentmártonban, a Kis Tigris Gimnáziumban. 2007-ben Derdák Tiborral együtt Sajókazára költözött, ahol megteremtették a dr. Ámbédkár Iskolát, ami intézményegyüttesként gimnáziumot és szakiskolát foglal magában, és érettségi, illetve többirányú szakképzettség megszerzését teszi lehetővé roma és hátrányos helyzetű fiatalok és felnőttek számára. Sokrétű helyi munkáján túl, Mohácsi Viktória mellett két évig az Oktatási Minisztérium Országos Integrációs Hálózatának munkatársa volt.

Osztolykán Ágnes

1974-ben született Csengeren. Budapesti gimnáziumi érettségi után a Miskolci Egyetemen szerzett politológus diplomát. Egy roma fiatalokat segítő budapesti intézményben tanított, majd a Soros Alapítvány munkatársaként roma oktatási és jogvédő programokat vezetett. 2002 és 2007 között osztályvezetőként dolgozott a Roma Integráció Évtizede Program kidolgozásában és szervezésében. Mindezek mellett számos civil kezdeményezésben vett részt, olyan programokban, melyek csökkenteni kívánták a roma és nem roma lakosság szociális és általános életkörülményei között meglévő szakadékot. 2009 óta az LMP tagja, 2010 és 2014 között a párt országgyűlési képviselője, az oktatási, tudományos és kutatási bizottság alelnöke volt. 2016-tól az EMMI Oktatási Hivatalában minisztériumi tanácsadói szerepet vállalt.

Pánczél Márta

Egy román határhoz közeli faluban született 1955-ben. Budapesten elvégezte az ELTE jogi karát, majd szociológus és pénzügyi szakközgazdász végzettségeket szerzett. Közigazgatási munkahelyek után 1990-től önkéntesként, 1997-től 2009-ig főállásban dolgozott a Magyarországi Roma Parlamentben. Éveken át gondozta és szerkesztette az Amaro Drom roma lap Roma Akadémia mellékletét. 2009-től ismét önkéntes munkát végez. Jelenleg az Egyenlő Bánásmód Hatóság Kommunikációs és Partnerségi Főosztályának főosztályvezetője. Nevéhez fűződik számos fontos kutatás és elemzés elkészíttetése az esélyegyenlőség intézményi korlátairól, valamint diszkrimináció és esélykülönbségek összefüggéseiről.

Raduly József

1948-ben született Gáva községben, régi muzsikus cigány családban. Gyermekkorától kezdve maga is zenei tanulmányokat folytatott. Mezőgazdasági technikumban érettségizett, majd több diplomát is szerzett, ami közben éveken keresztül gazdasági területeken töltött be vezetői funkciót. Mindeközben zenélt. 1978 és 1984 között szerepet vállalt a Hazafias Népfront keretében megalakuló Budapesti Cigány Tanácsban, amit az 1986-ban életre hívott Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetségének szervezőtitkári, majd elnöki posztja követett. 1990-től 1993-ig a Roma Parlament alelnöke volt. 1989-től 2005-ig a Budapesti Cigányzenekar elnöki posztját töltötte be. 2010 és 2014 között a Fővárosi Önkormányzat képviselője volt, a FIDESZ–KDNP színeiben. 2012-ben kezdeményezésére jött létre Budapest VIII. kerületében a Muzsikus Cigányok Parkja.

Rácz Béla

1979-ben született Salgótarjánban. A nógrádmegyeri általános iskola elvégzése után Balassagyarmatra ment gimnáziumba, majd 2006-ban a gödöllői Szent István Egyetemen munkavállalási tanácsadóként szerzett oklevelet. Ezt követően 2002 és 2006 között több hazai és külföldi intézményben vett részt emberi jogi, illetve vezetőképző tanfolyamokon, így a Független Médiaközpontban, a Pakiv Európai Roma Alapítványban, illetve Brüsszelben a European Peer Training Organisation-nál. 2002-ben kutatóként részt vett az ERRC lakhatási diszkriminációval kapcsolatos kutatásában. 2003 és 2005 között a Pakhiv program magyarországi koordinátora lesz. 2004-től az Educatio kht. országos oktatási integrációs programjában dolgozott. 2006–2007 között közösségfejlesztőként a Szociális és Munkaügyi Minisztérium munkatársa volt. 2005-től a Promei kht. keretében a Roma Program Assistance Network, 2009–2010 között a VÁTI Nonprofit kft. vezetője volt. 2011 után az OSI-ban töltött be különböző tisztségeket. 2014-től független települési önkormányzati képviselőként dolgozik gyermekkora falujában, Nógrádmegyerben.

Rövid Márton

Budapesten született 1978-ban. Tanulmányait egy angyalföldi általános iskola C osztályában kezdte. Ezután nemzetközi érettségit szerzett a Karinthy Frigyes Gimnáziumban. Felsőfokú tanulmányait a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetemen és a párizsi Institut d'Etudes Politiques-ban végezte. A Közép-európai Egyetemen folytatott doktori kutatása a transznacionális demokrácia és szolidaritás kérdéseit vizsgálta a nemzetközi roma mozgalom példáján keresztül. 2012 és 2015 között a Roma Integráció Évtized Alapítványnál dolgozott: nyolc országban koordinálta a roma integrációs stratégiák végrehajtásának civil monitorozását. A romák kirekesztésével kapcsolatos, általa kifejlesztett tantárgyat többek között az ELTÉ-n, a Corvinus Egyetemen, a CEU-n és a Jezsuita Roma Szakkollégiumban oktatja.

Setét Jenő

1972-ben született Sárospatakon. Tündérhegyen szociális asszisztens – szociális munkás képesítést szerzett, majd a Szőke Judit által vezetett Józsefvárosi Segítő Szolgálatnál dolgozott szociális munkásként. 1994-től Horváth Aladár mellett a Roma Parlamentben, majd a Roma Polgárjogi Alapítványnál, a TASZ-nál, illetve a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Jogvédő Irodánál dolgozott mint szociális munkás, civil jogvédő. Az utóbbi években több olyan civil kezdeményezés szervezője és szónoka volt, amelyek a jobboldali szélsőséges szervezetekkel szemben léptek fel. 2011-ben megalapította az Ide Tartozunk – Roma Közösségi Hálózatot, amelynek munkája nyomán a 2011-es népszámláláskor másfélszer annyian vallották magukat cigánynak, mint korábban. A hálózat a roma emancipáció egyik országos kulcsszervezetévé vált, és Ide Tartozunk Egyesület néven folytatja munkáját.

Szalai Júlia

1948-ban született Budapesten. Egyetemi diplomáját tervmatematikus közgazdászként szerezte 1971-ben. Jelenleg a Közép-európai Egyetem szenior kutatója, egyszersmind az MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont professor emeritusa. A hazai egészségügy strukturális feszültségeiről szóló monográfiája nyomán 1986-ban kandidátusi fokozatot szerzett; az állami újraelosztás érdekviszonyait tárgyaló könyvének 2007-ben a Magyar Tudományos Akadémia az MTA doktora fokozat odaítélésével adott hivatalos elismerést. Kutatási témái átfogják a társadalmi egyenlőtlenségek, a szegénység és a társadalmi kirekesztés, az erre születő szociálpolitikai válaszok, valamint a jóléti társadalmak összehasonlító vizsgálatának problémaköreit. Ezekben a témakörökben számos hazai és nemzetközi összehasonlító kutatást vezetett. A roma társadalom kirekesztésével, állampolgári jogfosztottságával, valamint a társadalmi marginalizáció etnicizálódásával foglalkozó kutatásai kapcsán több ellenzéki roma politikussal került munkakapcsolatba és közeli barátságba. E kapcsolatok nagyban formálták a kisebbségi problematikáról való gondolkodását, amelynek középpontjába az utóbbi évtizedben az elismeréspolitikai kérdések kerültek.

Szentandrássy István

1957-ben született Budapesten, állami gondozottként nőtt fel. Egy gyermektáborban találkozott először a cigány kultúrával és ébredt rá saját roma identitására. Ott ismerkedett meg Péli Tamás roma festőművésszel, akit később mesterének tekintett. Műveit számtalan hazai és külföldi kiállításon mutatta be. Alkotásait őrzi a Néprajzi Múzeum, a Magyar Művelődési Intézet; állandó kiállítása volt – annak 2016-os bezárásáig – a Magyarországi Roma Parlamentben. A 2009-es *Cigány festészet – Magyarország 1969–2009* című reprezentatív albumban megjelentették életrajzát, és a kötetbe beválogatták két tervrajzát és öt festményét.

Szőke Judit

1957-ben született Berettyóújfaluban. Hajdúböszörményben érettségizett, majd a Janus Pannonius Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karán 1982-ben jogász, 2000-ben pedig a Debreceni Egyetemen pedagógia diplomát szerzett. 1982-től két évig Berkesd község VB titkára volt. 1984 és 1989 között először a XVIII. kerületi, majd a VI. kerületi tanács cigányügyi koordinációs titkáraként tevékenykedett. 1989 és 1997 között a Józsefvárosi önkormányzat irodavezetője, 1997 és 2003 között a Józsefvárosi Tanoda Alapítvány igazgatója volt. Meghatározó szereplője volt a tanoda programnak és az országos oktatási integrációs hálózat kialakításának, 2003-tól 2008-ig az Oktatási Minisztérium háttérintézményének, a Sulinova kht.-nek az igazgatói tisztét töltötte be. 2008 óta a Polgár Alapítvány az Esélyekért igazgatója.

Szuhay Péter

1954-ben született Miskolcon. Gimnáziumi érettségijét követően 1978-ban végzett az ELTE BTK néprajz–muzeológia szakán, majd két évvel később szociológia szakon diplomázott. 1980-ban a Néprajzi Múzeumba került, ahol azóta is muzeológusként dolgozik. Kezdetben paraszti gazdaságtörténettel, a kortárs falusi társadalom ünnepeivel foglalkozott. Az 1980-as évek végén *A társadalom peremén* címmel rendezett kiállítást a magyarországi cigányság történetéről. 1993-ban a múzeum újabb roma tárgyú kiállítását szervezte, és antropológiai fotóalbumot szerkesztett. 1995-től fontos szerepet játszott a múzeum kiterjedt roma gyűjteményének létrehozásában, amihez a Soros Alapítvány nyújtott támogatást. A kiállítások rendezésén kívül dokumentumfilmeket készített, terepmunkát végzett roma tárgyú kutatásokhoz kapcsolódóan. Négy évig a VIII. kerületi Ember/Polgár/Kisebbség és Vallásügyi Bizottság tagjaként dolgozott, kulturális táborokban diákcsoportokat vezetett. Bábáskodott az Autonómia Alapítvány létrejötténél. Számos roma témájú cikket, könyvet írt. Alkotótársaival együtt elkészítette *A roma kultúra virtuális háza* dvd-romot.

Teleki László

1959-ben született Nagykanizsán. Először szakmunkás végzettséget szerzett, majd 2003-ban a Zsigmondy-Széchenyi Szakképző Iskolában érettségizett. A Pécsi Tudományegyetem Felnőttképzési és Emberi Erőforrás Fejlesztési Karán szerezte első és második diplomáját 2006-ban, illetve 2008-ban. 1987-ben a Magyarországi Cigányok Kulturális Szövetsége Zala megyei tagszervezetének alapítója volt, 1990-ben helyi roma szószólónak választották. 1995-től Nagykanizsa Cigány Kisebbségi Önkormányzatának és a Zala Megyei Cigány Kisebbségi Önkormányzatok Társulásának elnöke. 1997-től a Magyarországi Cigányokért Közalapítvány kuratóriumának tagja. 1998-tól az Országos Cigány Önkormányzat alelnöke. Az 1998. évi önkormányzati választásokon bekerült Nagykanizsa közgyűlésébe. 2000-től a Cigány Szervezetek Országos Szövetségének elnöke. A 2002. évi országgyűlési választásokon az MSZP országos listájáról jutott be a Parlamentbe. 2002 nyarán a roma ügyeket felügyelő államtitkárrá nevezték ki. 2004-ben az Ifjúsági, Családügyi, Szociális és Esélyegyenlőségi Minisztérium politikai államtitkára lett. 2014 óta ismét az MSZP parlamenti képviselője.

Vajda Róza

Szociológus, Budapesten született 1968-ban, az MTA TK SZI tudományos segédmunkatársa. A New York-i New School for Social Research szociológia szakán szerzett MA diplomát 2002-ben. Korábban az ELTE angol, spanyol és kulturális antropológia szakos hallgatója volt, angol szakos előadói diplomáját 1995-ben szerezte. Kutatóként különféle kisebbségek, elsősorban romák és nők társadalmi egyenlőtlenségének okaival, a diszkriminációval és annak következményeivel, társadalompolitikai megoldásokkal és a kisebbségi identitás és mozgalmak kérdéskörével foglalkozik.

Wessely Anna

Budapesten született 1951-ben. Az ELTE angol–orosz, majd angol–művészettörténet szakán diplomázott, később elvégezte a szociológia kiegészítő szakot. Egyetemi oktató, fő munkahelye egy év megszakítással 1975-től máig az ELTE, de tanított többek közt a Pécsi Tudományegyetemen és a Magyar Képzőművészeti Egyetemen is, valamint egy évig, 2006-ban a berlini Humboldt Egyetem Művészettörténeti Intézetében. A hetvenes évek elején bekapcsolódott a Studium Generale hátrányos helyzetű diákok egyetemi felkészítésének programjába, a nyolcvanas években a SZETÁ-ban vállalt szerepet. 1993 óta A BUKSZ (Budapesti Könyvszemle) szerkesztőségének tagja, 2002-től főszerkesztője. A Magyar Szociológiai Társaság elnöke. Elsősorban a kultúraszociológia és művészettörténet terén folytat kutatói munkát.

Zolnay János

1959-ben született Budapesten. Történelem, szociológia, majd szociálpolitika szakon végzett az ELTÉ-n. Dolgozott szociális munkásként és tereptanárként az ELTE és a Budapest VII. kerületi önkormányzat által közösen működtetett családsegítő központban. Évekig volt újságírója és szerkesztője a heti Beszélőnek, majd később szerkesztője a Beszélő folyóiratnak. Alapítója, majd hat évig munkatársa volt a Wesley János Lelkészképző Főiskola Szociális Munka Tanszékének. 2004 és 2011 között az Európai Összehasonlító Kisebbségkutatások Közalapítvány kutatója, 2009 és 2013 között a Romaversitas Alapítvány munkatársa volt. 2006 és 2012 között a Pécsi Tudományegyetem Szociális Munka és Szociálpolitika Tanszékén tanított, 2013 óta az ELTE meghívott előadója. Kutatóként önkormányzatokkal és lokális társadalompolitikával, majd 2004 óta oktatáspolitikával, a közoktatás szelekciós és szegregációs mechanizmusaival, a közoktatási ingázással foglalkozik. Oktatáskutatóként az általános iskolai intézményhálózat egészére kiterjedő átfogó vizsgálatot vezetett több vidéki nagyvárosban és kistérségekben; munkatársa volt több országos reprezentatív oktatási vizsgálatnak.

Zsigó Jenő

Zenész cigány családban született Nyírbátorban, 1952-ben. Budapestre kerülve műszerészként dolgozott, közben jazz-dobosi pályára készülve, zenei tanulmányokat folytatott. 1975-től kezdődően folyamatosan együtt dolgozott a cigány értelmiségi mozgalom meghatározó szereplőivel.1980 és 2010 között különböző beosztásokban, de töretlen elvek és gyakorlat mentén folytatta munkáját a cigányság érdekvédelmének megszervezéséért és életkörülményeinek javításáért. Cigányügyi előadói pozícióját felváltva, 1986-ban kinevezték a XV. kerületi Cigány Családsegítő Központ vezetőjének, majd 1987-ben a Fővárosi Cigány Szociális Művelődési és Módszertani Intézmény (CSZMMK) alapító igazgatója lett. A CSZMMK nevét később Romano Kher, Cigány Ház névre módosító intézmény igazgatói tisztét 2010-ig töltötte be. Az intézmény feladata volt közgyűjtemények létrehozása, képzési, szakmai, művészeti és gyerektáborok szervezése, a visegrádi, balatonszemesi, majd – ezek elvesztését követően – a fonyódi Üdülő és Képzési Központ felújítása, fenntartása és működtetése. Emellett közép- és felsőfokon tanuló cigány fiatalok ösztöndíjazása, tehetséggondozása, szociális támogatás, jogvédelem biztosítása, továbbá cigányügyi előadók szakmai képzése voltak a feladatai. 1984-től több mint három évtizeden keresztül az általa alapított Ando Drom Cigány Folklór Együttes vezetője.

A rendszerváltást megelőzően és azt követően is a független roma mozgalom egyik meghatározó alakja. 1989-ben társaival megalapította a Phralipe Független Cigány Szervezetet. 1990-ben alapító tagja, szóvivője a Magyarországi Roma Parlamentnek, amelynek 1994 és 2016 között elnöke. Fontos szerepe volt egy később elvetett, alternatív kisebbségi törvény kidolgozásában. 2008–2009 között tagja volt a Roma Integrációs Tanácsnak és a Roma Integrációs és Monitoring Bizottságnak. 2002 és 2006 között a Fővárosi Cigány Önkormányzat elnöke. A Roma Parlament által szervezett Roma Akadémián tartott előadásai jelentősen kihatottak a politizáló, közéleti szerepet vállaló romák értékrendjére. (A képzések anyaga az Amaro Drom folyóirat mellékleteiben jelent meg.)